

SİVAS
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

KUR'ÂN'DA İTİRAF VE PİŞMANLIK OLGUSU

Doktora Tezi

Hayri ERENAY

Sivas
Temmuz 2018

SİVAS
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

KUR'ÂN'DA İTİRAF VE PİŞMANLIK OLGUSU

Doktora Tezi

Hayri ERENAY

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ

Sivas
Temmuz 2018

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Başlığı : Kur'an'da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu
Savunma Tarihi : 04.07.2018
Danışmanı : Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Hasan KESKİN

Üye : Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ

Üye : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Üye : Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

Üye : Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Hayri ERENAY tarafından hazırlanan Kur'an'da İtiraf ve Pişmanlık Olgusu başlıklı tez, kabul edilmiştir./....../2018

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

18.10.2018

Hayri ERENAY

ÖNSÖZ

İnsan, doğru ve yanlış yapabilme güç ve kâbiliyetine sahip olarak yaratılmış olup, aynı zamanda da irade-i cüziyyesi ile iyi ve kötüyü seçebilme hakkına sahiptir. İlk peygamber Âdem (a.s)'dan başlayarak, son peygamber Hz. Muhammed'le son bulan tüm elçiler; Allah'ın vahyettiği esaslar çerçevesinde insanları iyilik ve doğruluğa çağırılmışlardır. Bunu yaparken de hem bir eğitici, hem de öğretici olmuşlar, insanları davet ettikleri erdemleri önce kendi hayatlarında uygulamışlar; ardından da Allahın dinine davet vazifelerini en açık ve yalın şekilde yerine getirmişlerdir.

Ancak, her millete içlerinden bir nebi gönderilmesine ve tebliğin sürekliliğine rağmen; insanlar çeşitli saiklerle inkâr, şirk, nifak gibi günahları irtikap etmişlerdir. Peygamberlerin çağrılarını inanıp mümin olanlar olmakla beraber; bu çağrılarını inkâr edip kâfir olanlar da bulunmuştur. Pişmanlık, bu iki grubun da yaşadığı ya da yaşayacağı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Peygamberlerin çağrılarını icabet eden iman ehli arasında, günah ve hata eksik olmamıştır. Hem müminler, hem de inkâr edenler, pişmanlık ile eninde sonunda karşılaşmış ya da karşılaşacaktır.

İman ehli, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet ettiklerinde, yaptıklarından dolayı derin bir üzüntü duyarak pişmanlıkla tövbe edip af dilerler. İnkârı tercih eden kullardan bazıları, tercihlerinin büyük bir hata olduğunu hayatta iken anlayarak; yaptıklarına pişmanlık duyup iman ederek hatalarından dönmüşlerdir. Bazıları da, hayatta iken çeşitli sebeplerle inkârlarını sürdürmüşler; ölüm anında ve mahşer gününde, büyük bir pişmanlık duymuşlardır. Hatasını anlayıp doğruya ve güzele yönelen her insan; önce iç dünyasında derin bir tahassür ve üzüntü yaşayarak yaptığı yanlışlara pişmanlık duymuşlardır. Bu olgu öylesine zaman ve mekânı kuşatıcı bir olgudur ki; onun yaşanmadığı boyut, yaşanmadığı yer ve dönem olmamıştır. Bu olgu ile yaratılmışlar karşılaşmış ya da karşılaşacaktır.

Konunun işlendiği ayetler toplu olarak değerlendirildiğinde; pişmanlık duygusunun, kul ve yaratılmış olmanın kaçınılmaz bir sonucu olduğu görülmektedir. İlk insan Âdem (a.s)'ın yaratılışı ile başlayan imtihan sürecinin, kıyamete kadar devam edeceği anlaşılmaktadır. Dünyada mümin olarak yaşamasına rağmen işlediği günahlardan pişmanlık duyup hatalarından tövbe etmeden ölen “mücrim, zalim, fasık ve facirlerin” de, haşir gününde bu olguyu yaşayacakları anlaşılmaktadır.

Pişmanlık olgusu, sadece bir hata ya da günah işlendiğinde karşılaşılan bir olgu değildir. Bazen insan yaptığı işlerde, kararlarda olumlu bir sonuç almak için tüm şartları yerine getirir. Ancak sonuç, arzu ettiği ve planladığı şekilde ortaya çıkmaz. İşin başında alınan tüm tedbirlere rağmen, insanın geleceği bilmemesi ve gabya hkmedememesi sebebiyle sunuş, kendi arzuladığı gibi oluşmaz. İşte bu gibi durumlarda da, insan bu olgu ile karşı karşıya kalarak derin bir üzüntü duyar. Başlangıçta iyi niyet ve temennilerle başlanan, hata ve günah da içermeyen bir eylemin, hedeflenen sonucun terisine kötü bir şekilde sonuçlanması durumunda da, insan bu olgu ile yüz yüze gelmektedir.

Çalışmamızda, zaman ayırıp katkıda bulunan tüm hocalarıma, çalışmanın planının oluşturulması, takip etmem gereken usul, tezin yazımı esnasında hataların tashihi, zgn bir çalışma olması için dikkat etmem gereken noktaları belirleme ve çalışmaya son şeklini vermede rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Talip özdeş'e, desteklerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. İsmail alışkan, Prof. Dr. Abdullah Kahraman ve Prof. Dr. Hasan Keskin'e teşekkür ederim.

Hayri ERENAY

Sivas 2018

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vii
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
Konunun Önemi ve Amacı.....	1
Takip Edilen Metod ve Kaynakların Değerlendirilmesi	3
BÖLÜM I	7
İNSANİ BİR OLGU OLARAK PİŞMANLIK	7
1.1. Pişmanlığın Mahiyeti	7
1.2.Pişmanlık Olgusunun Fıtrî Zemini ve Sebepleri.....	9
1.2.1. Pişmanlık Olgusunun Fıtrî Zemini	9
1.2.2. Pişmanlık Olgusunun Sebepleri.....	13
1.2.2.1. Vicdanî Düsturlara Ters Davranmak	13
1.2.2.2. Fırsatları Değerlendirememek	15
1.2.2.3.Hedeflenen Sonuçların Oluşmaması.....	16
1.2.2.4. İnsanın Zaafları	17
1.2.2.4.1.Ümitsizlik ve Acelecilik	17
1.2.2.4.2. İstiğna ve Ölümsüzlük Arzusu.....	19
1.2.2.4.3. Dünyevileşme Temayülü ve Cimrilik.....	21
1.2.2.4.4. Bencillik ve Hased	23
1.2.2.4.5. Kibir ve Zorbalık.....	24
1.2.2.4.6. Korku ve Kaygılar.....	25

1.2.2.4.7. Öfke ve İntikam Duygusu	26
1.2.2.4.8. Cehalet ve Yanlışta Israr	28
1.2.2.4.9. Nankörlük ve Haddi Aşma.....	30
1.3. Pişmanlık Olgusunun Günah ve Hukuk Bağlamında Sonuçları.....	32
1.3.1. Günah Bağlamında Sonuçları	33
1.3.2.Hukuk Bağlamında Sonuçları	36
BÖLÜM II.....	41
KUR'AN'DA PİŞMANLIK OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	41
2.1. Kur'an'da Pişmanlık Olgusunu İfade Eden Kelime ve Üsluplar	41
2.1.1.Pişmanlık Olgusunu İfade Eden Kelimeler	41
2.1.1.1. Pişmanlık Olgusunu Doğrudan İfade Eden Kelimeler.....	41
2.1.1.1.1. Ne-di-me	41
2.1.1.1.2. Ha-si-ra.....	44
2.1.1.1.3. Te-ğâ-be-ne	45
2.1.1.1.4. E-si-fe.....	45
2.1.1.1.5. Le-ve-me	46
2.1.1.2.Pişmanlık Olgusunu Dolaylı Olarak İfade Eden Kelimeler.....	48
2.1.1.2.1. İ'-te-ra-fe	48
2.1.1.2.2.Tâ-be	50
2.1.1.2.3. A-fâ	54
2.1.1.2.4. Za-le-me	56
2.1.1.2.5. İs-teğ-fe-ra.....	58
2.2. Pişmanlık Olgusunun İfade Ediliş Üsluplar	61
2.2.1. Deyim Üslubu	61
2.2.1.1. Heleke Annî Sultâniyeh (هَلَاكَ عَنِّي سُلْطَانِيَه)	61
2.2.1.2. Sügıta fi Eydihim. (سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ).....	62

2.2.1.3. Yukallibu Keffeyhi.(يُقَلَّبُ كَفَّيْهِ)	63
2.2.1.4. Ya‘azzu’z-Zalimü Alâ Yedihi (يَعْضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ)	64
2.2.1.5. Hicran Mahcûrâ (حَجْرًا مَّحْجُورًا)	65
2.2.2. Temenni ve Kınama Üslubu	66
2.2.2.1. Leyte	66
2.2.2.2. Lealle	67
2.2.2.3. Vey	69
2.2.2.4. Veyl	69
2.2.3. Soru Üslubu	71
2.2.3.1. Hel	71
2.2.3.2. Mâ-li	72
2.2.3.3. Eyne	73
2.2.4. Dua Üslubu	74
BÖLÜM III	77
KUR’ÂN AYETLERİNE KONU OLAN PİŞMANLIKLAR	77
3.1. Peygamberlerin Pişmanlıkları	77
3.1.1. Hz. Âdem’in Pişmanlığı	78
3.1.2. Hz. Nûh’un Pişmanlığı	88
3.1.3. Hz. Yakup’un Pişmanlığı	96
3.1.4. Hz. Yûsuf’un Pişmanlığı	101
3.1.5. Hz. Mûsâ’nın Pişmanlığı	109
3.1.6. Hz. Dâvûd’un Pişmanlığı	114
3.1.7. Hz. Süleyman’ın Pişmanlığı	122
3.1.7. Hz. Yûnus’un Pişmanlığı	128
3.1.9. Hz. Muhammed’in Pişmanlığı	136
3.1.9.1. Hz. Muhammed’in “Abdullah İbn-i Ümmi Mektum” Pişmanlığı	138

3.1.9.2. Hz. Muhammed'in "Tu'me" Pişmanlığı.....	141
3.1.9.3. Hz. Muhammed'in "Ayrıcalık Talebini Hoşgörme" Pişmanlığı...	146
3.1.9.4. Hz. Muhammed'in "İntikam Yemini" Pişmanlığı	150
3.2. Önceki Ümmetlerin Pişmanlıkları	152
3.2.1. Kâbil'in Pişmanlığı.....	152
3.2.2. Hz. Yûsuf'un Kardeşlerinin Pişmanlığı.....	158
3.2.3. Kârun'a Gıpta Edenlerin Pişmanlıkları.....	161
3.2.4. Hz. Mûsâ'nın Ümmetinin Pişmanlığı	162
3.2.5. Hz. Yûnus'un Kavminin Pişmanlığı.....	166
3.2.6. Zengin Bahçe Sahiplerinin Pişmanlığı	168
3.2.7. Kâfir Bahçe Sahibinin Pişmanlığı.....	170
3.2.8. Mısır Melikesi'nin Pişmanlığı	175
3.2.9. Firavn'ın Pişmanlığı	177
3.2.10. Şeytanın Pişmanlığı	179
3.2.11. Firavn'ın Sihirbazlarının Pişmanlığı.....	181
3.2.12. Semud Kavminin Pişmanlığı	183
3.3. Nüzul Dönemi Sahabe Pişmanlıkları.....	185
3.3.1. Usâme b. Zeyd'in Pişmanlığı.....	185
3.3.2. Ayyaş b. Ebi Rebia'nın Pişmanlığı.....	187
3.3.3. Tebük Seferine Katılmayan Üç Sahabenin Pişmanlığı.....	189
3.3.4. Vahşî'nin Pişmanlığı.....	194
3.3.5. Hâtib b. Ebî Beltea'nın Pişmanlığı	197
3.3.6. Hz. Ebû Bekir'in Pişmanlığı.....	199
3.4. İnanç Gruplarının Pişmanlıkları	203
3.4.1. Müminlerin Pişmanlıkları	203
3.4.2. Kâfirlerin Pişmanlığı.....	209

SONUÇ	219
KAYNAKLAR	229
ÖZGEÇMİŞ	241

KISALTMALAR

- age.** : Adı geçen eser
agm. : Adı geçen makale
a.s. : Aleyhi's-selâm
Bkz. : Bakınız
c. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Diy.İşl.Bşk.: Diyanet İşleri Başkanlığı
h. : Hicrî
Hz. : Hazreti
Haz. : Hazırlayan
m. : Miladî
mat. : Matbaası
md. : Maddesi
nşr. : Naşir
ö. : Ölümü
ör. : Örnek
r.a. : Radiyellâhu anhu
s. : Sayfa
sav. : Sallallâhu Aleyhi ve Selem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik
trc. : Terceme
trs. : Tarihsiz
ty. : Tarih yok

- vb.** : Ve benzeri
vd. : Ve devamı
vdğ. : Vediğerleri
vs. : Vesaire
yy. : Yayın yeri yok
yay. : Yayınevi
yayn. : Yayınları

ÖZET

Başta peygamberler olmak üzere, insanlıkla iç içe olan bu olgu, her insanın mutlaka yaşayacağı ve kendisinden müstağni olamayacağı bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten imtihan için yaratılan ve yaratılışında iyilik ve kötülük yapabilme kâbiliyeti olan insan için önemli olan; bu olguyu yaşadktan sonra, başta peygamberler olmak üzere vahiy terbiyesinden geçen salih kulların gösterdiği tarzda bir tavır geliştirip, ebedi hüsrana uğramamaktır.

Peygamberler ve salih kullar bu olguyu yaşamalarına neden olacak bir olayla karşılaştıklarında; önce itirafı, sonra içselleştirilmiş bir pişmanlık ve tövbe ortaya koymuşlardır.

Kâfir ve inkârcılar ise, tövbe ve af perdesinin kapandığı son nefeste ya da mahşer gününde bu olguyu yaşayacaklardır. Yaşayacakları bu pişmanlık ise, onları ebedi hüsrandan kurtaramayacak ve onlara bir yarar sağlamayacaktır.

Pişmanlık, her zaman bir günah ve hata sonucu yaşanmamaktadır. Bazen, iyi niyetle ve tüm tedbirleri alınarak başlanan işin sonucu hedeflenenin tam tersi sonuçlanabilmektedir. İşte bu gibi durumlarda da, insan başlarken verdiği kararından dolayı pişman olmaktadır.

Kur'ân'da yer alan pişmanlıklar, muhâtablara daha önce benzeri durumlarla karşılaşan enbiyanın ve ebrarın ortaya koyduğu davranışı geliştirmeyi tavsiye etmektedir. Böylece insan yaşadığı derû çöküntüyü, tövbe ile ebedi mutluluk fırsatına dönüştürmüş olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, İlim, tefsir, hadis, rivayet, itiraf, pişmanlık.

ABSTRACT

Repentance is a phenomenon that is intertwined with mankind and especially the prophets. Repentance is a truth that every human encounter in their life. Mankind was borned to test by the God. In the creation of humankind, people have the ability to make good and evil. The human who was created for testing after using the ability to do evil, they can regret. After this situation, if they develop an attitude like particularly demonstrated by the prophets. They do not face eternal frustration.

When the prophets and the righteous servants faced with an event that will cause them to live this phenomenon.

They revealed firstly confession after an internalized repentance and remorse. The infidels and unbelievers will experience this event in in the last breath of the closing of the curtain of forgiveness and repantance or the day of judgment. This regret will not save them from eternal frustration and it will not be a benefit to them. The regrets which are located in the Quran recommend ebrar's and prophets faced with similar situation for people. Thus, people will be transformed internal collapse experienced by their regrets to opportunity of eternal happiness.

Key Words: Quran, Learning, interpretation, hadith, narration, admit, penitent.

GİRİŞ

Konunun Önemi ve Amacı

“Kur’ân’da pişmanlık olgusu”nu çalışma konusu olarak seçmemizin nedeni, aynı zamanda insanlık tarihinin başlangıcından itibaren başlayarak, hâlâ yaşanmaya devam eden sürekli ve canlı bir süreç olmasıdır. Bu olgunun ilk vukuu, insanın yaratılmasına kadar gider. Hz. Âdem ve Havvâ, Şeytanın aldatması ile yasak meyveden yedikten sonra yaşadıkları pişmanlıklarını, bir dua ile itiraf ederek bağışlanma dilemişlerdir. Kur’ân, daha sonra Hz. Nûh’un, gemiye binmeyip kâfirlerle birlikte olan oğlu için af dilemesinden dolayı Allah tarafından ikaz edilmesi üzerine yaşadığı pişmanlığa vurgu yapar. Hz. Yûsuf’un, Melik’in hanımı ile imtihanında, iç dünyasında yaşadığı bir anlık meyilden duyduğu pişmanlık ve bunu itirafı da tafsilatlı bir şekilde aktarılır.

Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman’ın yaşadıkları zellelerden dolayı pişmanlık ve itirafları da Kur’ân’da edebi bir üslup ile anlatılır. Hz. Mûsâ, Kıptî ile kavga eden kavminden birisine yardım ederken hasmını öldürür. Bunun üzerine, içine düştüğü korku ve endişeden dolayı Mısır’ı terkederek Medyen’e ulaştığında işlediği “cana kıyım” günahından dolayı büyük bir pişmanlık duyarak, hislerini bir dua ile ifade eder. Tebliğ görevini izinsiz bırakıp, vahye muğayir bir kararla halkının yaşadığı Ninova’yı terk eden Yûnus peygamberin yaşadığı pişmanlık, muhâtablara ibret verici bir incelikte anlatılmaktadır.¹ Nihayet son peygamber Hz. Muhammed’in yaşadığı pişmanlıklar da adına müstakil sureler indirilerek hikmetli bir üslupla tespit edilmiştir.

Kur’ân ayetlerine detaylı bir şekilde baktığımızda, tüm insanların pişmanlığı yaşadığını görmekteyiz. Başta mü’minler olmak üzere, günahkârlar, zalimler, kâfirler ve münafıkların; onu yaşadıkları ya da “yevmü’l-hasret” olan kıyamet gününde yaşayacakları anlaşılmaktadır. İnsanlardan bazılarının bu duyguyu, dünya hayatında yaşadıkları hatalarını anlayarak Allah’tan bağışlanma dileyip, iman ve affa nail oldukları görülmektedir. Bazılarının, bu duyguyu hayatlarının belli dönemlerinde kısa süreliğine yaşayıp, sonra da pişmanlıklarını unutarak; heva ve heveslerine uyduklarını ve eski günahlarına devam ettiklerini görmekteyiz. Hayatlarını inkâr, şirk ve nifakla

¹ Peygamberlerin pişmanlıklarını dile getirirken yaptıkları dualar, bu dualardaki incelikler ve edebî sanatlar için bkz. Mehmet Kılıçarslan, *Edebî Açıdan Kur’ân’daki Dua Ayetleri ve Rasulullah’ın Dilinden Dualar*, Nida Yayıncılık, İstanbul 2016.

geçirenler de, ya ölüm anında ya da mahşerde derin bir üzüntü ve çaresizlik içinde yaşayacakları anlaşılmaktadır. Bunlar için, Haşır günü, “Yevmü’l-Hasret” ve “Yevmü’t-Teğâbün” yani “pişmanlık ve yanıldığını anlama günü” olarak isimlendirilmektedir. Bu pişmanlıkların en acı ve en yakıcı olanının, kendilerini yöneten zalim ve kâfir önderlere uyan “Mustaz’afin” diye adlandırılan alt tabakanın yaşayacağı pişmanlık olacağı ayrıca vurgulanmaktadır. Bunlar, liderlerinin yalanlarına ve propagandalarına kulak verip, Allah’ın ayetlerini körü körüne yalanlayan bağnaz alt tabakaya mensup, iki dünyada da ezilmişliğe düşmüş kişilerdir.

Şeytanın, kâfirlerin, müşrikler ve münafıkların yaşayacakları pişmanlıklar da Kur’ân’da sıkça işlenmiştir. Mahşer günü, hem bir hesap günü, hem de bir pişmanlık ve itiraf günü olacaktır. Kur’ân’da pişmanlık konu edilirken, bazen genel örnekler sunulurken; bazen de belli kişilerin yaşadığı somut örnekler verilmektedir.

Aynı şekilde nüzul döneminde, Kur’ân’ın inişine şahit olan sahabeden bazılarının pişmanlıklarının da, ayetlerin sebab-i nuzulü olduğu görülmektedir. Bu ayetlerde; Usame b. Zeyd, Ebû Bekir, Vahşi, Ayyaş b. Ebi Rebia, Ka’b b. Ebi Malik, Hilal b. Ümeyye, Mürare b. Rebi’, Hatib b. Belta’ vb.nin yaşadığı pişmanlıklara işaretler olduğunu görmekteyiz.

Hülasa, bu olgu insanlık tarihi kadar eski ve köklüdür. Pişmanlık, makamı, statüsü, toplumsal rolü ne olursa olsun her insanın yaşayacağı bir duygudur. Kur’ân pişman olacakları ‘Müminîn’, ‘Tevvâbîn’, ‘Müstağfirîn’, ‘Nâdimîn’, ‘Hâsirin’, ‘Muflihûn’, ‘Kâfirîn’, ‘Munâfigîn’, ‘Müşrikin’ ve ‘Zâlimîn’ gibi değişik adlarla anmaktadır. Bunlardan bazıları dünya hayatında, bazıları son nefeste, bazıları da haşır gününde pişmanlıkla karşı karşıya kalacaklardır. Bu sebeple pişmanlık, insanların heran hayatlarının içinde olan; yaşanagelen, önemli bir psikolojik süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur’ân’da aktarılan pişmanlık sahnelerini iyi anlamak; fet ve toplum olarak dünü, bugünü ve haşır gününü değerli kılmak demektir. Kur’ân’a göre dün, ibret ve ders için; bugün, salih amel fırsatı için; yarın ise içinde yaşanacak büyük hesaptan dolayı, haşıra hazırlık ve dönülmez pişmanlıklara düşmemek için çok değerlidir.

Konu başlıklarında pişmanlık kelimesini bilerek seçtik ve nedâmet ile eş anlamlı kullandık. Farsça kökenli pişmanlık kelimesini tercih etmemizde, iki unsur

etkin olmuştur. Birincisi bu kelimenin içerik, kapsam ve sonuçları itibarı ile olguyu ifade etmede daha kuşatıcı olmasıdır. İkincisi ise, pişmanlık kelimesinin günümüz konuşma ve yazı dilinde daha çok bilinir olmasıdır.

Beşeriyet ile böylesine iç içe olan önemli bir gerçeğin, bugüne kadar doktora konusu olarak çalışılmamış olmasını bir noksanlık olarak gördük.

Ubudiyetle iç içe geçmiş olan bu olguya dikkat çekilerek, kulluk bilinci kazanımına mütevazı bir katkıda bulunmak hedeflenmiştir. İnsan hayatında sürekli karşılaştığımız hata, günah, emir ve nehiylere muhalefet gibi hallerde; olgunun bir sığınak olduğunu vurgulamaya çalıştık. Her insanın hayatında karşılaşacağı pişmanlık, şüphesiz öncelikli olarak Ben-i Âdem'in hayatında yer aldığı yönleri ile bizi ilgilendirmektedir. Dolayısıyla Kur'ân merkezli bir bakışla bu olgu üzerinde çalışma hedeflenmiştir. Aynı şekilde, önceki ümmetlerden bu olguyu yaşamış olanların; pişmanlığı yaşamalarına neden olan hususlara vurgu yapılarak, çalışmanın bugünü değerli kılma, yarını da inşaada günümüze yol gösterici olması amaçlanmıştır.

Konuyu “kavram” olarak değil olgu olarak çalışmayı tercih edilmiştir. Çalışmadaki hedef ise bu olguyu ifade için kullanılan nedâmet fiili ve diğer fiillerin; klasik Arap şiirinde kullanım şekillerinin ne olduğu, Kurân'da bu kelimenin kaç kez geçtiği ve hangi manaları içerdiği gibi detayları tespit değil; bir olgu olarak pişmanlık üzerinde durmaktır. Bununla birlikte, kısa değinmelerle lugavi bilgilere de yer verilmiştir.

Çalışmada, Kur'ân'ın işlediği bu olgunun failleri, sebepleri, konuları, sonuçları ve muhâtabları açısından ehemmiyeti üzerinde durmak; asıl hedef olarak seçilmiştir. Olgu işlenirken, sadece nedâmet fiili merkezli olarak işlenmemiştir. Zira Kur'ân, yaratılanların başından geçen pişmanlıkları işlerken, sadece nedâmet fiilini kullanmamıştır. Kıssalarda, kulların pişmanlık duyuşları, bazen içten bir tövbeyle, bazen bir af dilemeyle, bazen de farklı fiiller ve sözcüklerle ortaya konulmuştur.

Takip Edilen Metod ve Kaynakların Değerlendirilmesi

Konunun anlatımında Kur'ân'da kullanılan kelime ve edatların etimolojik köklerinin tespiti ve semantik tahlili üzerinde durulması gerektiği kadar. Kur'ân'ın aktardığı geçmiş ümmetlerde ve nüzul döneminde bu olgunun; kimler tarafından, niçin, nasıl, nerede ve hangi konularda yaşandığını detaylı bir şekilde irdledik. Bu

olgunun failleri, konuları ve sonuçları çalışmamızda önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an pişmanlıkları, kelimelerle, deyimlerle, dualarla, temennalarla, sorularla ve usluplar ile ifade etmektedir. Bunları örnekleri ile tespit etmeye çalıştık.

Çalışmada, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*'i, Fîrûzabâdî'nin *Kamusu'l-Muhît*'i, Zebîdî'nin *Tâcü'l-Arûs*'u ve Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî'nin *Muhtâru's-Sihha'sı* ilk kaynakları oluşturmaktadır. Ayrıca son dönemde telif edilmiş, *Müncid*, *Mu'cemu'l-Vasît* ve benzeri lügatlere yeri geldikçe başvurduk. Daha sonra olguyu ifade eden başta pişmanlık kelimesi ve yakın kelimelerin, nerede hangi manada kullanıldığını belirlemeye çalıştık. Bunu yaparken de Meâni'l-Kur'ân ve Ğarîbi'l-Kur'ân gibi Kur'ân lügatlerinden ve temel tefsir külliyatından yararlandık. Bunlar arasında İbn Kuteybe'nin *Tefsir-i Garîbi'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı ve Rağîb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*'ı en çok müracaat ettiğimiz eserler olmuştur.

Tefsir külliyatından, Taberi'nin *Câmiü'l-Beyân*'ı, Neseî'nin *Medâriku't-Tenzîl*'i, Hazin'in *Lübâbü't-Te'vil*'i, Râzî'nin *Tefsir-i Kebîr*'i, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Kurtubî'nin *el-Câmi'si*, Beydâvî'nin *Envârü't-Tenzîl*'i, Alûsî'nin *Ruhu'l-Meâni'si*, İbn-i Kesîr'in *Tefsiru Kur'âni'l-Azîm*'i, en fazla başvurduğumuz eserler arasındadır. Ayrıca son dönem tefsirlerinden, Muhammed Ali Sâbûnî'nin *Saffetü't-Tefâsir*'i, M. Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili*, Muhammed Esed'in *Kur'ân Mesajı*, Hayrettin Karaman ve arkadaşlarının hazırladığı *Kur'ân Yolu*, Hasan Basri Çantay'ın *Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*'i, Seyyid Kutub'un *Fî Zilâl'il-Kur'an*'ı ile Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'ân*'ı en fazla müracaat ettiğimiz kaynaklardandır. Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfının hazırladığı *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı *Hadislerle İslam*, Muhammed Hamidullah'ın *İslam Peygamberi* ve Kadı İyaz'ın *Şifa-i Şerif* adlı eseri de yeri geldikçe, başvurduğumuz eserler arasında yer almıştır.

Bunlarla birlikte, hadis ve İslam tarihi kaynaklarına da müracaat edilmiş olup, konu ile ilgili gerek makale ve gerekse kavramsal düzeyde yapılan çalışmalardan da istifade cihetine gidilmiştir.

Bu konu ile ilgili iki yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bunlar, Demir Sani Tunç'un Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı "Kur'ân'da Pişmanlık" ve Ömer Küçükceranlar'ın Ankara Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü'nde yaptığı “Kur’ân’a Göre İnkârcıların Haşir Sonrası İtiraf, Pişmanlık Ve Yalvarış Dolu Hazin Tavırları” konulu çalışmalarıdır. Bu iki tezi de gözden geçirdik. Birinci çalışmada, bir yüksek lisans çalışması olduğu için detaylara yer verilmemiştir. İkinci çalışma ise, genel bir bakışla sadece inkarcıların pişmanlıkları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada ise konu detayları ile çalışılmaya gayret edilmiş, müminlerin ve kafirlerin bu olgu ile karşılaşacakları tüm safhalar üzerinde durulmuştur.

BÖLÜM I

İNSANİ BİR OLGU OLARAK PİŞMANLIK

1.1. Pişmanlığın Mahiyeti

Kelime manası: Kök olarak Farsça bir isim olan “pişman” kelimesinden türemiş, sonuna mastar eki “lık” eklenmiş ve isim olarak kullanılmıştır. Zamanla türkçeleşmiş olan pişman kelimesinin manası; “Yaptığı bir işten ötürü üzülen, nâdim” şeklinde tarif edilmiştir.² Pişmanlık kelimesi “Pişman olma hali” manasında Türkçe sözlüklerde yerini almıştır. Kök itibari ile Arapça olan nedâmet kelimesi de dilimizde aynı anlamda kullanılmaktadır. Türkçe’de pişmanlık kelimesi, nedâmet kelimesinden daha yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

Bu kelime Türkçe’ye “Nedâmet ve Nâdim olmak” olarak girmiş ve günümüz dilinde de kullanımı devam etmektedir. Nedâmet, “Nâdim olma, yapılan bir işten dolayı üzüntüye kapılma, pişman olma, pişmanlık” şeklinde tarif edilmiştir.³ Türkçe sözlüklerde pişmanlık ve nedâmet her zaman bir birlerinin müteradifi olarak kullanılmıştır.⁴

Nedâmetle ilgili Türkçe’de kullanılan bazı deyimler ve anlamları ise şöyledir: Nâdim, pişman. Nâdim olmak: Pişman olmak. Nedâmet duymak: Pişmanlık hissetmek. Nedîm: Hatasına pişmanlık duyan kişi. Yaptığına nâdim olmak: Hatasından dolayı pişmanlık duymak. Nâdimiyet: Pişmanlık. Nâdimen: Pişman olarak. Nedâmetgah: Pişmanlık yeri. Nedâmetkar: Nedâmet eden, pişman olan. Nedâmetkari: Pişmanlık, nâdim oluş. Yevm-i nedem: Kıyamet günü.⁵

Nedâmet duymak (etmek, getirmek): Pişmanlık duymak, nâdim olmak. Yaptığına üzülüp hayıflanana, esef eden, nâdim. Pişman etmek: Pişmanlık duymasına sebep olacak tarzda davranmak. Pişman olmak: Yaptığı şeyin yanlış sonuç verdiğini görerek üzülmek, yaptığına hayıflanmak, esef etmek. Pişmanlık: Yaptığı iş veya davranışın sonucunu beğenmeyip hayıflanma, pişman olma, nedâmet. Pişmanlık

² D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1988, s.913.

³ D. Mehmet Doğan, *age*, s.846.

⁴ D. Mehmet Doğan, *age*, s.913.

⁵ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006, s.816; Komisyon, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav, İstanbul, 1999, s.768.

akçesi: Sözleşmeden dönen tarafın zararı karşılamak üzere diğer tarafa verdiği para vb. gibi kullanımlar, nedâmetin dilimizde kullanılan en belirgin manaları arasındadır.⁶

Lügat manası: Nedâmet “n-d-m” kökünden türemiş bir isimdir. Bu kök, fiil olarak “ne-de-me”, “yen-de-mü”, mastar olarak “nedemen” ve “nedemeten” kalıpları ile kullanılmaktadır. “Hazüne, Esefe, Tebe, tahassera ve telehhefe” manalarını da kapsar.⁷ Nedâmet: “Nâdim olma, yapılan bir işten dolayı üzüntüye kapılma, pişman olma, pişmanlık” şeklinde tarif edilmiştir.⁸

İstilahi manası: Yaptığı iş veya davranışın sonucunu beğenmeyip sonucuna hayıflanma, pişmanlık içinde sonucu beğenmemek ve böyle davrandığı için tehassür ve hüznün yaşamaktır.⁹ Türkçe’de nedâmet pişmanlıkla, pişmanlık da nedâmetle müteradif olarak kullanılmaktadır. Nedâmetin en belirgin manası, “kişinin geçmişte işlediği bir hatadan dolayı duyduğu pişmanlıktır.”¹⁰

Pişmanlık kavramının bir birine yakın birçok tarifi yapılmıştır. Bunlardan bir kaçını şöyle sıralayabiliriz. İnsanın geçmişte düştüğü bir hatadan, kaçırdığı bir fırsattan dolayı sürekli içinin yanması, iç geçirmesi, üzülmeye, kendi kendini kınaması, bir daha o hataya düşmeme kararı almasıdır.¹¹

Hatayı kabul edip, ondan dönme iradesini ortaya koyması, işlenen hatadan mahcup olarak bir daha tekrar etmemek için kararlı bir duruş göstermesidir.¹² Pişmanlık, kişinin yaşadığı bir olayın neticesinde hata yaptığını anlayıp, tehassür, hüznün ve gözyaşı dökerek içselleştirdiği; diğer insanlar tarafından fark edilmesi ve anlaşılması mümkün olmayan deruni bir değişimdir.¹³

Pişmanlık, yukarıda verilen tariflerin tamamını kapsayacak şekilde şöyle tarif edilebilir: Geçmişte yaşanan bir olay sebebiyle yapılan hatalara kederlenerek (Hüznün), yüreğin yanması (Telehhüf), sürekli artan bir üzüntü hali ile (Tehassür); aynı hataya

⁶ İlhan Ayverdi-Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neş., İstanbul 2006, II/2320, 2513; Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*, Yeni Matbaa, Ankara, 1955, s.606.

⁷ Rahip Luis Ma’luf el-Yesûî, *Müncid, ‘Nedm’ mad.*, Kasulikiyye Matbaası, Beyrut, 1956, S.913.

⁸ İlhan Ayverdi-Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II/2320, 2513; Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*, 1955, s.606; D. Mehmet Doğan, *age*, s.846.

⁹ Komisyon, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, s.768; İlhan Ayverdi - Ahmet Topaloğlu, *age*, II/2320.

¹⁰ Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*, s.606.

¹¹ İlhan Ayverdi- Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, III/2513.

¹² Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*, s.555; İlhan Ayverdi- Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, III/2320.

¹³ Halid b. Avn el-İnzî, *en-Nedmü ve 'n-Nâdimün Fî Davi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Daru'-Zaman , Medine-i Münevvere 2010,s.25.

düşmemek üzere terk etmeye karar verip (Tövbe) hatasını kendisine dert edinerek çıkış yolları (Esef) arayarak kişinin göz yaşları dökerek içselleştirdiği; başkalarının kolay fark edilemeyen vicdânî bir eylemidir.¹⁴

1.2. Pişmanlık Olgusunun Fitrî Zemini ve Sebepleri

1.2.1. Pişmanlık Olgusunun Fitrî Zemini

İnsan kendisini tanıdığı ve hatalarını düzelttiği oranda kemale yaklaşabilir. Kişiliğine dayanak ve kaynaklık eden bu zaafiyetlerini bilip, bu ruh hallerinin uzun süreli devamına engel olabildiği ölçüde nedâmetten kendisini koruyabilir. Bu zaafiyetler, ne kadar az ve kısa süreli olarak kendisini gösterirse pişmanlık olgusu da o denli az yaşanır. Ne kadar uzun süreli ve kabullenilmiş bir ruh haliyle huy ve ahlak halini alırsa, bu olgu ile karşılaşma sıklığı ve süresi de o kadar çok ve uzun olacaktır. Pişmanlık, insanın yürek ve vicdanında psi bir vakıa olarak yaşanmaktadır. Değer yargılarını çiğneme, onlara aykırı davranma ve terk etme gibi durumlarda ortaya çıkan; faillerinde bir kısım ruhî ve bedenî farklılıklar doğuran duygular kompleksidir. Psikoloji disiplinde pişmanlık olgusu, “suçluluk, günahkârlık duygusu, üzüntü, korku, ızdırıp, yüksek ego, süper ego, nefis-i levvâme, vicdan azabı, kaygı ve pişmanlık” gibi konu başlıkları altında ele alınmaktadır.¹⁵

Pişmanlık, insanın günahını hatırlaması, onu işlemekten üzüntü duyması, yaptığı işten dolayı kendisini kınayarak ‘keşke bunu yapmasaydım’ diye nedâmet duygusundan meydana gelen reaksiyonel bir durumdur. İnsanın kendi kendisini kınaması, yaptığına pişmanlık duyması, şahsiyetinin oluşumunda ve olgunlaşmasında önemli bir rol oynar.¹⁶ Kınama duygusu, çirkin işleri işlemekten kişiyi alıkoyan, sonucunda pişmanlık ve kınamayı doğuran günahlardan kaçınmayı sağlayan en önemli faktördür. Bundan dolayı Allah, pişmanlığa sebep olabilecek günahlardan uzaklaştırdığı için kendisini ayıplayan nefse (nefis-i levvâme) yemin etmektedir¹⁷

¹⁴ Ragıp el-İsfehani, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, Dimeşk, 2002, s.796; Ebu'l- Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim b. Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1990, XXII/572.

¹⁵ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi yay., İstanbul 2013, s. 406, 413; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. yay, Ankara 2003, s. 103, 106; Mustafa Doğan Karacoşkun, *Din psikolojisi*, Grafiker yay., Ankara 2012, s. 161-168.

¹⁶ M. Osman Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr yay., Ankara 2004, s. 92-94.

¹⁷ Nâsirüddin Ebu Said el-Beydâvî, (Mecmûatin mine't-Tefâsir içinde), *Envâru't-Tenzil*, İhyau't-Türasü'l-Arabî, Beyrut 1320, VI/408.

“Sandıkları gibi değil, kıyamet gününe yemin ederim! 2. Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!”¹⁸

Konuyu M. Osman Necati şöyle izah eder: “Kınayan nefis, vicdan adımı verdiğimiz, Freud ve psikanalistlerin “yüksek/süper ego” veya “örnek ego” adını verdikleri şeye tekabül etmektedir. Bu, yaptığı fiiller hususunda insanı hesaba çeken, kişiye hatalarını hatırlatan, yaptığı günahlar konusunda kişide pişmanlık duygusu oluşturan ruhun bir parçasıdır.”¹⁹

Hız. Âdem ile eşinin cennet hayatında kendilerine yasak olan ağacın meyvesinden yedikten sonra pişmanlık duyup, Allah’a yönelerek, O’ndan bağışlanma ve tövbelerinin kabulünü istemeleri ilk pişmanlık olarak Kur’ân’da yerini almıştır.²⁰ Yine, Âdem’in Allah’a adak sunan iki oğlundan; kurbanı kabul edilmeyenin, kardeşini öldürdükten sonra yaşadığı pişmanlık da dikkat çekicidir.²¹ Kur’ân, yukarıdaki örneklerin dışında, peygamberlerden bazılarının, günahkâr milletlerin, bir kısım şahısların ve bazı inançsızların yaşadıkları pişmanlıklara da değinmektedir.²² Pişmanlık olgusunun psikolojik arka planında korku, kaygı, vicdan azabı, ızdırap ve üzüntü vardır. Kişinin yaptığı hata ve günahlardan dolayı iç dünyasında; korku, ızdırap, sorgulama ve üzüntü duyması ile başlar. İçsel olarak başlayan bu duygular, pişmanlık ile sonuçlanarak Allah’a yöneliş, istiğfar, mağfiret dileme, affını talep etme ve tövbeyle sonuçlanırsa, insanda psişik bir rahatlama ve iç tatmin oluşturur.

Pişmanlık duygusu insanda, kötü olarak algıladığı davranışlarından sonra “ben aşağılık biriyim” veya “ben değersizim” duygusu yaratıyorsa o kişi kendisini üzgün hisseder, depresyona girer. Eğer “diğerleri ne yaptığımı anlarsa beni aşağılarlar.” diyorsa utanç duyar. Kişi yaptıklarından dolayı cezalandırılacağını ya da kendisine misilleme yapılacağına inanıyorsa endişe duyar. Bu endişe de kişide kaygı bozukluğu oluşturabilir. Bu tip olaylardan sonra en sağlıklı tepki, pişmanlık duygusunu yeni bir kişilik inşasında fırsat olarak kullanmaktır. İçinde gizli bir pişmanlık hissi de barındıran üzüntü, sevinç ve mutluluğun zıddı olan bir reaksiyondur. Ancak bu duygu, insanın sevdiği bir şahsı veya yanında büyük değeri olan bir şeyi kaybetmesi ile ya da herhangi bir sıkıntı durumunun, önemli bir işi gerçekleştirmede başarısız olunmasıyla meydana gelmektedir. Normal olarak anne babalar, çocuklarının

¹⁸ Kıyame, 75/1-2.

¹⁹ M. Osman Necati, *Kur’ân ve Psikoloji*, s. 92; Tevbe, 9/92.

²⁰ A’raf, 7/19-25.

²¹ Maide, 6/30-32.

²² Mahmut Şelebi, *Hayat-ı Âdem*, Dâru’l-Ciyl Yayınevi, Beyrut trs., II/101; Furkan, 25/27-28; Müminun, 23/99-100, 100-108; Ahzab, 33/9-23; Meryem, 19/48; Hadid, 57/16; Kalem, 68/48-50.

kaybolmalarıyla, başlarına acı veren veya arzu edilmeyen bir şeyin gelmesiyle üzüntü duymakta, üzüntü veren olayın oluşmasında hiçbir katkısı olmadığı halde bazı varsayımlar üzerinden derin bir pişmanlık da duymaktadırlar. Kur'ân, oğlunu sandığa koyup nehre bıraktıktan sonra, akıntının onu kendisinden uzaklaştırması esnasında Hz. Mûsâ'nın annesindeki üzüntüye işaret etmektedir.²³

*“Böylece biz onu annesine geri verdik ki gözü aydın olsun, üzülmesin.”*²⁴

*“Böylece seni annene geri verdik ki gözü aydın olsun.”*²⁵

Pişmanlık duygusu, dini emirlere uygun bir usulle yönetilmesi halinde tövbe ile sonuçlanır. İnsanın suçluluk hissetmesi, onda noksanlık ve stres doğurmakta, bu da ruhsal hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Psikoterapi, bu gibi durumlarda hastanın bakışını suçluluğa sebep olan eski yaşantısından çevirmesini, günahı ve eksikliği hatırlatan durumlardan uzaklaşmasını ve hayatı yeni bir bakışla görmesini sağlamayı hedefler. Bunun sonucu olarak da hasta, nefisini eleştirip durmaktan vazgeçer, kendisine karşı genellikle müsamahakâr olur. Bu durum da stresin yok olmasına, ruhsal rahatsızlığının iyileşmesine neden olur. Ayrıca tövbe, insanın tekrar hata ve günaha düşmeyecek şekilde kendisini ıslah etmesini, dengeli olmasını sağlar. Bu da, kişinin kendine güven ve dinginliğini sağlar.²⁶

Pişmanlığın insan hayatına kattığı kazanımlar şöyle sıralanabilir:

Pişmanlık, tövbe-kârların nefislerinde tevhid inancını yeşertmiş, kalplerinde takva ve onu sağlayan amillerin tohumlarını ekmiştir. Bu da, şahsiyetlerini kazanma ve davranışlarını düzeltme noktasında gayet önemli neticeler doğurur.

Eski yanlış adetlerinden kurtuluşu sağlamış, dengeli, ölçülü ve mükemmel şahsiyet kazanmaya yardımcı olan iftihar vesilesi pek çok adet ile süslenmelerini sağlayan çeşitli ibadetleri kendine görev haline getirmesini sağlar.

Hoşnut bir ruhla yaşamamanın önündeki zorlukları aşmaya, tedirginlik, telaş, keder ve stres duygusunu azaltmaya yardımcı bir haslet olan sabrı öğretir.

Allah'la yakınlık kurma, onun himayesi altında bulunma ve gözetiminde olma duygusunu teşvik ederek; kişiyi güven ve huzur içinde sürekli öğrenmeye yönlendirir.

²³ M. Osman Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, s. 90.

²⁴ Kasas, 28/13.

²⁵ Taha, 20/40.

²⁶ M. Osman Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, s. 285.

Suçluluk duygusundan kaynaklanan stresten kurtuluşa vesile olur, istiğfar ve tövbeye teşvik eder.

Kur'ân, bu metotları tavsiye ederek müslümanların zaaflarını tedavi ederek; dengeli, ölçülü ve mükemmel bir şahsiyet kazanmalarına yardımcı olmuş, ruhlarında övünç vesilesi olan hasletlerin canlanıp yerleşmesini katkıda bulunmuştur.²⁷

İnsan fitratında var olan olumsuz yönelimler arasında en fazla dikkat çekenlerden biri de aceleciliktir.²⁸ Bazı ayetler, genelde insanın yeti ve yönelimlerinin, fitrat itibarı ile olumlu ve olumsuz yönelmeye açık, sürekli ve potansiyel bir hazır oluş halinde olduğunu ortaya koyar. “*Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene and olsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir.*”²⁹ “*Hakka yönelmiş bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanlar üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değişime yoktur. İşte bu, dost doğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.*”³⁰

Yukarıdaki ayetlerden anlaşılacağı üzere insan, iyiliği ve kötülüğü yapabilme yetisiyle donatılmıştır. Ancak kendisinden beklenen, erdemli olmaya götürecek olumlu davranışlar sergilemek suretiyle, fitrattan gelen temel müspet yönelimler sergilemektir. Elmalılı, “*Ve ona (kötülüğün ve iyiliğin) iki yolunu göstermedik mi?*”³¹ ayetini tefsir ederken; insan doğasının her iki yöneline de aynı derecede elverişli olduğunu, birisinin diğerine üstünlüğünün sonradan olan sebeplerle geliştiğini söyler ve ayetle ilgili açıklamalarına şu ifadelerle devam eder: “*Doğrusu mutlak insan fitratı ikisine de alesseviyye kâbildir. Birinin galebesi tali sebeplerledir. Nitekim ta sure-i Bakara'da geçtiği üzere Âdem'in zenbi, Şeytanın iğvâsına inanmasındandır.*”³²

Pişmanlık kişilere iç görü kazandırmada ve ilerideki kararlarını daha sağlam ve daha doğru şekillendirmede yardımcı olur. Pişmanlık yaşayan kişilerin karar verme, sorunlarla başa çıkabilme ve yaşantılardan deneyimleme gibi becerilerde diğer insanlara göre daha iyi performans ortaya koyabilmektedir. Pişmanlık kişinin

²⁷ M. Osman Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, s. 287.

²⁸ İsrâ, 17/9-11; Enbiya, 21/37.

²⁹ Şems, 91/7-9.

³⁰ Rum, 30/30.

³¹ Beled, 90/10.

³² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Yay., İstanbul 1971, VIII/5839.

yaşamını olumlu yönde etkilese de bazen kişi üzerinde olumsuz etkiler de bırakabilmektedir.

1.2.2. Pişmanlık Olgusunun Sebepleri

İnsanlar, pişmanlık duygusu ile farklı saiklerle karşılaşmaktadır. Bazen kendi iç dünyasında yaşadığı bir iç hesaplaşma ile, bazen çevresine karşı, bazende yaratıcıya karşı yaptığı hatalar nedeniyle bu duyguyu yaşamaktadırlar. Bu sebeplerin belli başlıları şöyle sıralanabilir.

1.2.2.1. Vicdanî Düsturlara Ters Davranmak

İnsan, temel vicdanî esaslara ters davrandığında pişmanlık duygusunu yaşar. Vicdanî dusturlar, neredeyse tüm insanlığın üzerinde ittifak ettiği insanlığın üst kimlik değerleridir. Hırsızlık, adaletsizlik, güçsüzü ezme, yaratılanlara zulüm, haksız yere cana kıyma gibi eylemler temel vicdanî kurallara aykırıdır. Vicdanî (nefs-i levvame) dumura uğramamış olan her insan yukardaki dusturlara aykırı davrandığında, önce derin bir suçluluk duygusu hisseder. Akabinde vicdanın kişiyi ayıplaması ile pişmanlık yaşar. Fert ve kamu vicdanını rahatsız eden eylemleri işleyen bir kişi, kendi vicdanında bunun acı ve ızdırabını yaşar. Bu ızdırabın verdiği pişmanlıkla hatasından dönerek, kendisine yeni bir gelecek inşa eder. Mısır melikinın eşinin yaşadığı pişmanlık bunun en güzel örneğini teşkil eder. Müşrik bir toplumun sarayında yaşayan ve kendiside mümin olmayan melike, Yusuf'a yaptığı gayri ahlakî teklifinden dolayı büyük bir pişmanlık yaşamış ve bunu tüm saray kadınları ile melikin huzurunda itiraf etmiştir. Mısır halkının mümin olmamasına rağmen, bu gayri meşru teklifi yadırgadığı anlaşılmaktadır. Melikin eşinin de, bu erdemsiz teklifinden dolayı derin bir pişmanlık ve üzüntü yaşadığı anlaşılmaktadır. Melik'in kadınlara konuyu sorması üzerine, onlar Hz. Yûsuf lehine şahitlik yaparak: *"Haşa! Allah için biz onun bir kötülüğünü bilmiyoruz"* diyerek; onun, yokluğunda efendisine ihanet etmiş bir hain olmadığına topluca şahitlik edip³³ kendisini ibra ettiler. Bunun üzerine Melike: *"Şimdi hakikat ortaya çıktı. (itiraf ediyorum) Ondan ben murad almak istedim. Şüphesiz Yûsuf, sadıklardan birisidir"* diyerek derin bir pişmanlık duyduğunu Melik'in huzurunda ifade etti.³⁴

³³ Yûsuf, 12/51-52.

³⁴ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, IV/1995; Yûsuf, 12/51; Yûsuf, 12/23-51; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, T.D.V., Ankara 2004, s. 285-286.

Topluma karşı görevlerini yerine getirmeyip, kamu vicdanında suçlu bulunan kişilerin hayatları kendilerine zindan haline gelir. Tebük seferine katılmayan üç sahabenin yaşadıklarıdır. Tebük seferi, zorlu ve sıcak bir mevsimde Mekke'nin fethi ve Huneyn savaşından hemen sonra olması münasebetiyle; imanları zayıf olan, bir kısım medinelileri zorlamıştı. Hatta münafıklar çeşitli toplantılarla gazveye engel olmaya ya da katılanların sayısının düşük olmasını sağlamaya çalışıyorlardı.³⁵ Bu faaliyet ve toplantıların merkezi haline gelen Süveylim isimli münafığın evi, Hz. Peygamber'in emriyle yakılmıştır.³⁶ Bir kısım müslümanlar, bu sefere karşı isteksiz ve duraksama yaşamaları sebebiyle şu ayetlerle uyarıldılar: *"Ey iman edenler! Size ne oldu ki "Allah yolunda seferber olun" denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Hâlbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır. Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla ceza-landırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter."*³⁷

Hz. Peygamber, seferden geri kalan Ka'b ve arkadaşlarının mazeretlerini kabul etmediği gibi, ashabı da onlarla oturup kalkmaktan men etti. Hatta bir müddet sonra, onların eşlerine yaklaşmalarını bile yasakladı. Böylece yer, onca genişliğine rağmen onlara dar geldi. Elli gün kadar geçmişti ki, bu üç sahabenin affedildiğine dair ayetler nazil oldu.³⁸ Bu esnada Hz. Peygamber, Ümmü Seleme'nin odasından mescide çıkarak, *"Allahu Ekber! Allah, arkadaşlarımızın mazur oldukları hususunda ayet indirdi"* dedi. Sabah namazını kıldırdıktan sonra, bunu ashabına haber vererek onlara, Allah'ın o kimselerin tevbesini kabul ettiği müjdesini verdi. Topluma karşı görevini yerine getirmeyenler, dışlanıp mahkum edilmektedir. Çünkü tüm toplumun güvenliğini sağlamak adına çıkılan savaşlardan geri durmak, topluma karşı görevi ihmal etmektir.³⁹

³⁵Tevbe, 4/81.

³⁶İsmail Yiğit, *'Tebük' md., DİA*, XL/229; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, yy., Ankara 2003, I/334-336.

³⁷ Tevbe, 9/38-39.

³⁸Tevbe 9/117-118.

³⁹ Alâeddin Ali b.İbrahim el- Bağdadî el-Hâzin, (Mecmuatin mine't-tefasir içinde) *Lübâbü't-Te'vil*, İhyau't-Türasü'l-Arabi, Beyrut 1320, III/208-212; Nâsiruddin Ebu Said el-Beydâvî, (Mecmuatin mine't-tefasir içinde) *Envârit-Tenzil*, İhyau't-Türasü'l-Arabi, Beyrut 1320, III/208-214; Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzi, Mefâtihu'l-Ğayb , yy, Beyrut 1995, XVI/166; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, DİB Yay., Ankara 2004, III/90-91; Ahmed b. Hanbel, *Ahmed b. Hanbel, Müsned*, yy., Beyrut 1969, III/457; Ebu Abdullah Muhammed el-Buhari, *Camiu's-Sahih*, Matbaay-ı Amire, İstanbul 1329, V/13131-132.

1.2.2.2. Fırsatları Değerlendirememek

İnsan hayatında, bazen kişinin bile öngörmediği fırsatlar karşısına çıkar. Kur'an'a göre en büyük fırsat, ömürdür. Hayatta olmak, yaşıyor ve nefes alıyor olmak çok değerlidir.⁴⁰ Bir insanın hayatının kurtarılmasına vesile olmak, tüm insanlığı kurtarmak kadar kişiye sevap sağlamaktadır. Aynı şekilde bir insanın hayat hakkını haksız yere elinden almak da tüm insanları öldürmek kadar büyük bir günah sayılmıştır. *“İşte bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olmaksızın kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir canı kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur. Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler.”*⁴¹

İnsana verilen en büyük fırsat olan hayatın değerini bilmeyenler, kıyamet gününde büyük bir pişmanlıkla karşılaşacaklardır. Bu pişmanlıklarını, kabulü mümkün olmayan bir temenni ile dile getirerek hayata geri döndürülmeyi isteyeceklerdir.⁴² İnkarcılar, hayat fırsatını değerlendirememiş olmanın verdiği pişmanlıkla, hesap gününü yaşamaktansa toprak olmayı tercih ve temenni edeceklerdir.⁴³

Dünya hayatında her insan kaçırdığı fırsatları değerlendirememiş olmanın verdiği üzüntü ile pişmanlık duyar. Gerek maddi gerekse manevi fırsatları değerlendirememiş olmak, insan benliğinde büyük bir hüznü oluşturur. Kaçırılan fırsatların büyüklüğü oranında da bu pişmanlık duygusu büyük olur. Aslında bu, tüm insanların günlük hayatında hemen hemen her gün yaşamakta olduğu bir husustur. İnsan, hergün bir değişik fırsatla imtihan olmaktadır. Bu fırsatları iyi ve doğru kanalize etmek, insanın hayatını kolaylaştırırken; fırsatları heder etmek, doğru kararı ve eylemi doğru zamanda verememek pişmanlıkla kişiyi yüz yüze getirir. Hz. Yusuf, Mısır Melikinin huzurunda, iftiralardan aklandıktan sonra kendisinin mali işlerde ihtisas sahibi olduğunu; dolayısıyla Mısır'ın maliyesini idare edebileceğini huzurda ifade etmesi bunun en güzel örneğidir.⁴⁴ Hz. Yusuf mali işlerde mahir olduğunu söyleyerek, bu tarihi anı zindanda tebliğine başladığı hak dinin tebliğini

⁴⁰ Nisa, 4/92.

⁴¹ Maide, 5/32.

⁴² Fatır, 35/36-37; Müminun, 23/107; Yasin, 36/45-54; Saffat, 37/16-20.

⁴³ Nebe, 78/40.

⁴⁴ Yusuf, 12/51-56.

kolaylaştıracak büyük bir fırsata dönüştürmüştür. Hayatta iken vahyin davetçilerine iman etmemek, Allah'a savaş açanlarla dostluk ve haksız yere başkalarına düşmanlıkta pişmanlık sebebidir. Aslında bu sebeplerin tamamı, fırsatları iyi değerlendirememekten ve kanalize edememekten kaynaklanmaktadır.⁴⁵

1.2.2.3.Hedeflenen Sonuçların Oluşmaması

İnsanlar, geleceğe dair bir kısım hedefler ve idealleri gerçekleştirmek için çalışarak bir kısım hedefler koyarlar. Kimi zaman tüm tedbirler alınmış olmasına rağmen, hedeflenen fayda ya da netice ortaya çıkmaz. Bu durumlarda büyük bir hayal kırıklığı ve pişmanlık baş gösterir. Bu duruma sebebiyet veren olumsuz faktörler, zamanında ve yerinde gerklı önlemleri almamış olmak kişiyi daha derin üzüntülere ve pişmanlıklara sürükler. Kişi tüm hayatını kendisine ana gaye olarak seçtiği bir konuyu gerçekleştirmek için harcar. Ancak çeşitli faktörlerin devreye girmesi ile bir türlü istenen sonuçlar elde edilemez. Hedefin gerçekleştirememesi bazen kişinin kendisinden kaynaklanırken, bazen de dış faktörlerin olaya müdahil olmasından kaynaklanır.

Kardeşleri, Yûsuf'u babalarına onu dağlara gezmeye götürmeyi istediklerini söylediler. Planladıkları gibi, onu kuyuya atıp, babalarına üzerine yalandan bir kan sürülmüş gömleği götürüp, onu kurt yedi dediler.⁴⁶ Hz. Yakup üvey kardeşlerinin eline kendi eli ile onu teslim ettiği ve onlara güvendiği için kendi nefesine karşı büyük bir kırgınlık hissetmiştir. Onun hedefi oğullarının eğlenmesi, kardeşliklerinin güçlenmesi ve mutlu olmalarıdır. Ancak bir peygamber olmasına rağmen gaybı bilmediği için kurulan hile ve tuzaklara muttali olamamıştır. “Kâzım/kırgınlığını, derdini, pişmanlığını içine atan” kişi olduğunu beyan ederek;⁴⁷ ağlamaktan gözlerine ak inmiştir. Kıtık yıllarında Kardeşler bu sefer Bünyamin'i büyük teminat ve sözlerle babalarından alıp Mısır'a zahire almaya götürmüşlerdi. Bünyamin Mısır'da alıkonulunca hüzne garkolmuştur. Oğullarına Yûsuf'u güvenip kıra göndermesinin sonucunda yaşadığı üzüntü devam ederken; küçük kardeş Bünyamin'i onlara güvenmiş ve Mısır'a götürmelerine izin vermişti. Aynı konuda yaptığı bu ikinci hataya derin bir pişmanlık duyan Yakup (a.s.), Bünyamini kardeşlerine güvenirken, kavmini açlıktan korumayı hedeflemiştir. Ancak bu hedef de birincisi gibi

⁴⁵ Halid b. Avn el-İnzî, *en-Nedmü ven-Nâdimûn*, s.33.

⁴⁶ Yûsuf, 12/11-18.

⁴⁷ Yûsuf, 12/84.

öngörülenin tersine sonuçlanmış, kendisine büyük bir pişmanlık sebebi olarak geri dönmüştür.⁴⁸

1.2.2.4. İnsanın Zaafları

İnsan fitratında olan ve her biri bir hikmete mebni olan nefsi zaaf lar vardır. Bu zaaf lar insan fitratında olan ve ahlaki erdemlerle sürekli murakabe ve konturol altında tutulması gereken özelliklerdir. Bu özelliklerin yönlendirilmesinde gösterilecek bir zafiyet, insana büyük pişmanlıklar yaşatabilir. Kur'ân'da insanın hata yapabilecek şekilde yaratılmış olduğuna vurgular yapılmaktadır. Hatta insanla beraber cinlerin de hata yapabildikleri haber verilir.⁴⁹ Bu failer içinde en çok pişmanlıklarından bahsedilenler ise şüphesiz insanlardır. Pişmanlığı en fazla yaşayan insanın, bu olguyla sıkça yüz yüze gelmesi; imtihan hikmetine mebni olan zaaf larla ilintilidir.

1.2.2.4.1.Ümitsizlik ve Acelecilik

Ümitsizlik, her insanda farklı derecelerde de olsa tabii olarak vardır. İnsan bazı olumsuzluklar karşısında ümitsizliğe kapılabilir. Fakat Allah (c.c)'ın rahmetinden ümidini kesmek, küfür içerisinde olan dalalet e düşmüş insanların özellikleridir. Bu tip insanlar, tabiatlarında var olan ye's ve ümitsizliklerini inançsızlıklarıyla daha da artırmışlardır.⁵⁰ Ümitsizlik, tükenmiş bir ruh hali eylemidir. İnsan, hayatta karşılaştığı her türlü sıkıntıyla ümitvar olarak çalışmakla baş edebilecek kapasitede yaratılmıştır. Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek, O'nun sıkıntılara karşı kullarına mutlaka bir çıkış yaratacağına inanmak demektir. Ümitsizlik, insan ruhunda yapmış olduğu hatalardan dolayı yaşadığı geçici bir safha olmalıdır. Süreklilik arzetmesi, insan için çok tehlikelidir. Ümitsizliğin insanı düşürdüğü tükenmişlik halinden, ancak nedâmet ve tövbe kurtarabilir. Bu duygu insan için, hayat devam ederken değil de ölümle yüzleştiğinde, ya da kıyamet günü hesaba çekildiğinde yaşanır sa, çaresiz bir pişmanlık ve tükenişi ifade eder.

⁴⁸ Râzi, Mefâtihu'l-Ğayb , XIII/ 185, 318-320; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV/2907-2908; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s.267-268; Mehmet Vehbi, *Hülâsatü'l-Beyân*, Üçdal Neş., İstanbul 1966, VI/2472-2476; Ayrıca bakınız: Yusuf 12,/80,90,97.

⁴⁹ Bakara, 22/30-33; Cin, 72/3-15; Enam, 6/130; A'raf, 7/4-5; Şûra, 42/45-46.

⁵⁰ Osman Kara, *Kur'ân'da İnsan Tipleri*, Basılmamış doktora tezi, Sakarya 2002, s. 95.

“...Şayet kendi yaptıkları sebebiyle başlarına bir fenalık gelirse, hemen ümitsizliğe düşerler.”⁵¹ İnsan, bu ayette hasisliği nedeniyle tenkit edilmektedir. Bir kimse biraz güç, servet ve saygınlık kazanırsa ve işlerinin iyiye doğru gittiği görürse, bunların Allah tarafından verildiğini unuttur. Bu başarısıyla öyle gurur duyar ve böbürlenir ki, ne Allah’a ne de diğer insanlara hiçbir pay bırakmaz. Fakat bu iyi talih onu bırakır bırakmaz cesaretini kaybeder ve küçük bir şanssızlık bile onu o denli sarsar ki her türlü yanlışığa yeltenerek intihara bile kalkışabilir.⁵² “...Fakirlik, musibet gibi kötü bir şeyle karşılaşınca hayırdan ümidini keser, Allah(c.c)’ın rahmetinden ümitsiz olur.”⁵³

İnsan, mala düşkündür. Sürekli olarak mal, refah, mutluluk istemekten usanmaz. Hep güzel şeyler olsun, kendisine servet, nimet, refah verilsin ister. Ama başına bir şer, bir bela, fakirlik, hastalık veya herhangi bir sıkıntı gelince umutsuzluğa düşer, üzülür, bunalır.⁵⁴ Ümitsizlik, insan fitratında olan ve pişmanlık olgusu ile doğrudan alakalı bir özellik olarak karşımıza çıkar. İnsan fitratında olan olumsuz yönelimler arasında en fazla dikkat çekilen hususlardan biri acelecilik huyudur.⁵⁵

Fazlurrahman bu noktada dikkat çekici bir tespitle, Kur’ân’a göre insanın bu acelecilik yüzünden gururla dolup, taşıdığı ve korkunç derecede ümitsizliğe kapıldığını belirterek şu tespitleri yapar: “İnsan kadar çabuk öfkelenip, sakinleşen bir varlık yoktur. Kur’ân ısrarla ifade eder, insan ne zaman feraha kavuşsa Allah’ı unuttur. Sonra sebepler onun istediği neticeleri verince, kendi gücünün kendisi için yeterli olduğu düşüncesine kapılır. Kendini beğenmişlik duygusu içinde, artık bu tabii sebepler içinde Allah’ı görmez. Ancak kötü durumlara düşünce de o zaman ya tamamen bir karamsarlık içine düşer; ümitsiz olur, ya da yalnızca bu durumlarda Allah’ı hatırlar. Allah’ı yalnızca zor durumlara düşünce hatırlar, hatta hiç aklına getirmeyip, O’ndan yardım istemeyip ümitsizlik içinde boğulur.”⁵⁶

İnsan aceleciliğine psikolojik bir süreç olarak bakıldığında, çoğunlukla iç-ben(nefs)in fizyolojik, psikolojik ve psiko-sosyolojik gereksinimlerini gerçekleştirme

⁵¹ Rum, 30/36.

⁵² Ebu’l-Ala Ebu’l-Ala Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayani vdğ., İnsan yay., İstanbul 1996, IV/305.

⁵³ Fussilet, 41/49.

⁵⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, VIII/148.

⁵⁵ İsrâ, 17/9-11; Enbiya, 21/37.

⁵⁶ Fazlurrahman, *Ana Konuları İle Kur’ân*, çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay. Ankara 2000, s. 64.

yetisinin bu yönelimde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Psikanaliz ekolü bu yönelimi, bilinçaltı mekanizmasının yoğun bir şekilde gerçekleşmesi olarak açıklar.⁵⁷

Aceleciliğin insanı sürüklediği pişmanlıklara en güzel örnek, Hz.Musa ve sahabeden Üsame b. Zeyd ve Ayyaş b. Ebi Rebia'nın yaşadıkları imtihandır. Hz. Mûsâ, birisi İsrailoğullarından, diğeri Mısır'ın yerlilerinden olan iki kişinin kavga ettiğini görüp, müdahale etti. İsrailî olan kendisinden yardım isteyince, düşmanına bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu. Katil olduğunu görünce, çok büyük bir pişmanlık yaşadı. İşlediği cinayetin, şeytanın emrettiği büyük bir suç olduğunu itiraf edip, pişmanlığını ortaya koydu.⁵⁸

Sahabeden Üsame b. Zeyd ve Ayyaş b. Ebi Rebia'nın pişmanlık sebebidir. Üsame, Fedek bölgesine yapılan seferde, şehadet kelimesi getiren bir kişiyi "korku müslümanı" diyerek öldürmüş, koyunlarına da el koyarak ganimet saymıştı. Duruma muttali olan Hz. Peygamber, bu olaya çok hiddetlenerek "onu malına göz diktiğiniz için öldürdünüz" diyerek Üsame'yi azarladı. Üsame, bu duruma çok üzülerek pişman oldu ve tövbe etti. Ayyaş da, kendisini Medine'den geri çeviren, Mekke'de yıllarca işkence eden, Hars b. Zeyd'i öldüreceğine yemin etmişti. Daha sonra, Mekke'den kurtulup Medine'ye hicret etti. Onun gelişinden önce Müslüman olup Medine'ye gelen Hars ile karşılaşmış, onu öldürdü. Onun müslüman olduğunu öğrenince de derin bir pişmanlık yaşadı.⁵⁹ Acelecilik telafisi mümkün olmayan zararlar doğurmakta, kimi zaman da örneklerde olduğu gibi insan canına kıyma ile sonuçlanabilmektedir.

1.2.2.4.2. İstiğna ve Ölümsüzlük Arzusu

İstiğna arzusu, insanın hayat mücadelesinde yalnız kendisine güvenmesi, her durumda kendisini yeterli görüp Allah'ın yardım ve tevfikinden kendisini arı saymasıdır.⁶⁰ İnsanın böyle davranması, kendisini büyük bir pişmanlığa sürüklemektedir. Zenginliğine güvenip şımaran ve kendisini yeterli görerek nankörlük eden, azgınlaşıp hakka sırtını çeviren insanın böyle yapmaması gerekmektedir.

⁵⁷ Karacoşkun, *Din Psikolojisi*, s. 157.

⁵⁸ Kasas, 28/15-16.

⁵⁹ Râzi, *Tefsîru'l-Kebîr*, XI/195-196; Ebu'l-Huseyin el- Kuşeyri en-Nisâbü'rî Müslim, *Sahih-i Müslim*, Daru's-Selam, Arabistan2000, İman, 158.

⁶⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu*, V/653.

*Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli görerek ille de azgınlaşmaktadır! Oysa (kuldaki) her şey yalnız rabbine aittir.*⁶¹

Hakikatte insan muhtaç ve zayıf bir varlıktır; sağlık, huzur, sükûn içerisinde hayatını devam ettirebilmesi için öncelikle Allah'a ve içinde yaşadığı topluma ihtiyaç duymaktadır. Bu muhtaçlık hali de, onun istiğna iddialarının ne kadar yersiz olduğunu göstermektedir. İnsanın sahip olduklarına güvenip şımararak Allah'a ibadet ve iteatten uzaklaşması, kendi nefisini kendisine yeterli görmesi, kaderine hükmettiğini iddia etmesi gibi küstahça tutumları bilgi, iman ve basiret noksanlığından kaynaklandığı için Kur'an tarafından kınanmıştır. Ölümsüzlük arzusunun, psikolojik bir gerçeklik olarak bütün insanlar için geçerli olduğu kabul edilir. Bu arzuyu karşılamak için, insan tarafından çeşitli tutum ve davranışlar geliştirilir. Bazı psikologlar bu arzunun, dünyada erdemli yaşamakla karşılanabileceğini söylerken; bazıları da, ölümsüzlük arzusunun, insandaki narsizmin bir ifadesi olduğunu belirtir. Buna göre, narsist bireyler, bilinç dışı olarak kendilerini ölümsüz tasavvur ederler.⁶²

Yaşama arzusu fitrî ve tabiîdir. Bu arzu insanlarda farklı tezahürlerle ortaya çıkabilmekte olup, biyolojik ve sosyolojik ölümsüzlük arzusu şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Analık ve babalık duygusunun arka planında da bu duygu vardır. Oğlu hakkında konuşurken "tıpkı babası" şeklinde bir benzetmeye şahit olan baba, belki de farkına bile varmadan kendi faniliğini unutmakta; içindeki ölümsüzlük arzusunun büyüüne kapılmaktadır. Oğlunda kendisine benzeyen biyolojik ve kişilik özellikleri ile hayatının belli ölçüde de olsa, bir başka canlıda devam ettiğini görerek teselli bukmaktadır. Yine her insan eserleriyle, ürettikleri ile başkalarının mutluluk ve huzuruna katkıda bulunmak "geride bir şeyler bırakmak" isterler. Eserleri kendisi öldükten sonra devam eder.⁶³

Konuyu Kur'ân bağlamında insan yönelimleri açısından ele aldığımızda, ölümsüzlük isteğinin; insanda köklü bir yönelim olduğu görülür. Bunun açık örneğini de, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılışını konu alan ayetlerde görmek mümkündür. Şeytan, meyveden yedikleri zaman ölümsüzleşeceklerini söyleyerek kendilerini ikna etmeye çalışmıştır. "*Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik. Şöyle olmuştu: Biz meleklere "Âdem'e secde edin" dedik, onlar da*

⁶¹ Alak, 96/6-8.

⁶² Karacoşkun, *Din Psikolojisi*, s. 156.

⁶³ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İzmir 1992, s.235-238.

secde ettiler, sadece İblis direndi. Bunun üzerine "Ey Âdem!" dedik, "Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin! Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın." Derken, Şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: "Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?" Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı. Sonra rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti."⁶⁴

Aslında Kur'ân, insandaki ölümsüzleşme arzusuna dair içsel ve sürekli yönelimi dikkate alır, olumlu davranışlar yapanların ölüm sonrası gideceği yer olarak belirtilen cennetin sonsuz olacağı ve orada yaşayanların ölümsüz bir hayat süreceklerine vurgu yaparak da bu isteği tatmin etmeyi vadeder.⁶⁵

Allah'tan kendisini müstağni gören insan, bir müddet sonra kendisinde bir güç olduğunu vehmine kapılmaktadır. Hayatın ve ölümün yaratıcısını unutup, ölümsüzlük hayali ile kendisini tüketen insanlar da aynı şekilde olumsuz bir değişim yaşamaktadır. Bu iki duyguyu iyi yönetememek, insanlarda büyük hayal kırıklığı ve pişmanlıklara neden olmaktadır.

1.2.2.4.3. Dünyevileşme Temayülü ve Cimrilik

Dünyevileşme temayülü, insandaki gelecek kaygısının beslediği nefsi bir zaaftır. İnsan, "yarını planlama hususunda" vahiy çizgisinden kopararak maddeci bir bakış açısına mahkûm olduğunda, bu temayül ön plana çıkmaktadır. Bu ön plana çıkış insanı, elinde olanlara saplantı haline varacak derecede değer vermeye yönlendirir. Belli bir safhadan sonra bu hal, kişide huy halini alarak cimriliği doğurur. Cimrilik, insanda diğer bazı yönelimlerle birlikte bulunur. Cimrilik yöneliminin hasetle, kendini beğenmişlikle, bencillikle iç içe ve aynı zamanda eşgüdümlü olarak ortaya çıkar.⁶⁶

Cimrilik, sadece bir para biriktirme davranışı olmayıp; aynı zamanda diğer insanlarla aradaki içsel mesafeyi arttıran, bireyi yalnız ve paylaşmaya kapalı yapan olumsuz bir davranıştır. Bu tipler maddi nesnelere toplayıp istifledikleri gibi bu

⁶⁴ Taha, 20/120; Ayrıca bakınız: Şuara, 26/29; Hümeze, 104/2-3.

⁶⁵ Teğabün, 64/49; Talak, 65/11.

⁶⁶ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Şelale Başar, Dergah yay., İstanbul 1979, s. 182.

huylarını duygu ve düşünce alanında devam eden ettirirler.⁶⁷ Sevginin de mal gibi biriktirilip istiflenmesi gerektiğini, başkalarına verilip paylaşıldığında tükeneceğini düşünürler. Çünkü bu insanların nazarında sevgi de bir maldır.⁶⁸

Kur'an, insanda var olan mala düşkünlük ve cimrilik yönelimine: "De ki: *"Rabbimin rahmet hazinesine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısdınız. İnsanoğlu pek eli sıkıdır!"*⁶⁹ ifadeleri ile dikkat çeker.

İnsan, mümin de olsa kafir de olsa dünyevileşme temayülüne kapılabilmektedir. Karun'un zenginliğine gıpta eden müminler de bu zafiyetin pençesine düşmüşlerdir. Onun yerinde olmayı istedikleri ve mal varlığına gıpta ettikleri için, akabinde yaptıkları hatanın farkına vararak pişmanlık içinde kendilerini ayıplayarak tövbe etmişlerdir.⁷⁰

Cimrilik eden kimsede, Allah'ın lütfuna karşı nankörlük ve güvensizlik vardır. Kendisinden istendiğinde malı kendi çalışması ile elde ettiğini, dolayısıyla fakirin bunda bir hakkının olamayacağını ileri sürer, vermez.⁷¹ Bir başkası, kendi sahip olduğu servetinden vermek istediğinde de yukarıda zikredilen indi gerekçelerle vermesini engeller. Bu tavrından dolayı da bir gün mutlaka büyük bir nedâmet acısı yaşar. Yaşlandığında veya hastalandığında, biriktirdiği malın başkaları adına yapılmış kuru bir yığınak olduğunu; bu malın kendisini yaşlılık, ölüm ve hastalıktan kurtarmadığını anladığında pişmanlık duygusu ile yüzleşmek zorunda kalır. Ayrıca hesap ve ceza gününde yaşayacağı pişmanlık daha büyük ve yakıcı olacaktır.⁷²

Bu ayet ile Hz.Peygambere cimrilik konusunda dikkatli olması emredilerek sanki şöyle seslenilmiştir: "Ey Muhammed, onlara de ki: Eğer sizler Allah (c.c)'ın rızık hazinelerinde tasarrufta bulunma imkânına sahip olaydınız, yine şu cimriliğinizi, eli sıkılığınızı devam ettirirdiniz. Fakir oluruz korkusuyla harcama yapmazdınız... "Zaten insan pek cimridir." Yani oldukça eli sıkı ve bir şey vermek istemeyendir...

⁶⁷ Erich Fromm, *Kendini Savunan Adam*, çev. Necla Arat, İstanbul 1998, s. 7.

⁶⁸ Karacoşkun, *Din Psikolojisi*, s. 159.

⁶⁹ İsra, 17/100.

⁷⁰ Kasas, 28/76-83.

⁷¹ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, II/49.

⁷² Nisa, 4/72-73; Meryem, 19/34; Nahl, 16/111; Al-i İmran, 3/180; Nisa, 4/53, 128; Haşr, 59/9; Teğabün, 64/16; Furkan, 25/67; İsra, 17/26-27, 29; Maun, 107/1; Hakka, 69/34; Hümeze, 104/1-4; Fecr, 89/17-20; Adiyat, 100/8; Mearic, 70/19-21; Ahzab, 33/19; Muhammed, 47/36-38; Leyl, 92/9-11; Hadid, 57/23-24; Tevbe, 9/34-35.

Bu ayet, insanın cimriliğine, Yüce Allah (c.c)'ın ise keremine, cömertliğine ve ihsanına açık bir delildir.⁷³

Cimrilik, ferdi ve ictimai bir hastalık olarak tarihte hep varlığını sürdürügelmiştir. Toplumun fertlerini ellerinde bulundurdukları servetlerinden ötürü birbirine düşman kılmakta, fakiri zenginlere karşı amansız bir nefrete sürükleyebilmektedir. Bunun önlenmesinde Kur'an tasattuk kurumunu öncelemekte ve tasarrufların büyüdükçe sebep olabileceği düşmanlığı ortadan kaldırmaktadır.⁷⁴

İnsan, malının noksanlaşacağı veya tükeneceği endişesi ile cimrilik yapar, onu yaratılmışların hizmetine sunmaktan kaçınır. Hatta bazen kendi malından insanlara vermediği gibi, “Şuhh/infaka mani olma” denilen manevi hastalığa tutularak; başkalarının kendi mallarından ihtiyaç sahiplerine infakta bulunmasına da mani olmaya kalkışır. Kur'ân bu zaafa karşı insanı uyarır: “*Bunlar, cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir.*”⁷⁵

1.2.2.4.4. Bencillik ve Hased

Bencillik, insanın kendisini düşünme, benliğini öne çıkarma, biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını temin etme isteğinden kaynaklanan bir duygudur. Makam-mevki sahibi olmak, mal-mülk sahibi olmak gibi arzuların temelinde var olan önemli motivasyonlardan biridir. Kur'ân, bu tür insanların ben merkezci (ego-centric), yani “başkalarının ihtiyaç ve çıkarlarına kayıtsız kalıp sadece kendi çıkarları ile ilgilenme” şeklindeki karakter yapılarına değinerek, şiddetle tenkit eder.⁷⁶

Hased, bir yönü ile bencillik davranışlarıyla örtüşür. Çünkü bir anlamıyla hased, elden kaçırmak ve yoksun kalmak korkusuyla işlevsellik kazanan bir davranıştır. Kıskanan insan başkasında olanı, sahibinin kaybetmesi yahut zarar görmesi pahasına da olsa isteyebilmektedir. Hased duygusunun temelinde, derin bir aşağılık duygusu yatmaktadır. Bundan dolayı, kıskançlık ben-merkezci ve hastalıklı bir yönelimdir.⁷⁷ Kur'ân'a göre insan, nefsinde mündemiç olan kıskançlık duygusunu kontrol etmek zorundadır. Eğer insan bu duyguyu ifrat derecesine vardırıarak, kendini

⁷³ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhayli, *Tefsîrü'l-Münir*, Dimeşk 1418, VIII/156-157.

⁷⁴ Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre Cimrilik* (Makale), C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/2-2007, s.329-364.

⁷⁵ Nisa, 4/37.

⁷⁶ Hac, 22/11.

⁷⁷ Karacoşkun, *Din Psikolojisi*, s. 159; Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, s. 176.

dengeleme; istenmeyen sonuçlarla karşılaşabilir. Hatta kıskançlık duygusu, Hâbil-Kâbil, Hz. Yûsuf'un kardeşleri örneğinde görüldüğü üzere, öldürmeye kastedecek kadar ileri götürebilmektedir.⁷⁸ Kur'ân, bu açıdan kıskançlığı menederek yapılmamasını ister. *"Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'ın lütfundan isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir."*⁷⁹

1.2.2.4.5. Kibir ve Zorbalık

Kibir, kendini üstün görmek, başkalarını hor görmektir. Kibirli insan, doğal ve samimi değildir. Kendini ve başkalarını, olduğundan farklı ve bir aldanma ile algılar.⁸⁰ Kur'ân'a göre Allah'ın en hoşlanmadığı huylardan biri olan kibir insanı sorunlu bir kişi haline getirir. *"İman edip iyi işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince, onlara acı bir şekilde azap edecektir; bunlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabileceklerdir."*⁸¹

Kibri duygusunun pençesine düşen her insan kendisine Şeytan'ı örnek almaktadır. Bu duygu insanı hemcinslerini hakir gördüğü için aslında yalnızlaştırmaktadır. Yalnızlaştıkça kibirlenen kendisini benzersiz gören insan, bir gün güçsüzlüğü ve çaresizliği ile yüzleşmek durumunda kaldığında, büyük nedametler yaşamaktadır.

İblis, kibirin en kötü örneğini göstermiştir. Gerçekte kibirlenmeyi hak edecek bir gücü olmadığı halde, benliğini kaplayan büyüklenme duygusu, onu yoldan çıkarmıştır. Neticede kibir ayrılmaz bir sıfatı haline gelmiş ve kafirlerden olmuş; hak etmediği bir büyüklenme ile yoldan çıkmıştır.⁸² *Meleklerle, "Âdem'e secde edin" dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.*⁸³

Lokman'ın oğluna nasihatleri arasında yer alan en önemli unsurlardan biri de kibirden ve zorbalıktan uzak durmaktır. *"Gurura kapılarak insanlara burun kıvrma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen*

⁷⁸ Yûsuf, 12/8-9; Maide, 5/27-32.

⁷⁹ Nisa, 4/32; Ayrıca bakınız: Yûsuf, 12/9-14,80,91

⁸⁰ İsfehâni, *Müfredat*, s.697.

⁸¹ Nisa, 4/173.

⁸² Bakara, 2/34-36; Taha, 20/115,123.

⁸³ Bakara, 2/34.

hiçbir kimseyi sevmez. Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkinini eşek sesidir."⁸⁴

İnsan ilişkilerinde kibir ve zorbalık, karşı tarafın sindirilmişliğini doğurur. Sindirilen kişi içine kapanır, kendisini ifade etmede zorlanır ve ilişkilerinde doğallığı kaybederek kaçışı tetikler. Kibir beraberinde dalkavukluğu getirir. Karşı tarafa çıkar için hayranlık gösterisinde bulunmak ve bunu sahte tavırlarla ifade etme halini tetikler. Ayrıca kibir bazen kibirli kişiye başkaldırma neticesinde doğurabilir. Bu da başta kibre maruz kalıp başkaldıran olmak üzere iki tarafıda rahatsız eder. Bu da huzur ortamını yok ederek, ilişkilerin sağlıklı bir ortamda yürütmesine mani olur.⁸⁵

1.2.2.4.6. Korku ve Kaygılar

Korku gerçek, beklenen ya da zihinsel olarak yaratılan bir tehlike karşısındaki duygusal yaşantıdır. Korku, insan davranışlarında önemli bir güdüdür. Ölüm korkusunun psikolojik nedeni ilk etapta akla geleceği şekilde, hayata olan bağlılık ve düşkünlük değildir. Bu korkunun temel sebeplerinden biri "yaşama korkusu"dur; ölümden en çok korkan kimseler, yaşamaktan en fazla korkanlardır. Bu normal ruhi gelişim içerisinde, hayatın gayesine yönelik eğilimin herhangi bir şekilde geçmişe takılması ya da tespit edilen gayelerin zorunlu kıldığı kaçınılmaz riskler karşısında korkup geri çekilme durumunda ortaya çıkar. Bu duyulan korku ölümden değil, sahip olduğumuz şeyleri, bedeni, malı, mülkü, egoyu yitirmekten dolayıdır. Bu korku, ölümün hakikatte ne olduğunu bilmemek, ruhunun nereye intikal edeceğini kestirememek ve bedeninin inhilalinin, zatının da inhilal ederek ruhunun yok olup kendisinden sonra âlemin baki kalacağını zannetmekten ileri gelmektedir. Ayrıca ölüme sebep olan hastalıkların eleminden başka, ölüm için ayrı bir acı olduğunu zannedenler, öldükten sonra kendisine ceza verilerek işkence edileceğine itikat edenler ve ölümden sonra nereye gidileceğini bilmeyenler bu korkuyu daha çok yaşamaktadır. Geride bıraktığı dünyalıklar üzerine teessüf edenlerde de ölüm korkusu daha fazladır.⁸⁶

⁸⁴ Lokman, 31/18-19.

⁸⁵ Saffet Köse, *Genetiği ile Oynanmış Kavramlar*, Mehir vakfı yayınları, 5. Baskı, Konya 2016, s.300-3003.

⁸⁶ Mustafa Doğan Karacoşkun, *Din Psikolojisi*, s. 163.

Bu temel insanî duygu, Kur'ân'a göre imtihan için temel bir gerekliliktir. *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!”*⁸⁷

Yahudiler ölüm korkusunu diğer insanlardan daha fazla yüreklerinde taşırlar. Çünkü onlar dünya hayatına herkesten daha çok düşkündürler. *“De ki: "Ey Yahudiler! Bütün insanlar bir yana yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, haydi ölümü temenni edin bakalım, şayet sözünüze sadıksanız!" Ama onlar daha önce yapıp ettikleri yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Allah zâlimleri çok iyi bilmektedir.”*⁸⁸

Kur'ân'a göre kâinatta meydana gelen her olayda olduğu gibi, ölümün var olmasında da bir gaye saklıdır. *“Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayandır.”*⁸⁹

İnsan, başta ölüm korkusu olmak üzere diğer korkular nedeni ile pişmanlık yaşayabilmektedir. Kendisinin, ailesinin ve yakınlarının canlarına zarar geleceğinden kaygı duyması da, insanlara bu olguyu yaşatmaktadır. Bunun en güzel örneği Asr-ı saadette Hatib'in yaşadığı pişmanlıktır.⁹⁰ Mekke'ye sefer düzenlendiğini ihbar eden Hatib'in mektubu, Hz. Peygambere ulaştırılınca; onu huzuruna çağırarak: "Bunu nasıl yaptın?!" diye sordu. Hatib: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben içimden kâfirlere sevgi beslemiyorum, mürted de olmadım. Benim Mekke'de yakın akrabalarım var. Ben Kureyş'ten değilim. Onlara bir zarar dokunmasın istedim. Hedefim bu idi. Allah Peygamberine elbette yardım edecektir." diyerek yaşadığı pişmanlığı tüm açıklığı ile itiraf etti.⁹¹ Onun yakınlarına zarar verilmesinden duyduğu korku ve kaygı, büyük bir hata yaptırarak pişmanlığa sürüklemiştir. Fert ve toplumlar, buna benzer korku ve endişeler sebebiyle bu olgu ile sürekli karşılaşacaklardır.

1.2.2.4.7. Öfke ve İntikam Duygusu

Öfke, engellenme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, hışım, hiddet olarak tarif edilirken; kızgınlık, sinirlenmek anlamını ifade

⁸⁷ Bakara, 2/155; Ayrıca bakınız: Kasas, 28/33.

⁸⁸ Cuma, 62/6-7; Ayrıca bakınız: Bakara, 2/96.

⁸⁹ Mülk, 67/2.

⁹⁰ Ebu Muhammed Sehl b. Abdilleh es-Semerkandî, Bahru'l-Ulûm , Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1423, III/434.

⁹¹ İmâdüddin Ebu'l-Fida İbn-i Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419, VIII/111; Semerkandî, Bahru'l-Ulûm , III/434.

etmektedir. Öfke, temayüllerimizi giderirken bize engel olmak isteyen kimseye elem vermek için içimizden gelen dürtüdür.⁹² Kur'ân'da, öfke haline "gadap ve gayz" fiilleri ile vurgu yapılır.⁹³ Esef, ğilzet ve şiddet kelimeleri de asıl anlamları yanında tali manaları ile öfke anlamını içermektedir. Öfke, sinirsel zayıflıktan kaynaklanan kızgınlığın bir neticesi olup; şiddetle tepki gösterme şeklinde ortaya çıkarak düşünce yetimizi devre dışı bırakan bir heyecandır. Şu ayetler öfkenin bünyede meydana getirdiği fizyolojik değişikliklere işaret etmektedir: "*Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde öfkeyle yüzü kapkara olur.*"⁹⁴ "*Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda, inkârcıların yüzlerindeki hoşnutsuzluğu hemen farkedersin. Kendilerine âyetlerimizi okuyanlara neredeyse saldıracaklar. Onlara de ki: "Şimdi size daha vahim olanı haber vereyim mi? Cehennem! Allah onu, inkâr edenler için belirledi. Ne kötü bir sondur o!"*"⁹⁵

Öfke ve onun neticesi olan intikam duygusu, Kabil'i kardeş katili yapmıştır. İki kardeşin sunaklara sundukları kurbanlardan birinin ki kabul edilmiş, diğersininki ise kabul edilmemiştir. Kabil, kurbanının kabul edilmemesi ile haksızlığı ortaya çıkınca, öfkesine yenilerek Habil'i öldürdü. Kardeşini ölü olarak görünce, ne yapacağını şaşırarak; derin bir üzüntü ve büyük bir pişmanlıkla kendisini zemmetmeye başladı. Tam bu esnada bir karganın, ölü bir kargayı yeri eşerek toprağa gömdüğünü görünce; bu manzara karşısında "*Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz miyim ben?*"⁹⁶ diyerek derin bir nedamat duygusu ile cesedi toprağa defnetti. Kabil, yeryüzünde ilk katil olarak, kendisinden sonrakilere örneklik yaptığı için tüm cinayetlerden sorumlu tutulmuştur.⁹⁷

Din Psikolojisi'ne göre, Kur'ân bağlamında insanın olgunlaşmasına katkı yapan, hayatında pişmanlık duygusunu yaşamasına neden olabilecek yukarıda zikredilen olumsuz huylardan uzak tutup; fitrattan tevarüs ettiği, safiyetini koruyan ve insana yaratılış gayesi çizgisinde istikrar kazandıracak ibadet, şükür, zikir, iyilik ve

⁹² Bekir Topaloğlu, *Dini Sohbetler*, Nesil yay., İstanbul 1993, s.280.

⁹³ Örnek olarak bakınız: Ali İmran, 3/134; Yusuf, 12/84; Nahl, 16/58; Ğafir, 40/18; Nisa, 4/93; Maide, 5/60; Fetih, 48/6.

⁹⁴ Nahl, 16/58.

⁹⁵ Hac, 22/72.

⁹⁶ Maide, 5/31.

⁹⁷ Maide, 5/27-32; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, II/124.

tövbe gibi bazı olumlu yönelimler de vardır. Bu yönelimler insan hayatında güç ve derûnilik kazandıkça; insanın pişmanlık olgusunu yaşaması da o denli az olacaktır.⁹⁸

Hz Ebu Bekir, Kızı Aişe'ye zina isnadı yapanların propogandasını yapan Mistah'a çok büyük bir öfke duyuyordu. Aişe'nin masumiyetini haber veren ayet nazil olunca, bu öfke intikam alma duygusuna dönüştü.⁹⁹ Aişe'nin masumiyetini haber veren Nur 24/11-25. ayetleri nazil olunca Mistah, Ebu Bekir tarafından bir daha kendilerine yardım etmeyeceğine dair yemin ederek ailesi ile beraber himayesinden çıkarılmıştır.¹⁰⁰ Ancak “İçinizden yardım sever ve zengin olanlar akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeyeceğiz diye yemin etmesinler. Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir”¹⁰¹ âyeti nazil olunca, öfke ile verdiği bu karara pişman olarak yemininden vazgeçti.¹⁰² “Vallahi, ben Allah'ın beni bağışlayıp affetmesini elbette isterim. Ben, artık yaptığım yardımı, ondan hiç bir zaman kesmem” diyerek pişmanlığını itiraf etti. Mistah'a hicretten buyana ver geldiği nafakayı yeniden vermeye başladı.¹⁰³

Bu olay, insanın öfke ve intikam alma duygusunun bazı yanlış kararlar alarak, akabinde büyük pişmanlıklar yaşayabileceğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

1.2.2.4.8. Cehalet ve Yanlışta Israr

Cahillik, insanı, mahiyetini ve hakikatini bilmediği davranışlara sürükleyerek pişmanlık duyacağı fiiller yaptırır. Kur'ân konuyu ele alırken, insanı cehalete karşı uyarmadan önce, cahillerden uzak olma, onlarla zaman ve mekân paylaşmama

⁹⁸ Doğan Cüceloğlu, *Yetişkin Çocuklar*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2001, s. 96-105; Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de İnsan Psikolojisi*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Samsun 1993, s. 40; Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, Basılmamış doktora tezi, Konya 1996, s. 184.

⁹⁹ İbn-i İshak, *Sire*, III/310.

¹⁰⁰ Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil, Medâriku't-Tenzil Ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâru İhyai't-Türasü'l-Arabi, Beyrut 1320, II/494; Ebu'l-Kasım b. Amr İbn-I Ahmed ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavâmidü'l-Kur'an*, III/219-221; Hayrettin Karaman v.dğr. , *Kur'an Yolu*, IV/90.

¹⁰¹ Nûr, 24/22.

¹⁰² Mustafa Fayda, 'İfk' md, *DİA*, İstanbul 2000, XXI/507-509; Buhârî, *Şehadet*, 15; *Mağazi*, 34; *Tefsîr*, 24/5-10; Müslim, *Tevbe*, 56,57; Muhammed Abdülmelik İbni Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekka vdğ., Kahire 1936, II/289,297-307.

¹⁰³ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII/14-15; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, II/494; Zemahşerî, *Keşşâf*, III/219-221; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/197.

noktasında uyarılarda bulunmuştur: “*Af yolunu tut, bağışla, maruf olan şeyleri emret, cahillerden yüzçevir.*”¹⁰⁴

Burada cahil, düşünmeden his ve şehvetlerine göre hareket ederek birden bire kızan; düşüncesiz, kaba, münkir insan anlamındadır. Yüce Allah, elçisine böyle cahillere aldırılmamasını, onların kaba davranışları ve kırıncı sözleri yüzünden moralini bozmamasını, Şeytandan bir iğvâ gelince de, Allah’a sığınmasını emretmektedir.¹⁰⁵

“*Ki onlar cehalet içerisinde kalmış (bilgisizliğe saplanıp kalan) gafillerdir.*”¹⁰⁶ Yani inkârcılar, yanlış tercihlerinden dolayı nasıl bir sonuca gittiklerini hiç bilmiyorlar. Bu tercih ve tahminlere dayanarak yol tutanlar, felakete gidenlerdir. Ahireti inkâr eden bir kişi, hiçbir şekilde hesap vereceğine inanmadığı için bunun tasa ve hazırlığı içinde değildir. Bütün bu tahmine dayanan sapkın inançlar, gerçekte birer afyondur ve bunun verdiği uyuşukluk içinde bu insanlar idraksiz ve düşüncesiz kalmışlardır. Bunlar Allah’ın ve peygamberlerin bildirdikleri sağlam bilgiyi bir tarafa atarlar ve içine gömüldükleri cehaletin kendilerini nereye götürdüğünden habersizdirler.¹⁰⁷ Bunun bir hata olduğunu anlayıp, pişmanlık ve öfke içinde kaldıklarında ise hayat son bulmuş hesap gelip çatmış olacaktır.

İnsanı pişmanlığa düşüren fitri özelliklerinden birisi de, yanıšta ısrar etmesidir. İnsan tartışmaya, cedelleşmeye ve husumete düşkündür. Haklı ya da haksız yere muhatabına üstün gelme gayesi ile tartışma açıp karşısındakini susturmak, insan egosunda (nefs-i emmâre) geçici bir zafer ve mutluluk duygusu oluşturur. İnsan, yanıšta inadı okadar ileri götürür ki; hakka çağıran peygamberlerden, vaat ettikleri azabın hemen üzerlerine indirilmesini ister. Kur’ân, onların bu taleplerine güzel öğütlerle karşılık verilmesini önerir: “*Resulüm sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...*”¹⁰⁸

Allah’ın yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağırılmayı ve en güzel biçimde mücadele etmeyi emreden bu ayet, İslam’ın davet prensibini ortaya koymaktadır. Çünkü bilgisiz, hikmetsiz, kaba kuvvetle ve taassupla hareket etmenin davetçiye bir

¹⁰⁴ A’raf, 7/199.

¹⁰⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, III/432.

¹⁰⁶ Zariyat, 51/11.

¹⁰⁷ Ebu’l-Ala Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, V/500-501. Ayrıca bkz. Yûsuf, 12/33; Rum, 30/29; Neml, 27/55; En’am, 6/35, 111, 116-117; Zümer, 39/9, 64; Maide, 5/100; A’raf, 7/28; Yunus, 10/36,68,78; Hud, 11/109; Saffat, 37/69; Lokman, 31/21; Zuhuf, 43/21-22; Kalem, 68/36-41; Necm, 53/23.

¹⁰⁸ Nahl, 16/125.

yararı olmaz. Ancak hikmet ve tatlı dil gönülleri etkiler, insanları yumuşatır, yoldan çıkmışları yola getirir.¹⁰⁹ “*Ey Nûh! Bizimle cidden mücadele ettin; hem de çok mücadele ettin.*”¹¹⁰ Kâfirler, Hz.Nûh’a “Sen bizimle mücadele ettin. Bu mücadelede çok ileri gittin. Biz sana tabi olmayacağız. Allah’ın isyanımıza karşılık ahiretten önce dünyada bize azap edeceği şeklindeki iddianda samimi isen bizi tehdit ettiğin, dünyadaki acil azabı getir bakalım” dediler.”¹¹¹

1.2.2.4.9. Nankörlük ve Haddi Aşma

Kur’ân, insanın yaratılışındaki bazı özelliklere vurgu yapar. Sayılan bu özelliklerin başında nankörlük gelir. Kur’ân, insanın, kendisine verilen sayısız nimete karşı Rabbine nankör olduğunu ifade eder: “*O, size istediğiniz her şeyden verdi. Doğrusu insan gerçekten çok zalim ve nankördür.*”¹¹² Bu nimetler, bir topluluğun veya bütün insanlığın sayıp bitiremeyeceği kadar çok ve büyük nimetlerdir. Çünkü bütün insanlar mahdût iki çizginin arasında sıkışıp kalmaktadırlar... Bütün bunlardan sonra yine de Allah(c.c)’a eşler koşmaları,¹¹³ Allah’ın haricinde başka tanrılara tapınmaları, Allah’a karşı nankörlüğün zirvesini oluşturmaktadır: “*Denizde size bir sıkıntı dokunduğunda bütün taptıklarınız (sizi yüzüstü bırakıp) kaybolur, yalnız Allah kalır. Fakat sizi kurtarıp karaya çıkarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür.*”¹¹⁴ Başka bir ayette insanın nankörlüğüne şöyle vurgu yapılır: “...*Ama, ellerinin öne sürdüğü işlerden dolayı başlarına bir kötülük gelirse insan hemen nankör olur.*”¹¹⁵ İnsan, nimet görünce sevinirken, yaptığı hatalar yüzünden başına bir kötülük, kıtlık, sıkıntı gelince nankörlük eder, umutsuzluğa düşer. Allah’ın daha önce vermiş olduğu nimetleri unuttur da O’nun hakkında kötü zanda bulunur.¹¹⁶ İnsan nankörlüğüne dikkat çeken, bu eğilime karşı farklı üsluplarla hatırlatmalarda bulunan bir çok ayet vardır.¹¹⁷

¹⁰⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, V/159.

¹¹⁰ Hud, 11/32.

¹¹¹ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-Münîr*, XII/62; Nahl, 16/4; Mü’min, 40/40.

¹¹² İbrahim, 14/34.

¹¹³ İbrahim Hüseyin eş-Şârimî Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ani'l-Kur’ani'l-Kur’ân*, Daru’s-Şuruk yay., Beyrut 1412, IV/2108.

¹¹⁴ İsrâ, 17/67.

¹¹⁵ Şûra, 42/48.

¹¹⁶ Ebû'l-Berekât Abdullah İbn-i Ahmed b. Muhammed en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, Dâr-u İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1320.

¹¹⁷ Örnek olarak bakınız: Abese, 80/17; İsrâ, 17/27, 67, 83; Sebe, 34/15-17; Neml, 27/40; Nahl, 16/112; Enbiya, 21/94; İnsan, 76/3, 24; Kaf, 50/ 24; Zümer, 39/3, 49; Nuh, 71/27; Bakara, 2/276; Nur, 24/55; Fecr, 89/15-16; Yunus, 10/12; Fussilet, 41/50-51; Rum, 30/33; Hud, 11/10.

İnsanın nankörlüğü, dünya hayatında zorluklarla, tehlikelerle ve ölüm korkusu ile karşılaşır bunlardan kurtulduğunda ortaya çıkar. İçine düştüğü sıkıntıları yaşarken, kendisini bu sıkıntılara düşüren hatalarından dolayı büyük bir pişmanlık yaşar. Ellerini her zamankinden daha çok duaya kaldırıp, tövbe eder. Pişmanlık içinde gözyaşları ile Allah'a yalvararak bu belaların kaldırılmasını ister. Ancak sıkıntıları sona erip, durumu eski haline döndüğünde, eski nankörlüğünüsürdür. Böylesi insanlar hesap gününde daha büyük nedâmetlere düşer olacaktır.

İnsanın olumsuz yönlerinden biri de onun haddi aşmaya ve zalimliğe istidadının olmasıdır. Bu, onda imtihan gereği yaratılmıştır. Bu istidat, insanı yaratıcısına, nefesine, hemcinsine ve diğer yaratılmışlara karşı zaman zaman, haksızlık etmeye sürükleyebilir. İnsan, işlemiş olduğu bu zulümlerden dolayı eninde sonunda pişmanlık olgusunu yaşayacak ve bu olgu ile karşılaşacaktır. Bir kısım insanlar, dünya hayatında iken hatalarını fark edip, pişmanlık olgusunu burada yaşarken; bazıları da yaptıklarından dolayı hesap günü nâdim olacaklardır.

En büyük zulüm olan şirk, insanın yaratılış gayesi olan kulluğun önündeki en büyük engeldir. “*Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür.*”¹¹⁸ Şirk günahının büyüklüğü, bu tanımın doğruluğu, müşrik kimsenin çeşitli fık ve cinayetleri gözlemlendiğinde daha iyi açığa çıkar. Müşrik, ilk önce kendisiyle çelişir. Zira önce kendisine zarar ve fayda sağlandığında, herşeyi düzenleyen ve yaratan Allah'ı tanır. Sonra ibadet ederken, yönelme ve duasında başkalarını O'na ortak koşar. Haktan saparak, Allah'ın gazap ve öfkesine maruz kalır. Üçüncü safhada da, ona zarar ya da fayda veremeyecek olan batıl güç, düşünce ve mefhumlara boyun eğer.¹¹⁹

İnsanın hadleri çiğnemesi, her zaman dışarıya karşı da değildir: “...*İnsanlardan kimi kendisine zulmeder...*”¹²⁰ İsrâiloğullarından kendilerine zulmeden bu kimseler, diğer ümmetlerde ve Muhammed ümmetinin içinde de görülmektedir. Bütün kavimler esasen böyledir. Kitabı miras almış İsrâiloğullarından kimi, günah olan işler yapmak suretiyle nefesine yazık etmekte, kimi orta yolda

¹¹⁸ Lokman, 31/13.

¹¹⁹ M. İzzet Derveze, *Tefsîru'l-Hadîs*, Tercüme:Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekin Yay., İstanbul trs, III/171.

¹²⁰ Fatır, 35/32.

giderken ibadette gevşeklik göstermekle beraber ötekine nispetle daha ılımlı davranmakta, kimi de hayır işlerinde ileri gitmektedir.¹²¹

Allah tarafından konulan sınırı ve hadleri aşma insanlıkla yaşıt bir nefsi zaaftır. İlk insan peygamber Adem(a.s.) ve eşi, eşyanın esmasına dair tabi tutuldukları imtihandan sonra cennete yerleştirildiler. Ancak, Âdem ile eşinin imtihanında Allah'ın emrine itaat etmeyip isyanı seçen İblis onlara ebedi düşmanlığı seçti.¹²²

Pişmanlık, insanın beş temel hakkından “Kendi duygularını olduğu gibi ifade edebilme” özgürlüğünün bir parçasıdır. Pişman olmak, vazgeçmek, sonra yine aynı hataya düşmek insanın zayıf tarafıdır. İnsan nice işlerin sonunda pişman olur, bir daha öyle yapmamaya karar verir. Tövbe eder, ama korkuyu atlatınca aynı sonuçları doğuracak yanlışları yine yapar, tekrar pişmanlık duyar. Defalarca tövbe edip pişman olup günahlarına devam eder.¹²³

1.3. Pişmanlık Olgusunun Günah ve Hukuk Bağlamında Sonuçları

Pişmanlık olgusunun günah bağlamı üzerinde dururken, hukukullahı taalluk eden hatalar ve günahlardan kurtuluş için yapılan tövbe ön plana çıkmaktadır. Diğer insan ve varlıkların haklarına müteallik olmayan günahlardan kurtulabilmesi, Allah'a tövbe etmesi ile mümkün olur.

Suç bağlamında ise, kulların haklarına taalluk eden hatalar üzerinde irdelenecektir. Bu hatalarda kişi, hak sahibi ile doğrudan muhâtabtır. Kulların haklarının bedeli, keffareti ya da hak sahibince affı olmadıkça, hukuk bunlarla ilgili yaptırımlarını devam ettirir. Bu bağlamda konuyu işlerken, pişmanlık ve tövbenin kul haklarına taalluk eden cezalara etkisi üzerinde kısaca durulacaktır.

¹²¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, VII/308; Ayrıca konuyla ilgili bkz: Bakara, 2/114, 144, 257; A'raf, 7/38; Yunus, 10/17; Hud, 11/18; En'am, 6/47, 157; Kehf, 18/57; Secde, 32/22; Saff, 61/7; İbrahim, 14/34; Al-i İmran, 3/182; Enfal, 8/51,54; Hac, 22/10; Fussilet, 41/46; Kaf, 50/29; Tevbe, 9/23; Maide, 5/82; İsra, 17/100; Mearic, 70/19; Ahzab, 33/72; Zuhuf, 43/15; Şûra, 42/48; Alak, 96/6.

¹²² Nizamuddin Muhammed b. Hüseyin en-Nisabûrî, *Ğaraibu'l- Kur'an ve Reğâibu'l-Furkan*, Thk.:Şeyh Zekeriyya Amirat, Beyrut 1416, III/219; Hayrettin Karaman vdğr., *Kur'an Yolu*, I/107-109.

¹²³ Doğan Cüceloğlu, *Yetişkin Çocuklar*, s. 96-105; Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de İnsan Psikolojisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1993, s. 40; Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, s. 184.

1.3.1. Günah Bağlamında Sonuçları

Cünah, ce-ne-ha mazi fiilinden türemiş bir mastardır. Sözlükte “meyletmek, geminin su alıp karaya oturması, kuşun kanatları ile yön değiştirmesi ve hata işlemek” gibi manalara gelir.¹²⁴ İstılahta “Allah’ın emirlerinin yerine getirilmemesi veya yasakların çiğnenmesi ile ortaya çıkan ve dinî ahlakî ve vicdanî açıdan sorumluluk gerektiren bir olgudur. Beşeri kanunların çiğnenmesi suç olarak adlandırılırken, dinî alandaki hata ve aşırılıklar günah olarak nitelendirilmektedir.¹²⁵

Kur’an, belli başlı günahları şu şekilde sıralar: Allah’a şirk koşmak,¹²⁶ adam öldürmek,¹²⁷ zina,¹²⁸ içki ve kumar,¹²⁹ anne ve baba hakkını çiğnemek,¹³⁰ yalancı şahitlik yapmak¹³¹ ve yalan söylemek,¹³² hırsızlık yapmak,¹³³ gıybet etmek ve sû-i zanda bulunmak,¹³⁴ iftira atmak,¹³⁵ livâta,¹³⁶ fâiz,¹³⁷ yetimi azarlamak ve doyurmamak,¹³⁸ domuz eti ve ölü hayvan eti yemek.¹³⁹

İnsanı günaha meyil ve arzuları ile onu dışarıdan etkileyen amiller sevkeder. İnsan kötülüğü emreden nefisle donatılmış olarak yaratılmıştır.¹⁴⁰ Nefis, kötülüğün kaynağı ve emredicisidir. Ayrıca, ölümsüz bir hayat arzusu ve ahreti unutmaya tavrı da kötülüğün amilleri arasındadır.¹⁴¹ Kur’an, sürekli günahı arzulayan nefis-i emareye karşın, kendisini sürekli murakabe altında tutup kınayan (levvame)¹⁴² ve Allah’ın razılığında huzur bulan istikrara ermiş(mutmaine)¹⁴³ nefisleri övmüştür. Günahın insan ruhunda oluşturduğu travmayı, ancak tövbe ortadan kaldırabilir. Yine ikinci şahıslara verdiği zararlar ise ceza ile telafi edilebilir. Nitelik açısından, günah küçük

¹²⁴Rağıp el-İsfehani, *Müfredat*. S.206; Rahip Luis Ma’luf el-Yesûî, *Müncid fi’l-Luğa*, s.103.

¹²⁵Ömer Faruk Harman, “günah”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV/278.

¹²⁶Bakara, 2/165; Nisa, 4/48, 116-117.

¹²⁷Nisa, 4/29-30,92-93.

¹²⁸Nisa, 4/16-19,25-26 ; İsrâ, 17/32.

¹²⁹Maide, 5/90-91.

¹³⁰İsrâ, 17/23-24.

¹³¹Nisa, 4/135; Furkan, 25/72.

¹³²Ali İmran, 3/91; Enam, 6/21.

¹³³Maide, 5/38; Yusuf, 12/70,77,81.

¹³⁴Hucurat, 49/12.

¹³⁵A’raf, 7/152; Hûd, 11/50; Nahl, 16/56,87,105,116.

¹³⁶A’raf, 7/80-81.

¹³⁷Bakara, 2/275-281.

¹³⁸Duha, 93/9, 11.

¹³⁹Bakara, 2/173.

¹⁴⁰Yusuf, 12/53.

¹⁴¹Bakara, 2/95-96.

¹⁴²Kıyame, 75/2; Rağıp el-İsfehani, *Müfredat*. S.751.

¹⁴³Fecr, 89/27.

(sağire) ve büyük(kebîre) olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁴⁴ Günah, tövbe ve cezadan uzak kalınarak sürekli irtikap edildikçe telafisi imkânsız sonuçlar doğurabilir. Hz. Peygamber yedi büyük günahı, “şirk, büyü, adam öldürme, ribâ, yetim malı yeme, savaştan kaçma ve iffetli müslüman kadına zina isnadında bulunma” olarak sıralamaktadır.¹⁴⁵

Günahların en büyüğü olan Allah’a şirk koşmanın tövbesi, hak din olan İslamı kabul etmekle olmaktadır. Bu günahın tövbesiz olarak affedilmesi söz konusu değildir. Ancak bunun dışındaki tüm günahlar Allah’ın dilemesi ile affedilebilir.¹⁴⁶ Allah’a karşı, diğer varlıklara ve kendisine karşı işlenebilmektedir. Diğer varlıklara karşı işlenen ve “kul hakları” olarak adlandırılan günahlar, küfür ve şirkten sonra en ağır günahlardır. Hiç kimse bir başkasının günahından sorguya çekilemez. Ancak kötü örneklikte günah işleyerek çığır açanlar, kendilerini izleyenlerin günahlarından da sorumlu tutulacaklardır.¹⁴⁷ Herkes kendi günahından sorumludur. Kişi, kendisine karşı günah işleyerek selim fitratını bozduğu için sorumlu duruma düşer.

İşlenen günahlardan kurtulmanın çaresi de, günahın gerektirdiği şekilde tövbe etmektir. Günah küfür ve şirk ise, tövbes iman ederek Müslüman olamaktır. İnsanın işlemiş olduğu günaha pişmanlık duyup, günaha bir daha dönmek üzere azmetmesi ve bunu itiraf etmesi; kulun işlediği kötülük ve günahlara pişman olup, onları terk ederek Allah’a yönelmesi; emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak sureti ile O’na sığınarak bağışlanmasını dilemesi ve dinde yerilmiş şeyleri terk edip, övgüye layık olanlara yönelmesi gerekmektedir.”¹⁴⁸ Tövbenin sahih olması için “kişinin günahı bir daha yapmamak üzere terk etmesi” farzdır. Kâmil bir tövbe olması içinde “kişinin işlediği günahından dolayı derin bir pişmanlık duyup, bunu istiğfarla ifade etmesi” gerekir. Aynı zamanda geçmişte işlenen hataya götüren davranışları da terk etmek gerekmektedir.¹⁴⁹

Tövbe, günahtan vazgeçmek, yaptığından pişmanlık duymak ve Allah’a yönelmek olmak üzere üç ana mana ve unsura dayanır. Kur’ân’a göre bu üç ana unsuru tamamlayan pişmanlık, kulu durumunu ıslah etme çabasında motive eder.

¹⁴⁴Nisa, 4/31; Kehf, 19/49; Şûra, 42/37.

¹⁴⁵Buhârî, *Vesâyâ*,23, *Hudud*, 44; Müslim, *İman*, 144; Süleyman b. el-Eş’as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr b. İmran Ebu Dâvud, *Sünen-i Ebi Davud*, *Vesâyâ*,10.

¹⁴⁶ Adil Bebek, “günah”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV/283.

¹⁴⁷ Nahl, 16/24-25; Sebe, 34/31-33.

¹⁴⁸ Bekir Topaloğlu, “tövbe”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI/279; Heyet, *Mu’cemü’l-Vasît*, s. 90.

¹⁴⁹ Rağib Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 237- 238.

“Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir. İşte Allah bunların tövbesini kabul eder. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında "Ben şimdi tövbe ettim" diyenlerle, kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.”¹⁵⁰

Keffaretler, kendisinde ibadet manası bulunan cezalar olarak birer Allah hakkıdır. Allah haklarında tövbe etmenin şartlarından birisi, o hakların kazası mümkün olduğunda, kaza edilmesidir. Keffaretlerin tam olarak ödenmiş olması içinde, pişmanlıkla tövbe etmek ve tövbenin şartı olan keffaretin ödenmiş olması gerekir. Tövbenin pişmanlık olmaksızın noksanlığı ortadadır. Ancak sadece pişmanlık kişiyi hukuken sorumluluktan kurtarmamaktadır. Pişmanlık ve tövbe, keffaretle gereği yerine getirilinceye kadar tamamlanmış sayılmamaktadır. Keffaretler, tövbe için gerekli olan pişmanlığın birer belirtisi olarak yerine getirilmelidir. Suçlu, yerine getirilmesi öngörülen keffareti ödemediği takdirde tövbe etmiş sayılmayacaktır.¹⁵¹

Bu yüzden, keffaret öncesindeki soyut pişmanlığın tövbe olmadığı ve keffaretleri düşürmeyeceği söylenirken, suçla ilgili olarak ortaya konan keffaret türlerinden herhangi birisini yerine getirebilecek mali ve sıhhi imkânı olmayan; ancak suçuna nadim olanın pişmanlığının tövbe olarak yeterli olabileceği kabul edilmiştir. Maddi imkanların elvermemesi sebebiyle keffaret türlerinin düşmesi halinde, günahattan kurtulabilmek için, soyut pişmanlık yeterlidir. Nitekim Hz. Peygamber, ramazan günü oruçlu olduğu halde hanımı ile cinsel ilişkide bulunan, fakat pişman olan sahabinin; suçla ilgili keffaret türlerini ödeyemeyeceğini belirtmesi üzerine ses çıkarmamış, pişmanlığının kendisine yeterli olacağını tasvip ederek, başka bir şey yapmasını istememiştir.¹⁵²

İçki cezası da hadlerden olması, Allah hakkını ilgilendirmesi ve suçun tekrarının insanda alışkanlık yapması gibi yönlerden; zina ve hırsızlık hadleri ile benzerlik gösterir. Kişi ilk defa içki içmiş ise, olay mahkemeye intikal etmiş olsa da olmasa da, pişmanlığın kişiye faydası olup olmadığının görülebilmesi için had cezası

¹⁵⁰ Nisa, 4/17-18.

¹⁵¹ Şihabuddin Ahmed b. Ali İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bâri bi Şerh-i Sahih-i'l-Buhari*, nşr., Muhibbuddin el-Hatib vdğr., Kahire 1987, XI/106; Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullahi'l-Baliğa*, çev., Mehmet Erdoğan, Yenişafak Gaz. Yay., İstanbul 2003, II/387.

¹⁵² Nihat Dalgın, *İslamda Tövbe ve Cezalara Etkisi*, Etüd Yay., Samsun 1999, s. 170-171; İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XI/106; Buhârî, *Savm*, 30; Hibe, 20; Müslim, *Sıyam*, 81; Ebu Dâvud, *Tahare*, 123; Tirmizî, *Savm*, 28.

uygulanmamalıdır. İkinci kez içki içip, suçu alışkanlık haline getirene had uygulanmalıdır. İlk kez içki içmiş olmasına rağmen, nefis terbiyesi için had cezasının kendisine uygulanmasını isteyene de kendi isteği doğrultusunda bu ceza uygulanır.¹⁵³

1.3.2.Hukuk Bağlamında Sonuçları

Pişmanlığın deruni bir olgu olmaktan çıkıp fiili bir vakıaya dönüşmesi ancak tövbe ile mümkün olmaktadır. Pişmanlığın belirtisi ve göstergesi şartları yerine getirilmiş Nasuh bir tövbedir.

Fıkıhda tövbe, ameli boyutuyla, doğurduğu hukuki sonuçlar ve özellikle de cezaya etkisi yönüyle ele alınmıştır. Fakihler, tövbenin sahih olma şartlarını şöyle sıralamıştır: “Günahı hemen terk etmek, yapılan günahı dolayla pişman olmak. Günah, kul hakkını içeriyorsa hakkın sahibine geri vermek veya helallik dilemek.”

Bazı günah ve suçlardan tövbe etmek için keffaret şart koşulmuştur. Yerine getirilmemiş mali ibadetlerde tövbe, hakkın sahiplerine verilmesiyle yerine gelir. Ödenmemiş zekâtın, yerine getirilmemiş keffaretin tövbesi, bunların hak sahibi fakirlere teslimi ile yapılır.¹⁵⁴

Tövbe öncesinde yaşanan iç huzursuzluk ve pişmanlık, tövbenin hukuki açıdan değer kazanabilmesi için temel şarttır. Dolaysı ile tövbenin oluşmasında pişmanlık, olmazsa olmaz şarttır. Fakat her pişmanlık, akabinde tövbeyi doğurmayabilir. Tövbenin hukuki bir değer ifade etmesi için, öncesinde mutlaka pişmanlık yaşanması gerekmektedir.

Pişmanlık ve tövbenin hazırlayıcı safhası bazı müelliflerce şöyle dile getirir: “Günah işleyen kul, tövbe kapısına; günahlarını itiraf ederek, bu günahların verdiği huzursuzluk ve pişmanlıkla silkinmiş, uyanık bir kalp ve gönülle gelecektir. Sözü edilen huzursuzluk, şahsı tövbe etmeye iten bir etkendir. Pişmanlık, tövbenin ilk şartıdır. Nitekim Hz. Peygamber, önemine binaen “tövbe pişmanlıktır” (Buhari, Deavat 4; Tirmizi, Kıyame 49) buyurmuştur. Bu hadiste, pişmanlığın tövbedeki yerine dikkat çekilmiştir. Ancak, tövbenin yalnız pişmanlıktan ibaret olduğu, bir diğer ifade ile her pişmanlık duyanın tövbe etmiş sayılacağı söylenmemiştir. Bu hadise dayanarak, pişmanlık olmadan tövbe yapılamayacağı söylenebilir. Pişmanlık

¹⁵³ Dalgın, *İslam'da Tövbe ve Cezalara Etkisi*, s. 128.

¹⁵⁴ Topaloğlu, “tövbe”, *DİA*, XLI/283.

sükûnetle bitecek tövbe sürecini başlatacaktır. Bazen de aksi olup, pişmanlığın etkisi, bir titreyiş ve ürpertiden öteye geçmeyecektir. Yani, bir prensip gibi, pişmanlığın sonunda daima tövbe meydana gelmez. Pişmanlık duygusu, iç çatışmanın tabii bir devamıdır. Ama bir sükûnet durumu değildir. Tövbe ise, deruni çatışmanın uzantısı olmayıp, bir uyumdur, bir ahenktir.”¹⁵⁵

Suçta niyetlenip suçu işlemeden önce, kendi iradesi ile vaz geçen kişi; bu suçta niyetlendiği için cezalandırılmaz. Suçta niyet etmiş olmak, tek başına cezalandırmayı gerektirmez. Ancak niyet safhasını aşılıp, suçu işlemek için bir takım hareketlerde bulunmuşsa ve bu hareketler din tarafından suç sayılmışsa bunların cezası uygulanır. Fail, suçta giden hareketleri tamamlayıp suçu işledikten sonra, yakalanmadan önce veya sonra pişman olmuşsa, suçun infaz edilip edilemeyeceği fakihler arasında tartışılmıştır. Ekser ulemaya göre tövbenin suçu düşürmedeki etkisi, kul haklarına taalluk eden suçlarda değil, Allah haklarına yönelik suçlarda geçerlidir.¹⁵⁶

Bu konu, İslam Ceza Hukuku’nda had, cinayet ve tazir cezaları şeklinde tasnife göre ayrı ayrı ele alınmıştır. Fukaha bazı suçların tövbe ile kalkması ve affedilmesinde ittifak ederken, bazılarında ihtilaf etmişlerdir. Mesela, eşkıyalık suçunda suçlu yakalanmadan önce tövbe ederse, had cezasının düşeceğinde ittifak vardır.¹⁵⁷ Bu hususa “*Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesna. Biliniz ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir*”¹⁵⁸ ayeti delil olarak gösterilmiştir. Ancak eşkıyalık yaparken cana kıyanlar, gasp veya yaralama fiilinde bulunan suçlular yakalanmadan önce pişman olup, tövbe etmiş bile olsalar; bu suçların cezasından kurtulamazlar. Yine had cezaları grubunda olan ve Allah hakkına yönelik tarafı ağır basan hırsızlık, zina ve içki içme suçları, tövbe ile düşmez. Bu durum, suç ister kadıya intikal ettikten sonra olsun, isterse de intikal etmeden olsun fark etmez. Çünkü ceza, işlenen suçun keffaretidir.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Dalgın, *İslam’da Tövbe ve Cezalara Etkisi*, s. 47.

¹⁵⁶ Ahmed b. Sa’d İbn-i Hazm, *el-Muhallâ bi’l-Âsâr*, Beyrut 1981, XII/14-23; Dalgın, *İslam’da Tövbe ve Cezalara Etkisi*, s. 86.

¹⁵⁷ Muhammed b. Ahmed Şemsü’l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, IX/176.

¹⁵⁸ Maide, 5/34.

¹⁵⁹ Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn-i Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettâh M. El- Hulv, Kahire 1986, XII/483-485.

Fakihlerin bir kısmına göre eşkıyalık suçlarına kıyasen, yakalanmadan önce yapılan tövbe bu suçların affedilmesini doğurur. Yakalandıktan sonra yapılan tövbenin suçları düşüreceğini savunan fakihler de vardır.¹⁶⁰

Kazf (zina iftirası) suçunun cezası da suçun kişisel hak yönü daha fazla olduğu için ekser ulemaya göre düşmez. Ancak mağdurun affetmesi ile fukahanın ekseriyetine göre bu suçun cezası düşer. İnsan onurunu zedeleyen bir suçlama olması hasebiyle, zina iftirasında bulunan kişinin (kâzif), zina iftirasında bulunduğu kişiden (makzûf) helallik istemeli, hakkını helal ettirmelidir.¹⁶¹ Çünkü Hz. Peygamber “*Kardeşinde mal ve namusu ile ilgili bir hakkı bulunan kişi, kıyamet gelmeden onunla helalleşsin*” buyurmuştur.¹⁶²

Hanefiler, kâzife verilen “şahitlikten ömür boyu men” cezasının tövbe ile düşmesi için, suçlunun hadden önce tövbesi şarttır. Hadden sonra tövbe etmiş şahitliği kabul edilmez ve bu had cezasının bir parçası olarak kabul edilir. Ancak çoğunluğa göre suçlu kazf haddinden önce ya da sonra tövbe etmiş “şahitlikten men” cezası düşer.¹⁶³ Fakihler, irtidat suçunun cezasının mahkeme öncesi veya sonrasında yapılan tövbe ile düşeceğinde ittifak etmişlerdir. Şahitliğin kabulünde adalet şartı arandığı için, büyük günah işleyen veya küçük günahlarda ısrar eden kişilerin, tövbe etmedikçe şahitliğinin kabul edilmeyeceği ittifakla benimsenmiştir. Ancak kazf suçunu irtikâp edenin yapmış olduğu tövbeden sonra şahitliğinin kabul edilip edilmeyeceği noktasında ihtilaf vardır.¹⁶⁴

Mürtedin aynı suçu tekrar işlemesi halinde, bazı fakihler tövbenin makbul olmayacağını söylerken, çoğunluk bu durumda da tövbenin kabul edileceği görüşünü benimsemişlerdir. Ancak failin tövbesindeki samimiyetinin görülmesi için, hapis ve benzeri tazir cezalarının söz konusu olabileceği görüşünü ortaya koymuşlardır.¹⁶⁵

Zina suçunda, cezanın infazından önce suçlunun tövbe etmesinin, cezayı düşürmede etkisi tartışılmıştır. Bu konuda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, tövbe

¹⁶⁰ Kemalüddin Muhammed b. Abdülvâhid İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, Kahire 1319, V/428-429.

¹⁶¹ Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbn-i Kayyim el-Cevzî, *İ'lâmu'l-Muvakki'in*, nşr., M. Muhiddin Abdülhamid, Kahire 1955, II/97-98.

¹⁶² Buhârî, *Mezâlim*, 10.

¹⁶³ Muhammed Emin İbn-i Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Beyrut 1987, IV/116.

¹⁶⁴ Topaloğlu, “tövbe”, *DİA*, XLI/283; M. Cevat Akşit, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 2000, s. 54, 60, 113.

¹⁶⁵ Yaşar Yiğit, “İslam Ceza Hukukunda Af ve Pişmanlığın (Tövbe) Cezalara Etkisi”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXVII/3, Ankara 2000, s. 61-74.

zina suçlusundan cezayı düşürmez. Bu görüşü Hanefi, Mâliki ve Zâhiriler benimsemişlerdir. İmam Şafii'nin de, Mısır'a gittikten sonra bu görüşü benimsediği bildirilmektedir. İkinci görüşe göre ise tövbe, zina suçlusundan cezayı düşürür. Bu, Şafiiler, Hanbeliler ve Hanefilerden İbn-i Abidin ile Kurtubi'nin görüşüdür. Bu görüş mutlak olarak, suçlunun yakalanmadan önceki tövbesi ile ilgilidir. Ancak aynı mezheplerin farklı müctehitlerine nisbet edilen, zina suçlusunun yakalandıktan sonra yapacağı tövbenin cezayı düşüreceği şeklinde görüşleri de mevcuttur.¹⁶⁶

“El kesme”cezasını gerektiren hırsızlığın cezasının, tövbe ile düşüp düşmeyeceği konusunda da, farklı görüşler vardır. Bir kısım hukukçulara göre, suç mahkemeye intikal etmeden önce hırsızın pişmanlık duyarak, çaldığını getirip mal sahibine iade etmesi ile ceza düşer. Hırsız müracaattan önce, tövbe eder de çaldığını getirerek sahibine verirse, had cezasından kurtulur. Bu Hanefi ve Hanbelilerin görüşüdür. Mâlikiler ve diğer mezheplerden bazı müctehitlere göre ise, mahkeme öncesinde bile olsa, tövbe hırsızın cezasını düşürmez.¹⁶⁷

Kıyas ve diyet, kul hakkı ağır basan cezalar olduğu için, tövbenin bunları düşürmeyeceğinde fakihler ittifak halindedir.¹⁶⁸ “*Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır*”¹⁶⁹ ayetini ve “*Allah'ın bütün günahları affedeceği umulur; ancak kâfir olarak ölen kimseyi veya bir mümini kasten öldüreni Allah affetmez*”¹⁷⁰ hadisini delil gösteren bazı âlimler, insan öldürmenin uhrevi cezasının da düşmeyeceğini savunmaktadırlar. Fakat ekser ulema, öldürmenin uhrevi cezasının tövbe ile düşebileceğini “*De ki (Allah şöyle buyuruyor): "Ey kendi*

¹⁶⁶ Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, yy., Beyrut 1985, I/31; Akşit, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esaslar*, s. 115; Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, yy., Kahire trs., II/568; İbn-i Hazm, *el-Muhallâ*, XII/22,15; Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *Kitâbu'l-Mecmu'*, Cidde trs., XXII/24, 244; Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu's-Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut trs., XXII/283; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Beyrut 1990, s. 371; Muhammed Ebu'z-Zehra, *el-Cerîme vel-Ukûbe fi'l-fikhi'l-İslâmiyye*, Kahire trs, s. 222, 223; Muhammed b. El-Huseyn el-Ferrâ Ebu Ya'la, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Beyrut 1983, s. 266; İbn-i Âbidin, *Reddü'l-Muhtâr*, III/140; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, thk., Ahmed Berdûnî- İbrahim İtfeyyîş, *el-Câmi li--Ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire 1964, VI/158.

¹⁶⁷ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmiyyu*, IX/772,773; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II/413; İbnü'l-Humâm, *Fethu'l-Kadir*, V/159.

¹⁶⁸ İbn-i Hazm, *el-Muhallâ*, XII/14-23; İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XI/106; Şah Veliyyullah Dihlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, II/387.

¹⁶⁹ Nisa, 4/93.

¹⁷⁰ Ebu Davud, Fiten, 6.

*aleyhlerine haddini aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir*¹⁷¹ ayetine ve doksan dokuz kişiyi öldürüp tövbe eden kişinin konu edildiği¹⁷² hadise ve diğer naslara dayanarak kabul etmişlerdir. Kul hakkı olan sövmek ve darb etmek gibi tazir cezası gerektiren suçlar, hak sahibi ile helalleşmedikçe tövbe ile düşmez. Allah hakkı sayılan Ramazan ayında oruç bozma, faiz yeme ve kumar oynama gibi cezalara öngörülen tazir cezaları ise tövbe ile düşer.¹⁷³

¹⁷¹ Zümer, 39/53.

¹⁷² Buhârî, Enbiya, 54; Müslim, Tevbe, 46.

¹⁷³ Dalgın, *İslamda Tövbe ve Cezalara Etkisi*, s. 174, 456; Beşir Gözübenli, “kefare” *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, III/19-24; Emir Padişah, *Teyşiru't-Tahrir*, Beyrut trs., II/17; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1992; İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bâri* XI/106; İbn-i Kudâme, *el-Muğnî*, X/312,313; Mücadele, 58/4.

BÖLÜM II

KUR'AN'DA PIŞMANLIK OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Kur'an'da Pişmanlık Olgusunu İfade Eden Kelime ve Üsluplar

2.1.1. Pişmanlık Olgusunu İfade Eden Kelimeler

Aşağıda tahlil edeceğimiz kelime köklerinden bazıları doğrudan 'Pişmanlık' anlamına gelmektedir. Bazıları ise bir yönü ile pişmanlığın anlam alanına girer. Önce doğrudan pişmanlık anlamına gelen kelimeleri, sonrada dolaylı olarak pişmanlığı ifade eden kelimeleri inceleyeceğiz.

2.1.1.1. Pişmanlık Olgusunu Doğrudan İfade Eden Kelimeler

2.1.1.1.1. Ne-di-me

Nedem, insanın, geçmişte yaşadığı bir hatadan, günahtan ötürü için için yanması, hüzüne kapılması, duyduğu bir söz veya nâme ile teessüf etmesi, sorumlulukları üzerinde olan kişiler için dertlenip endişelenmesi, noksanlıkları karşısında pişmanlık duyup, Allah'a rucu etmesidir. *Nedâmet* kökünün en belirgin manası, geçmişte yaşanan hatalar için kişinin gönlünün her geçen gün artarak yanması ve onlardan dolayı pişmanlık duyması olduğu anlaşılmaktadır. Bu duyguyu ifade için Arapça lügatlarda "telehhüf" fiilinin de sıkça kullanıldığını da görmekteyiz.¹⁷⁴ Kur'ân'da, "N-d-m" kök ve türevleri yedi ayette geçmekte olup;¹⁷⁵ bu ayetlerin tamamında pişmanlık ifadesi için kullanılmıştır. Bunlardan beşi, "n-d-m" fiilinin ism-i fâillinin cemi sîgası olan "Nâdimîn";¹⁷⁶ diğer ikisi de "Nedâmet" mastarı şeklinde kullanılmıştır.¹⁷⁷

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِثُ سُوءَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا
الْغُرَابِ فَأُورِثَ سُوءَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ "Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi, "Yazıklar olsun

¹⁷⁴ Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs Min Cevahiri'l-Kâmûs*, Beyrut 1407, IV/187; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX/321.

¹⁷⁵ Maide, 5/31; Maide, 5/52; Mü'minun, 23/40; Şuara, 26/57; Hucurat, 49/6; Yunus, 10/54; Sebe, 34/33.

¹⁷⁶ Maide, 5/31; Maide, 5/52; Mü'minun, 23/40; Şuara, 26/57; Hucurat, 49/6.

¹⁷⁷ Yunus, 10/54; Sebe, 34/33.

bana! Şu karga kadar bile olamadım mı ki kardeşimin cesedini gömmeyi becereyim!" dedi, ettiğine de pişman oldu."¹⁷⁸

Nedime kökü, hüznün, esef, tevbe, tahassür ve telehhüf manalarının tamamını kapsar.¹⁷⁹ Geçmiş bir işle ilgili olarak, görüşün değişmesinden dolayı duyulan tehassür manasındadır.¹⁸⁰ *Nedâmetin* ana manaları olan *hüzün, esef, tevbe, tahassür ve telehhüf* kelimelerinin üzerinde kısaca durmak, kelimenin anlamsal içeriğinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Hüzün, kişinin kendisini mutlu hissederken, yaşadığı dönüşümle üzüntüye kapılması demektir. Bunu ifade etmek için, kârinin okuduğundan dolayı üzüntüye kapılıp, sesinin titremesi "el-Kâri, Raggaga savtahü fi'l-Kırâati/ Karinin sesi kıraatte hüzünle titredi" deyimini ile anlatılır.¹⁸¹ *Hüzün*, mutluluğun zıddı olan "hemm-keder" manasını da içerir. Kişinin tüm işlerini kendisine dert ve tasa edindiği ev halkına "el-Huzenetü" denilir.¹⁸² Yeryüzündeki yüksek dağlara da "el-Haznü" ismi verilir.¹⁸³ Yine su kuşlarından olan uzun bir boynu ve ayakları olan "Beleşun/Pelikan" kuşu, kanatları su ile teması kesip kuruduğu zaman, kederli bir hal aldığına inanıldığı için bu üzüntüsüne nispetle "el-Hazin" diye isimlendirilir. *Hüzün* "hemm"den farklı manadadır. *Hüzünde*, istenmeyen şeylerin meydana gelmesi ve geçmişte kaybedilen, özlenen şeylere pişmanlık manası da vardır.¹⁸⁴ Bu anlam çerçevesi ile Türkçede kullanılan "hüzün" kelimesi, *nedâmet* fiilinin alt manalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz.Peygamber'in eşi Hatice ve amcası Ebû Talib'i kaybettiği seneye "Âmu'l-Hüzn/hüzün yılı" denir. Peygamber döneminde, gazvelere katılan mü'minlerin gönüllerine Şeytan tarafından "ailesinin ve hayatının ne olacağına dair" verilen vesveselerin, sahabenin gönlünde oluşturduğu üzüntüye de "hazen" denilmiştir.¹⁸⁵

Esef, üzölmek, gamlanmak, iç geçirme, bir şeyi kendine dert ve tasa edinmek, bir şey için menfaat beklemeksizin endişelenip dert edinmektir. Bir diğer anlamı da

¹⁷⁸ Maide, 5/31.

¹⁷⁹ Râzî, *Muhtârus-Sihha*, Beyrut 1995, I/85; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/187; Zebîdî, *Tacu'l-Arus*, IV/187.

¹⁸⁰ İsfehânî, *Müfredât*, s. 796; İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXII/572; Rahip Luis Ma'luf el-Yesûî, *Müncid*, 'Nedm' mad., s. 799.

¹⁸¹ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXII/572-573.

¹⁸² Rahip Luis Ma'luf el-Yesûî, *Müncid*, 'Nedm' mad. s. 799.

¹⁸³ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXIII/111.

¹⁸⁴ Muhammed Murtaza Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, Beyrut 1994, XXXIV/411.

¹⁸⁵ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXIII/111.

geçmişte yaşanan bir şeyden dolayı kızmak ve üzüntü çekmektir. “Yâ esefâ ve yâ esifen alâ kezâ” deyimini de geçmişe üzüntüyü ifade eder. Çabuk üzülen ve kalbi rakik olan kişiyi ifade için “el-esûf” denir.¹⁸⁶ Arapça lügatlerde bu kelime, l-h-f sülâsisinin tefâul babından kullanımı ile “yanık yürekli” anlamındadır.¹⁸⁷ Aynı zamanda annelerin çocuklarına karşı duydukları karşılıksız bağlılığı ifade etmede de kullanılır. Bitki yetişmesine yetecek kadar verimli ve kalın toprağı olmayan yerlere de “Esifetün-Üsefetün” adı verilir.¹⁸⁸

Tevbe, geri dönmek, rucu etmek, dönüş yapmak, dinde yerilmiş şeyleri terk edip, övgüye layık olanlara yönelme biçiminde tanımlanmıştır. Günahı terk edip, Allah’a dönmek manasını da taşımaktadır. Tevben, tevbeten, tetvibeten, teben, met’eben bu fiilin mastarlarıdır. “Îlâ” harf-i ceri ile kullanılırsa, Allah’a dönmek manasındadır. “Alâ” harfi ceri ile de, kişinin tevbesinin Allah tarafından kabul edilip, affedildiğı manasında kullanılır. Gunahtan ve hatadan dönmek manalarını da kapsar.¹⁸⁹

Tahassür, hasira’sülâsi fiilinin tefâul vezninde kullanımı olan tahassür, “iç geçirme, pişman olma, yaptığı hataya nâdim olma” manasına gelmektedir. Daha önce yaşanan bir olaydan dolayı nedâmet ve pişmanlığın sürekli artması şeklinde de tanımlanmıştır. “Hasran”, fa’lan vezninde geçmişte yaptığı şeylerden dolayı her geçen gün pişmanlık ve nâdimliği sürekli şiddetlenerek artan kişi anlamında fail olarak kullanılmaktadır. “Hasira” fiilinin ise, “mahzun olma, üzüntünün altında ezilme” manası vardır.¹⁹⁰

Telehhüf, lehife sülâsi fiilinin tefâul vezninde kullanımı olup karşılıksız acıma, pişman olma, biri için üzülmeye, geçmişte yaşanana nâdim olma, kendisine zulmetme, anne-babanın yüreğini yakma, yüreğı yanık, bir musibetten dolayı, hüznle kalbin yanması olarak tarif edilmiştir. Zulme uğrayan, darda olan, yardım için yalvaran ve sürekli nefsinin kınayan kişiye “lehîf” denir. Üzüntüsü kendi eli ile yaptığı hatadan

¹⁸⁶ Rahip Luis Ma’luf el-Yesûî, *Müncid*, ‘Esef’ mad. s. 11.

¹⁸⁷ İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IX/321; Heyet, *Mu’cemü’l-Vasît*, İstanbul trs., s.18.

¹⁸⁸ Muhammed bin Ömer b. Hüseyin b. Hüseyin b. Ali et-Teymî el-Bekrî er-Râzî, *Muhtârus-Sıhha*, Beyrut 1995, I/21.

¹⁸⁹ Râzî, *Muhtârus-Sıhha*, I/85; Rahip Luis Ma’luf el-Yesûî, *Müncid*, ‘Tâbe’ mad. s.26; Bekir Topaloğlu, “Tövbe” mad. *DİA*, XLI/279.

¹⁹⁰ İbn-i Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV/187; Rahip Luis Ma’luf el-Yesûî, *Müncid*, ‘Hasira’ mad. s.133.

kaynaklanan, kendi eli ile kendini tuzağa düşürüp, derin pişmanlıklar yaşayana da “lehfên” denir. Kötü yola düşüp, acımacak haller yaşayan kadına da “lehfetü” denir.¹⁹¹

2.1.1.1.2. Ha-si-ra

Hasira, kişinin tüm varlığını, emeğinin ürünü olana malını, makam ve saygınlığını, ana sermayesini kaybedip iflas etmesi, ölçü tartıyı bozması, aklını, sıhhatini, huzurunu ve imanını kaybetmesinden sonra yaşadığı pişmanlıktır.¹⁹² Bu fiil, aynı zamanda “nedâmet”in ana manalarından biridir.¹⁹³

Hasira fiili ve türevleri Kur’ân’da on iki defa kullanılmaktadır. İstif’âl babı muzâri-cemi-müzekker-ğaip sîgasında bir,¹⁹⁴ mastar sîgasında yedi¹⁹⁵, muttasıl ye zamiri ile iki,¹⁹⁶ fail vezninde ism-i fâil olarak bir,¹⁹⁷ ism-i mefûl vezninde bir¹⁹⁸ defa kullanılmıştır. Kur’ân’da toplam elli üç defa kullanılan bu fiil ve türevleri; elli ayette geçmiş “İnsanlardan bazılarının, hatalarının farkına varıp dünya hayatında tövbe ederek pişman oluşları ve ahiret hayatına ertelenmiş pişmanlıkları” konu almıştır.¹⁹⁹

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ
الْخَاسِرُونَ “Onlar ki, iyice pekiştirdikten sonra da Allah'a verdikleri sözden dönerler, Allah'ın birleştirilmesini emrettiğini ayırırlar, yeryüzünde fesat çıkarırlar; işte sonunda zararlı çıkacak olanlar da yalnız bunlardır.”²⁰⁰

أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ
وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

¹⁹¹ İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX/321; Rahip Luis Ma'luf el-Yesûî, *Müncid*, 'Lehife' mad. s. 736.

¹⁹² Muhammed Fuat Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfazi'l-Kur'an*, İstanbul 1984, s.281, 282.

¹⁹³ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Faris, *Mu'cemü Mekayisi'l-Luğa*, Daru'l-Fikir yay., Beyrut 2002,IV/195; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/187; Rahip Luis Ma'luf el-Yesûî, *Müncid*, 'h.s.r' mad. s.133; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IV/187; Râğîp el-İsfehânî, *Müfredât*, s.796.

¹⁹⁴ Enbiya, 21/19.

¹⁹⁵ Al-i İmran, 3/156; Enfal, 8/36; Meryem, 19/39; Yasin, 32/30; Fatır, 35/8; Zümer, 39/56; Hakka, 69/50.

¹⁹⁶ En'am, 6/31; Bakara, 2/167.

¹⁹⁷ Mülk, 67/4.

¹⁹⁸ İsra, 17/29.

¹⁹⁹ Bakara, 2/27, 64, 121; Al-i İmran, 3/85, 149; Nisa, 4/119; Maide, 5/21, 30, 53; En'am, 6/12, 20, 31, 140; A'raf, 7/9, 23, 92, 53, 90, 99, 149, 178; Enfal, 8/37; Tevbe, 9/69; Yunus, 10/45, 95; Hud, 11/21, 22, 47, 63; Yûsuf, 12/14; Nahl, 16/109; İsra, 17/82; Kehf, 18/103; Enbiya, 21/70; Hac, 22/11; Mü'minun, 23/34, 103; Şuara, 26/181; Neml, 27/5; Ankebut, 29/52; Fatır, 35/39; Zümer, 39/15, 39, 63, 65; Ğafir, 40/78, 85; Fussilet, 41/23, 25; Şûra, 42/45; Casiye, 45/27; Ahkaf, 46/18; Mücadele, 58/19; Münafikun, 63/9; Talak, 65/39; Nuh, 71/21; Naziyat, 79/12; Asr, 103/2.

²⁰⁰ Bakara, 2/27.

*Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir iştirler ve öyle bir görürler ki! Ne var ki o zalimler bugün tam bir sapkınlık içindedirler. Sen onları pişmanlık günü hakkında uyar; çünkü onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken bakarsın iş olup bitmiştir.*²⁰¹

2.1.1.1.3. Te-ğâ-be-ne

Ğabine, kişinin ortaklık yaptığı arkadaşını, ondan bazı şeyleri saklayarak aldatması ve zarara uğratması, uzun gelen elbisenin terzi tarafından kısaltılması, yanlış ölçü ile aldatmak ve önceki görüşünün yanlışlığını görüp, görüşünden pişmanlıkla dönmektir. *Teğabün*, karşılıklı olarak aldatmak için yarışırken iki tarafın da aldanması ve bunu fark ettiğinde de, hatanın oluşturduğu zararın telafisi mümkün olmadığı için tarafların nedâmet duyması manasına gelmektedir.²⁰² Teğâbene, ğabene sülâsi fiilinin “tefâül” babında kullanılmış halidir. Kur’ân, bu fiili bir kez kullanmış ve kullanılan fiil de, o sureye isim olmuştur. İlgili ayet, başta inkâr edenler olmak üzere, tüm insanların kıyamet gününde hatalarından mütevellit aldanişlarını anladıkça yaşayacakları kaybetmişlik duygusunu ve bunun akabinde yaşanacak pişmanlıkları işlemektedir.²⁰³

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ التَّعَابِينِ وَمَنْ يُؤْمِنِ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ “*Toplanma günü için sizi bir araya getireceği gün; işte o, kayıp ve kazancın ortaya çıkacağı gündür. Kim Allah'a iman eder, iyi işler yaparsa Allah onun kötülüklerini örter ve içinde ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. İşte büyük kurtuluş budur.*”²⁰⁴

2.1.1.1.4. E-si-fe

Esife, üzülmek, gamlanmak, iç geçirmek, kızmak, bir şeyi kendine dert ve tasa edinmek, bir şey için herhangi bir maddi karşılık beklemeksizin endişe etmek, onu kendisine dert edinmek; intikam isteği ve öfke nedeniyle kanının kalbinde hüznün veya kızgınlıkla dolaşması şeklinde tarif edilmiştir. Geçmişte yaşanan bir olaydaki ihmal ve aymazlığından dolayı kişinin kendi kendisini eleştirip yaptığına pişman

²⁰¹ Meryem, 19/38-39.

²⁰² Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 602.

²⁰³ Teğabün, 64/9.

²⁰⁴ Teğabün, 64/9.

olmasıdır.²⁰⁵ Arapça lügatlerde bu kelime, “l-h-f” fiilinin, tefaaul babında kullanımı olan ve “yanık yürekli” manasına gelen “telêhefe” fiili ile manalandırılır.²⁰⁶ Bu fiil, annelerin yufka yürekliliklerini; çocuklarına karşı içten, hiçbir karşılık ve menfaat beklemezsizin duydukları sevgi-bağlılığı anlatmak için kullanılır.²⁰⁷

Kur’ân’da beş defa kullanılan “e-si-fe” fiili, bir kez if’âl babında mâzi-cemi-müzekker sîgasında,²⁰⁸ dört kez de mastar olarak kullanılmıştır.²⁰⁹ Bunlardan dört ayet, yaratılmışların üzüntü ve pişmanlığını anlatmaktadır.²¹⁰ İki ayet de, Hz. Mûsâ’nın Tur-u Sina’ya gidince kavminin Sâmirî’nin de ön ayak olması ile buzağıya tapmalarına gazaplanarak, üzülmeye,²¹¹ bir ayette de Hz. Muhammed’in, kitaba iman etmeyenler için kendisini paralarcasına üzülmeye,²¹² bir ayette ise, Hz. Ya’kub’un Hz. Yûsuf’u kaybettikten sonra, erzak için Mısır’a giden çocuklarından birinin; Melik tarafından hırsızlık ithamı ile tutuklanması akabinde, Hz. Yûsuf için duyduğu derin üzüntü konu edilmektedir.

وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِيبَضَتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٍ “Onlardan yüz çevirdi, "Âh Yûsufum âh!" diye sızlandı; üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu.”²¹³

2.1.1.1.5. Le-ve-me

Leve, ayıplamak ve eleştirmek, eleştiriyi hak etmek, kişinin ulaşmak istediği hedefle arasına engel koyup ona ulaşmasına mani olmak, kişinin ayıplanacak bir işle insanların huzuruna çıkması, bir işte tereddüt ve duraksama yaşamak, ayıplanacak bir iş yaptığı için insanın kınanması²¹⁴ manalarına gelmektedir. *Leve*, değişik formatlarla Kur’ân’da on dört defa geçmektedir. Mâzi-cemi-müennes-muhâtaba sîgasında bir,²¹⁵ nehy-i hâzır-muhâtab-müzekker-cemi sîgasında bir,²¹⁶ emr-

²⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IX/321; Heyet, *Mu’cemü’l-Vasît*, s. 18; Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 75.

²⁰⁶ Râzî, *Muhtâru’s-Sihha*, I/21; Rahip Luis Ma’luf el-Yesûî, *Müncid*, ‘e-s-f’ mad. s. 11.

²⁰⁷ Muhammed Fuat Abdalbâkî, *Mu’cemü’l-Müfehres*, s. 33.

²⁰⁸ Zuhruf, 43/55.

²⁰⁹ A’raf, 7/150; Yûsuf, 12/84; Kehf, 18/6; Taha, 20/86.

²¹⁰ A’raf, 7/150; Yûsuf, 12/84; Kehf, 18/6; Taha, 20/86.

²¹¹ A’raf, 7/150; Taha, 20/86.

²¹² Kehf, 18/6.

²¹³ Yûsuf, 12/84.

²¹⁴ Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s.751; Heyet, *Mu’cemü’l-Vasît*, s. 18.

²¹⁵ Yûsuf, 12/32.

²¹⁶ İbrahim, 14/22.

i hâzır-cemi-müzekker sîgasında bir,²¹⁷ müfaale babında muzâri-müzekker-cemi sîgası ile bir,²¹⁸ mastar olarak bir,²¹⁹ sülâsinin ismi faili olarak bir,²²⁰ fa'alün vezninde mübâlağaism-i fâil olarak bir,²²¹ ism-i meful-müfret olarak üç,²²² ism-i meful cemi olarak iki,²²³ if'âl vezninde ism-i fâil olarak da iki,²²⁴ defa kullanılmaktadır. Bu ayetlerden sadece beşinde yaratılmışların kendilerini pişmanlıkla ayıplamaları anlamındadır.²²⁵ Allah'ın emanet olarak verdiği malı harcamada sünnetullahı uymayıp hesapsız harcama veya ölçsüz tasaddukla kaybedip; zenginken başkalarının vereceği yardımlara muhtaç duruma düşen kulların, pişmanlıkla kendilerini kınamaları bir ayetle,²²⁶ Hz. Yûnus'un tebliğle görevli olduğu şehir halkını, izinsiz terk etmesi üzerine; yolculuk yaptığı gemiden kur'a ile denize atılması üzerine yaşadığı pişmanlıkla kendisini ayıplaması da bir ayetle²²⁷ işlenmektedir. Yine bir ayette, Fir'av'nın Hz. Mûsâ'ya inanmayıp, denizde ordusu ile beraber boğulurken kendi nefisini ayıplayarak pişmanlıkla ölümü karşılayışı konu edilmiştir.

فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ “*Somunda onu da askerlerini de yakalayıp denize attık; o sırada kendini pişmanlıkla kınayıp duruyordu.*”²²⁸

Bir ayette, önceki toplumlardan ağaçları bol ürün vermiş olan ve bunların hasadını fakirlerden saklamak için sabah alaca karanlıkta hasat etmeye niyetlenip, “İnşallah” demeyi akıllarına getiremeyen; hasat için vardıklarında ise; bahçelerini soğuktan yanmış, tanınmaz bir halde bulan kişilerin birbirlerini ayıplayarak yaşadıkları pişmanlıklar²²⁹ anlatılmıştır. Son olarak diğer bir ayette, kıyamet günü kusurlarını ve hatalarını gördükçe, kendisini pişmanlıkla kınayan nefislerin halleri işlenmiştir.²³⁰

²¹⁷ İbrahim, 14/22.

²¹⁸ Kalem, 68/30.

²¹⁹ Maide, 5/54.

²²⁰ Maide, 5/54.

²²¹ Kıyame, 75/2.

²²² İsrâ, 17/29, 39; Zariyat, 51/54.

²²³ Mü'minun, 23/6; Mearic, 70/6.

²²⁴ Saffat, 37/142; Zariyat, 51/40.

²²⁵ İsrâ, 17/29; Saffat, 37/142; Zariyat, 51/40; Kalem, 68/30; Kıyame, 75/6.

²²⁶ İsrâ, 17/29.

²²⁷ Saffat, 37/142.

²²⁸ Zariyat, 51/40.

²²⁹ Kalem, 68/30.

²³⁰ Kıyame, 75/6.

2.1.1.2. Pişmanlık Olgusunu Dolaylı Olarak İfade Eden Kelimeler

2.1.1.2.1. İ'-te-ra-fe

“A-r-f” kökü, bilmek ve farkına varmak, bir şeyi eseri üzerinden tefekkür ve tedebbür ile idrak etmektir.²³¹ “İ'terafe” ise ikrar etmek, günahını, hatasını bildiğini ve farkına vardığını beyan edip bildirmektir. Cuhûd'un zıddıdır.²³² “A-r-f” fiilinin iftiâl babında mastarı olan “İ'tiraf” fiili, Kur'ân'da üç defa kullanılmıştır.²³³ Bunlardan birinde mâzi, nefs-i mütekellim maa'l-ğayr sîgası ile “Fa'terafnâ” şeklinde kullanılmıştır.²³⁴ İkincisinde ise mâzi, cem-i müzekker sigada kullanılmıştır.²³⁵ Üçüncüsü de aynı şekilde mâzi, cem-i müzekker sigada kullanılmıştır.²³⁶

Kur'ân'da pişmanlık olgusunu ifade için, üç defa kullanılmıştır.²³⁷ Birinci ayette, ahirette cehennem ehlinin günahlarını itiraf ederek pişmanlıkla ateşten çıkışı için yol arayışları anlatılmıştır.²³⁸ İkinci ayette ise, Cehennem ehlinin ateşe atılırken peygamberlerin çağrısına kulak vermeyip; akıllarını da kullanmayışlarına pişmanlık duyarak hatalarını kabullenişleri anlatılmıştır.²³⁹

Üçüncüsünde ise Tebuk seferine katılmamak için Hz.Peygamber'e yalan mazeret ileri sürenlerin, daha sonra duydukları pişmanlığı tasvir eder.²⁴⁰

وَأَخْرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ
“Bir başka grup var ki onlar iyi işe diğer kötü işi karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah esirgeyendir, bağışlayandır.”²⁴¹

İtiraf, bir günahın işleyeni tarafından, kendiliğinden ızhar edilmesi, ikrar edilmesi; kişinin kendi aleyhine bir başkasına ait hakkı haber vermesi anlamındadır. Aynı zamanda, bir şeyin hata olduğunu kişinin önce kendisine karşı ikrar etmesi, onu göstermesi, mucibinden ve şe'ninden haber vermesi ve bir buluntunun kendisine ait

²³¹Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 560.

²³²Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 562.

²³³Ğafir, 40/11; Tevbe, 9/102; Mülk, 67/11.

²³⁴Ğafir, 40/11.

²³⁵Tevbe, 9/102.

²³⁶Mülk, 67/11.

²³⁷Ğafir, 40/11; Tevbe, 9/102; Mülk, 67/11.

²³⁸Ğafir, 40/11.

²³⁹Mülk, 67/11.

²⁴⁰Tevbe, 9/102.

²⁴¹Tevbe, 9/102.

olduğunu evsafından haber vererek sahibi olduğunu ispatlaması” manalarına da gelmektedir.²⁴²

İtiraf, nedâmetin neticesidir. Yaratılanlar, yaptıkları hatalara mutlaka bir gün pişmanlık duyup, bunu itiraf edecektir. Bu itiraf, dünya boyutunda ve sekerat-ı mevt haline düşmeden vuku bulur ve imanla sonuçlanırsa, ebedi kurtuluşu sağlar. İtiraf, sekerat-ı mevt hali ve hesap gününde gerçekleşirse; sadece bir iç yangını, hüsrân olarak sahibine döner. Psikolojide suçluluk, günahkârlık duygusu, üzüntü, korku, ızdırıp, yüksek ego, süper ego, nefs-i levvâme, vicdan azabı, kaygı ve pişmanlık gibi başlıkları altında ele alınmaktadır.²⁴³

Pişmanlık ve itiraf olgusu, birbirlerine sebep-sonuç ilişkisi ile bağlıdır. Pişmanlık insanın iç dünyasında, vicdanı ile baş başa kaldığında yaşadığı psikolojik duygular yumağıdır. Failin, pişmanlık yaşanmadan eyleminin yanlış olduğunu, söz ya da düşüncesinin hatalı olduğunu bilmesi ve inanması gereklidir. Yaptığı, söylediği ve düşündüğünün hatalı olduğunu görüp, pişman olmak ise insanın gönül, zihin ve yüreğinde oluşan, sonuçları ile yeni bir kişilik inşa eden müspet dönüşümdür. Bu dönüşüm süreci, tövbe ile kişinin geçmişte yaşadıklarının din açısından yanlışlığını kabul edip kendine ve topluma daha yararlı bir birey haline gelmesini sağlar.²⁴⁴

İnsan, iç dünyasında yaşanan bu değişimi beyan ederse, yaptığı işin yanlışlığını hükme bağlayan Allah’a tevbe eder ve itirafta bulunur. Bu itiraf, geçmişin hatalarını kapatır ve yeni bir hayat kurmaya vesile olur. Allah’ın kullarından istediği “kulluğu itirafıdır.”²⁴⁵ Bu olguyu bilip-inanmak pişmanlık safhasıdır. Bunu ortaya koymak ise, itiraf safhasıdır. İnkarcılar pişmanlıklarını kıyamet günü mutlaka itiraf edeceklerdir. Ancak bu itirafın kula hiçbir faydası olmayacaktır.²⁴⁶ Pişmanlığını itiraf edip, imanla ikrarda bulunan kullar ise; Allah katında büyük bir karşılıkla ödüllendirileceklerdir. İtirafın özünde, yaptığı işin hata olduğunu kendi iç dünyasında

²⁴²Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s.562.

²⁴³ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitâbevi, İstanbul 2013, s. 406,413; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.103-106; Karacoşkun, *Din Psikolojisi*, s.161-168; Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitâbevi, İstanbul 1968, s. 175.

²⁴⁴ Ali Köse, Ali Aytan, *Din Psikolojisi*, Timaş yay. İstanbul 2016, s.138.

²⁴⁵ Beyyine, 98/5.

²⁴⁶ Saffat, 37/16-20.

anlayıp; bu hatayı işlediğinden dolayı pişmanlık vardır. Bu pişmanlığı beyan edip, günahını ikrar etmek süreci tamamlar.²⁴⁷

2.1.1.2.2. Tâ-be

Tâbe, dönmek manasındadır. Dini literatürde ise, günahlardan pişman olup Allah’a tevbe ederek hatalardan dönmeyi ifade eder. “Tevb ve tevbe” olmak üzere iki mastarı vardır.²⁴⁸ Tâbe fiili ve türevleri, Kur’ân’da seksen sekiz defa kullanılmıştır. Mâzi, müfret müzekker, ğâibsîgasında on sekiz,²⁴⁹ mâzi-müfret-müzekker-tesniye sîgasında bir,²⁵⁰ mâzi-cemii-müzekker sîgasında on,²⁵¹ mâzi-müfret-nefsi mütekellim sîgasında üç,²⁵² mâzi-muhâtab-cemi sîgasında iki²⁵³ defa kullanılmıştır. Muzâri-nefsi mütekellim formatında, muzâri-muhâtab-tesniye sîgasında ve muzâri-ğâib-müfret formatında da birer²⁵⁴ defa kullanılmıştır. Aynı şekilde muzâri-ğâib-müfret formatında on iki,²⁵⁵ muzâri-ğâib-cemii sîgasında altı,²⁵⁶ emir-muhâtab-müfret sîgasında bir,²⁵⁷ emir-muhâtab-cemii sîgasında yedi²⁵⁸ defa kullanılmıştır. Tevb ve tevbetün mastarı ile sekiz,²⁵⁹ ism-i fâil formatında iki,²⁶⁰ mübâlağa ism-i fâilin müfret formatında on bir kez kullanılmıştır.²⁶¹ Metâb ve metâben formatın da ise iki defa kullanılmıştır.²⁶² Ayrıca mübâlağa ism-i fâilin cemisi ile bir defa kullanıldığını görmekteyiz.²⁶³ T-v-b fiili ve türevleri “Alâ” harf-i ceri ile kullanılınca “Kulun günahına pişman olup af talebinin, Allah tarafından kabul edilmesi” manasına gelir.²⁶⁴ Bazı ayetlerde “Îlâ” harf-i ceri ile gelir “günaha nâdim olma” anlamında kullanılır.²⁶⁵

²⁴⁷ Beyyine, 98/7-8; Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 560.

²⁴⁸ İbn-i Faris, *Mekâyisi'l-Luğâ*, I/326.

²⁴⁹ Bakara, 2/37, 58, 187; Maide, 5/39, 71; En’am, 6/54; Tevbe, 9/117, 118; Hud, 11/112; Meryem, 19/60; Taha, 20/82, 122; Furkan, 25/70, 71; Kasas, 28/67; Mücadele, 58/13; Müzzemmil, 73/20.

²⁵⁰ Nisa, 4/16.

²⁵¹ Bakara, 2/160; Al-i İmran, 3/89; Nisa, 4/146; Maide, 4/34; A’raf, 7/153; Tevbe, 9/5, 11; Nahl, 16/119; Nur, 24/5; Ğafir, 40/7.

²⁵² Nisa, 4/18; A’raf, 7/143; Ahkaf, 46/15.

²⁵³ Bakara, 2/279; Tevbe, 9/3.

²⁵⁴ Bakara, 2/160; Tahrir, 66/4; Hucurat, 49/11.

²⁵⁵ Al-i İmran, 3/128; Nisa, 4/17, 26, 27; Maide, 5/39; Tevbe, 9/15, 27, 102, 106; Furkan, 25/71; Ahzab, 33/24, 73.

²⁵⁶ Nisa, 4/17; Maide, 5/74; Tevbe, 9/74, 118, 126; Buruç, 85/10.

²⁵⁷ Bakara, 2/128.

²⁵⁸ Bakara, 2/54; Hud, 11/3, 52, 61, 90; Nur, 24/31; Tahrir, 66/8.

²⁵⁹ Al-i İmran, 3/90; Nisa, 4/16, 17, 18, 64, 92; Tevbe, 9/104; Ğafir, 40/3; Şûra, 42/25; Tahrir, 66/8.

²⁶⁰ Tevbe, 9/112; Tahrir, 66/5.

²⁶¹ Bakara, 2/37, 54, 128, 160; Nisa, 4/16, 64; Tevbe, 9/104, 118; Nur, 24/10; Hucurat, 49/12; Nasr, 110/3.

²⁶² R’ad, 13/30; Furkan, 25/71.

²⁶³ Bakara, 2/222.

²⁶⁴ Bkz. Bakara, 2/37; Mücadele, 58/13; Müzzemmil, 73/20; Ahzab, 33/73; Tevbe, 9/118; Nisa, 4/17.

²⁶⁵ Bkz. Furkan, 25/71; Tahrir, 66/4, 8; Bakara, 2/54; Hud, 11/61; Nur, 24/31.

Bazen de “min ba’di” harf-i cerleri ile gelir “günah işledikten sonra, günahattan vazgeçip pişman olmak” manasında kullanılır.²⁶⁶ Bazı ayetlerde de, cer harfi kullanılmaksızın “günahlardan nâdim olup dönme” manasında doğrudan kullanıldığı;²⁶⁷ bazen de emir sîgasında “hatalarınızdan dönün-tevbe edin” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.²⁶⁸ Tâbe fiili, mâzi-muzârî formatı ile elli altı, emir kullanımı ile sekiz, mastar olarak yedi, muttasıl zamire bitişik mastar olarak bir, ism-i fâil olarak on dört ve ism-i zaman/ism-i mekân kullanımı ile de iki defa kullanılmaktadır.²⁶⁹ Tâbe fiili, umum olarak kullara izafe edilerek, “onların yaptıklarına pişmanlık duyup Allah’tan bağışlanmalarını istemeleri” manasında kırk bir ayette kullanılmıştır.²⁷⁰ Ancak, bunlar içinde failleri açıkça zikredilip, onların pişmanlıklarını ifade edip çalışmamıza konu olan dört ayet vardır.²⁷¹

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَن نَرَايَ وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَايَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ “Bozguncuların tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim."”²⁷²

Tövbe ise pişmanlık, geri dönme, dönüş yapma manasındadır. Günahlardan pişman olup, Allah’tan bağışlanma talep ederek hatadan dönmeyi ifade eder. İstilahta ise insanın işlemiş olduğu günaha pişmanlık duyup, bir daha günaha dönmek üzere azmetmesi ve bunu itiraf etmesi, işlediği kötülük ve günahlara pişman olup, onları terk ederek Allah’a yönelmesi, emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak sureti ile

²⁶⁶ Bkz. Al-i İmran, 3/89; Nur, 24/5; Tevbe, 9/117.

²⁶⁷ Bkz. Tevbe, 9/126; Ğafir, 40/3; Bakara, 2/160.

²⁶⁸ Bkz. Bakara, 2/54; Hud, 11/3.

²⁶⁹ Muhammed Fuat Abdalbâkî, *Mu’cemü-l Müfehres*, s.156-158.

²⁷⁰ Bakara, 2/54, 160, 222, 279; Al-i İmran, 3/89; Nisa, 4/16, 17, 18, 146; Maide, 5/34, 39; En’am, 6/54; A’raf, 7/143, 153; Tevbe, 8/3, 5, 11, 74, 112, 118; Hud, 11/3, 52, 61, 90, 112; Meryem, 19/60; Taha, 20/82; Nur, 24/5, 31; Furkan, 25/70, 71; Kasas, 28/67; Ğafir, 40/7; Ahkaf, 46/15; Hucurat, 49/11; Tahrir, 66/4, 5, 8; Buruç, 85/10.

²⁷¹ Bakara, 2/54; A’raf, 7/143; Tevbe, 8/118; Tahrir, 66/4.

²⁷² A’raf, 7/143.

Allah'a sığınarak bağışlanmasını dilemesi ve dinde yerilmiş şeyleri terk edip, övgüye layık olanlara yönelme şeklinde tarif edilmiştir.²⁷³

Hata işleyen kişi, işin başında her zaman açık olan tövbe kapısından girer, pişmanlığını ortaya koyarsa; bu durum onu büyük savrululardan kurtarır. Kendisini onarma ve yeniden vahyin öğretilerine dönme fırsatı verir. Tövbe, inkârın önünde en büyük engel olarak durmaktadır. Tövbenin makbul olması için işlenen günahtan dolayı pişmanlık duymak, günahı hemen terk etmek ve bir daha eski hale dönmemeye karar vermek şarttır. Küfürden imana dönmek kâfirlerin, kötülüklerden iyiliklere dönmek fasıkların, kötü huylardan iyi ahlaka dönmek ebrârın, masivadan Hakk'a dönmek nebi ve velilerin tövbesidir.²⁷⁴

Tövbe, her zaman içinde pişmanlık duygusunu taşımaktadır. Çünkü pişmanlık olmadan kulun tövbe etmesi söz konusu değildir. Ancak yaptığı hatadan derin bir üzüntü duyan kişi, tövbeye ihtiyaç duyabilir. Tüm pişmanlıkların tövbe ile sonuçlandığı ya da sonuçlanacağı görülmektedir.²⁷⁵ Bunlardan sadece dünya hayatında iken son nefese ertelenmemiş olan ve tekrar nakzedilmeyen tövbeler failine fayda verir. Sekerat-ı mevt hali ve haşirden sonra yapılan tövbe ve pişmanlıkların, kula hiçbir faydasının olmayacaktır.²⁷⁶ Tövbe, pişmanlığın bir neticesidir. Yukarıda zikredilen safhaların tümünde, kulun hatalarından pişmanlık duyması ve iç dünyasında yaşadığı derin tehassür duygusu ile Allah'a tövbe ederek yönelmesinin gerekliliği görülmektedir. Tövbe, elest bezminde Allah ile kul arasında yapılan ahdin tazelenmesini veya her insanın fitrat çizgisine dönmesini ve onu korumasını ifade eder. Kişinin işlediği günah, bu ahit ile oluşan bağı zedeleyeceği için tövbe ile onarılması gerekmektedir. Bunun için de pişmanlık içinde bir tövbe gerçekleştirilmesi şarttır. Aslında tövbe imanın bir tezahürüdür. İslam âlimleri hiç günah işlemeyen kimselerle, günah işleyip tövbe eden kişiler üzerinde durmuş, bunlardan hangisinin makbul olduğu konusunu irdemişlerdir. Hakikat şu ki, peygamberler hariç günah işlemeyen kimse yoktur. Ancak farzları yerine getirmemek, yasaklardan kaçınmamak gibi belli başlı günahlardan uzak duran kişiler cennete gireceklerini sanıyor ve diğer

²⁷³ Topaloğlu, "tövbe", *DİA*, XLI/279; Heyet, *Mu'cemü'l-Vasît*, s. 90; Rağıp Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 237.

²⁷⁴ Ferhat Koca, "itiraf", *DİA*, XXIII/461; Fikret Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, T.D.V., Ankara trs., s. 658.

²⁷⁵ Bkz. Yûsuf, 12/80; Kasas, 28/63.

²⁷⁶ Bkz. Yasin, 36/65; A'raf, 7/121, 122.

insanları küçük görüyorsa Allah'a muhtaç olmadıkları zannına kapılabilirler. Buna karşılık günah işleyen, ancak pişmanlık duyarak tövbe eden, Cenab-ı Hakk'ın lütuf ve bağışlamasına ihtiyaç duyan kullar O'na daha yakındır. Tövbe, kul ile Allah arasında cereyan eden manevi bir haldir.²⁷⁷

Tövbenin ayrılmaz bir parçası olan pişmanlık, onun kabulünde temel şartlardandır. Yine amel-i salih ve ıslah da ayetlerde tövbenin kabul şartı olarak zikredilmektedir.²⁷⁸ Pişmanlık duygusu yaşamayan günahkâr kulun gönlü, tövbe etmeye ihtiyaç duymaz. Bu sebeple tövbe, pişmanlık olgusu yaşanmadan gerçekleşmez. İrtikâp edilen günahın kulun amel defterinden silinebilmesi için, tövbeğin bazı şartları yerine getirmesi gerekmektedir. Günahlar kul hakkı ile ilgili olmayıp, sadece hukukullahı dairesine ve bunların içinde kazası mümkün farz ibadetler varsa bunların kaza edilmesi şarttır.²⁷⁹

Kul hakkına yönelik günahlara gelince, yapılan kötülükler helallik sırasına göre hak sahibine haber verilir, rızasını alacak şekilde helallik dilenir. Maddi veya manevi bir zarara yol açılmışsa, tazmin edilir. İşlenen hata kişinin haysiyet ve şerefine yönelik olup, kendisinin haberi yoksa racih görüşe göre bunları bildirip hak sahibini üzmez. Bunun yerine, genel anlamda özür dileyerek, bağışlanma talep edilir. Ancak kişinin yokluğunda söylenen onur kırıcı sözlerin gerçek olmadığı aynı mecliste açıklanıp telafi yoluna gidilmesinin gerekliliği şüphesizdir.²⁸⁰

Hak sahibinin ölmesi ya da bulunamaması durumunda mali ödemeler varislerine yapılır. Onların da bulunamaması durumunda tasadduk edilir veya devlete verilir. Gayri meşru yollarla işlenip, şahsi nitelik taşımayan zina ve benzeri suçlarda da aynı hüküm geçerlidir.²⁸¹ Kabul edilmeyi hak eden tövbe, "nasuh tövbe"dir. "Halis ve samimi tövbe" manasına gelen bu tövbenin şartlarını İmam Maturidi şöyle sıralar: Kişinin yaptığı günaha kalben pişman olması, bir daha o günahı işlememeye

²⁷⁷ Topaloğlu, "tövbe", *DİA*, XLI/281; Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, çev. Ali Turgut Yöneli yay., İstanbul 1995, s. 175-178.

²⁷⁸ *Tevbe*, 9/15, 27; *Ahzab*, 33/24.

²⁷⁹ İbn-i Kayyim el-Cevzî, *Kitâbu't-Tevbe*, (thk. Sabir el-Betavî), Beyrut 1992, s. 204-215.

²⁸⁰ *Cevzî, Kitâbu't-Tevbe*, s. 119-121; Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Kahire 1965, s.799. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/435, 506; Buhârî, *Rikak*, 48; *Mezâlim*, 10.

²⁸¹ *Cevzî, Kitâbu't-Tevbe*, 216-220; Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbar (Kadı Abdulcebbar), *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Kahire 1965, s. 799.

azmetmesi, elini gnahtan çekmesi, dili ile Allah'tan bağışlanma dilemesi ve günahla zevk kazandırdığı bedenini bu zevkten uzaklaşma yolunda kullanması.²⁸²

Tövbe ile pişmanlık arasındaki çok güçlü bir bağ bulunmaktadır. Burada önemli olan kalbin bütün kötülüklerden nefret edip, pişmanlık duymasıdır. Bu durum Maturidi'nin "kalbin ameli" teorisine benzemektedir. Bu noktadan sonra iradenin nefisle mücadelesi gelir. Ayrıca kişinin psikolojik durumuna göre kötü fiillerin hangisinin daha çok tahribat yaptığını tespit etmek mümkün değildir.²⁸³

Pişmanlık olgusu ile tövbe adeta i içe geçmiş, biri diğeri ile önemli bağları olan kalbin, dilin ve bedeninin fiilleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'da aktarılan tövbeye dair tüm kıssalarda, faillerin pişmanlık olgusunu yaşadıkları görülmektedir.²⁸⁴ Naslarda "evbe, rücu, af, ğufran ve inabe" kavramlarının, tövbe ile bağlantılı olarak kullanıldığı görülmektedir.²⁸⁵ Kur'an'a göre Allah tövbe ile temizlenen kullarını sever.²⁸⁶ Arşın çevresindeki taşıyıcı melekler tövbe eden kulların affedilmesi için istiğfar ederler.²⁸⁷ İnkâr ve şirk içinde olup da bundan tövbe ederek amel-i salih işleyenlerin iman etmeden önce işledikleri günahları silinir.²⁸⁸ Hakkında hayır murat edilen kula, gnahtan sonra bir sıkıntı verilerek tövbe ona hatırlatılır. Aynı şekilde hakkında şer dilenen kul da, gnahtan sonra nimet verilerek ona tövbe unutturulur.²⁸⁹

2.1.1.2.3. A-fâ

Kökü a-fe-ve olan, illet harfine hareke yükü vermemek için 'afâ' şeklinde okunan fiil, bir şeyi talep etmek ve yok etmek manasına gelir.²⁹⁰ Rzgârın bir binayı ya da ağacı söküp savurması, yok etmesi ve günahları terk etmek, günahlardan uzak durmak manasına gelir. Ayrıca, bakırın kfn almak için kalaylamak manasını da içermektedir.²⁹¹ Kur'an'da yapılan bir hatanın, terk edilen bir emrin neticesinde günah

²⁸² Ebu Mansûr Muhammed el-Mâtüridî, *Te'vilat'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul 2005, V/181.

²⁸³ Topaloğlu, "tövbe", *DİA*, XLI/281-283; Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'anî Kavramlar*, s. 175-178.

²⁸⁴ Hasan Basri antay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*, Elif ofset tes., İstanbul 1984, I/297.

²⁸⁵ Muhammed Fuat Abdbâkî, *Mu'cem'l-Mfêhres*, s. 97, 302, 466, 499, 722.

²⁸⁶ Bakara, 2/222.

²⁸⁷ Müminun, 40/7.

²⁸⁸ Furkan, 25/68-70.

²⁸⁹ Süleyman Koçak, *Kur'an'da Deyimler ve Kur'an Deyimler Sözlüğü*, Cumhuriyet n. Yay., Sivas 2013, s.213.

²⁹⁰ İbn-i Fâris, *Mekâvis'l-Lüğa*, IV/45.

²⁹¹ Râğıp el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 574, 575.

işleyenin iç dünyasında, bu durumdan rahatsızlık duyup; Allah'tan günahlarının bağışlanmasını istemesi 'afâ' fiili ve türevleri ile ifade edilmektedir.²⁹²

Kur'an'da, afâ fiil ve türevleri otuz beş defa kullanılmaktadır. Mâzi-müfret-müzekker- ğâib kalıbında yedi,²⁹³ mâzi-cemi-müzekker- ğâib kalıbında bir,²⁹⁴ muttasıl zamire bitişik olarak iki,²⁹⁵ muzâri-müfret-müzekker-muhâtab kalıbında üç,²⁹⁶ muzâri-nefsi mütekelim maa'l-ğayr kalıbında bir,²⁹⁷ muzâri-müfret-müzekker- ğâib kalıbında altı,²⁹⁸ emr'i ğaip müzekker- cemi kalıbında bir,²⁹⁹ muzâri-müzekker-cemi kalıbında bir,³⁰⁰ if'âl vezni emr-i hazır-müfret-muhâtab kalıbında üç,³⁰¹ if'âl vezni emri hazır-cemi-muhâtab kalıbında bir,³⁰² mâzi-meçhul-müfret- ğâib kalıbında bir,³⁰³ mastar kalıbında iki,³⁰⁴ mübâlağaism-i fâil kalıbında beş,³⁰⁵ ism'i fail-müzekker-cemi kalıbında da bir³⁰⁶ defa kullanılmaktadır. Kulların hatalarından dolayı pişmanlık duyup tahassürle Allah'tan af talep etmeleri manasında sadece bir yerde kullanılmış, orada da belli bir fail için değil, mü'minlerin bir yakarışı olarak geçmiştir.

لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ “ *Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandıdır. Rabbimiz! Unutur veya yandırırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri üzerimize yükleme! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yar-dımcımızsın; artık inkâra topluluğa karşı bize yardım et!*”³⁰⁷

²⁹² Bakara, 2/286.

²⁹³ Bakara, 2/187; Al-i İmran, 3/152, 155; Maide, 5/95, 101; Tevbe, 9/43; Şûra, 42/40.

²⁹⁴ A'raf, 7/95.

²⁹⁵ Bakara, 2/52; Nisa, 4/153.

²⁹⁶ Bakara, 2/237; Nisa, 4/149; Teğabün, 64/14.

²⁹⁷ Tevbe, 9/66.

²⁹⁸ Bakara, 2/223; Nisa, 4/99; Maide, 5/13; Şûra, 42/25, 30, 34.

²⁹⁹ Nur, 24/22.

³⁰⁰ Bakara, 2/237.

³⁰¹ Bakara, 2/287; Al-i İmran, 3/159; Maide, 5/13.

³⁰² Bakara, 2/109.

³⁰³ Bakara, 2/178.

³⁰⁴ Bakara, 2/219; A'raf, 7/199.

³⁰⁵ Nisa, 4/43, 99, 149; Hac, 22/60; Mücadele, 58/2.

³⁰⁶ Al-i İmran, 3/134.

³⁰⁷ Bakara, 2/286.

Bu fiilden türemiş olan af, kötülük ve haksızlık edeni, suç ve günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme anlamlarındadır.³⁰⁸ Bu kavram, Kur’ân’da bir ayette “fazlalık” manasında³⁰⁹ diğer bir ayette de “bağışlanma” manasında³¹⁰ kullanılmıştır.

Istılahta, “suçu cezalandırmaktan vazgeçmek, ayıplama ve eleştirmekten uzakdurmak” demektir.³¹¹ Affetmek İslam’da bütün faziletlerin temelini teşkil eden takvaya en yakın meziyettir. Kur’ân insanları affetmeye çağırarak, “*Onlar affedici olsunlar. Kulları hoş görsünler. Allah’ın da sizleri bağışlayarak affetmesini istemez misiniz?*”³¹² diye insanlara sormaktadır.

İslam ahlakçılarına göre af, müslümanlar arasında riayet edilmesi gereken en önemli din kardeşliği görevi ve hakkıdır. Bir kişiye kötülük ve haksızlık yapanın, kötülük yaptığı kişi tarafından affedilebileceği, üstelik böyle yapmanın da bir fazilet olduğunda bütün ahlakçılar görüş birliğine varmışlardır. Yine haksızlığa uğrayan, kendisine haksızlık ve kötülük yapanı affetmedikçe, onun yerine hiçbir kişi ya da kuruluşun affetme yetkisinin olmadığı da görüş birliği vardır.³¹³

Affin, hakkı çiğnenen ve hakkı çiğneyip hak sahibinden affedilmesini talep eden olmak üzere iki tarafı vardır. Pişmanlık olgusu ile ilgili yönünde ise, kulun Allah’a karşı gelip; Rububiyet hakkını çiğnemesinin akabinde O’ndan kendisini affetmesini talep etmesi söz konusudur. Kul, işlediği hatadan pişmanlık duyup, affedilmeyi dilemelidir. Kur’ân’da, kulların pişmanlıkla Allah’tan af talep edişleri konu edilmiştir.³¹⁴ Bunun dışındaki tüm ayetlerde ya Allah’ın affediciliği ya da kulların kullara karşı işledikleri hataların affedilmesi ve müminler arasında kişisel hakların çiğnenmesi durumunda af yolunun tercih edilmesi işlenmiştir.³¹⁵

2.1.1.2.4. Za-le-me

Zaleme, “Bir şeyi hak ettiği yerden daha yükseğe, daha aşağı vakitsiz bir şekilde başka bir yere koymak, haddi aşmak, bir şeyi eksik yapmak, kendine yazık

³⁰⁸ Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 344; Fahrettin Atar, “af”, *DİA*, İstanbul 1988, I/394.

³⁰⁹ Bakara, 2/219.

³¹⁰ A’raf, 7/199.

³¹¹ Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 239.

³¹² Nur, 24/22.

³¹³ Atar, “af” *md.*, *DİA*, I/395.

³¹⁴ Bakara, 2/286.

³¹⁵ Muhammed Fuat Abdalbâkî, *Mu’cemü’l-Müfehres*, s. 466; Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur’ânî Kavramlar*, s. 229-233.

edip nâdim olmak, orta yoldan sapmak, doğrudan sapmak, aydınlığın olmaması” gibi manalara gelir.³¹⁶Zaleme ve türevleri Kur’ân’da üç yüz on üç defa geçmektedir. Bunlardan yüz onu, fiilin sülâsimâzi ve muzâri formatında,³¹⁷ biri if’âl vezni mâzi-müfret-müzekker-ğaip formatında,³¹⁸ on beşi “ef’alü” vezninde ism-i tafdil olarak,³¹⁹yüz doksan altısı da mastar, ism-i fâill, ism-i mefûl formatında kullanılmıştır.³²⁰ Fiil formatında kullanımlar da mâzi-müfret-müzekker-ğaip sîgasında yedi,³²¹mâzi-müfret-müennes-ğâibe sîgasında bir,³²²mâzi-müfret- müşterek-nefsi mütekellim vahde sîgasında iki,³²³mâzi-muhâtab-müzekker-cemi sîgasında iki³²⁴ defa kullanılmıştır. Üç yüz on üç ayetin, sadece altı tanesi, nedâmet ve pişmanlık manasını ifade için kullanılmıştır.³²⁵

Bu ayetlerde sırayla, Hz. Âdem ile eşinin cennetteki yasak meyveyi yedikten sonra pişman olup; Allah’tan bağışlanmalarını talep edişleri anlatılmakta³²⁶; ikinci ayette de dünya hayatında varlıkları ile şımarıp Allah karşı gelen inkârcı kavimlerin başlarına azap gelince yaşadıkları pişmanlık ve tehassür ile kendilerini ayıplayışları konu edilmektedir.³²⁷ Hz. Yûnus’un, tebliğ ile görevlendirildiği kavmin yurdunu izinsiz olarak terk ettikten sonra yaşadığı pişmanlık ve dua anlatılırken kullanılmıştır.

وَدَا النُّونَ إِذْ ذَهَبَ مُغَاصِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ “Zünnûn’u da (Yûnus) zikret. Hani Öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!" diyerek yalvardı.”³²⁸

³¹⁶ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Gazvîni er-Râzî, *Kitâbu'l-Mücmeli'l-Lüğa l'ibni Fâris*, Müesseseti’r-Risâle, Beyrut ty, I/601-602; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII/373; Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s.337-338.

³¹⁷ Bkz: Bakara, 2/231; Kehf, 18/87; Neml, 27/11; Talak, 65/1; Sâd, 38/24; Al-i İmran, 3/117; Nahl, 16/33.

³¹⁸ Necm, 53/52.

³¹⁹ Neml, 27/44; Kasas, 28/16.

³²⁰ Bkz. Bakara, 2/51, 54; Nisa, 4/97; Yûsuf, 12/23, 79; A’raf, 7/44, 47, 150; Enfal, 8/54; İbrahim, 14/13; Mü’minun, 23/28, 41, 94; Nur, 24/40; Zuhruf, 43/39; İsra, 17/33Al-i İmran, 3/152.

³²¹ Bakara, 2/231; Al-i İmran, 3/117; Nahl, 16/33; Sâd, 34/24; Kehf, 18/87; Neml, 27/11; Talak, 65/1.

³²² Yunus, 10/54.

³²³ Neml, 27/44; Kasas, 28/16.

³²⁴ Bakara, 2/54; Zuhruf, 43/39; Muhammed Fuat Abdulbâkî, *Mu’cemü'l-Müfehres*, s. 434-439.

³²⁵ Araf, 7/23, Enbiya, 21/14, 87, 97; Neml, 27/44; Kasas, 28/16.

³²⁶ Araf, 7/23.

³²⁷ Enbiya, 21/14.

³²⁸ Enbiya, 21/87.

Diğerinde inkârcıların kıyamet gününde yaşayacakları ve kendilerine hiçbir faydası olmayacak olan pişmanlıkları zikredilmektedir.³²⁹ Son olarak Hz. Mûsâ'nın, kendi milletinden birisini, bir kıpti ile kavga halinde bulup; İsraili olanı destekleyerek, diğerini öldürmesi üzerine yaşadığı pişmanlık konu edilir.³³⁰

2.1.1.2.5. İS-teğ-fe-ra

İsteğfere fiilinin kökü “ğafera”dır. Ğafera, “Örtmek, bürünmek, hataları kapatmak ve affetmek, kulu azabın dokunmasından korumak” manasına gelirken; is-teğ-fe-ra, birinden söz ve fiille affını dilemek, hata ve günahlarına nâdim olup, hatadan dolayı kendisine ceza verilmesinden vazgeçilmesini dilemek, tamir isteyen yerlerin onarılmasını istemek anlamına gelmektedir.³³¹ Ğafera, Kur'an'da çeşitli sigalarda altmış beş defa kullanılmaktadır.³³² Bunların üçü mâzi-müfret-müzekker-ğâibsîgasında,³³³ mâzi-nefsi mütekellim maa'l-ğayr sîgasında bir,³³⁴ muzâri-müfret-müzekker-muhâtabsîgasında dört,³³⁵ muhâtab-müzekker-cemi sîgasında bir,³³⁶ muzâri-nefsi mütekellim maa'l-ğayr sîgasında iki,³³⁷ muzâri-müfret-müzekker-ğâibsîgasında otuz üç,³³⁸ muzâri-cemi-müzekker sîgasında iki,³³⁹ müzekker-emr-i hâzır sîgasında on yedi,³⁴⁰ meçhul-muzâri müfret-müzekker sîgasında da iki³⁴¹ defa kullanılmıştır.

Ğa-fe-ra fiilinin “istif'âl” babında kullanımı olan is-teğ-fe-ra, Kur'an'da kırk defa kullanılmıştır. Mâzi-müfret-müzekker-ğâib ve mâzi-müfret müzekker-nefsi mütekellim vahde sîgâlarında her birinden iki ayet olmak üzere dört,³⁴² mâzi-müfret-müzekker-muhatab sîgasında bir,³⁴³ mâzi-cemi-müzekker sîgasında iki,³⁴⁴ emir-i

³²⁹ Enbiya, 21/97.

³³⁰ Kasas, 28/16.

³³¹ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIII/247; Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 609.

³³² Muhammed Fuat Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, s.499.

³³³ Kasas, 28/16; Yasin, 36/27; Şûra, 42/43.

³³⁴ Sâd, 38/25.

³³⁵ Maide, 5/118; A'raf, 7/23; Hud, 11/47; Nuh, 71/7.

³³⁶ Teğabün, 64/14.

³³⁷ Bakara, 2/58; A'raf, 7/161.

³³⁸ Bakara, 2/71-84; Al-i İmran, 3/31, 129, 135; Nisa, 4/48,116,237,168; Maide, 5/18,40; A'raf, 7/149; Enfal, 8/29,70; Tevbe, 24/22; Yûsuf,12/92; İbrahim, 14/10; Taha, 20/73; Nur, 24/22; Şuara, 26/51,82; Ahzab, 33/71; Zümer, 39/53; Ahkaf, 46/31; Muhammed, 47/34; Fetih, 48/2,14; Hadid, 57/28; Saf, 61/12; Münafikun, 63/6; Teğabün, 64/17; Nuh, 74/4.

³³⁹ Casiye, 45/14; Şûra, 42/37.

³⁴⁰ Bakara, 2/286; Al-i İmran, 3/16, 147, 193; A'raf, 7/151, 155; İbrahim, 14/41; Müminun, 23/109, 118; Şuara, 26/86; Kasas, 28/16; Sâd, 38/35; Ğafir, 40/7; Haşr, 59/10; Mümtehine, 60/5; Tahrim, 66/8; Nuh, 71/28.

³⁴¹ A'raf, 7/169; Enfal, 8/38.

³⁴² Nisa, 4/64; Sâd, 38/24; Yûsuf, 16/98; Meryem, 19/47.

³⁴³ Münafikun, 63/6.

hazır-müfret-muhataba sîgasında bir,³⁴⁵ muzâri-müşterek-nefsi mütekellim vahde sîgasında üç,³⁴⁶ muzâri-müfret-müzekker-muhâtabsîgasında üç,³⁴⁷ muzâri-cemi-müzekker-muhâtabsîgasında bir,³⁴⁸ muzâri-müferet-müzekker-ğaip sîgası ile yedi,³⁴⁹ emr-i hazır-müfret-müzekker sîgasında on,³⁵⁰ emr-i hazır-cemi-müzekker sekiz³⁵¹ kez geçmektedir.

Kur'ân, yaratılmışların pişmanlıklarını ifade ederken on beş defa “ğ-f-r”yi,³⁵² üç defa da “is-teğ-fe-ra”yi³⁵³ kullanmıştır. Bunların altısında tüm müminlerin hatalarından pişman olup, Allah'tan günahlarının silinmesini isteyişleri konu edilmiştir.³⁵⁴ Yine üçünde Hz. Mûsâ'nın kavminin, buzağıya tapındığı için yaşadığı pişmanlık ve bağışlanma taleplerine vurgu yapılmaktadır.³⁵⁵ Bir ayette, Hz. Mûsâ'nın kavgada karıştığı kavgada kıptîyi öldürdükten sonra hatasını anlayınca; pişmanlık içinde af talep edilişi işlenir.³⁵⁶ Bir ayette ise Hz. Âdem ile eşinin yasak ağacın meyvesini yedikten sonra yaşadıkları pişmanlık ve günahlarının silinmesi talep edişleri anlatılmaktadır.³⁵⁷ İki ayette de Fir'avn'ın sihirbazlarının, Hz. Mûsâ'nın elinden sudur eden mucizeleri gördükten sonra yaşadıkları pişmanlıklarını ifade etmeleri işlenmektedir.³⁵⁸ Bir ayette ise Hz. Süleyman'ın gücünü kaybettikten sonra hatasını anlayıp pişmanlığını ifade edişi dua formatı ile nakledilmektedir.³⁵⁹ Son olarak bir ayette ise peygamberlerin çeşitli imtihanlardan sonra kulluklarını itiraf edip, affedilmeyi talep edişleri işlenmiştir.³⁶⁰ İki ayette Hz. Nûh'un kafir olan oğlu için af talebinden sonra, vahiyle uyarılması üzerine yaşadığı pişmanlık konu edilmiştir.³⁶¹

قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُن مِّنَ الْخَاسِرِينَ

³⁴⁴ Al-i İmran, 3/135; Nisa, 4/64.

³⁴⁵ Yûsuf, 12/29.

³⁴⁶ Yûsuf, 12/98; Meryem, 19/47; Mümtehine, 60/4.

³⁴⁷ Tevbe, 9/80; Münafikun, 63/6.

³⁴⁸ Neml, 27/46.

³⁴⁹ Maide, 5/74; Enfâl, 8/33; Tevbe, 9/113; Kehf, 18/55; Ğafir, 40/7; Şûra, 42/5; Zariyat, 51/18

³⁵⁰ Ali İmran, 3/159; Nisa, 4/106; Tevbe, 9/80; Yûsuf, 12/97; Nur, 24/62; Ğafir, 40/55; Muhammed, 47/19; Fetih, 48/11; Mümtehine, 60/12; Nasr, 110/3.

³⁵¹ Bakara, 2/199; Hud, 11/3, 52, 61; Nuh, 71/10; Müzzemmil, 73/20; Fusilet, 41/6.

³⁵² Bakara, 2/286; Al-i İmran, 3/16, 147, 193; A'raf, 7/23, 149, 151, 155; Hud, 11/47; Taha, 20/73; Şuara, 26/51; Kasas, 28/16; Sâd, 38/35; Haşr, 59/10; Mümtehine, 60/5; Nuh, 71/28.

³⁵³ Al-i İmran, 3/17, 135; Nisa, 4/64.

³⁵⁴ Al-i İmran, 3/16, 17, 135, 193; Nisa, 64; Haşr 59/10.

³⁵⁵ A'raf, 7/149, 151, 155.

³⁵⁶ Kasas, 28/16.

³⁵⁷ A'raf, 7/123.

³⁵⁸ Taha, 20/73; Şuara, 26/51.

³⁵⁹ Sâd, 38/35.

³⁶⁰ Al-i İmran, 3/147.

³⁶¹ Hud, 11/47; Nuh, 71/28.

“Nûh dedi ki: "Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!"³⁶²

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَرِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا

Rabbim! Beni, ana babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise dâima helak et."³⁶³

Ğafera kökünden türetilmiş olan mağfiret, örtmek, gizlemek, birinin kusurunu ifşa etmeyip bağışlamak anlamındadır. Allah'a nispet edildiğinde “kulunun günahını örtüp kusurunu bağışlaması” manasına gelir.³⁶⁴ Aynı zamanda “Allah’ın, kulunu azaptan koruması” anlamında yorumlayanlar da olmuştur.³⁶⁵ Aynı kökten gelen istiğfar, kişinin, Allah’tan kusurunun bağışlanmasını söz ve fiil ile talep etmesi demektir.³⁶⁶

Istılahta, hata ve günahların Allah tarafından affedilip silinmesini, istiğfar ederek istemek; kulun işlediği iyi ve güzel amelleri az bulup arttırmak için çalışması, günahlarını en aza indirmek için gayret göstermesi” manasındadır.³⁶⁷ Kur’ân’da mağfiret kavramının geçtiği ayetlerin çoğunda bu kavramla beraber; büyük ecir, üstün değerli rızık ve cennetlerin verileceği ifade edilmektedir.³⁶⁸

Hadislerde Hz. Peygamber’i belli şahıslar, muhacir, ensar ve ümmetin geneli için Allah’tan mağfiret dilediği görülmektedir.³⁶⁹ Kur’ân ve sahih hadislere göre kul, Allah’tan samimiyetle mağfiret dilemesi halinde şirk dışındaki tüm günahları affedilebilir. Ancak diğer bazı naslar göz önünde bulundurulduğunda kul hakkının bağışlanmayacağı anlaşılır. Çünkü bu hakkın sahibi Allah değil kuldur.³⁷⁰ Kulun kendi hataları için dilediği mağfiretin karşılık görebilmesi için mutlaka pişmanlık safhasından geçmesi gerekir. Çünkü mağfiret dilemek de, bir çeşit tövbedir.

³⁶² Hud, 11/47.

³⁶³ Nuh, 71/28.

³⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ‘ğafera’ md, XXXVI/3273-3274.

³⁶⁵ Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s.609.

³⁶⁶ Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 609; Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ‘İstiğfar’ md., DİB yay., Ankara 2006, s. 332.

³⁶⁷ Heyet, *Dini Kavramlar sözlüğü*, ‘İstiğfar’ md., s. 332.

³⁶⁸ Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 499-503.

³⁶⁹ Ebû Abdullah Muhammed bin Yezid İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, yy., Mısır1952, IV/534-535.

³⁷⁰ Bebek, “mağfire”, *DİA*, Ankara 2003, XVII/313-314.

Dolayısıyla pişmanlık olgusu yaşanmadan tövbe ve mağfiretin kâmil olması beklenemez.

2.2. Pişmanlık Olgusunun İfade Ediliş Üsluplar

Kur'an'da pişmanlık, yukarıda sıraladığımız kelimelerle ifade edildiği gibi bazende deyimsele ifadeler ve edatlarla da ifade edilmiştir. Bunlar Kur'an' özgül anlatım üsluplarıdır. Pişmanlık ifade edilirken, Kur'an'da farklı kelime ve şekiller kullanılmıştır.³⁷¹ Pişmanlık, bazı kelimelerde doğrudan, bazılarında da dolaylı olarak ifade edilirken, bazende farklı üsluplarla ortaya konmuştur.

2.2.1. Deyim Üslubu

2.2.1.1. Heleke Annî Sultâniyeh (هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَه)

Heleke, bir şeyin sahibinin elinden kaybolup başkasının eline geçmesi üzerine yaşadığı pişmanlık, bir şeyi aslını bozarak ve fesatla yok etmek ve ölmek manalarıdır.³⁷² Heleke fiili ve türevleri, Kur'an'da altmış yedi kez kullanılmaktadır.³⁷³ Bu fiil هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَه / *Güç ve saltanatım yok olup gitti.* şekliyle deyimsele anlam kazanmıştır. Bu kullanımda, hesap gününde hesap ve mizandan sonra insanların kitaplarını aldıklarında yaşadıkları duygular ve tepkileri işlendikten sonra;

³⁷¹ Not: Pişmanlık olgusu ifade edilirken, Kur'an'da farklı kelime ve şekillerde kullanılmıştır.

Örnek olarak bkz.: Hac, 22/11; Müminun, 23/33-42,99; Sâd, 38/55, 59; Talak, 68/8; Hakka, 69/50; Enam, 6/27, 31; Nisa, 4/41; Mümin, 40/10; Enbiya, 21/97; İbrahim, 14/14, 43; Yunus, 10/54; Al-i İmran, 3/30; Bakara, 2/14; Enbiya, 21/64; Hicr, 15/2; Ahkaf, 46/34; Ahzab, 63/68; Fatır, 35/35, 36, 39; Saffat, 27/16, 34; Yasin, 36/45; Mümin, 40/84; Fussilet, 41/3; Furkan, 25/21, 26; Rum, 30/57; Secde, 32/12; Sebe, 34/31; Zümer, 39/56; Hakka, 69/25; Müddessir, 74/40; Fecr, 89/21; Enbiya, 21/11, 46; A'raf, 7/37; Hicr, 15/28; Taha, 84; Şuara, 42/91; Sâd, 38/72; Kehf, 18/32; Zuhuf, 43/36; Şuara, 26/141; A'raf, 7/11, 130; Enfal, 8/36; İbrahim, 14/22; Kaf, 50/26; Yunus, 10/90; A'raf, 7/148; Kasas, 28/78; Maide, 5/27; Bakara, 2/27, 30; Neml, 27/42; Taha, 20/54; Meryem, 19/23; Yûsuf, 12/90; A'raf, 7/19; Hud, 11/25, 41, 74; Taha, 20/40; Kehf, 18/20, 23, 60; Yûsuf, 12/52, 84; Enam, 6/52; Bakara, 2/37; Tevbe, 9/114; Enbiya, 21/87; Kasas, 28/15; Saffat, 37/139; Sâd, 38/21,30; Tahrim, 66;

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X/503; Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 843-844;

Nisa, 4/176; Enfal, 8/42; Ğafir, 40/34; Hakka, 69/29; Enfal, 8/42; Kasas, 28/78; Necm, 53/50; Beled, 90/6; A'raf, 7/155; En'am, 6/6; Yunus, 10/13; Hicr, 15/4; İsra, 17/17; Meryem, 19/74, 98; Taha, 20/128; Enbiya, 20/128; Şuara, 26/208; Kasas, 28/43, 58; Secde, 32/26; Yasin, 36/31; Sâd, 38/3; Zuhuf, 43/8; Ahkaf, 46/28; Kaf, 50/36; Kamer, 54/51; A'raf, 7/4; Enbiya, 21/6, 95; Hac, 22/45; En'am, 6/6; Enfal, 8/54; Kehf, 18/59; Taha, 20/134; Şuara, 26/139; Duhan, 44/37; Muhammed, 47/13; A'raf, 7/155, 173; İsra, 17/17; İbrahim, 14/13; Mürselat, 77/16; Bakara, 2/205; Maide, 5/17; A'raf, 7/129; Hud, 17/117; Casiye, 45/24; Enam, 6/26; Tevbe, 9/42; Hakka, 29/5, 7; Al-i İmran, 3/117; En'am, 6/47; Ahkaf, 46/35; Kasas, 28/88; Yunus, 12/58; Enam, 6/131; Kasas, 28/59; A'raf, 7/164; Ankebut, 29/31; İsra, 17/58; Kasas, 28/59; Mü'minun, 23/48; Neml, 27/49; Kehf, 18/59; Bakara, 2/195;

inkârcuların güvendikleri servetlerinin ve makamlarının kendilerine hiçbir fayda vermediğini anladıklarında yaşadıkları büyük pişmanlık anlatılır.³⁷⁴

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتِ كِتَابِيهِ وَلَمْ أَدرِ مَا حِسَابِيهِ يَا لَيْتَهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ مَا
أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِمْ أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِمْ أَغْنَىٰ عَنِّي سُلْطَانِيهِ “Kitabı sol tarafından verilene gelince o, "Keşke, der,
bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmese)-dim! Keşke ölümüm
her şeyi bitirseydi! Malım bana hiç fayda sağlamadı; Güç ve saltanatım yok olup
gitti.”³⁷⁵

Yirmi dokuzuncu ayette geçen “*Heleke Annî Sultâniyeh*”, dünya hayatında güvendiği saltanati, hüküm verme gücü ve servet-i sâ mânî olan kişilerin pişmanlığını ifade için kullanılmıştır. Bir önceki ayette de “*Neye yaradı benden yana malım?*”³⁷⁶ ifadesi ile büyük bir nedamet duygusu ile hayıflanlar da aynı kişilerdir. Servetleri sayesinde elde ettikleri iktidar ve hüküm verme yetkileri Ahirette ellerinden kayıp gidince, yaşadıkları yürek yangını bu deyimle ifade etmişlerdir. Burada ince bir sanatta vardır. Kaybedilen makam ve servetin faydavermediği anlatılırken “he-le-ke” fiilinin seçilmiş olması da manaya ayrı bir güç katmıştır. Kitabı sol elinden verilenlere güç üstüne güç katan bu imkanlar, ölümle beraber helak olurken, sahiplerinin de helak ve pişmanlıklarının baş aktörleri olmuştur.³⁷⁷

2.2.1.2. Sügıta fi Eydihim. (سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ)

Sagata, yüksekte aşağıya doğru düşmek, kişinin değerinin düşmesi, yıldızın yörüngesinden kayması, tavan gibi yüksek bir yerden çukura düşmek, yüksekte bir parçanın düşmesi ve yüksek bir makamdan pişmanlık içinde ayrılmak gibi manalara gelir.³⁷⁸ Hz. Mûsâ, Tevrat levhalarını almak üzere Tur Dağına çıktığında buzağıya tapınmaya başlayan kavminin pişmanlığı “sügıta fi eydihim” deyimini ile anlatılır. Ayette geçen “sügıta fi eydihim” tabiri şiddetli pişmanlık ifade eder.³⁷⁹ Nedâmet eden kimse kederinden parmağını ısırır veya başını eğip çenesini iki elinin arasına alarak çaresizlik içinde düşünür. Bu suretle kişinin vücudu, sanki bütün nedâmeti ile eline düşmüş gibi olur. Eli de “meskutun fih/düşüş yeri” olarak bu ağırlığın altında

³⁷⁴ Hakka, 69/29.

³⁷⁵ Hakka, 69/29.

³⁷⁶ Hakka, 69/28.

³⁷⁷ İsfehani, *Müfredat*, s.844; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*,8/5331-5335; Hayrettin Karaman vdğ.; *Kur'an Yolu*, 5/447.

³⁷⁸ İsfehani, *Müfredat*, s.414; Rahip Luis Ma'luf el-Yesûî, *Müncid*, s.339;

³⁷⁹ Kasapoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de İnsan Psikolojisi*, s. 41, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1993; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/2284.

kalır. İsrailoğullarının yaşadığı bu nedâmet, Hz. Mûsâ'nın mikattan dönüşünden sonra meydana gelmiştir.³⁸⁰

Cenâb-ı Hakk, onların bu pişmanlık zuhûr ettiğinde ve yaptıklarının büyük bir yanlış olduğu anladıklarında; her şeyle ilişkilerini keserek sadece Allah'a yöneldiklerini, *وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ* "İsrailoğulları (yaptıklarına) pişman olup, gerçekten sapmış olduklarını görünce, "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, muhakkak ki en büyük ziyana uğrayanlardan olacağız" dediler"³⁸¹ ayetiyle haber vermiştir.

Bu tasvir, yaptığı hatanın büyüklüğünü ve vehametini kabul edip kendisinden sâdır olan bu fiile pişman olan kişinin durumunu anlatmak için yapılmıştır. Hatasının büyüklüğünü anlayan kişi, kusurunu ve hatasını gidermesi hususunda Rabbine yönelip; affedilmemesi halinde, büyük ziyana uğrayan kimselerden olacağını itiraf eder.³⁸²

2.2.1.3. Yukallibu Keffeyhi.(يُقَلِّبُ كَفَيْهِ)

"Yukallibu keffeyhu" deyimini, kişinin alışveriş yaptıktan sonra aldığı ya da sattığı şeyde kandırıldığını ve zarar ettiğini anladığında yaşadığı nedâmeti ifade etmek için kullanılır. Kişi yaşadığı pişmanlığın şiddet ve büyüklüğünden dolayı üzüntü ile avuç içlerini bir birbirine vurarak dövünür. Ellerin boş kalmasına, sahip olduğu kıymetin ağuçlarından kayıp gitmesine üzülen derin bir pişmanlık yaşar.³⁸³

وَأَحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي أَحَدًا

"Derken onun serveti yok edildi de çardakları yere çökmüş bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. "Ah, diyordu, keşke ben rabbîme hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!"³⁸⁴

Bu, aynı zamanda sahip olduğu, çok emek vererek elde ettiği ve kıymet verdiği şeyin kaybedildiği için ellerinin boş kalışının da bir ifadesidir. Zengin bahçe

³⁸⁰ Süleyman Koçak, *Kur'an'da Deyimler ve Kur'an Deyimler Sözlüğü*, Cumhuriyet Ün. Yay., Sivas 2013, s.310; Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2285.

³⁸¹ A'raf, 7/149.

³⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV/370; Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus b.Rafi' et-Tüsterî es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut 1423, I/551-552.

³⁸³ İsfehânî, *Müfredât*, s. 682.

³⁸⁴ Kehf, 18/42.

sahibi, Allah'ın kendisinden cennet karşılığı canını satın aldığı gerçeğini unutup, bahçesinden elde ettiği serveti Allah yolunda harcamaması, akabinde de elinden çıkınca yaşadığı üzüntü ve pişmanlığı ortaya koymaktadır. Ancak onun: "*Ah, diyordu, keşke ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım*"³⁸⁵ diyerek ortaya koyduğu pişmanlık, bir mümin pişmanlığı değildi. Çünkü o, gösterdiği gaflet ve kibirden dolayı üzülüyor; aksine büyüklük taslamasına sebep olan malını-mülkünü kaybettiğine iç geçiriyordu.³⁸⁶

2.2.1.4. Ya‘azzu’z-Zalimü Alâ Yedihi (يَعِضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ)

‘Adda’ kökü, bir şeyi dişlerle güçlü bir şekilde ısırarak, bir işte ısrarcı olmak, sıkıntılı zamanlar geçirmek gibi anlamlara gelir.³⁸⁷

Kıyamet günü zalimlerin, yaşadıkları pişmanlığın şiddetinden kendilerinden geçmi bir halde ellerinin üstünü ve parmaklarını kanatacak kadar ısırılmaları “*Ya‘azzu’z-Zalimü Alâ Yedihi*”.deyimi ile tasvir edilmektedir. Zalimler, yaşadıkları pişmanlığın şiddetinden ellerini ve parmaklarını ısırarak halde elemelerini bile hissedemeyeceklerdir. Tefsir kaynaklarına göre bu ayet Ukbe b. Ebu Mayt hakkında nazil olmuştur. Ukbe, Hz. Peygamber’in meclisine sıkca uğraya birisiydi. Bir gün peygamber(a.s.)ı yemeğe davet etmiş, O da kelime-i şهادeti söylemedilce yemeğinden yemeyeciğini ifade Edince; kelime-i şهادet getirmişti. Utbe’nin şهادet getirdiğini öğrenen arkadaşı Übey b. Halef, onu şiddetli bir şekilde ayıplayıp eleştirmiş Peygamber’in ensesine vurup yüzüne tükürmedikçe kendisi ile konuşmayacağını söylemiştir. Utbe, utandığı için şهادet getirdiğini söyleyerek, Übey’in kendisinden istediği çirkin fiili gerçekleştirmiştir. Peygamber (a.s.) da Mekke dışında rast gelmesi durumunda bunun hesabını soracağını söylemiş; Bedr günü esir alındığında Hz.Ali’ye boynunu vurdurtmuştur. Ukbe, iman ettikten sonra kedisini şeytanca teşvikleri ile hidayetten ayırıp zikirten yüz çevirten bu adamı dost edindiği için, kıyamet günü pişmanlıktan parmaklarını çiğneyip nedametın şiddetinden acısını bile hissedemeyecektir. Onun gibi tüm zalimlerde kıyamet gününde aynı ruh halini yaşayacaklardır.³⁸⁸

³⁸⁵ Kehf, 18/42.

³⁸⁶ Nisâbüri, *Ğarâibu’l-Kur’ân*, V/143-144.

³⁸⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s.570; Rahip Luis Maluf, *Müncid*, s.510; Süleyman Koçak, *Kur’an’da Deyimler ve Kur’an Deyimler Sözlüğü*, s.256.

³⁸⁸ Zemaşerî, *Keşşaf*, III/275-276; Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, V/3582.

Bu ayette, onların yaşayacakları elem verici pişmanlık “*Yeu’ddü’z-Zalimü Alâ Yedihi*” deyimini ile ortaya konulmaktadır.

وَيَوْمَ بَعْضُ الظَّالِمِ عَلَى يَدِيهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فَلَانًا خَلِيلًا
لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا

0 gün, (dünyada İken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek:
"Keşke Peygamberle birlikte aym yolda olsaydım! Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim! Meğer bana uyancı mesaj geldikten sonra o dost bildiğim kişi bu mesajdan beni saptırmış!" İşte şeytan insanı (böyle) çaresizlik içinde yapayalnız bırakır.³⁸⁹

2.2.1.5. Hicran Mahcûrâ (حَجْرًا مَّحْجُورًا)

‘Hacera’ kökü, yasaklamak, haram kılmak, kişiyi sahip olduğu serveti üzerinde tasarruftan alıkoymak, insanın içinin daralması gibi anlamlar ifade eder.³⁹⁰

Bir düşman rast geldiğinde, bir mekruh hücum ettiğinde ‘etme, kıyma, evlerden irak, dağlara taşlara’ gibi tenniyatla pişmanlığı ifade manalarını içeren yalavarış deyimidir.³⁹¹ Ani bir hucuma maruz kalındığında, düşmanla ansızın karşılaşıldığında ve hoşnutsuzluk veren halin kişiye zarar vermemesi için tüm benliği ile Allah’a sığınıp yardım dilemesini ifade eder.³⁹²

Kıyamet gününde mücrimler, melekleri gördüklerinde her türlü hayırdan ve cennetten mahrum olduklarını da anladıkları zaman “*Hicran Mahcûrâ*” deyimini ile pişmanlıklarını ortaya koyacaklardır. Bu deyim arap dilinde şiddetli bir belaya düşer kalındığında kullanılır. Mücrimler meleklerle karşılaştıklarında, kendilerini iyi şeylerin beklemediğini anlayarak bir dövünme ve pişmanlık ifadesi olarak “herşeyden mahrum olduk” diyerek yakınacaklardır.³⁹³

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَّحْجُورًا

³⁸⁹ Furkan,25/27-29.

³⁹⁰ İbn-i Manzûr, *Lisanu’-Arab*, II/782; Süleyman Koçak, *Kur’an’da Deyimler ve Kur’an Deyimler Sözlüğü*, s.462; Rahip Luis Maluf, *Müncid*, s.118.

³⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, V/3580.

³⁹² Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXIV/450.

³⁹³ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II/534; Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, V/3580.

Melekleri görecekları gün, işte o zaman, günahlara boğulmuş olanlar için hiçbir iyi haber olmayacak ve onlar (meleklerle), "Her şeyden mahrum olduk!" diyecekler.³⁹⁴

2.2.2. Temenni ve Kınama Üslubu

2.2.2.1. Leyte

Leyte, temenni edatıdır. Çoğunlukla müstehil/imkânsız bir şeyin olmasını arzu etmek için kullanılır. "Keşke" manasındadır. İsmi nasb, haberini ref' eder.³⁹⁵ Leyte edatı Kur'ân'da, zamirsiz olarak üç,³⁹⁶ muttasıl zamirlere bitişik olarak da on bir defa olmak üzere toplam on dört defa kullanılmaktadır.³⁹⁷ Tüm kullanımlarda nida "yâ"sı leyte'ye mukaddemdir.

Leyte edatı, on üç ayette yaratılanların pişmanlıklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bir ayette, Hz. Peygamber'in muzaffer olarak döndüğü savaşların akabinde; ganimet alamayan Medineli münafıkların, savaşa katılmayışlarına duydukları pişmanlık konu edilmektedir.³⁹⁸ Bir ayette, Kur'ân'ın ilk muhâtabları olan Mekkeli müşriklerin ahirette Cehennem ateşinin karşısına dikildikleri zaman; Kur'ân'ı tasdik edip müminlerden olamayışlarına hayıflanıp dünyaya yeniden döndürölmek için talepte bulunurlarken yaşayacakları pişmanlık işlenmektedir.³⁹⁹ Yine bir ayette, önceki ümmetlerden kendisine ortasında bir ırmak çıkan iki bahçe bahşedilen, bu sayede zengin olduktan sonra, mümin arkadaşına karşı; parasının ve adamlarının çokluğu ile övünüp kibirlenmesi akabinde, elindekileri kaybedip muhtaç duruma düşünce yaşadığı pişmanlık⁴⁰⁰ anlatılmaktadır.

Bir ayette, Hz. Meryem'in babasız olarak İsa(a.s)'a hamile olduğunu ve doğumun yaklaştığını anladığında; bu durumu insanlara anlatmasının imkânsız olduğunu görerek yaşadığı pişmanlık⁴⁰¹ anlatılmaktadır. Bir ayette de, Hz.

³⁹⁴ Furkan, 25/22.

³⁹⁵ Heyet, *Mu'cemü'l-Vasît*, s. 849.

³⁹⁶ Kasas, 28/79; Yunus, 36/26; Zuhruf, 43/38; Muhammed Fuat Abdalbâkî, *İTİRAF*, s. 654-655.

³⁹⁷ Nisa, 4/73; En'am, 6/28; Kehf, 18/42; Meryem, 19/23; Furkan, 25/27, 28; Ahzap, 33/66; Hakka, 69/25, 27; Nebe, 78/40; Fecr, 89/24.

³⁹⁸ Nisa, 4/73.

³⁹⁹ Enam, 6/27.

⁴⁰⁰ Kehf, 18/42.

⁴⁰¹ Meryem, 19/23.

Peygamber'in çağrısına kulak tıkayıp inanmayan zâlimin, kıyamet günü tahassürden iki elini ısırarak Kur'ân'a inanmayışına duyduğu pişmanlık⁴⁰² işlenmektedir.

وَيَوْمَ يَعْصُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا

يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فَلَانًا خَلِيلًا

"0 gün, (dünyada İken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: "Keşke Peygamberle birlikte aym yolda olsaydım! Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim!"⁴⁰³

Kârun'un ihtişamlı zenginliğini gören kavminin, böyle bir varlığa sahip olamayışlarına duydukları pişmanlık⁴⁰⁴ bir ayetle; dünya hayatında peygamberlere inanmayan kâfirlerin yüzlerini döndüre döndüre ateş yaktıkça, dünya hayatında inkârı seçmelerine pişman olmaları⁴⁰⁵ anlatılmaktadır. Dünya hayatında "Rahmanın nurunu" görmezden geldikleri için kendilerinden ayrılmayan Şeytan ile dostluklarının, Allah'a kavuştuğunda faydasız ve zararlı olduğunu anlayıp; Şeytandan kendisinden uzak durmasını isteyen ve dünyada iken kurduğu bu dostluktan dolayı pişmanlık duyanlar bir ayetle⁴⁰⁶ anlatılmıştır. Kıyamet günü kitaplarını sol taraflarından alanların, müstehil bir temenni olan ölümle her şeyin bitmiş olmasını istemeleri; bunun böyle olmayacağını görünce yaşayacakları pişmanlık iki ayetle⁴⁰⁷ işlenmiştir. Bir ayette ise, kıyamet günü kâfirlerin toprak olmayı temenni ederek, dünya hayatında küfrü tercih etmelerinden dolayı yaşayacakları pişmanlıklar⁴⁰⁸ konu edilmiştir. Son olarak bir ayet de, mahşer meydanına Cehennem getirildiğinde, insanların hesap günü için bir şeyler hazırlamayışlarına hayıflanarak, bu duruma pişman oluşları konu edilmiştir.⁴⁰⁹

2.2.2.2. Lealle

İsim cümlesinin başına gelen *Lealle*, nevasıbı'l-ibtida edatıdır. İsmi nasb, haberini ref eder. Çoğunlukla haberi, fiil cümlesi olarak gelir ve genellikle de bu fiil cümlelerinin manası "asê/umulurki" manasına hamledilir. Bazen birinci "lam"

⁴⁰² Nisâbü'rî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*, Beyrut 1416, V/143-144; Ebû'l-Kasım b. Amr İbn-i Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidu't-Tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabi Yay., Beyrut, 1407, III/275-276; Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, V/3582.

⁴⁰³ Furkan, 25/27-28.

⁴⁰⁴ Kasas, 28/29.

⁴⁰⁵ Ahzap, 33/66.

⁴⁰⁶ Zuhruf, 43/38.

⁴⁰⁷ Hakka, 69/27, 35.

⁴⁰⁸ Nebe, 74/40.

⁴⁰⁹ Fecr, 89/24.

hazfedilerek “alle” şeklinde ve sonuna, “Nûn-u vikâye” eklenerek de kullanılır. Tamah, işfak ve rica için kullanılır. Birçok manası olmakla birlikte, başlıca üç manası vardır. *Teracci (Ummak)*: Olmasına kesin gözü ile bakılmayan bir şeyin olmasını ümit etmektir. Teracci ile temenni karıştırılmamalıdır. Temennide istenen özlenen şeyler, hep güzel şeylerdir. Teraccide ise özlenen, istenen şeyler güzel de olabilir, kötü de olabilir. *Ta’lil (Sebeb-sonuç)*: Baştaki cümlede talep edilen şeyin, niçin böyle istendiğinin açıklamasında kullanılır. “Fe kûla lehü kavlen leyyinen leallehü yetezekkeru ev yahşe / Ona yumuşak sözler söyleyin. Belki, tezekkür eder ve haşyete düşer. (Taha 24/44) *İstifham (Soru)*: Hakkında soru sorulan şeyin son haline dair bilgi almak niyeti ile soru sormak için kullanılır. “Lealle Zeyden gâdimün/ Zeyd ne oldu? Geldi mi?”⁴¹⁰ Lealle edatı, Kur’ân’da yüz yirmi dokuz defa kullanılmıştır.⁴¹¹ Üç yerde hiçbir zamire bitişmeden,⁴¹² yüz yirmi altı yerde de “ke, kûm, na, hü, hüm, ye” muttasıl zamirlerine birleşerek kullanılmıştır.⁴¹³

Bu edat, yaratılmışların pişmanlıklarını ifade etmek için sadece bir ayette kullanılmıştır. Bu ayette de, kalpleri Kur’ân’a karşı gaflet ve inkâr içinde olan kâfirlere ölüm gelip çatığında; iman edip salih amel işlemek için dünyaya geri gönderilme temennileri reddedilince yaşayacakları derin pişmanlık ve üzüntü işlenmektedir.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ

لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ

“Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, "Rabbim" der, "Beni geri gönder; Ki geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım." Hayır! Onun söylediği bu

⁴¹⁰Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 741,742; Heyet, *Mu’cemü’l-Vasît*, s. 828-829.

⁴¹¹Muhammed Fuat Abdulbâkî, *Mu’cemü’l-Müfhehres*, s. 648-649.

⁴¹²Ahzab, 33/23; Şûra 42/17; Talak, 65/1.

⁴¹³Bakara, 2/21, 52, 53, 56, 63, 73, 150, 179, 183, 185, 186, 187, 189, 219, 221, 242, 262; Al-i İmran, 3/72, 103, 123, 130, 132, 200; Maide, 5/6, 35, 89, 90, 100; Enam, 6/42, 51, 65, 69, 151, 154, 152, 153, 155; A’raf, 7/26, 57, 63, 69, 94, 130, 158, 164, 168, 171, 174, 176, 204; Enfal, 8/26, 45, 57; Tevbe, 9/12, 122; Hud, 11/12; Yûsuf, 12/6, 42, 46, 62; Rad, 13/6; İbrahim, 14/25, 37; Nahl, 16/14, 15, 44, 78, 81, 90; Kehf, 18/6; Taha, 20/10, 44, 113; Enbiya, 21/13, 31, 58, 61, 111; Hac, 22/36, 77; Müminun, 23/49, 100; Nur, 24/1, 27, 31, 56, 61; Şuara, 26/40, 129; Neml, 27/7, 46; Kasas, 28/29, 38, 43, 46, 51, 73; Rum, 30/27, 28, 41, 46; Secde, 32/3, 21; Fâtır, 35/12; Yasin, 36/45, 74; Gâfir, 40/32, 67; Fussilet, 41/26; Zuhruf, 43/3, 10, 28, 48; Duhan, 44/58; Casiye, 45/12; Ahkaf, 46/27; Hucurat, 49/10; Zariyat, 51/49; Hadid, 57/17; Haşr, 59/21; Cuma, 62/10; Abese, 80/3.

söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır”.⁴¹⁴

2.2.2.3. Vey

Vey edatı, teaccüb ve zecir kelimesidir. Aynı şekilde tehassür, pişmanlık ve tehdit manaları da vardır. Bazen “veyl” kelimesi kastedilerek kullanıldığı da olur.⁴¹⁵ Kur’ân’da iki kez kullanılmaktadır. İkisi de “keenne”ye mükaddem olarak⁴¹⁶ aynı ayette geçmektedir.

Kârun’un zenginliğine gıpta edip imrenen kavminin, onun sarayı ile birlikte yerin dibine battığını gördüklerinde; hatalarını anlayıp Allah’tan pişmanlıkla başışlanmalarını dilemeleri “Vey” kelimesi ile konu edilmektedir.

وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَانَ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيَكَانَهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ

*“Daha dün onun yerinde obuayı isteyenler bu kez, "Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah nzkı kullarından dilediğine bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkarcılar iflah olmazmış! diyorlardı.”*⁴¹⁷

Karun’a gıpta ile bakan müminler, onun serveti ile birlikte yerin dibine geçirildiğine şahit olduklarında, Allah’ın azabına uğramamış olduklarına şükretmişlerdir. Rağbet ve teveccühlerinin Allah’a iteat ederek rızasını elde etmeye olduğunu ortaya koymuşlar, daha önce Karun’un yerinde olmayı temenni ettikleri için hatalarından dolayı derin bir pişmanlık duymuşlardır.⁴¹⁸

2.2.2.4. Veyl

Veyl edatı, beddua, teaccüb, azap ve şerrin hululünü ifade etmek için kullanılır. Aynı şekilde kötölemek ve tahassür manaları da vardır.⁴¹⁹

Bu edat, Kur’ân’da kırk defa geçmektedir. Ek almamış olarak yirmi yedi,⁴²⁰ muttasıl “ye” zamiri ile üç,⁴²¹ muttasıl “nâ” zamiri ile bir,⁴²² muttasıl müzekker “ke”

⁴¹⁴ Müminun, 23/100.

⁴¹⁵ Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 1021; Heyet, *Mu’cemü’l-Vasît*, s. 888.

⁴¹⁶ Kasas, 28/82. Aynı ayette iki defa geçer.

⁴¹⁷ Kasas, 28/82.

⁴¹⁸ Nisâbü’rî, *Ğarâibu’l-Kur’ân*, V/364.

⁴¹⁹ Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s.1021; Heyet, *Mu’cemü’l-Vasît*, s.888.

zamiri ile bir,⁴²³ müzekker “küm” zamirine muttasıl olarak iki,⁴²⁴ “ye” zamirine muttasıl olarak altı⁴²⁵ defa kullanılmıştır.

Bu edatın kullanıldığı ayetlerden sadece sekizinde, yaratılmışların dünya hayatında veya Ahirette yaşayacakları pişmanlıklar işlenmiştir. Bunlardan birincisinde, Hz. Âdem’in kurban adayan iki oğlundan, kurbanı kabul edilmeyenin kardeşini kıskançlıktan dolayı öldürdükten sonra yaptığına pişman oluşu,⁴²⁶ ikincisinde, kıyamet günü günahkârların kitaplarında küçük-büyük yaptıkları her şeyin yazıldığını görünce yaşayacakları pişmanlığavurgu yapılmıştır. Amel defterinde küçük-büyük, önemli-önemsiz, açık-gizli tüm davranışlarının kaydedildiğini gördüğünde, mücrimler “ayıplamalar ve pişmanlıklar düştü bize. Yazıklar olsun bize. Ömrümüzü boşa tüketmişiz ”diyerek feryat edeceklerdir.⁴²⁷

وَوَضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظُنُّ رَبُّكَ أَحَدًا

“Artık kitap ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. "Vay halimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”⁴²⁸

Üçüncü ayette, inkârcılara gönderilen peygamberlerin “helak edici bir azap ile cezalandırılacaklarını” haber vermesine rağmen inanmayı; azap başlarına inmeye başlayınca, nefislerini ayıplayarak yaşadıkları pişmanlık konu edilmektedir.⁴²⁹ Dördüncü ayette, inkârcıların kıyamet yaklaştığında gözlerinin korku ile açılıp, donup kaldıklarında yaşayacakları pişmanlık⁴³⁰ zikredilmektedir. Beşincisinde, zâlimlerin kıyamet koptuğunda iki ellerini korkudan ısıarak peygamberlerle aynı yolu

⁴²⁰Bakara, 2/79 (üç defa); İbrahim, 14/2; Meryem, 19/37; Enbiya, 21/18; Sâd, 38/27; Zümer, 39/22; Fussilet, 41/6; Zuhruf, 43/65; Casiye, 45/7; Zariyat, 51/60; Tur, 52/11; Murselat, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49; Mutaffifin, 83/1, 10; Hümeze, 104/1; Maun, 108/4.

⁴²¹Maide, 5/31; Hud, 11/72; Furkan, 25/28.

⁴²²Kehf, 18/49.

⁴²³Ahkaf, 46/17.

⁴²⁴Taha, 20/61; Kasas, 28/80.

⁴²⁵Enbiya, 21/14, 46, 97; Yasin, 36/52; Saffat, 37/20; Kalem, 68/31.

⁴²⁶Maide, 5/31.

⁴²⁷İbn-i Kesir, *Tefsîru İbn-i Kesir*, V/165.

⁴²⁸Kehf, 18/49.

⁴²⁹Enbiya, 21/14.

⁴³⁰Enbiya, 21/97.

tutmadıkları için yaşayacakları pişmanlıklar anlatılmıştır.⁴³¹ Altıncı ayette ise, dünya hayatında “doğru söylüyorsanız bu va’d ne zaman” diye soran inkârcıların; haşır için kabirlerinden diriltildiklerinde yaşayacakları pişmanlıklar işlenmiştir.⁴³² Yine yedinci ayette, ölümden sonra dirilmeyi kabul etmeyen Mekkeli müşriklerin, mahşer günü şiddetli bir sesle diriltildiklerinde yaşayacakları pişmanlıklar anlatılmaktadır.⁴³³ Sekizinci ayette ise, önceki ümmetlerden olan bahçe sahiplerinin yaşadığı pişmanlık haber verilir. Onlar, bahçelerinin ürününü fakirlere infak etmemek için; sabahın erken saatlerinde hasat etmeyi kararlaştırırlar. Sözleştikleri saatte bahçelerine vardıklarında, ağaçlarının soğuktan donvurduğu için yandığına şahit olunca; içine düştükleri derin tahassür ve pişmanlıkları konu edilmiştir.⁴³⁴

2.2.3. Soru Üslubu

Kur’ân bazı pişmanlıkları da, “soru” edatı kullanarak ifade eder. Bu tarz anlatımlar, ölüm anında yada kıyamet günü ümitsiz temennilerin beyanı için kullanılır. Soru sorarak talepte bulunan pişmankar kişi, talebinin yerine getirilmeyeceğini bile bile olmayacak bir dilekte bulunduğu farkındadır. Bu ve benzeri pişmanlıklar *Hel*, *Mâ-li* ve *Eyne* soru edatları ile ortaya konmuştur..⁴³⁵

2.2.3.1. Hel

‘*Hel*’ soru edatı, durumdan haber verme, istifham, takrir, tenbih, azarlama ve olumsuzluk ifade eder.⁴³⁶ Kıyamet günü inkarcılar dilleri ile hatalarını itiraf edip, pişanlıklarını çaresiz bir soru ile ortaya koyacaklardır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لِمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ
قَالُوا رَبَّنَا أَمَتْنَا اتَّيَّبْنَا وَأَحْبَبْنَا اتَّيَّبْنَا فَأَعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِّن سَبِيلٍ
ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ

İnkâra sapanlara (âhirette) şöyle seslenilecek: "Siz inanmaya çağrılıp da inkâr ederken Allah'ın size öfkesi şimdi sizin kendinize kızgınlığınızdan elbette daha

⁴³¹ Furkan, 25/28.

⁴³² Yasin, 36/52.

⁴³³ Saffat, 37/20.

⁴³⁴ Kalem, 68/31.

⁴³⁵ Örnek olarak bakınız: Kehf, 18/49; Yasin, 36/22; Mümin, 40/10-12; Enam, 6/22; Nahl, 16/27; Kasas, 28/62, 74; Fussilet, 41/47; Kıyame, 75/10; Tekvir, 81/26; Bakara, 2/115, 147; Ali İmran, 3/112; Nisa, 4/78; A’raf, 7/37; Nahl, 16/76; Meryem, 19/31; Şuara, 26/92; Ahzab, 33/61; Ğafir, 40/73; Hadid, 57/4; Mücadele, 58/7.

⁴³⁶ Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s.843; Rahip Luis Maluf, *Müncid*, s.510.

*şiddetlidir." "Ey Rabbimiz!" diyecekler, "Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahımızı itiraf etmiş bulunuyoruz, bir çıkış yolu yok mu?" Bu duruma düşmenizin sebebi, yalnız Allah'ın ismi anıldığı zaman inkâra sapmanız, ama O'na ortak koşulduğunda (buna) sizin de inanmanızdır. Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah'a aittir."*⁴³⁷

Kafirler günahlarını itiraf ederek bu ateşten gerek Dünya'ya dönmek ve gerekse başka bir yere gitmek veya bir daha diriltilmemek üzere ölmeyi temenni edeceklerdir.⁴³⁸ Allah'ın, kitapları ve peygamberleri aracılığı ile yaptığı uyarılara kulak tukayara dünya hayatını inkar ve isyalarla geirenler, ahirette hak ettikleri ötü akibetle yüz yüze geliceüzüntü ve pişmanlıklarından dolayı kendilerine büyük bir kızgınlık duyacaklar; suçlu olduklarını itiraf ederek kurtuluş yolu arayacaklar, ancak cezalandırılmaktan kurtulamıyacaklardır.⁴³⁹ Azaptan kurtuluş ve çıkış olmadığını bildikleri halde, yaşadıkları iç yangını ve pişmanlığı ortaya koymak adına umutsuzca bu soru ağızlarından çıkıverir.

2.2.3.2. Mâ-li

Mâ-li isim olan "mâ" harfi ile "li" harf-i cerinin birlikte kullanımınıdır. "Mâ" ismi Arapça'da beş ayrı manayı ifade etmek için kullanılır:1-"Ellezi" ism-i mevsulünün yerine, 2- Nekreliği ifade etmek için, 3-İstifham manasında, 4-Cüz/bütünün bir parçası anlamında ve 5-Teaccüp/ şaşırma ve hayret manasında.⁴⁴⁰

Konumuzla ilgili olan "mâ" taaccüp ve hayret ifade eden "mâ"dır. Bir soru ve bir cer harfinden oluşan "Mâli", Kur'ân'da iki kez⁴⁴¹ kullanılmıştır. Sadece bir ayette, kıyamet kopup mizan kurularak amel defterleri açıldığında; dünya hayatında yaptıkları her şeyin kitaplarında en küçüğünden en büyüğüne varıncaya kadar yazıldığını görünce suçluların yaşayacakları pişmanlık anlatılmıştır.

Kıyamet günü, insanların kitapları sağ ve sol ellerine konularak hesap tamamlar. Kitapları sol ellerine konulan inkarcılar, kitaplarında kayıtlı kötü amellerinin korkusu ile Allah'tan şefkat temennisinde bulunacaklar. Fakat bu isteklerinin kabul edilmediğini gördüklerinde, pişmanlık içinde 'Yazıklar olsun bize!

⁴³⁷ Mümin, 40/10-12.

⁴³⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kuran Dili*, VI/4149.

⁴³⁹ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, IV/644.

⁴⁴⁰ Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 784-785.

⁴⁴¹ Kehf, 18/49; Yasin, 36/22.

Keşke helak olsaydık!’ diyerek pişmanlıklarını ortaya koyacaklardır. Akabinde de her felakete düşen gibi kendi kendilerine veyl ederek “Bu nasıl kitapmış! Hiçbir küçük ve büyük günahımızı atlamadan saymış, sıralamış, yazmış, tespit etmiş ve muhafaza altına almış” diyerek şaşkınlık ve pişmanlıklarını itiraf ederler.⁴⁴²

وَعَرَضُوا عَلَى رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّن نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا

وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِي هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظُنُّ رَبُّكَ أَحَدًا

Ve hepsi sıra sıra Rabbinin huzuruna çıkarılmışlardır: "Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız gibi (şimdi de) bize geldiniz. Oysa siz, size vaad edilenlerin tahakkuk edeceği bir zaman tayin etmediğimizi sanmıştınız." Artık kitap ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. "Vay halimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.⁴⁴³

2.2.3.3. Eyne

“Eyne” edatı ism-i mekân ve ism-i zaman ifadesi için kullanılır. Zaman kastedildiğinde de “şuan” manasında kullanılır. Nahivcilerden bazılarına göre “Eyne”, “E-ene”den dönüşmüş ve “E-ene-Yeinü-Eynen” şeklinde çekimi yapılmıştır. “Nere, nereye ve şu an” manalarına gelir.⁴⁴⁴ Bir soru edatı olan “eyne”, Kur’ân’da on dokuz kez geçmektedir. Bunlardan yedi tanesinde “eyne” edatı hiçbir ek almadan gelmiştir.⁴⁴⁵ On ikisinde de, “ma” soru edatına mukaddem olarak kullanılmıştır.⁴⁴⁶

Kıyamet günü, yaptıklarına pişman olan sürekli kendisini kötüleyip pişman olan kişi, sığılacak bir arayacaktır. Ancak yaptığı hatalar kendişsini terk etmediği için kurtulamayınca aresizlik içinde ‘kaçış nereye?’ diye çaresizce soracaktır. Yaptığı işlerinden utandığı ve pişman olduğu için amelleri ile arasına mesafeler koyup hesabından kurtulmayı temenni edecektir. Dünya hayatında kıyamet gününü istihza

⁴⁴² Hazin, *Lübâbü't-Tevîl*, III/167.

⁴⁴³ Kehf, 18/48-49.

⁴⁴⁴ İbn-i Manzur, *Lisanu'l-Arab*, I/194; Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s.100.

⁴⁴⁵ Enam, 6/22; Nahl, 16/27; Kasas, 28/62, 74; Fussilet, 41/47; Kıyame, 75/10; Tekvir, 81/26.

⁴⁴⁶ Bakara, 2/115, 147; Ali İmran, 3/112; Nisa, 4/78; A'raf, 7/37; Nahl, 16/76; Meryem, 19/31; Şuara, 26/92; Ahzab, 33/61; Ğafir, 40/73; Hadid, 57/4; Mücadele, 58/7.

ve inkar için ‘ne zaman?’ diye alaya alan inkarcılar, karşılaştığı o günde bu inkar ve istihzalarının da ayrıca korku ve pişmanlığını yaşayacaklardır.⁴⁴⁷

يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ

فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ وَخَسَفَ الْقَمَرُ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيَّنَ الْمَقَرِّ كَلَّا لَا وَزَرَ

إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ يُنَبِّئُ الْإِنْسَانَ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ

"Kıyamet günü ne zamannuş!" diye soruyor. Ama göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu, güneşle ay birleştirildiği zaman; İşte o gün insan "Kaçacak yer var mı?" diyecektir. Hayır, sığınacak bir yer yoktur! 0 gün vanp durulacak yer sadece rabbinin huzurudur. 0 gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir."⁴⁴⁸

Bunlardan sadece yukarıdaki ayette, insanların kıyametin kopuşuna şahit olduğunda, şaşırarak kaçacak yer aramaları, sığınak bulamayınca da; “kaçış nereye” diyerek çaresizlik içerisinde pişmanlıklarını dile getirişleri işlenmiştir.

2.2.4. Dua Üslubu

Bazı pişmanlıklar da “dua” üslubu ile sunulmuştur. Yapılan yanlışın telafisi için yeni bir fırsat talebi, faydasız işlerle tüketilen ömür sermayesinin uzatılması, kendilerini saptıran liderlere iki misli ceza verilmesi, nefsin iğvâsının kişiyi yendiğinin itirafı, salih amel yapmak üzere cehennemden çıkış izni isteme ve kendilerini saptıran inkârcı liderlerin kendileri tarafından cezalandırılmak üzere onlara gösterilmesini talep vb. pişmanlıklar buna örnek verilebilir.⁴⁴⁹

Pişmanlık olgusunun “dua” üslubu ile anlatımına en güzel örnek Hz. Adem ile eşinin ve Hz. Nuh’un ve Hz. Yunus’un dualarıdır. Adem(a.s.) kendisine yasaklanan ağacın meyvesini, Şeytan’ın iğvası ve teşviki ile eşi ile birlikte yedi. İblis onları ikna ederken, bu meyveden yemeleri halinde; melekler gibi olacakları ve ölüm yüzü görmeden burada ebedî kalma hakkı elde edeceklerini vaadetmiştir. Hz. Âdem ve Havvâ, ağaca yaklaşıp meyvesinden yedikleri anda, avret mahallerinin açıldığını fark ettiler. Telaş ve endişe içinde, cennet ağaçlarının yaprakları ile hayâ yerlerini örtmeye

⁴⁴⁷ Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebussud el-İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Daru İhyâu't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, trs., IX/65; İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Huseyin Şemsüddin, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419, VIII/285; Neseî, *Medârik*, III/571.

⁴⁴⁸ Kıyame, 75/6-13.

⁴⁴⁹ İbrahim, 14/43-46; Sâd, 38/55-64; Müminun, 23/99-100, 107; Fussilet, 41/28; Fatır, 35/36-37; Ahkaf, 46/34; Nahl, 16/86.

başladılar. Bir yandanda Allah'a dua ederek yaptıkları hatadan duydukları pişmanlığı açık bir şekilde ortaya koydular.⁴⁵⁰

“Dediler ki: *"Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyân edenlerden oluruz!"*⁴⁵¹

Kendi aleyhlerine de olsa günahlarını itiraf ederek, duydukları büyük pişmanlığı ortaya koydular. Âdem ve Havvâ, duydukları büyük nedâmeti dile getirerek Allah'a şöyle yakararak affedilmeyi talep ediyorlardı: “Ya Rabbenâ! Biz işlediğimiz bu isyanla kendimize yazık ettik. Bize evvelce yenilmesini haram kıldığın şeyden yiyerek senin ve bizim açık düşmanımız olan Şeytana itaat edip senin emrine muhalefet gösterdik. Eğer bizim günahlarımızı örtüp, bize fazl-ı kereminle ve rahmetinle muamele etmezsen, kesinlikle helak olanlardan oluruz.”⁴⁵²

Aynı şekilde Hz. Nuh, tufanın olmayacağını böyle bir şey vuku bulsa bile, dağlara sığınıp kurtulacağını söyleyen oğlunun kurtuluşu için dua etmişti. “*Nûh, uzak duran oğluna, "Haydi yavrurum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!" diye seslendi. Oğlu, "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" diye cevap verdi. Nûh dedi ki: "Bugün Allah'ın hükmettiği cezadan ancak rabbimin esirgedikleri kurtulacaktır." Derken aralarına dalga girdi, böylece o da boğulanlardan oldu. (Sonra) "Ey toprak suyunu yut! Ey gök (suyunu) tut! "* denildi. *Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî'nin üzerine oturdu; "Zalimlerin topunun canı cehenneme!" denildi. Nûh rabbine şöyle seslendi: "Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemendendir. Senin vaadin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin." Allah buyurdu ki: "Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü o kötü bir iş yapmıştır. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."*⁴⁵³ Oğlunu sadece sıhrî yakınlık nedeniyle, inanmadığını bilerek gemide kurtuluşa çağırın ve Allah'tan onun kurtulanlardan olmasını isteyen Hz.Nuh, açık bir şekilde ilâhî îtaba maruz kalır. Bu azarlanmanın akabinde hemen hatasını fark ederek pişmanlık içinde şöyle dua eder: *قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُن مِّنَ الْخَاسِرِينَ* “*Nûh dedi ki: "Ey Rabbim! Ben, senden hak-*

⁴⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/2141.

⁴⁵¹ Araf 7/23.

⁴⁵² Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde), *Lübâbü't-Te'vil*, II/535-536.

⁴⁵³ Hud, 11/42-46.

kında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!”⁴⁵⁴

Yunus (a.s.), kavmini öfkeyle terk ettikten sonra, yolculuk esnasında, çekilen kura sonucu denize atılmıştı. Akabinde kendisini yutan balığın karnında bir müddet kaldıktan sonra, tövbesi kabul edilip balığın karnından kurtulmuştur. Bu esnada yaptığı duygu dolu şu dua ile pişmanlığını ortaya koymuştur: *وَدَا النُّونَ إِذْ ذَّهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَن لَّنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَن لَّا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ* “Zünnûn’u da (Yûnus) zikret. Hani Öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!" diyerek yalvardı.”⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ Hud, 11/47.

⁴⁵⁵ Enbiya, 21/87.

BÖLÜM III

KUR'ÂN AYETLERİNE KONU OLAN PİŞMANLIKLAR

3.1. Peygamberlerin Pişmanlıkları

Bu başlık altında peygamberlerin zelle babındaki hatalarından sonra yaşadıkları pişmanlıklar işlenecektir. Allah'ın insanları inzâr ve tebşîr için gönderdiği peygamberlerden, insan olmaları hasebiyle kimi zaman zelleler sadır olmuştur. Peygamberler kendilerine inzâl edilen hükümleri, hem tebliğ etmek hem de fiilî örneklik için tatbik etmekle vazifelidirler. Bunu yaparken aynı zamanda, yeni bir toplum inşasına girişmişler, çeşitli direniş ve beklenmeyen sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu süreçte tebliğ görevleri devam ederken, kendi kişisel imtihanları da söz konusudur.

Peygamberlik görevini sürdürürken, onların da bir kul ve insan olduklarını gösteren bu zelleler, peygamber pişmanlıklarını oluşturmaktadır. Yaşanan pişmanlıklar, sonraki insanlara birer ibret ve mev'ize konusu olarak Kur'ân'da yerini almıştır. Bu nedâmetler beşeriyete *“Peygamberler insanüstü varlıklar değildir. İnsandırlar fakat Allah'ın elçileridirler. Her insan küçük ya da büyük hata yapabilir. Hataları fark edip zaman kaybetmeden tövbe ederek pişman olmak, yanlıştan dönmek; insan olmanın da bir gereğidir”* gerçeğini öğretmektedir.

Allah tarafından zemmedilen ise pişmanlığı “yevmü'l-hasreh/pişmanlık ve dövünme günü”⁴⁵⁶ olan mahşer gününe yada ölüm anına ertelemektir. Kaldı ki Kur'ân'a göre, verilen nimetlerin tümünden ayrı ayrı hesap sorulacak⁴⁵⁷ vemaşer gününde, imtihana tabi olan tüm kullar kendi kendilerini itap ederek ayıplayacaktır.⁴⁵⁸ O gün kişi hiçbir şeyi gizleyemeyeceği gibi kendi uzuvları da işlediği günahlar konusunda aleyhinde şahitlik yapacaktır.⁴⁵⁹

Peygamberler de bu durumun dışında değildir. Onlar da diğer tüm insanlar gibi bir hesaba muhâtab olacaklardır.⁴⁶⁰ Nitekim Kur'ân, risalet görevlerini yerine getirirken, peygamberlerden zelle babında bir kısım hatalar sudur ettiğini beyan eder.

⁴⁵⁶ Meryem, 19/39.

⁴⁵⁷ Tekasür, 102/8.

⁴⁵⁸ Nahl, 16/111.

⁴⁵⁹ Fussilet, 41/21; Yasin, 36/65.

⁴⁶⁰ Buhârî, *Enbiya*, 3; Ebu İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî, Kıyamet*, 10.

Bu başlıkta peygamberlerin yaşadığı pişmanlıklar, ayetler ışığında isrâîlî rivayetlere yer verilmeden işlenecektir. Peygamberlerin yaşadığı pişmanlıkların tesbitinde de, ayetlerin sebab-i nuzulüne de yer verilerek konu kapsamlı bir şekilde işlenecektir.

3.1.1. Hz. Âdem'in Pişmanlığı

Kur'ân'a göre Hz. Âdem, ilk yaratılan insan ve ilk peygamberdir.⁴⁶¹ Ebu'l-beşer,⁴⁶² Ebu'n-Nâs,⁴⁶³ Ebu'l-Halk⁴⁶⁴ gibi isimlerle de isimlendirilmiş ve Allah'ın seçkin kıldığı kullar içinde sayılmıştır.⁴⁶⁵

“Âdem” kelimesinin menşei ve iştikakı tartışmalıdır. Sümer dilindeki “adamu/babam”, Asur-Babil dilindeki adamu/yapılmış, meydana getirilmiş, çocuk, genç” veya Sâbii dilindeki “adam/kul” kelimelerine dayandığı ileri sürülmüştür. Müslüman dilcilerin çoğunluğuna göre Arapça asıllı olduğu ve ‘esmerlik’ anlamındaki ‘el-üdme’ veya ‘tip, örnek’ manasındaki ‘el-edeme’ kelimesinden türetildiği savunulur. Zemahşerî gibi bazı dilciler ise bu kelimenin Arapça’ya Süryanice veya Ârâmice’den geçtiğini savunmuşlardır.⁴⁶⁶

Allah, Hz. Âdem’i bir balçık olarak yaratıp ona ruh üfledikten sonra; meleklerle ve İblis’e ona secde emri verdi. Melekler saygı ile eğilerek bu emri yerine getirdi. Ancak İblis “*Ben ondan daha hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın*”⁴⁶⁷ diyerek secde etmeyi reddetti. Bu ilahî emre karşı geldiği için, cennetten kovuldu. İblis, işlediği günahıtan af dileyerek hatasını itiraf etmek yerine; itirazı yeğleyip, Allah’tan kıyamete kadar süre talep etti. Bu isteği doğrultusunda “*Munzarinden (gözetlenen ve süre tanınanlardan) oldu.*”⁴⁶⁸ Cennetten çıkarılırken “*Beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım. Sonra pusu kurup onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu*

⁴⁶¹ Bakara, 2/30-37.

⁴⁶² Buhari, *Enbiya*, 3.

⁴⁶³ Buhari, *Tevhid*, 24.

⁴⁶⁴ Müslim, *İman*, 322.

⁴⁶⁵ Al-i İmran, 3/33.

⁴⁶⁶ Süleyman Hayri Bolay, ‘âdem’ md., *DİA*, İstanbul 1988, I/358; Zemahşerî, *Keşşâf*, I/272; Ahd-i Atik, İstanbul 1995, Tekvin, 1/26-28, 2/4, 4/26.

⁴⁶⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Tarihü't-Taberî*, yy., Mısır 1326, I/27; Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meadin el-Cevâhir*, Mısır 1964, I/30; Ali b. Mübarek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, I/27; İmadüddin Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire 1932, I/86; A'raf, 7/12.

⁴⁶⁸ A'raf, 7/13-15.

şükreden (kimse)ler olarak bulamayacaksınız”⁴⁶⁹ diyerek intikam yemini etti. Çünkü İblis, Allah’a karşı isyankâr olmasının müsebbibi saydığı Âdem ve neslini asıl suçlu olarak görüyordu.⁴⁷⁰

İblis, Hz.Âdem ile eşini takibe almış “ağaca yaklaşmama” emrini çiğnetmek için kendilerine sokulmuş, Allah adına yemin ederek güvenlerini kazanmıştır.⁴⁷¹ Hz. Âdem ve eşi, Allah adına yemin eden kişinin yalan söylemeyeceğini düşünerek yasak meyveyi yemişlerdir.⁴⁷² Şeytan onları bu meyveyi yemeye ikna ederken, bu meyveden yemeleri halinde; melekler gibi yemekten içmekten müstağni olma özelliğini elde edeceklerini ve ölüm yüzü görmeden burada ebedî kalma hakkı elde edeceklerini vaatmiştir.⁴⁷³

Hz. Âdem ve eşi, yemine ve kendilerine vaat edilen şeylerin değerli oluşuna aldanarak ağaca yaklaşıp meyvesinden yedikleri anda, avret mahallerinin açıldığını fark ettiler. Telaş ve endişe içinde, cennet ağaçlarının yaprakları ile hayâ yerlerini örtmeye başladılar. Bu çıplaklık, Allah’ın hududuna tecavüz etmenin, insanı alçaltıp utarılacak bir duruma düşüreceğinin bir göstergesi olmuştur. Ancak ikisi birden, İblis’in secde emri verildiğinde yüz çevirerek gösterdiği itiraz ve bahane uydurma tavrının aksine; derhal hatalarını itiraf, tövbe ve istiğfara yönelerek ilahî rahmete sığındılar. Kendi aleyhlerine de olsa günahlarını itiraf ederek, duydukları büyük pişmanlığı ortaya koydular. Âdem ve Havvâ, duydukları büyük nedâmeti dile getirerek Allah’a şöyle yakararak affedilmeyi talep ediyorlardı: “*Ya Rabbenâ! Biz işlediğimiz bu isyanla kendimize yazık ettik. Bize evvelce yenilmesini haram kıldığın şeyden yiyerek senin ve bizim açık düşmanımız olan Şeytana itaat edip senin emrine muhalefet gösterdik. Eğer bizim günahlarımızı örtüp, bize fazl-ı kereminle ve rahmetinle muamele etmezsen, kesinlikle helak olanlardan oluruz.*”⁴⁷⁴

Âdem ile Havvâ, yasak meyveden yemeden önce bir bakıma çocuk gibi saf ve gûnahtan habersiz oldukları için birbirlerinin cinsel özelliklerine ilgi duymuyorlardı. Fakat Şeytanın kışkırtmasına kapılarak yasağı çiğneyince birbirinin mahrem yerini gördüler ve hemen yapraklarla kapatmaya gayret ettiler. Şeytanın Âdem ve Havvâ’yı

⁴⁶⁹ A’raf, 7/16-17.

⁴⁷⁰ Hayrettin Karaman vdğ.,*Kur’ân Yolu*, II/508.

⁴⁷¹ A’raf, 7/21.

⁴⁷² Beydâvî, (Mecmuatin mine’t-Tefâsir içinde), *Envârut-Tenzil*, II/534.

⁴⁷³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III/2141.

⁴⁷⁴ Hâzin, (Mecmuatin mine’t-Tefâsir içinde), *Lübâbü’t-Te’vil*, II/535-536.

vesvese ile kandırması, onun insanlığa ilk kötülüğü; onların yasak meyveyi yemeleri de insanlığın ilk günahı oldu.⁴⁷⁵ Bu tecrübe, insanlığa bazı öğretilerin mesajını da ulaştırmaktadır. Örtünme, yüksek bir medeniyetin işaretidir. Çünkü Âdem ve Havvâ haram yedikten sonra üzerleri ve ayıp yerleri açıldı. Demek ki üzerlerinde bizim mahiyetini bilmediğimiz -kimi müfessirlere göre nurdan- bir elbise vardı. Daha önce birbirlerinin mahrem bölgelerini göremezken, hatayı işledikten sonra daha önce birbirlerine görülmeyen cinsel uzuvları birden gözükmeye başladı.⁴⁷⁶

Çıplaklık, hele hele avret-i ğaliza bölgelerini açacak şekilde aşırılık, insan fitratına muğayirdir. Çünkü avret yerleri gözüken Âdem ve Havvâ kendilerine herhangi bir telkin olmamasına rağmen, düşünmeden cennet ağaçlarının yaprakları ile ayıp yerlerini örtmeye başlamışlardır. İnsan daima bulunduğu konumdan daha yüksekleri istemeye ve ölümsüzlüğü aramaya meyyaldir. Bunu bildiği için İblis, onlara “ölümsüzlük ve melekler gibi olma” vaadi ile onları aldatmıştır. İblis’in geçmişten gelen kin ve intikamının beslediği ve insanın kendisinden hiçbir yönü ile üstün olmadığını ispat etmek için giriştiği bu iğvâ, onun haşre kadar gözaltında ve mühletli tutulması ile sonuçlanmıştır. İnsan içinse pişmanlık ve itiraf ile hatasından affedilmeyi talep etmesinden dolayı kurtuluşa sebep olmuştur.⁴⁷⁷

Hz. Âdem’in pişmanlığı, aynı zamanda tiynet-i Âdem ile mahiyet-i İblis arasında büyük bir fark bulunduğunu göstermektedir. İblis’in “nar ve tin/ateş ve toprak” kıyasında cehaleti bu noktada açıkça ortaya çıkmaktadır. Âdem beş şeyle bahtiyar oldu: Hatasını itiraf, nedâmet, nefsini levme, tevbede acele etme ve rahmetten ümidini kesmemek. İblis de beş şey ile bedbaht olmuştur: Günahını itiraf etmemek, nedâmet eylememek, kendini levmetmemek, azgınlığını Allah’a nisbet etmek ve rahmetten ümit kesmek.⁴⁷⁸

İnsandaki utanma ve hayâ duyguları, tabii ve fitridir. Bu duygu uygarlık ve medeniyetin gelişimi sebebiyle ya da insan tarafından sonradan öğrenilmiş bir duygu değildir. Cinsellik ise insanoğlunun en zayıf tarafıdır. Bunu bilen Şeytan, bu duygudan habersiz olan Hz. Âdem ve Havvâ’yı en zayıf yerinden vurabilmek için öncelikle cinselliğe giden kapıyı açması gerektiğini düşünerek bu noktadan hareket

⁴⁷⁵ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur’ân Yolu*, II/510.

⁴⁷⁶ Hâzin, *Lübâbüt-Te’vil*, II/534.

⁴⁷⁷ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur’ân Yolu*, II/510-511; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III/2141.

⁴⁷⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III/2143.

etmiştir. Âdem ve Havvâ'nın çıplak kalmalarının sebebi yedikleri yasak meyve değil, Allah'ın emrine karşı gelmeleridir. Şeytan günahından dolayı uyarıldığı zaman, ne hatasını itiraf etti ne de itaat yoluna döndü. Aksine daha inatçı bir tavırla günahına kılıf aradı. İnsan ise günahı konusunda uyarıldığında ne inat etti ne de kibir gösterdi. Aksine pişmanlık, üzüntü ve hayâ duydu, günahından dolayı pişman oldu. İnsanlık için bir hata işlendikten sonra takip edilecek yolun, Şeytanın inat ve kibir yolu değil, ilk insanın takip ettiği pişmanlık ve tövbe yolu olduğu anlaşılmaktadır. Şeytana karşı sürekli uyanık olmak, Şeytanî hilelere karşı savaşmak ve gafil avlanırsa da hemen tövbe etmek en doğru yoldur.⁴⁷⁹

Bu konuya işaret eden diğer ayetlerde, yaşanan bu pişmanlığın konusu olan ağacın türüne dair net bir açıklama yoktur. Sadece bir ayette, Şeytanın, yemeleri için Âdem ve eşini teşvik ettiği ağaca “*Şeceratu'l-huld/ebedilik ağacı*” adı verildiği görülür.⁴⁸⁰ Bir kısım tefsirlerde, bu ağacın, buğday, başak, incir ve üzüm olduğu bilgileri mevcuttur.⁴⁸¹ Tevrat'ta ise “*hayat ağacı, iyilik ve kötülük bilgisinin ağacı*” olarak zikredilmiştir.⁴⁸²

Hz. Âdem'in imtihan edildiği “cennet” müfessirlerin ekserisine göre, ahirette müminlerin varacağı *dar-ı sevap* olan cennettir. Onların oraya girmeleri müsafereten bir giriştir. Yoksa ikameten girmemişlerdir.⁴⁸³ Bazı tefsirlerde de bu cennetin bu dünyada özel yaratılmış bir cennet olduğu ve imtihandan sonra Hz. Âdem ve eşinin oradan çıkarılıp, Hindistan'a atıldığı görüşüne yer verilmektedir.⁴⁸⁴

Cennet'te Âdem ve eşinin büyük bir özgürlük alanı vardı. Ancak bu alan sonsuz ve sınırsız değildi. Onlara meyvesi yasaklanan ağaç, onlar için çizilmiş bir had tayini içindi. Kendisine verilen “hilafet” yetkisi de mutlak değildir. Bunun belirlenmiş bir sınırı vardı ki, bu sınıra tecavüz zulümdür.⁴⁸⁵ Bu hadd-i mahsusayı

⁴⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II/20-22.

⁴⁸⁰ Taha, 20/120; Ebu'l-Ala Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II/24-25.

⁴⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I/322-323.

⁴⁸² Tekvin, II/9.

⁴⁸³ Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vil*, I/107; Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzîl*, I/107.

⁴⁸⁴ Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vil*, I/106; Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzîl*, I/106; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I/321-322.

⁴⁸⁵ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmed Ertürk, İşaret yay., İstanbul 1999, I/11-12; *Hak Dini Kur'ân Dili*, I/320; Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzîl*, I/106.

çiğnemenin zulüm olduğunu bildikleri için Âdem ve eşi de günahlarına tövbe ile pişmanlıklarını Allah'a arz ederken “zalemnâ/biz zulüm işledik” demişlerdir.⁴⁸⁶

Hıristiyanlıkta mervi olan ve bunun kadınla erkek arasındaki cinsi ilişkiden kinaye olduğuna dair görüş, Bakara 2/35. ayetteki “velâ tegrabâ” fiilinden sonra “hâzihi'ş-şecera” ifadesi ile sarahata kavuşturularak reddedilmiştir. Böyle bir iddiayı kabulde, Hz.Âdem'in ilk izdivacının gayri meşruluğunu kabul etmek demektir ki, hiçbir insan bunu kabul etmez.⁴⁸⁷

Hz. Âdem'in hatası ve cennetten çıkarılması olayı, Kur'ân'da detaylı olarak işlenirken, benzer detaylar Ahd-i Atik'te de görülmektedir. Tevrat'a göre, Rab Allah'ın cennette bitirdiği ağaçlar içinde ikisi özel isim ve nitelikleri ile bildirilmektedir. Bunlar “hayat ağacı” ve meyvesi Âdem ile eşine yasaklanan “iyilik ve kötülüğü bilme” ağacıdır. Bu ağacın meyvesinden yemenin cezası ölümdür.⁴⁸⁸“Hayat ağacı”, dünyanın birçok yerinde ve eski şarkta bilinmekte olan insanlar için aşına bir kavramdır. Mayalar'da, Cermenler'de, Vedalar'da ve eski Mısır'da bu inanış mevcuttur. Asur-Babil yazıtlarında ise daha çok “ölümsüzlük bitkisi” olarak yer alır. Bu bilgilere göre, hayat ağacı ölümsüzlük bahşetmekte olup, tanrılara mahsustur. Çeşitli varlıklarla korunduğu için, onu elde etmek neredeyse imkânsızdır.⁴⁸⁹ Tevrat'a göre Havvâ'yı, kır hayvanlarının en hilekârı olan yılan kandırmıştır. Onlara yaklaşarak, “Allah bilirki ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak, iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız” diyerek onu yasak ağacın meyvesini yemeye ikna etmiş, daha sonra Havvâ da yasak meyveden Âdem'e yedirmiştir.⁴⁹⁰

Tevrat'a göre, yasağı çiğnemelerinin sonucu olarak ikisinin de gözleri açılır, çıplak olduklarının farkına varırlar ve incir yapraklarından kendilerine örtü yaparlar.⁴⁹¹ Kadın için asıl ceza gebelik sıkıntıları, doğum sancıları ve erkeğin kendilerine üstün kılınıp, onun emri altında olmak; erkek için asıl ceza ise geçim

⁴⁸⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I/322.

⁴⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I/323.

⁴⁸⁸ Tekvin, 2/9, 16-17.

⁴⁸⁹ Süleyman Hayri Bolay, 'âdem' md, *DİA*, I/363.

⁴⁹⁰ Tekvin 3/1-24.

⁴⁹¹ Tekvin, 2/7.

temini için toprakla uğraşmak, toprağa dönünceye kadar alın teri ile geçimini sağlamak ve sıkıntılı bir hayat geçirmek ve Aden bahçelerinden atılmaktır.⁴⁹²

Hıristiyanlıkta, Âdem'in yasak ağaca yaklaşmakla büyük bir günah işlediğine, Allah'ın azabına uğradığına, onun bu günahının kıyamete kadar her yeni doğan çocuğa geçtiğine, dolayısıyla onların günahkâr olarak doğduklarına; bu günahkârlıktan “vaftiz” edilerek kurtulup cennetlik olabileceklerine inanılır. Hıristiyanlığa göre insan kötülüğün içinde rehbersiz bırakılmış, günahı ile baş başa kalmıştır.⁴⁹³

İslamî kaynaklara göre, Âdem'in yasak ağaçtan uzak durması yönündeki ilahi emre uymamasının Allah'a bir isyan ve büyük günah sayılıp sayılmayacağı hususu tartışmalıdır.⁴⁹⁴ Ehl-i Kitap kaynaklarında olduğu gibi İslamî kaynaklardan bazılarında da Âdem'i haram meyveden yemeye, önce kendisinin yiyip bir şey olmadığını söyleyerek Havvâ'nın ikna ettiğine dair bilgiler vardır.⁴⁹⁵ Aynı zamanda onlar, ilk pişmanlık duyup, tövbe eden ve tövbeleri ilk kabul edilenler olmuştur. Yeryüzünün de ilk sakinleri olarak, dünyada nasıl yaşanabileceği kendilerine öğretilmiş olarak cennetten indirilmişlerdir.⁴⁹⁶

İnsan, Allah'ın emir ve yasaklarına bigâne kalır, onlara karşı umursamaz veya münkir davranırsa, hayâ duygusunu kaybeder. Bunun ilk emaresi olarak da örtünme ihtiyacı hissini kaybeder. Örtünme, yüksek bir medeniyet ve üst bir boyutun işareti ve örfüdür. Çünkü insanlığın ebeveyni, kendilerine her türlü ihtiyaçlarını görecek ve haram kılınan ağaç dışında hiçbir yasaklamamanın olmadığı cennette imtihan edilirken örtülüdür.

Hz. Âdem'e, sadece “hilafet/yetki ve güç” değil aynı zamanda, “esmâ/eşyanın bilgisi” de verilmiştir.⁴⁹⁷ İblis, imtihan gününden başlamak üzere, hesap için yeniden diriltilecekleri haşr gününe kadar, sürekli kötüyü ve günahı emrederek, insanı yalnızlaştırma gayreti içinde olacaktır. Ancak insan, onlar gibi ümitsiz değildir, zira bu suçu işledikten sonra hemen pişman olup Rabbine yöneldiği için yardımsız ve

⁴⁹² Tekvin, 3/16-19, 23-24.

⁴⁹³ Bolay, “adem”, *DİA*, I/362.

⁴⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, II/557; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, II/222 ; Bolay, “adem”, *DİA*, I/362.

⁴⁹⁵ Taberî, *Taberî*, I/53, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Salebî, *Kitâbu'l-Arâis*, Mısır 1951, s. 31; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I/33.

⁴⁹⁶ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I/37; Taberî, *Tarih*, I/63.

⁴⁹⁷ Bakara, 2/30-34.

günah içinde bırakılmamış, nasıl tevbe edeceği kendisine ilham edilmiş ve Allah'tan öğrendiği kelimelerle tövbe edip, pişmanlık duyarak hatasından dönmüştür.⁴⁹⁸

Hız. Adem'in yaşadığı pişmanlık Kur'an'da şöyle anlatılır:

وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ
فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاءَاتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةَ
إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ

وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ

فَدَلَاهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا
رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ

قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

(Buyuruldu ki:) "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz şeyden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz." Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara vesvese verdi ve "Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı" dedi. Onlara, "Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim" diye de yemin etti. Böylece ikisini de hile ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, "Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?" diye seslendi. Dediler ki: "Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!"⁴⁹⁹

Hız Adem'in pişmanlığı, kura'an'da eşinin pişmanlığı ile iç içe işlenmektedir. Dolayısı ile Adem(a.s.)ın pişmanlığını anlatırken eşinin yaşadığı pişmanlığa da kısaca değinmek gerekmektedir. Yüce Allah, secde imtihanında, kibire kapılıp bu emre karşı gelişinden sonra, İblis'i bulunduğu makamdan kovdu.⁵⁰⁰ Âdem'e de "Sen, eşinle birlikte cennette yerleş"⁵⁰¹ buyurdu. Bu cennet çoğunluğun görüşüne göre, ilgili ayetler topluca değerlendirildiğinde dünya hayatında imtihan edildikten sonra salih

⁴⁹⁸ Bakara, 2/37.

⁴⁹⁹ A'raf, 7/19-23.

⁵⁰⁰ Bakara, 2/30-37.

⁵⁰¹ A'raf, 7/19.

kullara ödül olarak yaratılan ve içinde ebedi olarak mutlu bir şekilde yaşayacakları cennettir.⁵⁰²

“Havvâ” ismi Kur’ân’da geçmemekte, Âdem’in eşinden bahsedilmektedir.⁵⁰³ Ancak birkaç hadiste “Havvâ” ismi kullanılmış ve Hz. Âdem’in eşi olarak vasfedilmiştir.⁵⁰⁴ Bu hadislerle göre Havvâ, ilk kadın, Hz. Âdem’in zevcesi ve insan neslinin annesidir.

İbrânîce Tevrat’ta adı “Havvâh”tır. Tevrat’ın Yunanca tercümesine Eva, Latince’ye Heva, buradan da Batı dillerine “Eve” şeklinde geçmiştir.⁵⁰⁵ Tevrat’a göre insan neslinin annesine “Havvâ” ismi, bütün yaşayanların annesi olduğu için “canlı, yaşayan” anlamında Hz. Âdem tarafından verilmiştir.⁵⁰⁶ Böylece Kitâb-ı Mukaddes yazarı, Havvâ kelimesini “yaşamak” veya “yaşatmak” anlamındaki hâyah köküyle yahut “hayat” anlamındaki hayya ile açıklamaktadır.⁵⁰⁷ Bununla beraber Havvâ kelimesinin etimolojisi tartışmalıdır. Tekvîn’deki etimoloji, kelimeyi yaşamak (hâyah) köküyle bağlantılı kılmaktadır.⁵⁰⁸

Hıristiyanlık, Havvâ’nın yaratılışı ve hayatıyla ilgili olarak Tevrat’ta yer alan bilgileri kabul etmekte ve onu Meryem’le karşılaştırmaktadır. Yeni Ahid, Havvâ’nın aldatmasını hıristiyanlar için bir uyarı olarak zikreder ve kadının aldanarak işlediği suçun günahından, ancak çocuk doğurmakla kurtulabileceğini belirtir. Erkek, kadına hâkim olmalıdır. Zira önce Hz. Âdem, sonra Havvâ yaratılmıştır. Bir yoruma göre Hz. Âdem aldanmamış, fakat kadın aldanarak suça düşmüştür.⁵⁰⁹

Kur’ân’da, Havvâ’nın yaratılışından detaylı bir şekilde bahsedilmemekte, eşi Âdem ile birlikte cennete yerleştirilmeleri ve sonra oradan çıkarılışları anlatılmaktadır.⁵¹⁰ Yine Kur’ân’da Hz. Âdem’in topraktan yaratıldığı belirtilmekte,⁵¹¹ öte yandan, “*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkek ve kadın üremesini sağlayıp yayan rabbinizden sakının*”⁵¹²

⁵⁰² Bolay, “âdem”, *DİA*, İstanbul 1988, I/360-361; Bakara, 2/35.

⁵⁰³ A’raf, 7/19; Bakara, 2/35; Taha, 20/117.

⁵⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/11; Buhârî, *Enbiya*, 1; Tirmizî, *Tefsîr*, 4,7; İbn-i Mace, *Taharet*, 77.

⁵⁰⁵ Harman, ‘havva’, *DİA*, İstanbul 1997, XVI/543.

⁵⁰⁶ Tekvîn, 3/20.

⁵⁰⁷ Harman, ‘havva’, *DİA*, XVI/544.

⁵⁰⁸ Tekvîn, 3/20.

⁵⁰⁹ Korintoslular’a İkinci Mektup, 11/3; Timoteos’a Birinci Mektup, 2/15, 12-14.

⁵¹⁰ Bakara, 2/35-38; A’raf, 7/19-25; Tâhâ, 20/117-123.

⁵¹¹ Âl-i İmrân, 3/59.

⁵¹² Nisâ, 4/1; A’raf, 7/189; Zümer, 39/6.

şeklindeki hitapla, Havvâ'nın eşinden yaratılışına işaret edilmektedir. Genellikle müfessirler, âyetteki “nefis” kelimesiyle Hz. Âdem'in kastedildiğini söylemekte ve buna delil olarak da şu hadisi göstermektedirler: “Kadınlar hakkında hayır tavsiye ediniz (onlara iyi davranınız); çünkü kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı baş tarafıdır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, hali üzere bırakırsan öyle eğri kalır. Kadınlar hakkında hayır tavsiye ediniz.”⁵¹³ Bu hadis, umumiyetle lafzî mânada yorumlanarak Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı görüşü benimsenir. Tevrat'a da uygun olan bu görüş bazı âlimlerce kabul edilmemektedir.⁵¹⁴ Hadisi, kadınların hassas ruhî durumunu belirten mecazi bir ifade olarak yorumlayan bir kısım âlimler, Hz. Peygamber'in bu açıklamasıyla, yaratılışın menşeyinden ziyade kadınlara karşı dikkatli ve nazik davranılması gerektiğine dikkat çektiğini kabul etmektedirler.⁵¹⁵

Hız. Havvâ eşi ile birlikte, cennetteki yasak ağacın meyvesi konusunda imtihan edilmiş; ancak İblis'in vesvesesine kanıp eşi ile beraber haram meyveyi yemiştir. Bunun üzerine derin bir pişmanlık yaşamış; insanlık tarihindeki bu ilk günahdan dolayı derin bir üzüntüye düşer olmuştur. Havvâ, Hz. Âdem'in Rabbinden öğrendiği kelimelerle tövbe etmiş, pişmanlığını Allah'a arz ederek bağışlanmayı dilemiştir.⁵¹⁶

Havvâ, eşi ile birlikte, قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ “Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz”⁵¹⁷ diyerek pişmanlığını kibirden, riyadan ve bahanelerden uzak bir ruh haliyle Allah'a arz etmiştir. Bunun üzerine eşi ile birlikte tövbeleri kabul edilerek affedilmiş, insanlık tarihinde yaşanan ilk hata, ilk tövbe ve ilk pişmanlık olarak Kur'an tarafından tespit edilmiştir.

Tefsirlerde, Havvâ'nın pişmanlığı, Kur'an formatına da uygun olarak, eşi ve ilk peygamber olan Âdem'in yaşadığı pişmanlıkla birlikte işlenmiştir. Havvâ'nın yaratılışına ve meyvesi haram kılınan ağaca yaklaşmama emri ile ilgili; “irade” faktörü üzerinde durulmuştur. Kuşkusuz Âdem ve Havvâ'nın cennette saf ve günahsız olmaları iradeye dayanmadığı için -kötü bir durum sayılmasa bile- ahlâkî bir değer de ifade etmiyor, sadece içgüdüsel bir karakter taşıyordu. Ancak öyle anlaşılıyor ki, "...şu

⁵¹³ Buhârî, *Nikâh*, 80; İbn Mâce, *Tahâret*, 77.

⁵¹⁴ Sâbüni, *Saffetü't-Tefsîr*, I/352-353.

⁵¹⁵ Harman, 'havva', *DİA*, XVI/544.

⁵¹⁶ Bakara, 2/37; A'raf, 7/18-27.

⁵¹⁷ A'raf, 7/23.

ağaca yaklaşmayın ..." şeklindeki yasaklamayla birlikte yasağa uyup uymama hususunda kendilerine irade ve tercih yeteneği de verilmiştir. Böylece insanlığın atası ve annesi, yasaklanmış ağaçtan yeme olayında içgüdüsel davranmaktan, bilinçli ve iradeli davranma aşamasına geçmişler; kötülüklerinin farkına vararak af dilemişler ve bağışlanmışlardır. Bu durumda ilk günahla başlayan ve cennetten çıkarılma ile devam eden süreç, insanlık için ahlâkî bakımdan bir düşüşü değil, bir yükselişi, öteki canlılardan farklı olup, adına insan denen ve iradi davranabilen, yanlışlık yapabilen, fakat yanlışlarının farkına vararak özür dileyip tövbe eden, iyiliğe yönelme bilinç ve iradesini gösterebilen bir varlık kategorisinin başlayışını da ifade etmektedir.⁵¹⁸

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in eşi Havvâ, haram meyveden yememeleri gerektiğine dair ilahi emri unutturarak eşiyle birlikte yedi. Bu, onun imtihan yurdu olan dünya hayatına başlamadan eşi ile birlikte yaşadığı ilk günahı ve pişmanlığı olarak tarihe geçti. "*İblîs, "Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver" dedi. Allah, "Haydi, sen mühlet verilenlerdensin" buyurdu. İblîs dedi ki: "Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağını ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın."*

Bu pişmanlığa neden olan günahın işlenmesinde, eşi Âdem'e secde emrine karşı gelen İblis'in iğvâsı çok önemli bir role sahiptir. Eşi ile birlikte, iğvâ ile haram meyveden yemeye onları teşvik eden İblis; onları aldatırken, "Melekleşme ve ölümsüz olma" vaadini kullanmıştır. "Melekleşme ve ölümsüzlük arzusu", insanlık tarihinin ilk günahı ve ilk pişmanlığını doğuran sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. "*Derken Şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara vesvese verdi ve "Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı" dedi. Onlara, "Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim" diye de yemin etti."*

İnsan unutkan bir varlıktır. Dolayısıyla bu unutkanlığa karşı sürekli hatırlama/zikretme metodunu kullanarak iman bilincini diri tutmalıdır. Ben-i

⁵¹⁸ Kurtûbî, *el-Câmi*, VII/181; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, II/510-512; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ani'l-Kur'an*, III/1268-1272.

⁵¹⁹ A'raf, 7/13-17.

⁵²⁰ A'raf, 7/20-21.

Âdem, İblis'in açık hedefi durumundadır. Çünkü Allah tarafından babaları Âdem'e secde emrine uymayıp asi olduğu için kovulmuştur. Bu husus sürekli insan hafızasında canlı tutulmalıdır. Unutkanlığın sonucu, kemâl değil hubûttur. İnsan kemâl boyutunu unutkanlık zaafiyeti nedeniyle kaybeder ve bu yüceliklerden vesâil ve esbâb âlemi olan dünya hayatına indirilir. *Allah, "Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır" buyurdu; "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan diriltilip çıkarılacaksınız" dedi.*⁵²¹ Âdemoğlu unutkanlık sebebiyle semavi değerleri kaybedecek olursa, önce itiraf sonra tövbe ve pişmanlıkla bunu Allah'a arz etmelidir. Bu pişmanlık, onu, imtihan için indirildiği dünüv âleminden kurtararak yeniden kemâl âlemine yükseltecektir. İblis'in imtihan için kendisine verilen mühlet boyunca, insanı saptırarak Havvâ'nın çocuklarından intikam almak istediği asla akıldan çıkarılmamalıdır. İnsanoğluna savaş açan bu açık düşmana karşı ikinci bir gaflet gösterilmemesi için azami ölçüde dikkat edilmelidir. Âdem kıssasının Kur'ân'da farklı yerlerde tekraren gelmesinin hikmeti de bu unutmayı engellemektir.

3.1.2. Hz. Nûh'un Pişmanlığı

Tevrat'a göre Nûh, Âdem'in yaratılışından 1056, vefatından 126 yıl sonra doğmuştur. Hayatının ilk beş yüz yılı hakkında Kitab-ı Mukaddes'te bilgiye rastlanmaz. Tevratta aktarılan bilgilere göre, Hz. Nûh zamanında insanlık büyük bir ahlaki çöküntüye düşmüş ve yeryüzünde kötülük hâkim hale gelmiştir. Hz. Şit'in çocukları, Kâbil'in soyundan gelen kızlarla evlenmiş, bu evliliklerin akabinde inkâr ve şiddete meyyal bir nesil türemiştir. Bunlar kötülük ve isyanda öylesine aşırı gitmişlerdi ki, Tanrı insanları yarattığına pişman olmuş; bir tufanla insanları, sürüngenleri, hayvanları ve gökteki kuşları yok etmeye karar vermiştir. Sadece Nûh, Rabb'in indinde lütuf bulmuştur. Çünkü o, sâdık ve kâmil bir kişiydi ve aynı zamanda Allah ile yürüyordu.⁵²²

Allah, Nûh'tan bir gemi yapmasını ister. O da gofer ağacından, uzunluğu üç yüz, genişliği elli, yüksekliği otuz arşın olan üç katlı bir gemi yapar. Gemiye, Nûh, eşi, üç oğlu ve gelinleri binerler. Ayrıca kuşlar, sığırlar ve toprak sürüngenlerinden

⁵²¹ A'raf, 7/24-25.

⁵²² Tekvin, 6/1-9,17.

her canlıdan erkek ve dişi olmak üzere birer, eti yenenlerden yedişer çift gemiye alınır.⁵²³Nûh altı yüz yaşında iken tufan başlar,⁵²⁴ kırk gün sürer. Yeryüzünü sular yüz elli gün kapladıktan sonra⁵²⁵Nûh gemidekilerle beraber karaya çıkar. Nûh, Rabbe bir kurban sunağı (mezbah) yapar, her temiz hayvan ve kuştan yakarak takdime arzeder. Rab bundan memnun kalarak, toprağı lanetlemeyeceğini belirtir. İnsanlardan, çoğalıp yeryüzünü doldurmalarını, her şeyin onların emrine verildiğini, hareket eden her hayvanı yiyebileceklerini insanlara bildirir. Buna karşın, kanlı et yememelerini ve insan kanı dökmemelerini isteyerek onlarla bir ahit yapar. Bu ahde uyulduğu sürece tufan gibi bir musibet bir daha insanların başına gelmeyecektir. Alameti de, gök kuşağı olacaktır.⁵²⁶

Hıristiyan müdevvenâtında, ahfâd-ı İbrahim kadar kendisinden bahsedilmese de Nûh; dürüst ve imanlı bir kişi olarak vasedilir.⁵²⁷ Nûh ile İsa Mesih arasında da bazı benzetmeler yapılmış, İsa'nın da Nûh gibi günaha batmış bir dünyada, imanı temsil ettiği ifade edilmiştir. Nûh'un tufandan canlı olarak çıkıp, tüm insanlığı kurtarması gibi; İsa da vaftiz suyu ile ölümü yenmektedir. Aynı şekilde insanlığı helaktan kurtaran Nûh'un gemisi, kiliseye; tufanın sona ermesi ile Nûh tarafından gönderilen güvercin de, Kutsal Ruha benzetilmiştir.⁵²⁸

Nuh kıssasındaki bu detaylandırma ve uzunluk, "Nûh tufanının" dünyamız ve insanlık tarihinde önemli bir yere sahip olduğunun da göstergesidir. Kadim medeniyetlerin ritüellerinde, Nûh tufanına dair görsel ve yazılı figürlere bolca rastlanmaktadır. Ancak, ne Yahudi ne de Hıristiyan kaynaklarında, Nûh'un boğulan oğlu ve eşine dair bir bilgi zikredilmez. Aynı zamanda, boğulan oğlu ile Nûh arasında geçen konuşma, oğlunun affedilmesi için Allah'a yakarışı ve bundan dolayı ilahi itaba maruz kalışına dair bir bilgiye de rastlanmaz.⁵²⁹

Hz. Nûh'un yaşadığı pişmanlığın işlendiği tufan kıssası, Kur'ân kıssaları arasında, en uzun ve en teferruatlı kıssalardandır. A'raf 7/59-69, Yûnus 10/71-73, Hud 1125/49, Müminun 23/23-30, Şuara 26/105-122, Ankebût 29/14-15, Saffat 37/74-79, Kamer 54/9-16 ve Nûh 71/1-28. ayetlerde kıssanın farklı detayları

⁵²³ Tekvin, 6/14-21.

⁵²⁴ Tekvin, 7/6.

⁵²⁵ Tekvin, 7/117.

⁵²⁶ Tekvin, 8/13, 9/17.

⁵²⁷ İbranilere Mektup, 11/7.

⁵²⁸ Luka, 17/26.

⁵²⁹ Harman, "nuh", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/224-227.

verilmiştir. Kur'ân'da ismi sıkca geçen, adı 'Nûh suresi'ne isim olan, Hz. Nûh, Âdem(a.s.)in oğlu Hz. Şit'in (Şiş) neslinden Lamek'in oğludur.⁵³⁰ Hz. Nûh, Kur'ân'da ve hadislerde diğer peygamberlere oranla hakkında daha detaylı bilgi verilen ve "Ulû'l-Azm" olarak isimlendirilen beş büyük peygamberden biridir. Kur'ân'da, onunla ilgili yirmi sekiz sûrede bilgi verilmiş ve kırk bir yerde ismen zikredilmiştir.⁵³¹

Ancak Kur'ân, Nûh'un hayatının sadece peygamber olarak görevlendirildikten sonraki safhasından bahsetmektedir. Kendisine inanmayan kavmi tûfanla cezalandırıldığı için, tûfan hadisesi de ona nisbetle "Nûh tufanı" diye anılmaktadır. "Nûh" kelimesinin Arapça asıllı olup, "nevh" (ağlamak, dövünmek) kökünden geldiğini, bizzat kendi nefisini kötilediğinden veya tövbe etmeden boğulup gitmeleri sebebiyle kavmi için üzüldüğünden ona bu adın verildiğini söyleyen dil bilimcileri olmakla birlikte⁵³² kelimenin Arapça olmadığını kabul eden dilciler de vardır.⁵³³

Nûh'un soy kütüğü İslâmî kaynaklarda, "Nûh b. Lamek b. Metuşelah b. Uhnûh (Hanok-İdrîs) b. Mehelail (Mahalalel) b. Kaynan (Ken'ân) b. Enoş b. Şis (Şît) b. Âdem" şeklinde yer almaktadır. Annesi de Râkîl'in veya Kâbil'in kızı Kaynuş olarak verilmekte, Kâbil'in çocukları ile Şît'in çocuklarından onlara tâbi olanlara peygamber olarak gönderildiği belirtilmektedir.⁵³⁴

Hz. Nûh, kavmini putperestlikten uzaklaştırıp tevhid inancına döndürmek için gönderilmiştir.⁵³⁵ Kur'ân'da, "Dediler ki: Tanrılarınızı bırakmayın, ilâhlarınız Ved, Süvâ', Yegûs, Yeûk ve Nesr'den vazgeçmeyin"⁵³⁶ meâlindeki âyet ile Nûh'un kavminin bu faziletli kişileri putlaştırarak onlara tapınma sürecine işaret edilmektedir.

⁵³⁰ Ahmed b. İshâk b. Cafer Ya'kûbî, *Tarihu'l-Ya'kubi*, Beyrut ts., I/8-12; Sa'lebî, *Arâis*, s. 54; Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, yy., Kahire 1959, I/3; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I/87.

⁵³¹ Al-i İmran, 3/33-34; Nisa, 4/163; Enam, 6/84; A'raf, 7/59-64, 69-70; Yunus, 10/71-74; Hud, 11/25-49; İbrahim, 14/9; İsrâ, 17/2-3,17; Meryem, 19/58; Enbiya, 21/76-77; Hac, 22/42; Ankebut, 29/14-1533/7; Saffat 37/75-83; Sad 38/12-14; Mümin 40/5, 30-31; Şûra42/13; Kaf 50/12; Zariyat51/46; Necm, 53/52; Kamer, 54/11-17; Hadid, 57/26; Tahrim, 66/10; Hakka, 69/11-12; Nuh 71/1-28.

⁵³² Mecidüddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakup Fîrûzebâdî, *el-Okyânü'l-Basît fi Tercimetü'l-Kâmusu'l-Muhît*, Çev., Ahmed Asım, Cemal Efendi Matb., İstanbul 1304, VI/26.

⁵³³ Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, *el-Muarreb mine'l-Kelami'l-a'cemî alâ Hurufi'l-Mu'cem*, nşr., Ahmed Muhammed Şâkirî, Kahire 1969, s. 330.

⁵³⁴ Sa'lebî, *Arâis*, s. 54; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I/3; Ya'kûbî, *Tarih*, I/8-12; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I/87.

⁵³⁵ İbn-i Esîr, *Kâmil*, I/63; Mes'udî, *Ahbaru'z-Zaman*, Mısır 1938, s. 89.

⁵³⁶ Nûh, 71/2.

Kur'ân'da Hz. Nûh'un Allah tarafından seçildiği,⁵³⁷ kendisine vahyedildiği,⁵³⁸ kavmine peygamber olarak gönderildiği,⁵³⁹ 950 yıl kavminin arasında kaldığı⁵⁴⁰ ve kavmini Allah'a kulluğa davet ettiği⁵⁴¹ belirtilmektedir. Hz. Nûh kavmini Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri hususunda uyarılmış, aksi takdirde başlarına gelecek azabı kendilerine haber vermiştir.⁵⁴² Yoldan çıkmış, çok zalim ve azgın olan kavmi⁵⁴³ Nûh'a inanmadığı gibi ona mecnun demiş, taşlamakla tehdit edip⁵⁴⁴ yalancılıkla itham etmiş, ondan kendisine uyan alt tabakadan insanları yanından uzaklaştırmasını⁵⁴⁵ veya başlarına geleceğini bildirdiği azabı bir an önce getirmesini istemiştir.⁵⁴⁶

Yaptığı inzar ve tebliğ karşılığında hiçbir talebinin olmadığını söyleyen Nûh Peygamber; kavmine gaybı bilmediğini, melek de olmadığını, sadece Allah'ın emirlerini bildirdiğini ifade edip davetini sürdürmüş⁵⁴⁷ uzun mücadeleler sonunda kavminin putperestlikten vazgeçmediğini görünce inananları cezalandırması için Allah'a dua etmiştir.⁵⁴⁸ Nûh'un bu duası kabul edilmiş, inkârcı kavminin tûfanla helâk edileceği, kendisinin ve inananların kurtulacağı bildirilerek bir gemi yapması emredilmiştir.⁵⁴⁹ Hz. Nûh, Allah'ın işareti üzere gemiyi inşa etmeye başlayınca, kavmi kendisiyle alay etmiştir.⁵⁵⁰

Geminin inşası bitince, Allah'ın emri üzere gemiye her hayvan türünden birer çift almıştır. Boğulmasına hükmedilenler dışındaki aile fertleri ve iman edenler gemiye binmişler; Nûh ve ona inananlar kurtulurken, eşi ve oğlu inananlarla birlikte boğulmuştur.⁵⁵¹ Kur'ân, "Nûh'un oğlunun bağışlanması için dua" ettiği, ancak bunun kabul edilmediği belirtmektedir.⁵⁵² Tûfan sona erince, "*Ey Nûh! Sana ve seninle birlikte olanlara bizden selâm ve bereketle gemiden in...*" diye

⁵³⁷ Âl-i İmrân, 3/33.

⁵³⁸ Nisâ, 4/163.

⁵³⁹ Nûh, 71/1.

⁵⁴⁰ Ankebût, 29/14.

⁵⁴¹ Yûnus, 10/71; Hûd, 11/25-26; Şuarâ, 26/106-110.

⁵⁴² Nûh, 71/1-4.

⁵⁴³ Zâriyât, 51/46; Necm, 53/52.

⁵⁴⁴ Şuarâ, 26/116.

⁵⁴⁵ A'raf, 7/59-63; Hûd, 11/ 27; Kamer, 54/9.

⁵⁴⁶ Hûd, 11/32.

⁵⁴⁷ Hûd, 11/28-31; Şuarâ, 26/105-115.

⁵⁴⁸ Şuarâ, 26/118-119; Nûh, 71/1-28.

⁵⁴⁹ Hûd, 11/36-39.

⁵⁵⁰ Hûd, 11/38.

⁵⁵¹ Hûd, 11/40-47; Mü'minûn, 23/26-29; Furkân, 25/37; Kamer, 54/10-17; Fîrûzâbâdî, *Kâmus*, VI/29.

⁵⁵² Hûd, 11/42-43, 45-46; Tahrîm, 66/10.

emredilmiştir.⁵⁵³ Kur’ân’da adı zikredilen peygamberler, Âdem’in ve Nûh ile beraber gemide taşınanların soyundan, İbrâhim ile İsmâil’in neslindedir.⁵⁵⁴ Tüm insanlık gibi, İsrâiloğulları da Hz. Nûh ile beraber gemide taşınanların soyundan gelmiştir.⁵⁵⁵

Ayrıca diğer peygamberler gibi Hz. Nûh’tan da söz alındığı⁵⁵⁶ onun hidayete erdirildiği,⁵⁵⁷ ona verilen emirlerin müslümanlar için de geçerli ve yürürlükte olduğu bildirilmiştir.⁵⁵⁸ Kur’ân’da Hz. Nûh’un yaşıyla ilgili olarak şu bilgi yer almaktadır: *“Andolsun ki biz Nûh’u kendi kavmine gönderdik de, dokuzyüz elli yıl onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken tûfan kendilerini yakalayiverdi. Fakat biz onu ve gemidekileri kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret yaptık.”*⁵⁵⁹ Bu âyetten anlaşıldığına göre Hz. Nûh, dokuzyüz elli yıl kavmiyle birlikte yaşamış; ancak bu sürenin, onun bütün ömrünü veya peygamberlik süresinin tamamını mı, yoksa tûfana kadar olan safhasını mı içine aldığına işaret edilmemiştir.⁵⁶⁰ Hz. Nûh’un kabrinin nerede olduğu bilinmemekte, çeşitli yerlerde ona nisbet edilen makam ve kabirler bulunmaktadır. Kabrinin, Mekke’de Mescid-i Harâm’da, Mültezem ile Makâm-ı İbrâhim arasında ya da Kerek, Cizre veya Necef’te olduğu yönünde bilgiler mevcuttur.⁵⁶¹

Hz. Nûh, Allah tarafından kendilerinden sağlam söz alınan (Ulü’l-Azm) beş büyük peygamberden birincisidir.⁵⁶² “Allah’ın birliği ve ibadetin sadece O’na tahsisi” konusunu tebliğine temel hedef olarak seçmiştir.⁵⁶³ Bundan rahatsızlık duyan kavmin ileri gelen liderleri, ona şiddetli bir muhalefet göstermiş ve kendisini sapkınlıkla itham etmiş,⁵⁶⁴ hatta tebliğ faaliyetine son vermediği takdirde onu taşıyarak öldüreceklerine dair tehditte bulunmuşlardır.⁵⁶⁵ En sonunda Hz. Nûh *“Artık yenik düştüm. Yardımını esirgeme!”* diye Allah’a yalvarmaya başladı.⁵⁶⁶ Şöyle dua etti: *“Rabbim! Kavmim beni yalancılıkla itham ediyor. Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükümle*

⁵⁵³ Hûd, 11/48.

⁵⁵⁴ Meryem, 19/58.

⁵⁵⁵ İsrâ, 17/3.

⁵⁵⁶ Ahzâb, 33/7.

⁵⁵⁷ En’âm, 6/84.

⁵⁵⁸ Şûrâ, 42/13.

⁵⁵⁹ Ankebût, 29/14-15.

⁵⁶⁰ Firûzâbâdî, *Kâmus*, VI/30.

⁵⁶¹ Harman, “nuh”, *DİA*, XXXIII/224-227.

⁵⁶² Ahzab, 33/7; Ahkaf, 46/35.

⁵⁶³ Ankebut, 29/18.

⁵⁶⁴ A’raf, 70/60.

⁵⁶⁵ Şuara, 26/116.

⁵⁶⁶ Kamer, 54/10.

açıklığa kavuştur, beni ve beraberimdeki müminleri kurtar!” “Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: “Bizim gözetimimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Buyruğumuz geldiğinde sular coşup yükselmeye başlayınca her cinsten birer çift hayvan ile kendileri aleyhinde hüküm kesinleşmiş olanların dışındaki aileni gemiye al; ama o haksızlık yapmış olanlar konusunda sakın bana bir şey söyleme! Onlar kesinlikle boğulacaklar!”⁵⁶⁷ ayetiyle bildirildiği üzere gemi yapması emredildi. Gemi bitirdiğinde tufan gerçekleşti.

Tufanla ilgili detay Kur’ân’da şöyle anlatılır:“*Tennur’dan sular fışkırınca, yeryüzü sular altında kalmaya başladı. Hz. Nûh, kendisine iman etmeyen oğlunun gemiye binmediğini ve kâfirlerden de ayrılıp yüksek bir yere sığınmaya çalıştığını gördü. Bunun üzerine onu da gemiye binmeye davet etti. Fakat o, “Dağlara sığınırım. Beni sulardan korur” diye cevap verdi. Nûh peygamber “Bugün Allah’ın merhamet ettikleri dışındakilere korunma yoktur” diyerek onu son kez uyardı.*⁵⁶⁸

Hz. Nûh’un babalık şefkat ve merhameti ile son olarak bir daha seslenip gemiye oğlunu binmeye daveti, istediği gibi sonuçlanmadı. Oğlu bu tufanı, kâfirlerin kökünü kazımak üzere Allah tarafından gönderilmiş bir azap olarak değil de; daha önce yaşanan tabii afetler türünden bir olay zannetmişti. Oysa olan, tabii bir afet değil, azgın bir kavmi cezalandırmak üzere Allah tarafından özel olarak gerçekleştirilmiş olağan üstü bir tufandı. Allah’ın emri ile yapılmış olan geminin dışında kalanlar bu tufandan kurtulamayacaklardı. Ancak bu son ikazlar, kalbi katılaştıran oğlu babasının öğütleri etkilemiyordu. Derken baba ile oğul arasına dağlar gibi dalgalar giriverdi, o da diğer inkârcılarla birlikte boğulanlardan oldu. Toprağa suyu çekmeme, semaya da yağmuru durdurumama emri verildi. Kâfirlerden bir fert bile kalmayıp, hepsi boğuluncaya kadar tufan devam etti. Daha sonra Allah’ın emri ile sular çekildi. Allah’ın hükmü yerine gelmişti. Gemi, Cudi dağına oturdu. “Zalimlerin topunun canı cehenneme” diye ilahi emir verildi. Ortalık dinginleşip, sular sakinleşince Hz. Nûh, boğulan oğlunun “ehlinden” olduğunu ve kendisine ehlinin kurtulacağına dair verilen vaadin aksine kurtulanlardan olmadığını bir serzenişle Allah’a arz etti. Bu arz ediş ilahi cevap açık ve çok sert oldu. Hz. Nûh’a, oğlunun ehlinden olmadığı, onun

⁵⁶⁷ Müminun, 23/27-28.

⁵⁶⁸ Hud, 11/43.

yaptığının salih olmayan bir amel olduğu ve hakkında tam bilgi sahibi olmadığı şeyleri Allah'tan istemenin doğru bulunmadığı bildirildi.⁵⁶⁹

Allah, kesin bir ifade ile Hz. Nûh'un oğlu için af dilemesini, hata olarak nitelendirip kendisini uyarınca; yaptığı zellenin farkına varıp; Allah'a gönülden bir yakarıyla dua edip pişmanlığını ortaya koydu.⁵⁷⁰

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

"Ey" قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

Nûh rabbine şöyle seslendi: "Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin elbette haklıdır. Sen hâkimlerin en âdilisin." Allah buyurdu ki: "Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü o kötü bir iş yapmıştır. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."

*Rabbim! Ben, hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi Sen'den istemekten yine Sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!"*⁵⁷¹

Hz. Nûh'a iman etmeyen oğlu ve eşinin ismi, tufanın mahiyeti, geminin yapıldığı ağacın cinsi, kaç yıl boyunca ağaç diktiği, gemiye aldığı hayvanların türleri, geminin kaç kat olduğu, hangi kata kimleri yerleştirdiği, geminin ölçüleri, geminin oturduğu dağ vb. hususlarda farklı bilgilere rastlamaktayız.⁵⁷² Ancak bu bilgiler İsrâîlîyyat türünden haberler olup, sahih kaynaklarda bu yönde bir bilgi yoktur.⁵⁷³ Allah Nûh'a erkekli dişili olmak üzere evcil veya yabani, canlılardan birer çiftini gemiye bindirmesini, boğulmayı hak edenlerin dışında ailesini ve iman edenleri de gemiye almasını emir buyurdu.⁵⁷⁴

Tufanın bütün dünyayı mı yoksa sadece Nûh kavminin yaşadığı bölgeyi mi kapsadığı konusunda farklı görüşler vardır. "*Ve yalnız onun (Nûh'un) soyunu kalıcı*

⁵⁶⁹ Neseî, *Medârik*, III/401.

⁵⁷⁰ Ebussuud, *İrşadü'l-Akli's-Selîm*, IV/213-214 ; Nisâbüri, *Ğarâibu'l-Kur'an*, IV/27.

⁵⁷¹ Hud, 11/45-47.

⁵⁷² Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Zühayr eş-Şâviş, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1984, IV/102-103.

⁵⁷³ Abdullah Aydemir, *Tefsîrde İsrâîlîyyat*, Beyan Yayınları, İstanbul trs, s. 287.

⁵⁷⁴ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I/97; Taberî, *Tarih*, I/93; İbn-i Esîr, *Kâmil*, I/70.

kıldık”⁵⁷⁵ mealindeki âyet, suların o gün yeryüzünde mevcut olan insanların yaşadığı bütün bölgeleri kapladığı kanaatini destekler görünmektedir. Hz. Nûh Receb ayının ilk gününde gemiye binmiş, altı ay sonra Muharrem ayının onunda âşûrâ günü gemi Cûdî denilen dağda karaya oturmuştur. Üzerinde Nûh'un gemisinin oturduğu bildirilen Cûdî dağı, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türkiye-Irak sınırına on beş km uzaklıkta, Dicle ırmağının kıyısında bulunan Cizre'nin 32 km kuzeydoğusunda, Şırnak il merkezine 17 km mesafededir. Gerek Cûdî dağının yapısı, gerekse konuyla ilgili tarihî bilgi ve rivayetler, âyette geminin "üzerine oturduğu" bildirilen Cûdi dağının bu dağ olduğu şeklindeki görüşü desteklemektedir.⁵⁷⁶ Kitâb-ı Mukaddes'e göre gemi Ararat (Ağrı) dağına oturmuştur.⁵⁷⁷

Hz. Nûh'un bu isteğinin, gemi karaya oturduktan sonra ve oğlunun kurtulmasından ümidini kesmiş olduğu bir anda gerçekleştiği dikkate alınır; bu talebin, oğlunun ahirette bağışlanmasına yönelik olduğu anlaşılır. Ayetin ifadesinden anlaşıldığına göre Hz. Nûh'a, tufandan kurtulanların soyundan, Allah'ın lütuf ve ihsanına mazhar olacak dindar milletlerle beraber; dünya nimetlerinden "bir süre" faydalandırılıp arkasından inançsızlık ve kötülüklerinin cezasını görecektir olan inkârcı toplulukların geleceği de bildirilmiştir. Ebedî hayat bakımından mutlu son daima kötülüklerden sakınanlarıdır.⁵⁷⁸

Meşhur olan ve çoğunluğun tercih ettiği okuyuşta, “mim” fetha ile “ra” ise raf ile okunmuş ve atfı da Hz. Nûh'un af talebine yapılmıştır. Bu ayet ile istidlal eden müfessirler, peygamberlerin zellerinin cevazına hükmetmişlerdir.⁵⁷⁹

Râzi, Hz. Nûh'un affedilmesi için Allah'a yalvardığı kişinin onun gerçek oğlu olup olmadığı hususunu, “ehl” kavramı ve peygamberlerin zelleleri konusunda farklı görüşlere yer vererek şöyle izah etmiştir: *Bu lafzı, Hz. Nûh'un yetiştirdiği bir evlatlık anlamına alıp, bu sebepten de ona 'oğul!' denilebileceğini ileri sürmek; sözü, hiç zaruret yokken esas manasından mecazi manasına götürmek olur ki bu caiz değildir. Bu zahiri manaya muhalefet edenler ise, şunun için muhalefet etmişlerdir: Bunlar,*

⁵⁷⁵ Saffat, 37/77.

⁵⁷⁶ Harman, "nuh", *DİA*, XXXIII/224-227.

⁵⁷⁷ Tekvin, 8/4.

⁵⁷⁸ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, III/171-175.

⁵⁷⁹ Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vil*, III/330-331; Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzil*, III/330-331.

*masum olan bir peygamberin, çocuğunun kâfir olmasını imkânsız görmekteyler. Oysa Hz. İbrahim'in babası da, Kur'an'ın açıkça ifade ettiği gibi, kâfir idi.*⁵⁸⁰

Allah katında sıhri akrabalık “peygamber ehinden” olmak için yetmemektedir. Nûh, Allah'ın önceden vaad ettiği “ehlini boğulmaktan kurtaracağına dair” müjdeye dayanarak oğlunun kendi ehinden olduğunu ve boğulmaktan kurtulanlardan olması için dua etmesinin akabinde; itaba maruz kalarak isteğinin uygun olmadığı kendisine vahyedilmiştir. “Peygamber ehinden” olmak için temel şartın, onun davetine icabet etmek olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁵⁸¹

3.1.3. Hz. Yakup'un Pişmanlığı

Hz. İbrâhim'in torunu ve İsrâiloğulları'nın atası olan İshak'ın oğlu Yâkub, yahudi inancına göre Ben-i İsrâil'in üç atasından biridir. İsrâiloğulları'nın isim babasıdır. Yâkub kelimesinin aslı İbrânîce Yaakob'dur (Yaakov) Tevrat'ta kelimenin menşei iki şekilde izah edilmektedir. Bunlardan birine göre Yaakob “topuk tutan” demektir; zira Esav ile ikiz olan Yâkub önce doğan Esav'ın topuğunu tutarak dünyaya gelmiştir. Diğerine göre ise kelime “birinin yerini alan” mânasındadır.⁵⁸² Yahudi kaynaklarına göre Yâkub, Esav'ın en büyük oğul olma hakkını elinden aldığı, onun yerine geçtiği ve bereketini çaldığı için bu adla anılmıştır. Esav, “Onun adı haklı olarak Yaakob çağrılmıyor mu, çünkü iki defa beni aldattı, benim yerime geçti” sözleriyle bunu vurgulamaktadır.⁵⁸³ Ahd-i Atık'te kelime, “Çünkü her kardeş çok aldatacak” ve “Rahimde kardeşini topuğundan tuttu” şeklinde her iki anlamda da kullanılmaktadır.⁵⁸⁴ Yâkub'a Tanrı tarafından İsrâil adı verilmiş olup;⁵⁸⁵ bizzat Tanrı veya meleğiyle güreştiği için bu adı almıştır.⁵⁸⁶ Yine Tevrat'taki bir ifadeye göre, Yâkub'un ana rahminde kardeşini topuğundan tuttuğu, büyüyünce Allah ile güreştiği ve meleğiyle de güreşip onu yendiği belirtilmektedir.⁵⁸⁷

⁵⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVIII/335-337.

⁵⁸¹ Ebussuud, *İrşadi'l-Akli's-Selim*, IV/213-214.

⁵⁸² Tekvîn, 25/26.

⁵⁸³ Tekvîn, 27/36.

⁵⁸⁴ Yeremya, 9/4; Hoşea, 12/3.

⁵⁸⁵ Tekvîn, 35/1-15.

⁵⁸⁶ Tekvîn, 32/22-32.

⁵⁸⁷ Hoşea, 12/3-4.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yâkub'dan hem bu isimle, hem de 'İsrâîl' ismi ile bahsedilmektedir. 'Yâkub' adı on sûrede on altı defa geçer.⁵⁸⁸ "İsrâîl" adı da tek başına iki⁵⁸⁹ yerde geçer. Bazı rivayetlere göre Yâkub adı, Allah'ın emirlerini ve yasaklarını kitaptan takip ederek uygulaması veya zürriyetinin onu takip etmesi yahut doğum esnasında kardeşinin topuğunu tutması sebebiyle verilmiştir.⁵⁹⁰ İslâmî kaynaklara göre de Yâkub Arapça asıllı bir kelime değildir.⁵⁹¹

Kur'ân'da, diğer peygamberler gibi Yâkub'a da vahiy geldiği ve nebî olduğu bildirilmektedir.⁵⁹² Dedesi İbrâhim ve babası İshak gibi Yâkub da güçlü bir iradeye, keskin bir zekâyâ sahiptir; kendisi ve zürriyeti seçkin ve hayırlı insanlardır.⁵⁹³ Onlar dürüst ve erdemli,⁵⁹⁴ Muhsin,⁵⁹⁵ sâlih,⁵⁹⁶ muhlis kullardır.⁵⁹⁷

Yâkub, dedesi İbrâhim gibi çocuklarına Allah'a teslimiyeti vasiyet etmiş⁵⁹⁸, ölümü yaklaşınca "Ben gittikten sonra siz kime kulluk edeceksiniz?" diye sormuş, onlar da, "Senin rabbine, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın rabbine, tek Allah'a kulluk edecek ve O'na teslim olacağız" cevabını vermişlerdir.⁵⁹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıca İbrâhim'e İshak ve Yâkub'un bağışlandığı zikredilmekte⁶⁰⁰, İbrâhim'in eşi Sâre kastedilerek, "Biz ona İshak'ı ve onun ardından Yâkub'u müjdeledik" denilmektedir.⁶⁰¹ Bu âyetlerden hareketle, Kur'ân'da Yâkub'un da İshak gibi İbrâhim'in oğlu diye gösterildiğini ileri sürülmüşse de; Kur'ân âyetleri⁶⁰² böyle bir tezi açık bir şekilde reddetmektedir.⁶⁰³ Kur'ân'da, Tevrat inmeden önce bütün yiyeceklerin İsrâiloğulları'na helâl kılındığı, ancak Yâkub'un bunlardan bazılarını kendisine yasakladığı bildirilmekte⁶⁰⁴, hadislerde bu nimetlerin deve eti ve deve sütü

⁵⁸⁸ Bakara, 2/132, 133, 136, 140; Âl-i İmrân, 3/84; Nisâ, 4/163; En'âm, 6/84; Hüd, 11/71; Yûsuf, 12/6, 38, 68; Meryem, 19/6, 49; Enbiyâ, 21/72; Ankebût, 29/27; Sâd, 38/45.

⁵⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/93; Meryem, 19/58.

⁵⁹⁰ Fîrûzâbâdî, *Kâmus*, VI/43.

⁵⁹¹ Cevâlikî, *el-Muarreb*, s. 355.

⁵⁹² Nisâ, 4/163; Meryem, 19/49.

⁵⁹³ Sâd, 38/45-46.

⁵⁹⁴ Enbiyâ, 21/72.

⁵⁹⁵ En'âm, 6/84.

⁵⁹⁶ Enbiyâ, 21/72.

⁵⁹⁷ Sâd, 38/45-46. ⁵⁹⁷ Bakara, 2/136,140; Âl-i İmrân 3/84.

⁵⁹⁸ Bakara, 2/132.

⁵⁹⁹ Bakara, 2/133.

⁶⁰⁰ En'âm, 6/84.

⁶⁰¹ Hüd, 11/71.

⁶⁰² Bakara, 2/133, 136, 140; Âl-i İmrân, 3/84; Hüd, 11/71; Yûsuf, 12/6.

⁶⁰³ Âl-i İmrân, 3/93.

⁶⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/93.

olduğu belirtilmektedir.⁶⁰⁵ Diğer bir izaha göre Tevrat'ta söz konusu edilen haram⁶⁰⁶, etin kanıyla birlikte yenmesidir.⁶⁰⁷ Hadislerde, nebî ve kerîm olarak zikredilmektedir.⁶⁰⁸ İfk hadisesinde Hz. Âişe, ithamlara mâruz kalınca şöyle demiştir: “Artık bana düşen Yûsuf’un babası gibi sabretmektir.”⁶⁰⁹ Diğer bir hadise göre Hz. Peygamber şeytanın kötülüğünden ve kem gözden korunmak için ashabına öğrettiği bir duanın sonunda, “Atamız İbrâhim ve İsmâil, İshak ve Yâkub’a böyle dua ederdi”⁶¹⁰ demiştir.

Yakup (a.s.)’ın babası Hz. İshak, annesi Refaka’dır.⁶¹¹ İkizinden sonra doğduğu için Yakup adı almıştır.⁶¹² Bazı kaynaklarda da, ikizi Ays tarafından öldürülme endişesi sebebiyle, korunmak üzere gönderildiği dayısının yanına giderken; gündüz saklanıp, gece yol aldığı için “İsrail” adı verildiği rivayet edilir.⁶¹³ Hz. İshak’ın oğludur. Dayısı Leban’ın memleketi Feddan’da büyümüş, önce dayısının büyük kızı Leyya ile evlendi. Bu evlilikten Rubil, Yehuza, Şem’un ve Lavi isimli dört oğlu oldu. Daha sonra da dayısının küçük kızı Rahil’le evlenmiş, Yûsuf ve Bünyamin bu evlilikten dünyaya gelmiştir.⁶¹⁴ Yakup (a.s.)’ın bu oğullarına “Ben-i İsrail”⁶¹⁵ ve “Esbat” adı verilir.⁶¹⁶

Hz. Yakub’un anneleri farklı olan oğulları, diğer eşinden olan Yûsuf ve kardeşi Bünyamin’i haset derecesinde kıskanıyorlardı. Babalarının -özellikle üvey kardeşleri Yûsuf’a gösterdiği ihtimam ve düşkünlük onları, kendi aralarında, cahili bir duygunun birbirlerine bağlayıp “usbe/sıkı, birbirine sargın, mutaassıp bir cemaat”⁶¹⁷ haline getirmişti. Bu arada babaları Yakub’un bir peygamber olduğuna iman ediyorlar, fakat onun Yûsuf’a düşkünlüğünü de “açık bir yanılğı”⁶¹⁸ olarak

⁶⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/273, 274, 278.

⁶⁰⁶ Tekvîn, 9/4.

⁶⁰⁷ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 62; Yûsuf, 12/11, 18, 83.

⁶⁰⁷ Yûsuf, 12/8, 16-17, 95.

⁶⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/96; Buhârî, *Enbiyâ*, 14,19.

⁶⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/367, 368; Buhârî, *Tefsîr*, 12/3; 24/11.

⁶¹⁰ İbn Mâce, *Tıb*, 36.

⁶¹¹ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn-i Kuteybe ed-Dineverî, *Kitâbu'l-Maarif*, Beyrut 1970, s.17; Taberî, *Tarih*, I/162; Mes’udi, *Murucu’z-Zeheb*, I/46; Salebi, *Arais*, s.101; İbn-i Esir, *Kamil*, I/126.

⁶¹² Salebi, *Arais*, s.164.

⁶¹³ Taberî, *Tarih*, I/162.

⁶¹⁴ Salebi, *Arais*, s.102; İbn-i Kuteybe, *Maarif*, s.19; Taberî, *Tarih*, I/163; Hakim, *Müstedrek*, II/570.

⁶¹⁵ Bakara, 2/40,47,83,122,211,246; Al-i İmran 3/49,93; Maide, 5/12,32,70,72,78,110.

⁶¹⁶ Bakara, 2/132,140; Al-i İmran, 3/84; Nisa, 4/163; Araf, 7/160.

⁶¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV/2851.

⁶¹⁸ Yûsuf, 12/8.

vasfediyorlardı. Onlar Yûsuf ve Bünyamin'i kendilerine kardeş saymıyorlar; kendi aralarında "Öyle görülüyor ki babamız akli dengesini gerçekten yitirmiş. İki küçük kardeşimizi bizden daha çok seviyor. Oysa biz genç ve güçlüyüz ve babamızın yerini zamanın gerektirdiği en iyi şekilde doldurabiliriz. Bu iki küçük kardeş ise kendilerini korumaktan bile acizler"⁶¹⁹ diyerek tehlikeli bir planla Yûsuf'u öldürmeyi planlıyorlardı.

Yûsuf ve kardeşinin anneleri, Bünyamin'in doğumunda vefat ettiği için Yakup bu iki oğluna özel bir ilgi gösteriyor, onları sürekli koruyup, kolluyordu. Ancak Yakup peygamberi endişelendiren asıl neden, kardeşlerinin Yûsuf'un rüyasını öğrendiklerinde, ona karşı besledikleri kıskançlığın ve düşmanlığın artmasıydı. Korktuğu gibi kardeşler bir tuzak hazırladılar. Yûsuf'u önce öldürmeyi⁶²⁰ sonra da içlerinden birinin "kuyuya atma"⁶²¹ teklifini kabul edip ondan kurtulma ve babalarının ilgi ve teveccühünü kendilerine döndüreceğini düşündükleri planı uygulamaya koydular. Yûsuf'u yanlarına alıp, kırlara giderek planladıkları gibi onu kuyuya attılar. Babalarına üzerine yalandan bir koyun kanı sürülmüş gömleği götürüp, "*Ey babamız, gerçek şu ki biz gittik yarış ediyorduk. Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. Bir de baktık ki onu kurt yemiş. Şimdi biz doğru da söylesek sen bize inanmazsın.*"⁶²² dediler.

Bu olayın akabinde, Hz. Yakup ilk pişmanlığını yaşamış ve Yûsuf'u üvey kardeşlerinin eline kendi eli ile teslim ettiği ve onlara güvendiği için kendisine karşı büyük bir kızgınlık hissetmişti. Yakup(a.s.)ın yaşadığı pişmanlık ve üzüntüyü:

“ وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُونُسَٰ وَأَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ

"Onlardan yüz çevirdi, "Âh Yûsufum âh!" diye sızlandı; üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu"⁶²³

Kâzım/kızgınlığını, derdini, pişmanlığını içine atan kişi olduğunu beyan etmişti.⁶²⁴ Hz. Yakup, bu pişmanlıkla yanıp tükenmiş, pişmanlık ve içine düştüğü tehassürden dolayı ağlamaktan gözlerine ak düşmüştü.⁶²⁵

⁶¹⁹ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, II/443.

⁶²⁰ Yûsuf, 12/9.

⁶²¹ Yûsuf, 12/10.

⁶²² Yûsuf, 12/11-18.

⁶²³ Yûsuf, 12/84.

⁶²⁴ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, III/233-234.

Yûsuf'u kaybettikten sonra tüm ümidini Bünyamin'e bağlamış, üzüntü, keder, kendine kızgınlık ve pişmanlığını onunla hafifletir olmuştu. Filistin'de baş gösteren kıtlıktan sonra, Yakub'un oğulları Mısır Aziz'inden zahire ve gıda talebinde bulunmuş; bu talepleri ilk seferde olumlu karşılanıp ondan büyük iyilik görmüşlerdi. Tekrar yardım talebinde bulduklarında, onlara Filistin'de bıraktıkları kardeşlerini getirmeleri yardım şartı olarak ileri sürülmüş ve kardeşlerini de getirmeleri istenmişti. Bunun üzerine, Bünyamin'i büyük teminat ve sözlerle babalarından alıp Mısır'a götürdüler. Yûsuf bir senaryo ile kardeşi Bünyamin'i Mısır'da alıkoydu. Babalarına dönen kardeşlerin verdikleri bu haberle iyice yıkılan Yakup (a.s.) hüzün haline düştü. Hz. Yakup, oğullarına Yûsuf'u güvenip kıra göndermesinden sonra yaşadığı üzüntü devam ederken; şimdi de aynı hatayı tekrar edip, küçük kardeş Bünyamin'i onlara güvenmiş ve Mısır'a götürmelerine izin vermişti. Aynı konuda yaptığı bu ikinci büyük hataya derin bir pişmanlık duyan Yakup (a.s.), pişmanlığın etkisi ile derin bir hüzün hali yaşamakta idi. Bu halini bir piri fani ile paylaşmıştı. Bu durumun ilahi takdiri bir kula şikâyet etmek olduğunu anlayınca, ikinci pişmanlığını yaşamıştır. Üzüntüsünü şekva üslubuyla kullarla paylaşması, onun ikinci büyük pişmanlığını doğurdu. Ya'kûb (a.s.) yaşlılıktan dolayı, gözlerinin üzerine dökülen kaşlarını bir bezle sarıyordu. Bunun üzerine kendisine birisi: "Bu başına gelenler ne?" deyince de o: "Ömrümün uzunluğu ve kederlerimin çokluğu" dedi. Bundan dolayı Allah Teâlâ ona: "Ey Ya'kûb, beni şikâyet mi ediyorsun?" diye vahyedince de o, "Ya Rabbi, bir hatadır yaptım. Binâenaleyh o hatamı bağışla" diyerek pişmanlığını dile getirdi.⁶²⁶

Yûsuf'u onlara emanet ettiği için de çok büyük bir nedâmet yaşamıştı. Rüyasında Yûsuf'a kurtların saldırdığını, kardeşlerden birinin onu korumaya çalıştığını görmüştü. Kardeşlerinin Yûsuf'u kıskandıklarını da bildiği için, gördüğü rüya sebebiyle kır gezintisi yapmak istediklerini söyleyen üvey kardeşlerin talebini reddetmişti. Ancak onlar yeminler edip babalarını ikna ettiler ve önceden tasarladıkları planı uygulamaya koydular. Yûsuf'u öldürme fikrinden, kardeşlerden birinin teklifi ile vazgeçip onu kuyuya attılar. Babalarının zannı galibinin onlara yol göstermesi ile bir koyun kesip Yûsuf'un gömleğine kanını sürdüler.⁶²⁷ Akşam babalarının yanına dönerek ağlaşarak "Ey babamız! Biz yarışa gitmiştik. Yûsuf'u da

⁶²⁵ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 2/129.

⁶²⁶ Râzi, *Mefâtihu'l-Ġayb*, XIII/318-320; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV/2907-2908; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s.267-268.

⁶²⁷ Mehmet Vehbi, *Hülâsatü'l-Beyân*, VI/2472-2476.

*eşyamızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim) Onu kurt yemiş. Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın” dediler.*⁶²⁸

Hız. Yakup, Yûsuf’u kaybettikten sonar kendisi ile teselli olduğu küçük oğlu Bünyamin; Mısır meliki tarafından zahire ölçeğini çaldığı ithamıyla, rehin alınıp Mısır’da alıkonulmuştur. Bu durumu oğulları Kenan’a varınca babalarına bildirdiklerinde, Yakup peygamber üvey kardeşlerine daha önce Yusuf’u güvendiği günleri hatırlayara derin bir pişmanlık ve hüzün hissetmiş; şimdide Bünyamini onlara güvendiği için kendisini kınamıştır.⁶²⁹ Yakup(a.s.), yaşadığı pişmanlık ve dayanılmaz dereceye varan üzüntüsünü kullarla paylaşmıştır.⁶³⁰ Yaptığının bir hata olduğunu anlayınca: *قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ*

*“Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah’a arz ederim.”*⁶³¹ diyerek pişmanlığını ortaya koymuştur. Onlara güvendiği için büyük bir nedâmet yaşayan Hız. Yakup, kardeşlerinin kurdukları bu tuzak esnasında ki yaşadıkları hali *“Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi”*⁶³² diyerek ortaya koymuştur.

Bu konu da onlara güvenmenin kendisinde oluşturduğu pişmanlık ve bu olay karşısında ki duruşunu *“Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardım istenecek de ancak Allah’tır”*⁶³³ diyerek ifade etmiştir. Kur’ân’da Hız. Yakup (a.s.)’dan nakledilen *“Ben kederimi, mahsunluğumu yalnız Allah’a şikayet ediyorum”*⁶³⁴ ayeti, onun hüzünden dolayı yaşadığı pişmanlığa işaret etmektedir.⁶³⁵

3.1.4. Hız. Yûsuf’un Pişmanlığı

Yahudi kaynaklarına göre, Yûsuf kelimesinin aslı İbrânîce Yosef’tir. İsmi, kök manası hakkında iki görüş vardır. Birincisine göre, uzun süre çocuğu olmayan Rahel; Hız. Yûsuf’un doğumu ile anne olamamanın utancından kurtuluşuna işaret etmek üzere “ortadan kaldırmak” anlamındaki “asaf” kelimesini ona isim koymuştur. İkinci olarak da Rahel, Hız. Yûsuf doğunca daha sonra bir çocuğunun daha olması için; “arttırmak, ilâve etmek” anlamındaki “yasaf” kökünden, “Tanrı arttıracak, bir

⁶²⁸ Yûsuf, 12/17.

⁶²⁹ Yûsuf, 12/84.

⁶³⁰ Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil*, 2/126-127.

⁶³¹ Yûsuf, 12/86.

⁶³² Yûsuf, 12/18.

⁶³³ Yûsuf, 12/18.

⁶³⁴ Yûsuf, 12/86.

⁶³⁵ Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIII/185.

tane daha verecek” anlamında “Yosef” adını vermiştir. Rahel’in, Hz. Yûsuf’tan sonra dünyaya gelen ikinci çocuğunun adı Bünyâmindir.⁶³⁶

Tevrat’a göre Hz. Yûsuf, İbrâhim’in oğlu İshâk’ın oğlu Ya’kub’un on birinci oğlu olup; ikinci evliliğini yaptığı Rahel’den dünyaya gelmiştir.⁶³⁷ Rahel, Ya’kub’un dayısı Laban’ın kızıdır.⁶³⁸ Paddan-Aram’da (Mezopotamya) babası Ya’kub’un Ken’an diyarına dönüşünden altı yıl önce, Ya’kub 90 veya 91, dedesi İshâk 151 yaşında iken doğmuştur. Çocukluğu hakkında Tevrat’ta bilgi verilmemekte, on yedi yaşında iken kardeşleriyle birlikte çobanlık yaptığı ve kardeşleri ile birlikte babalarının sürülerini Hebron ve Şekem dolaylarında otlattığı belirtilmektedir.⁶³⁹ Ya’kub(a.s.), Hz. Yûsuf’u diğer oğullarından daha çok seviyordu, çünkü o yaşlılığında doğmuştu.⁶⁴⁰ Bu sevgi bir görüşe göre Hz. Yûsuf’un annesi Rahel’in, Ya’kub’un ilk evlendiği kadın olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir görüşe göre de bu sevginin asıl sebebi, Hz. Yûsuf’taki mânevî ve zihnî üstünlüktür. Babası Ya’kub, dayısı Laban’ın yanına gitmeden önce, Sam ve Eberin mektebinde (Yeşiva) on dört yıl boyunca öğrendiklerini Hz. Yûsuf’a da öğretmiştir. Rivayete göre Hz. Yûsuf on yedi yaşına kadar “bet ha-midraş”’a devam etmiş ve dinî konularda kardeşlerine yardım edecek kadar bilgi edinmiştir. Bundan dolayı babası Hz. Yûsuf için liderliğe ya da asaletе işaret eden bir giysi olan uzun verenkli bir pelerin yapmıştı.⁶⁴¹

Kardeşleri, konuşmaları sırasında söyledikleri çirkin ve kötü sözleri babalarına aktardığı için Hz. Yûsuf’a öfke duyuyorlardı. Ayrıca babalarının aşırı ilgi ve sevgi göstermesinden dolayı onu kıskanıyorlardı. Hz. Yûsuf’un kardeşlerine anlattığı iki rüya, onların öfkesini daha da arttırmıştı. Rüyalardan birine göre kardeşleriyle birlikte tarlada demet bağlayan Hz. Yûsuf’un demeti kalkıp dikilmiş, kardeşlerinin demetleri ise onun demetinin etrafını kuşatıp önünde eğilmişti. İkinci rüyada ise güneş, ay ve on bir yıldız Hz. Yûsuf’un önünde secde etmiştir.⁶⁴² Babası bu rüyalarını kendisine de anlatan Hz. Yûsuf’u azarlayarak, “Gerçekten ben, annen ve kardeşlerin senin karşında

⁶³⁶ Tekvîn, 29/31; 30/1, 23, 24; 35/17, 18; Tora, 1/ 229.

⁶³⁷ Tekvîn, 30/24; 32/9.

⁶³⁸ Tekvîn, 29/28.

⁶³⁹ Tekvîn, 37/29.

⁶⁴⁰ Tora, I, 290; Tekvîn, 37/3.

⁶⁴¹ Tekvîn, 37/3; Tora, I, 293.

⁶⁴² Tekvîn, 37/2-9.

eğilecek miyiz?” diyerek bu sözleriyle kardeşlerini yatıştırmak istediye de, kardeşleri onu ortadan kaldırmaya karar verirler.⁶⁴³

Sürüyü otlatmaya götürdükleri bir gün Ya‘kub, Hz. Yûsuf‘u kardeşlerinin yanına gönderir. Onu öldürüp bir kuyuya atmayı planlarlar. Kardeşlerin içinden Ruben, Hz. Yûsuf‘u kurtarmak amacıyla onu öldürmeyip bir kuyuya atmalarını önerir. Bu teklifi uygun bulan kardeşler, Hz. Yûsuf‘un pelerinini çıkararak içinde su bulunmayan bir kuyuya atarlar. Hz. Yûsuf‘u sattıktan sonra, kardeşleri kestikleri bir keçinin kanını onun pelerinine sürerler. İçlerinden Neftali, pelerini babasına götürerek bunu dönüş yolunda bulduklarını söyler ve Hz. Yûsuf‘a ait olup olmadığına bakmasını ister. Ya‘kub pelerini görür görmez Hz. Yûsuf‘a ait olduğunu anlar ve acı içinde yere yığılır. Diğer kardeşler de Hz. Yûsuf‘u vahşî bir hayvanın parçalamış olabileceğini, onlardan ayrıldıktan sonra onu bir daha görmediklerini söylerler. Ya‘kub, Hz. Yûsuf‘un ölüm haberini yedinci ay olan Tişri ayının onuncu gününde aldığından bu günde İsrâiloğulları’ndan hüznü olmaları istenmiştir.⁶⁴⁴

Köle pazarından satın alınarak saraya intisap ettikten sonra, Potifar‘ın karısı - bazı kaynaklarda adı Zuleika (Züleyha) şeklinde geçer- güzelliği dillere destan olan Hz. Yûsuf‘a karşı arzu duyar ve ona beraber olmayı teklif eder. Ancak Yûsuf, evini kendisine emanet eden efendisine ihanet edemeyeceğini, ayrıca Tanrı‘ya karşı günah işlemekten korktuğunu söyleyerek bunu kabul etmez. Kadın ısrar ettiyse de Hz. Yûsuf her defasında onu geri çevirir. Bir gün Potifar‘ın karısı Hz. Yûsuf‘u gömleğinden yakalamak isteyince, Yûsuf gömleğini çıkarıp dışarıya kaçar. Bunun üzerine kadın, hizmetçilerini çağırarak Hz. Yûsuf‘un kendisine saldırdığını ve bağırınca da gömleğini bırakıp kaçtığını söyler. Kocasını gelince durumu ona da anlatır, Potifar da Hz. Yûsuf‘u zindana attırır. Rabb‘in inayetiyle Yûsuf zindancı başının güvenini kazanır ve mahkûmların başına getirilir.⁶⁴⁵

Potifar, Hz. Yûsuf‘un suçsuz olduğunu anlamış, fakat onu cezalandırmadığı takdirde karısı hakkında dedikodu yapılacağını düşünerek Yûsuf‘u hapse attirmiştir.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Tekvîn, 37/10-18.

⁶⁴⁴ Tekvîn, 37/19-35.

⁶⁴⁵ Tekvîn, 39/7-23.

⁶⁴⁶ Tora, 1/ 319.

Diğer bir anlatımda da, bir yıl boyunca sürdürdüğü ısrarlarından bir netice alamayan Züleyha, Nil'in taşması üzerine herkesin nehrin kenarına gittiği bir gün bütün güzelliğiyle Yûsuf'un karşısına çıkar. Yûsuf bir an onun cazibesine kapılırsa da aynı anda annesinin, teyzesinin ve babasının hayalini görür. Babası kendisini uyarınca hemen vazgeçer ve evden uzaklaşır. Fakat arzusu depreşince geri döner. Bu defa kendisine Tanrı görünür ve kadına dokunduğu takdirde dünyanın yıkılacağını bildirir. Ardından Züleyha, elindeki kılıçla Yûsuf'u tehdit edince, kaçarken gömleğinin bir kısmı Züleyha'nın elinde kalır. Daha sonra evine gelen saray kadınlarının da önerisiyle Yûsuf'a iftirada bulunur ve onu kendisine saldırmakla suçlar. Potifar, Yûsuf'un suçsuzluğunu bildiği halde onu hapse attırır.⁶⁴⁷

İslâmî kaynaklarda Hz. Yûsuf'un künyesi, "Yûsuf b. Yakup b. İshâk b. İbrahim"dir. Annesi ise "Rahıl bint-i Leban"dır.⁶⁴⁸ Bu adın Hz. Yûsuf, Yûsef, Yûsif şeklinde üç farklı okunuşu söz konusudur.⁶⁴⁹ Kelimenin aslının hangi dilden geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Arapça "üzülmek" anlamındaki "esef" mastarından türediği, ayrılığı ile babasını üzen Hz. Yûsuf'a "üzen" anlamında Yûsif, kardeşleri onu babalarından ayırarak kendisini üzdükleri için "üzülen" anlamında Yûsef denildiği ileri sürülmekteyse de,⁶⁵⁰ bazı lügatçılar ismin Arapça asıllı olmadığını kabul etmektedirler.⁶⁵¹

Kur'ân'a göre Ya'kub'un on iki oğlu vardır ve Hz. Yûsuf ile Bünyâmin özkardeşidir. Diğer on oğlu da, bunların üvey kardeşleridir.⁶⁵² Hz. Yûsuf kıssasına, diğer peygamber kıssalarının aksine, tek bir surede yer verilmiş ve sure bu kıssaya tahsis edilmiştir. Kıssanın girişinde de, Hz. Yûsuf kıssası "ahsene'l-kasasi/kıssaların en güzeli" şeklinde vafedilmiştir.⁶⁵³ Aynı zamanda bu kıssa, mushafta on ikinci sûre olan Yûsuf suresine isim olmuştur. Mekke döneminde inen, toplam yüz on bir ayetten oluşan bu surenin, ilk iki ayeti ile son dokuz ayeti hariç, tamamında "Yûsuf kıssası"na yer verilmiştir. Kur'ân'da, "Yûsuf" adı yirmi beşi Yûsuf suresinde, ikisi de diğer surelerde olmak üzere, yirmi yedi defa geçmektedir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁷ Harman, "yûsuf", *DİA*, XLIV/1-5.

⁶⁴⁸ İbn-i Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I/54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/96.

⁶⁴⁹ İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 'Esf' md.; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, 'Esf' md.

⁶⁵⁰ Firûzâbâdî, *Kâmus*, VI/46.

⁶⁵¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, V/200-205.

⁶⁵² Yûsuf, 12/4, 59.

⁶⁵³ Yûsuf, 12/3.

⁶⁵⁴ Yûsuf, 12/3-102; Enam, 6/84; Mümin, 40/34.

Hız. Yûsuf, çocukluk çağından itibaren çetin imtihanlara tabi tutulmuş; küçük yaşta ana ocağından ayrılıp halasının yanında yaşamıştır. Orada gelişip, babasının yanına dönmesi gerekince de, halasının ona olan düşkünlüğü sebebiyle geri verilmek istenmemiştir. Kaynaklarda, halasının onu geri vermemek için kendi kuşağını onun beline sardığı, sonra da kuşağının kaybolduğunu söyleyerek arama yaptığı; Hız.Yûsuf'un belinde bulununca da, günün adetleri gereğince, halası ölünceye kadar onun yanında alıkonulmasına karar verildiği bilgisi geçer. Böylece uzunca bir süre daha, babası Hız. Yakup'tan ve annesinden ayrı yaşamak zorunda kaldığı bildirilir.⁶⁵⁵

Hız. Yûsuf, babasının yanına döndükten sonra da imtihanı devam etmiş, babasının kendisine karşı gösterdiği ilgi ve sevgi; üvey erkek kardeşlerin onu ölüm derecesinde kıskanmalarına sebep olmuştur. Hız. Yakup, onda gördüğü olağan üstü bir kısım hallere şahit oldukça onun üzerine titremesini ve ilgisini iyice arttırmıştır. Hız. Yûsuf'un gördüğü rüya ve bu rüyanın babasının tenbihine rağmen üvey kardeşler tarafından öğrenilmesi üzerine, haset ve kıskançlıkları iyice artmıştır. Akabinde de, Hız. Yûsuf'u öldürmek üzere aralarında plan yaparak uygulamaya koymuşlardır.⁶⁵⁶

Hız. Yûsuf, Aziz'in eşinin kendisini davet ettiği günaha bir an meyletmiş ve içinde iştiyak duyarak kadının davetine icabet etmeye niyetlenmişti. Kadın, onu baştan çıkarmak istedi. Kapıları kapattı ve Hız. Yûsuf'a: "Haydi gel" dedi. Hız. Yûsuf ise ona: "Beni davet ettiğin şeyden Allah'a sığınırım. O beni korusun. Ayrıca, senin kocan olan efendim bana ikramda bulundu ve bana güvendi. Ben, onun ailesine ihanet edemem. Şüphesiz ki Allah kendisine iyilikte bulunana ihanet eden zalimleri asla kurtuluşa erdirmez" dedi. Şüphesiz ki o kadın, Hız. Yûsuf'a yaklaşarak onu baştan çıkarmak istemişti. Eğer Hız. Yûsuf, rabbinin mucizesini görmeseydi, kadının arzularına uyacaktı. Bu duruma "Hız. Yûsufu, ihanetten ve fuhuştan alıkoymak için biz ona böyle yaptık. Çünkü o, ihlaslı kullarımızdandı" buyurularak Hız. Yûsuf'un bir anlık da olsa günaha meyline vurgu yapılır. Hız. Yûsuf, Allah korkusuna sahip olmasaydı ve bir lütuf olarak burhan ile korunmamış olsaydı; ona meylederek bu hataya düşer olacaktı. Allah, onu korudu ve kendisine gösterdiği mucizeyle o kadına

⁶⁵⁵ Taberî, *Tarih*, I/170; İbn-i Esîr, *Kâmil*, I/137; Ya'kûbî, *Tarih*, I/30.

⁶⁵⁶ İbn-i Esîr, *Kâmil*, I/138.

yaklaşmaktan alıkoydu. Böylece, kötülükten ve hayâsızlığa düşmekten korumuş oldu. Çünkü o, Allah'ın ihlaslı kullarındandı.⁶⁵⁷

Hız. Yûsuf'un kadına meyledip onun davetine karşılık vermeye niyetlenmesi; bilinçli ve iradi bir tercihle olmamıştır. Durup düşündükten ve tam bir karar ve azm sonucu olmaksızın; anlık ve insan fitratında olan şehvi duyguların kendiliğinden depreşmesi neticesinde lahzaten meydana gelmiştir. Hız. Yûsuf'un kalbinden anlık olarak geçen bu duygu (hemm), onun bir itham ve teklif altında olmasını gerektirmemektedir. Aksine, onun bu tür duygulara karşı ne kadar dirençli ve güçlü olduğunu, bu duygu iç dünyasında depreştiğinde; onunla baş etmeyi başarabildiği için Allah tarafından büyük bir ecirle ödüllendirildiğini göstermektedir.⁶⁵⁸

Çünkü 'hemm' günahın yapılma alanına girmeden, ona meyletmektir.⁶⁵⁹ Hız. Yûsuf, yirmi üçüncü ayetteki "hemm" zellesinin tövbesini elli iki ve elli üçüncü ayette yapmış ve gönlünden bir anlık bile olsa geçen bu zelleden dolayı pişmanlığını ortaya koymuştur.⁶⁶⁰ Elli ikinci ayette hapisten çıkmadan, Aziz'in ve halkın yanında kendisinin suçsuz olduğunu iyice anlaşılması için "kadınlarla yüzleşme, kendisinin suçsuzluğunu itiraf etmeleri ve hatalarına pişman olduklarını açıklamalarını" onlardan talep etmiştir. Bu talebinin sebebini de "Benim böyle yapmam, Aziz'in yokluğunda benim kendisine hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin tuzaklarını başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi"⁶⁶¹ diyerek açıklık getirmiştir. Bu sözü üzerine Cebrail: "Bu kadına, yaklaşmayı aklından geçirdiğin an da dâhil miydi?" diye sorunca Hız. Yûsuf; 'hemm' zellesinden dolayı pişman olduğunu itiraf etmek ve aynı zamanda tövbesini de ortaya koymak için: "Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder"⁶⁶² diye karşılık verir.⁶⁶³

Aziz, Hız. Yûsuf'un hapisten çıkarılıp huzuruna getirilmesini emredince; habercilere sarayın hanımı tarafından atılan iftiradan temize çıkıp ibra edilmedikçe dışarı çıkmayacağını bildirerek "yokluğunda ben ona hıyanet etmedim" diyerek

⁶⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1999, V/16; Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vîl*, III/392-393; Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzîl*, III/392-393.

⁶⁵⁸ Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vîl*, III/392-393.

⁶⁵⁹ Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzîl*, III/392-393.

⁶⁶⁰ Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vîl*, III/392-393; Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzîl*, III/392-393.

⁶⁶¹ Yûsuf, 12/52.

⁶⁶² Yûsuf, 12/53.

⁶⁶³ Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzîl*, III/421-422.

Aziz'e karşı nefisini tezkiye etmişti. Bu tavrından ve sözünden istiğfar makamında: "Ben nefsimi bilumum hatırat ve gafletten tebrie ve tezkiye ederim. Zira insanın hilkatında mevcut olan nefis bittabia fesat ve kötülüğü emreder. Binaen aleyh, fesada meyletmek şanındandır. Rabbimin merhamet ettiği kulları ancak bundan kurtulabilir. Kulların kusurlarını da ancak Allah affeder" dedi.⁶⁶⁴

Hz. Yûsuf'un yaşadığı bu olay tefsirlerde daha çok "zelle, hemm ve bürhan" kelimeleri etrafında tartışılmış ve bu kelimelere yüklenen manalar muvacehesinde görüşler ortaya konmuştur.

Razi, konu üzerinde detaylı bir şekilde durmuş, tüm görüşleri derc ettikten sonra şunları söylemiştir: Vâhidî, "el-Basit" adlı kitabında şöyle demiştir: "İlmine güvenilen ve rivayetlerine itibar edilen müfessirler, Hz. Yûsuf'un da o kadına, doğruca niyetini kurduğunu ve bir kimsenin, hanımına yaklaştığı gibi iyice yaklaştığını, Rabbisinin burhanını görünce, bütün şehvî hislerinin gidiverdiğini söylemişlerdir. "Cafer-i Sadık (r.a) Hz. Ali'nin şu sözünü senedi ile rivayet etmiştir: "Hem o kadın Hz. Yûsufu, hem de Hz. Yûsuf onu arzulamıştı. Hz. Yûsuf'un o kadına olan arzusu, kuşağını çözmeye niyetlenmesi şeklinde kendini göstermişti. "İbn-i Abbas (r.a.)'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O, kuşağını çözdü ve hıyanet etmek (zina etmek) isteyen bir kimsenin oturacağı şekilde, o kadının yanına (yanına) oturdu."Yine rivayet olduğuna göre, Hz. Yûsuf (a.s) "Bu, (efendimin) gıyabında kendisine hainlik etmediğimi bilmesi içindir" (Hz. Yûsuf, 12/52) dediğinde, Cebrail (a.s), "Ey Yûsuf, o işe yeltendiğinde de mi?" demiştir. Bunun üzerine o, "Ben, nefsimi tebrie etmem" (Yûsuf, 12/53) demiştir. Vâhidî, sözüne devamla, "Bu işi, Hz. Yûsuf'un yapmaya niyetlenmiş olduğunu söyleyen âlimler, peygamberlerin haklarını ve onların Allah katındaki makamlarının yüceliğini, Hz. Yûsuf'un buna niyetlenmemiş olduğunu söyleyenlerden daha iyi biliyorlardı" demiştir. Bir peygamber için, günaha niyetlenmek, onu işlememiş olsa bile pişmanlık sebebi olarak yeterli olmaktadır. İşte Vâhidî'nin, bu konudaki sözünün özeti böyledir.⁶⁶⁵

Hz. Yûsuf'un pişmanlığına vurgu yapan bu ayetlerin tefsiri yapılırken, "hemm" kelimesinin üzerinde durarak; bu kelimeye şehvet manası verilmiştir. Buna göre Allah, Hz. Yûsuf'un şehvî kuvvetini, "hemm" kelimesi ile ifâde edilmiş, ilgili ayet "Yemin olsun ki kadın ona, o da kadına arzu duydu. Eğer Hz. Yûsuf, Rabbinin burhanını görmeseydi bu iş, var olacaktı" şeklinde anlaşılmıştır. Hemm, kişinin kalbinden geçirdiği duygu düşünceler diye de anlaşılmıştır. Çünkü çok güzel bir kadın süslenip, genç ve güçlü bir delikanlı için hazırlandığında, mutlaka hikmet ile tabîf şehvet; nefis ile akıl arasında bir mücâdele meydana gelir. Bazen tabiat ve şehvet

⁶⁶⁴ Mehmet Vehbi, *Hülâsatü'l-Beyân*, VII/2537-2538.

⁶⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII/469-471; Ayrıca konuyla ilgili bakınız: Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vîl*, III/420-421.

tarafı ağır basar, bazen de akıl ve hikmet tarafı ağır basar. Binâenaleyh hemm, insan tabiatının çekişi; burhan/ görme de, kulluk tarafının çekişi demektir. Bu, tıpkı şuna benzer: Sıcak bir yaz günü, oruçlu sâlih bir zât, kar katılarak soğutulmuş gül şerbeti gördüğünde, nefsi onu, o gül şerbetini içmeye zorlar. Fakat dini ve hidayeti buna mâni olur ki, işte bu hiçbir günahın söz konusu olmasına delalet etmez. Aksine bu hal ne zaman daha güçlü olsa, kulluk vazifelerini yerine getirmedeki kuvvet de, o nisbette mükemmel olur.⁶⁶⁶

Seyyid Kutub, bu imtihanda insanın iki zıt karmaşık duyguyu aynı anda yaşaması halinde karşılaşılabilecek zorluğa dikkat çekmektedir: Tefsircilerin ezici çoğunluğu, kadının onu istediğini ve bu arzusunu fiilen de sergilediğini, Hz. Yûsuf'un da içinden kadına bir istek duyduğunu; ancak Rabbinin işaretini görür görmez bundan vazgeçtiğini belirtmiştir. Bu düşüncenin temeli ise, Allah'ın şu sözü: "Kadının canı Yûsuf'u istedi, Yûsuf da ona karşı ilgi duydu. Eğer Rabbinin caydırıcı direktifi, gözlerinin önünde somutlaşmasaydı kendini tutamazdı." Hz. Yûsuf'un hemen karşı çıkıp ilkelerine sarılmasının ardından gelen bu ayet, onun bu bağlamdaki tahrik karşısındaki nice zamandır süren tavrının nasıl bir noktaya ulaştığının ifadesidir... Direnme ve zaaf, ama sonuçta Allah'ın buyruklarına sarılıp kurtuluşa erebilme konusunda, insanın öz doğasının nitelik ve niceliğine ilişkin gerçekçi ve reel bir ifadedir bu... Ancak Kur'ânî ifade, insandaki sözkonusu türden karmaşık, çatışmalı ve baskın ayrıntılara girerek uzun uzadıya anlatmıyor. Zaaf anının hemen ardından, vicdanından ve yüreğinden yükselen bu duygu ile rabbinin işaretini görür görmez de doğruya yapışarak zaafını yenebilmeyi başarmıştır."⁶⁶⁷

Konuya Kur'an söyle vurgu yapar:

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا
الْمُخْلِصِينَ

*"Cidden kadın ona meyletti; eğer rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı."*⁶⁶⁸

Enbiya ve ebrar, diğer kullar için küçük zelleler sayılacak şeylerden sorumludur. Hz.Yusuf, kalbinden bir anlıkta olsa geçirdiği bu hemden dolayı, kendisini suçlu hissetmiş ve bundan istiğfar etme ihtiyacı duymuştur. Akabinde bu

⁶⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVIII/470; Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vil*, III/421.

⁶⁶⁷ İbrahim Hüseyin eş-Şerîbî Seyyid Kutub, *Fî Zilâ'l-Kur'an*, Daruş-Şurûk, Beyrut 1412, IV/2003-2004.

⁶⁶⁸ Yusuf, 12/24.

pişmanlığını beyan vechinde de: وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis rabbimin acıyıp koruması dışında daima kötülüğü emreder; şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.” diyerek imtihanı esnasında yaşadığı ruh halini dile getirmiştir.⁶⁶⁹ Bu zelleden sonra, Allah’a karşı hata yaptığını anlamış ve nefsinin her nefis gibi kendisini hataya sürüklediğini itiraf ederek pişmanlığını ifade etmiştir.

Hz. Yûsuf’un hayatı çocukluğundan itibaren çilelerle geçmiş ve en yakınlarının kendisine karşı duyduğu hasetten dolayı imtihan edilmiştir. En büyük imtihanı, kendi nefsiyle/ nefis-i emmare ile mücadelesi olmuştur. Bu imtihanında fitri zafiyetler devreye girmiş, Hz. Yûsuf, önceki imtihanlarından hiç birinde yaşamadığı “hemm/niyetin bir anlık bulanıklığı”nı bu olayda yaşamıştır. Ancak yaşadığı bu “hemm” hali onda derin bir üzüntü ve keder oluşturmuş; sarayın melikin huzurunda daha sonra kendi talebiyle yapılan yüzleştirme esnasında “nefsi ibra etmeme” itirafı ile pişmanlığını ortaya koymuştur. İnsan nefsi, kişiyi şehvata davet ettiğinde, onu günah işleme noktasında cesaretlendirip şiddetli bir şekilde günahı arzuladığında, nefsi emare diye vasıflanır. Burada bir peygamber olarak melikenin teklifine meylettığı için Yusuf, derin bir pişmanlık yaşamış ve kalbinden geçeni insanların bilmemesine rağmen hatasını itiraf ederek pişmanlığını ibraz etmiştir.⁶⁷⁰

Çünkü Hz.Yusuf bilmektedir ki, kalpler Allah’ın elindedir ve ondaki tüm duygu ve düşünceler O’na malumdur. “Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis rabbimin acıyıp koruması dışında daima kötülüğü emreder; şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”⁶⁷¹ Hz. Yûsuf, yaşadığı bu imtihan esnasında karşılaştığı “hemm” halini gizlemeyi değil itiraf ederek pişmanlığını ortaya koymayı tercih etmiştir.

3.1.5. Hz. Mûsâ’nın Pişmanlığı

Hakkında Ahd-i Atfık’ın Tevrat dışındaki bölümleriyle, Ahd-i Cedîd’de kısmen bilgi bulunmakla birlikte; onunla ilgili detaylı bilgiler Tevrat ve Kur’ân’da geçmektedir. Tevrat’ın neredeyse tamamı, Hz. Mûsâ’nın ve önderliğini yaptığı

⁶⁶⁹ Yusuf, 12/53.

⁶⁷⁰ Mehmed Vehbi, *Hülasat’ül Beyan*,7/2538.

⁶⁷¹ Yûsuf, 12/53.

İsrâiloğulları'nın tarihinden ibarettir. Yaşadığı döneme ait diğer kaynaklarda kendisinden bahsedilmemekte, Kitâb-ı Mukaddes'te onun dışında bu adı taşıyan başka bir kimse bulunmamaktadır. Tevrat, Hz. Mûsâ'yı peygamberlerin en büyüğü olarak takdim eder.⁶⁷²

Hz. Mûsâ, sadece ona ait bir nitelik olmak üzere Tanrı ile yüzyüze söyleşen, Tanrı'nın Sînâ'daki vahyine aracı olarak seçtiği, esaret altındaki halkı kâhinler melekûtu ve mukaddes millet haline getiren, eşsiz ve benzersiz bir kişidir.⁶⁷³ Hz. Mûsâ, Kur'ân'da adı en çok geçen peygamberlerdendir.⁶⁷⁴ Mûsâ'nın İbrânîce'deki karşılığı "Moşeh" olup, kelimenin menşei tartışmalıdır. Tevrat'ta nakledildiğine göre Firavun'un kızı onu sudan çıkardığı için kendisine bu adı vermiştir.⁶⁷⁵

Tevrat'a göre Hz. Mûsâ, Levi Kabilesinden Amram ve Yokebed'in oğludur, Mısır'da doğmuştur. Şeceresi "Ya'küb oğlu Levi oğlu Kehat (Kohat) oğlu Amram oğlu Hz. Mûsâ" şeklindedir. Amram, babasının kız kardeşi Yokebed ile evlenmiş (yahudi inancına göre o dönemde hala ile evlenmek yasak değildi), bu evlilikten Miryam, Hârûn ve Hz. Mûsâ dünyaya gelmiştir. Buna göre Hz. Mûsâ'nın hem annesi hem babası Levi soyundandır. Üç kardeşin en büyüğü Miryam, en küçüğü de Hârûn'dan üç yaş küçük olan Hz. Mûsâ'dır.⁶⁷⁶

Kitâb-ı Mukaddes'te belirtildiğine göre Hz. Mûsâ, kırk yaşında iken⁶⁷⁷ Nil Deltasının doğusuna gönderilmiş ve bu vesile ile kardeşleri olan İsrâiloğulları'nı ziyaret etmiştir. Bu arada, bir Mısırlı ile kavga eden İbrânî asıllı bir kişiye yardım ederken kazara bir Mısırlı'yı öldürmüştür. Ertesi gün yine aynı İbraninin karıştığı ikinci bir kavgaya şahit olup; İbraniye kızınca, o da Hz. Mûsâ'nın bir Mısırlı'yı öldürdüğünü açıklamıştır. Bu haber Firavun'un kulağına gidince; Hz. Mûsâ'nın öldürülmesini emretmiştir. Bu durum kendisine haber verilen Hz. Mûsâ, Medyen'e (Midyân) kaçmıştır.⁶⁷⁸

Hz. Mûsâ, delikanlılığında, "Firavun'un kızının oğlu" olarak anılmayı reddetmiş ve Allah'a iman ederek kavmiyle beraber imanından dolayı horlanmayı,

⁶⁷² Tesniye, 34/10.

⁶⁷³ Çıkış, 19/5-6, 33/11; Sayılar, 12/6-8.

⁶⁷⁴ Bkz. Bakara, 2/51, 53-55, 60-61, 67, 87, 92, 108, 136, 246, 248; Ali İmran, 3/84.

⁶⁷⁵ Çıkış, 2/10.

⁶⁷⁶ Çıkış, 2/1, 6/16-20, 7/7, 15/20; Sayılar, 26/59; I. Tarihler, 23/12-14.

⁶⁷⁷ Resullerin İşleri, 7/23.

⁶⁷⁸ Çıkış, 2/11-15; Resullerin İşleri, 7/23-28.

günahın sefasını sürmeye tercih etmiştir.⁶⁷⁹ Medyen’de bir kuyu başına varan Hz. Mûsâ, Medyen kâhininin kızlarına yardım ederek hayvanlarını sulamış, bunun üzerine Medyen kâhini Hz. Mûsâ’yı çağırmış ve yanında çalışmasını istemiştir. Hz. Mûsâ kırk yıl orada kalmış⁶⁸⁰ evlenmiş ve Gerşom ile Eliezer adında iki oğlu olmuştur.⁶⁸¹

Dilciler, “Hz. Mûsâ” kelimesinin menşeyini tartışmışlar; aslının İbrânîce “su” anlamındaki “mu” ve “ağaç” anlamındaki “şa”dan oluşan “Moşa” olduğu, su ve ağacın yanında veya sudaki bir sandık içinde bulunduğu için Hz. Mûsâ’ya bu adın verildiğini belirtmişlerdir. “Mûsâ” ismi, daha önceden bilinmezken Kur’ân’ın tebliği ile birlikte Araplar arasında yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur.⁶⁸²

İslami kaynaklarda künyesi, Musa b. İmran b.Kahes b. Lâvi b.Ya’kûb⁶⁸³ veya Mûsa b.İmran (Amram) b. Yesur (Yitsar, Jitsehar) b. Kahes (Kehat) b. Lavi(Levi) b. Ya’kûb⁶⁸⁴ olarak verilmektedir.

Hz. Musa’nın yaşadığı pişmanlığın nedeni, kıptî ile bir ibrânînin kavgasında, kaza ile adam öldürmesidir. İslamî kaynaklarda da, Tevrat’la hemen hemen aynı şekilde anlatılır. Hz. Musa kıptiyi öldürünce, Firavn’un kendisini öldürmek üzere karar verdiğini öğrenince; gizlice Mısır’ı terk etmiştir. Medyene geçerek tazarru ile Allah’ın yardımına muhtaç olduğunu ifade etmiştir. Bir kuyu başında hayvanlarını sulayan bir topluluk görmüş, onların gerisinde sıralarını bekleyen iki kıza yardımcı olup, hayvanlarını sulayıvermiştir. Kızlar biraz sonra babalarının ücretini ödemek üzere kendisini çağırdığını söylemesi üzerine, Hz.Şuayb’in yanına varmıştır. Böylece orada onun hayvanlarına sekiz yıl bakmak kaydı ile kızlarının da isteği ile kalkmıştır. Şuayb’in kızlarından biri ile evlenmiştir.⁶⁸⁵

Bazı kaynaklara göre pişmanlığına sebep olan olay, kendisine peygamberlik verilmeden önce gerçekleşmiştir.⁶⁸⁶ Hz. Mûsâ’nın adamı öldürmek için değil, kavgayı ayırmak için araya girmiş, Kıptî’yi eliyle itince kazara adam ölmüştür.⁶⁸⁷

⁶⁷⁹ Resullerin İşleri, 7/23-29; İbrânîler’e Mektup, 11/24-25.

⁶⁸⁰ Resullerin İşleri, 7/30.

⁶⁸¹ Çıkış, 2/16-22, 18/3-4; I. Târihler, 23/15-17.

⁶⁸² Harman, ”musa”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI/210.

⁶⁸³ Mes’ûdî, *Murucuz’z-Zeheb*, I/48.

⁶⁸⁴ Taberî, *Tarih*, I/385; Sa’lebî, *Ara’is*, s.127.

⁶⁸⁵ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, II/14-15; Harman, ”musa” *DİA*, İstanbul 2006, XXXI/210.

⁶⁸⁶ Muhammed Tahir İbn-i Aşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Daru’t-Tunusiyye, I-XXX, Tunus 1984, XX/90-93; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur’ân Yolu*, IV/219-221.

⁶⁸⁷ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV/187-189; Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II/601.

Hz.Musa'nın yaşadığı pişmanlık ayetlere şöyle konu olmuştur.

وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينٍ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَعَاثَهُ
الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ
رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ

Hz. Mûsâ, ahalisinin haberi olmadığı bir sırada şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: "Bu Şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman! Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla!" Allah da onu bağışladı. Çünkü O, gerçekten çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir. Hz. Mûsâ, "Rabbim! Bana lütfettiğin nimetler hakkı için suçlulara asla arka çıkmayacağım" dedi.⁶⁸⁸

Ayetler, Hz. Mûsâ'nın yaşadığı pişmanlıkla "Rabbim ben kendime zulmettim, beni bağışla" diyerek halini Rabbine arz ettiğini, pişmanlığındaki samimiyeti nedeniyle kendisinin mazur, tövbesinin makbul olduğunu haber vermektedir.⁶⁸⁹

Hz. Mûsâ'nın günahsız olduğunu göstermek için Kasas suresi 15. âyeti çeşitli şekillerde yorumlayanlar olmuştur. Bunlar peygamberlerin günah işlemekten masum olduklarını ancak zelle ve hatalardan değil, büyük günah işlemekten masum bulduklarını, Mûsâ'nın da adamı kasten öldürmediği için, bu olayın büyük günah sayılmayacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca bu sırada Hz. Mûsâ'ya peygamberliğin gelmemiş olduğu da göz önüne alınmalıdır.⁶⁹⁰

Bazı kaynaklarda bunun bir kasıt değil kaza olduğunu, Musa'nın kavgayı ayırmak için araya girdiği, Kıptî'yi eliyle itince düşüp öldüğü zikredilir.⁶⁹¹ Hz. Mûsâ'nın yaşadığı bu pişmanlık ve tövbede "Adam öldürmek ve bir daha mütecevizlere yardım etmeyeceğini kasem ederken "inşallah" demeyi unutmak" olmak üzere; bir değil, iki imtihan ve zelle vardır. Bundan dolayı Allah, olayın olduğu gecenin sabahında, aynı adamı aynı durumda Hz. Musa'nın karşısına çıkartmıştır.⁶⁹²

⁶⁸⁸ Kasas, 28/15-17.

⁶⁸⁹ Kasas, 28/16.

⁶⁹⁰ İbn-i Aşur, *Tefsiru't-tahrir*, XX/90-93; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, IV/219-221.

⁶⁹¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, IV/187-189; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II/601.

⁶⁹² Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II/601-602; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV/582-585.

Bu İbrani, önceki olayda Musa'nın kendisine kavgada yardım ettiği kişiydi. Musa, onun şerir birini olduğunu anlayıp, yine bir Kıptî ile kavga ettiğini görünce onu azarladı. İbrani, bu sefer kendisine yardım etmeyi ret eden Musa'ya ihanet ederek, çünkü kıptîyi öldürdüğünü başkalarına duyuracak şekilde söyledi. *“Şehirde korku içinde etrafı gözetleyerek sabahladı. Bir de baktı ki dün kendisinden yardım isteyen kimse bağırarak ondan yine yardım istiyordu. Mûsâ ona dedi ki: Doğrusu sen besbelli bir azgınsın.” Mûsâ ikisinin de düşmanı olanı yakalamak isteyince: 'Ey Mûsâ, dün bir cana kıydığın gibi bana da mı kıymak istiyorsun? Sen islâh edenlerden olmayı değil, yeryüzünde bir zorba olmayı istiyorsun' dedi.*⁶⁹³

Mûsâ (a.s.) o gece korku içinde şehirde sabah eder. Fakat Firavun'un ekmeçisi olan Kıbtî'yi Mûsâ (a.s.)'nın öldürdüğünü kimse bilmez. O, korku içinde şehirde dolaşırken Kıbtî'nin ölümüne sebep olan adamın bir başkasıyla kavga ettiğini görür. O tekrar Mûsâ (a. s.)'dan yardım ister, Mûsâ (a.s.) da ona “doğrusu sen besbelli bir azgınsın, dün senin yüzünden bir adam öldürdüm. Şimdi bir daha mı adam öldüreyim?” diye çıkışır. Fakat yine dayanamaz, yardım etme niyeti ile ona doğru koşar. Yardımına koştuğu adam, kendisini de öldüreceği zannına kapılarak ona ihanet ederek şöyle der: “Ey Mûsâ, dün bir cana kıydığın gibi bana da mı kıymak istiyorsun?” Bunu duyan Kıbtî, derhal Firavun'a gider, durumu haber verir. Firavun, kavminin ileri gelenleriyle müşavere yapar ve Mûsâ (a.s.)'nın öldürülmesine karar verirler. Firavun'un kavminden “Hizbil” adında iman eden birisi gelip bunu Mûsâ (a.s.)'ya haber verir. Bunun üzerine korku içinde etrafı gözetleyerek oradan çıktı. Ve: “Rabbim, beni o zalimler guruhundan kurtar” dedi.⁶⁹⁴ Hz. Mûsâ'nın Kıptî öldükten sonra kullandığı “bu şeytanın işidir” ifadesini bir kısım tefsirler “adamın öldürülmesi” olarak anlamışlar,⁶⁹⁵ bazıları da “adamın inkârcılardan oluşu” şeklinde tefsir etmişlerdir.⁶⁹⁶

Ayetler, Hz. Mûsâ'nın yaşadığı pişmanlığı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Tefsirlerin çoğunluğunda da buna dikkat çekilmiş, Mûsâ, peygamber olmadan önce

⁶⁹³ Kasas, 28/18-19.

⁶⁹⁴ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II/602.

⁶⁹⁵ Hâzin, (Mecmuatin mine't-tefasir içinde) *Lübâbü't-Te'vîl*, III/554.

⁶⁹⁶ Beydâvî, (Mecmuatin mine't-tefasir içinde) *Envâru't-Tenzil*, III/555.

yaşadığı bu hatanın Firavun ve avanesi tebliğine engel olacağı endişesi taşıdığına işaret edilmiştir.⁶⁹⁷

Bu endişe onda, öldürüleceği endişe ve korkusu oluşturmuştur. Bir zelle ve hata işlediğini hemen fark ederek Hz.Musa(a.s.): “*Rabbim ben kendime zulmettim, beni başışla*” diyerek halini Allah’a arz edince pişmanlığının mazur, tövbesinin makbul olduğu kendisine haber verilmiştir.⁶⁹⁸

İhanetler hep mağdurların en sıkışık ve dara düştüğü zamanlarda yaşanır. Hainler, karşı tarafın imdat dediği zamanı kollayarak; kendisinden medet umana en üst düzeyde zarar verir, en büyük pişmanlığı yaşatırlar. Hainlerin ortaya çıkması için, sıkıntılı süreçler dikkatli takip edilmelidir. Böylesi süreçleri, en az zararlarla atlatabilmenin çaresi, bu ihanetleri önceden öngörerek tedbirli olmaktır.

Böylesi bir hatanın akabinde mümine düşen, hatasını anlar anlamaz itiraf ve tövbe ile pişmanlığını rabbine arz etmektir. Geçiktirilen itiraf, ertelenen tövbeyi, ertelenmiş tövbede pişmanlığın yaşanmasını engeller. Bu ise insanı ihanete uğradığında, nereye sığınacağını bilmez bir hale sokar, ebedi mutsuzluğa sürükler. Hz. Mûsâ da, yardım edip kendisi için cana kıydığı hainin ihaneti karşısında, hemen ümitsizlik halinden sıyrılmış ve Allah’a yönelmiştir.⁶⁹⁹

3.1.6. Hz. Dâvûd’un Pişmanlığı

İbrânîce’de “en çok sevilen kişi, göz bebeği”⁷⁰⁰ anlamına gelen bu ismin Kitâb-ı Mukaddes’te “Dâvid” veya “Dâvîd” şeklinde geçtiği ve sadece Hz. Dâvûd’a ad olarak verildiği görülmektedir. Ahd-i Atık’e göre Dâvûd, Yahuda sıbtının ileri gelenlerinden ve Beytülâhm’de (Beyt-lehem) ikamet eden Yesse’nin oğludur.⁷⁰¹ Hz. İbrâhim’e kadar varan şeceresi Kitâb-ı Mukaddes’te şu şekilde verilmektedir: “Dâvûd b. Yesse b. Obad b. Boaz b. Salmon b. Nahşon b. Aminadab b. Ram b. Hetsron b. Perets b. Yahudab. Ya‘küb b. İshâk b. İbrâhim.”⁷⁰² Yesse’nin yedi oğlu ve iki kızı, başka bir rivayete göre sekiz oğlu vardır.⁷⁰³

⁶⁹⁷Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, II/444,445; Hâzin,(Mecmuatin mine’t-tefasir içinde)*Lübâbü’t-Te’vil*, III/554; Beydâvî,(Mecmuatin mine’t-tefasir içinde)*Envâru’t-Tenzîl*, III/555

⁶⁹⁸Kasas, 28/16.

⁶⁹⁹Kasas, 28/20-21.

⁷⁰⁰Pirot, II/292.

⁷⁰¹Rut, 4/22; I. Samuel, 16/13.

⁷⁰²Rut, 4/18-22; Matta, 1/1-6; Luka, 3/31-35.

⁷⁰³I. Tarihler, 2/13-16; I. Samuel, 16/10-11; 17/12.

Ahd-i Atık'te "kızıl, kırmızı yüzlü, güzel gözlü ve hoş bakışlı; iyi çeng çalan cesur bir yiğit, cenk eri, sözünde tutarlı ve yakışıklı"⁷⁰⁴ şeklinde nitelendirilir.

Ahd-i Atık'e göre, henüz Saul kral iken ve Golyat'la karşılaşmadan önce Rab Samuel'e; Beytlehem'li Yesse'nin oğullarından birini kral olarak hazırladığını, yağ boynuzunu yanına almasını ve onu kral olarak meshetmesini emreder. Bu şekilde henüz Saul kralken, Dâvûd da kral olarak meshedilir.⁷⁰⁵

İslami kaynaklarda künyesi, "Dâvûd b. İşa b. Yehuza b. Hz. Yakup b. İshâk b. İbrahim"⁷⁰⁶ ve "Davut b. İşa b. Uveyd b. Âbir b. Selemun b. Nahşun b. Umyina Edâb b. İrem b. Hasrun b. Fâris b. Yehuza b. İshak b. İbrahim" olarak tam künye ile verilmiştir.⁷⁰⁷ İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilen Dâvûd'a kitap olarak 'Zebûr' verilmiştir.⁷⁰⁸ Yesse'nin, on üç oğlu vardır ve Dâvûd oğullarının en küçüğüdür.⁷⁰⁹ Dâvûd, "bedeni ve saçları kızıl, mavi gözlü, az saçlı ve kısa boylu"; "kısa boylu, sarı benizli ve mavi gözlü",⁷¹⁰ "gür ve güzel sesli, iyi huylu, temiz kalpli, çok anlayışlı ve çok güçlü"⁷¹¹ olarak tavsif edilir.

Kur'an ve hadislerde Hz. Dâvûd'un çeşitli özellikleri belirtilmekle beraber; gerek soy kütüğü, gerekse hayat hikâyesiyle ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Bu konuda diğer İslâmî kaynaklarda yer alan bilgiler de İsrâiliyat türünden olup Ahd-i Atık'teki mâlumatla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Kur'an'da, Dâvûd'dan ilk olarak, Câlût'u (Golyat) öldürmesi münasebetiyle bahsedilir.⁷¹²

Dâvûd'un, Câlût'u öldürmesiyle ilgili olarak gerek Ahd-i Atık'te gerekse tefsir ve kısas türünden kaynaklarda; oldukça ayrıntılı ve birbirine benzer bilgiler vardır. Dâvûd, daha Câlût'u öldürmeden önce Allah tarafından kral olarak seçilir.⁷¹³ Dâvûd'un sapanla karşısına çıktığını gören Câlût kendisini küçümsediğini düşünerek çok kızar. Ancak Dâvûd sapanına koyduğu taşla Câlût'u iki kaşımın

⁷⁰⁴ I. Samuel, 16/18.

⁷⁰⁵ I. Samuel, 16/1-13.

⁷⁰⁶ İbn-i Sa'd, *Tabakât*, I/55; Taberî, *Tarih*, I/247.

⁷⁰⁷ İbn-i Sa'd, *Tabakât*, I/55; Taberî, *Tarih*, I/247; İbn-i Kesir, *Kıyasu'l-Enbiya*, V/190; Hayri Erenay, *Hız. Süleyman Kıssası ve Sosyo-psikolojik Açından Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1998, s.2.

⁷⁰⁸ İbn-i Sa'd, *Tabakât*, I/55; Taberî, *Tarih*, I/247; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek Ale's-Şeyhayn*, Beyrut 1401, II/585.

⁷⁰⁹ Taberî, *Tarih*., I/476; Sa'lebî, *Arâis*, s. 206.

⁷¹⁰ Sa'lebî, *Arâis*, s. 206.

⁷¹¹ Taberî, *Tarih*, I/246.

⁷¹² Bakara, 2/250-251.

⁷¹³ Taberî, *Tarih*, I/476-478; Sa'lebî, *Arâis*, s. 206-207.

arasından vurur ve Câlût ölür. Bunun üzerine, Tâlût sözünü tutarak ona kızını verir; yönetimine de ortak eder.⁷¹⁴

Kur'ân'da, Câlût'u öldürmesinden sonra Dâvûd'a hem hükümdarlık hem de hikmet (nübüvvet) verildiği bildirilir.⁷¹⁵ İsrâiloğulları'nın tarihinde peygamberlikle hükümdarlık ilk defa Hz. Dâvûd'un şahsında bir araya gelmiştir.⁷¹⁶ Kur'ân'a göre, Dâvûd (a.s.)'a verilen belli başlı ayrıcalıkların başında demiri işleyip zırh yapması gelir. Allah, İsrâiloğulları'nı savaşın şiddetinden korumak için, Hz. Dâvûd'a zırh yapmayı öğretmiş, demiri yumuşatmak suretiyle ustaca işlenmiş geniş zırhlar yapmasını bildirmiştir.⁷¹⁷ Zırh yapıp giyen ilk kişi odur. Hz. Peygamber bir hadisinde, "İnsanın yediğinin en güzeli kendi kazandığıdır. Allah'ın nebîsi Dâvûd kendi elinin emeğinden başkasını yemezdi" demiştir.⁷¹⁸ Yine onun dağlar ve kuşlarla beraber Allah'ı tesbih etmesi de ayırıcı bir özellik olarak sayılır. Allah dağları ve kuşları Hz. Dâvûd'un buyruğuna vermiş, onlar da akşam sabah onun tesbihine katılmışlardır.⁷¹⁹

Hz. Peygamber Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin sesini işittiğinde, "Ebû Mûsâ'ya, Dâvûd'un Mezâmîr'inden verilmiştir";⁷²⁰ Ebû Mûsâ'nın naklettiği bir başka rivayette de, Hz. Peygamber: "Ey Ebû Mûsâ! Sana Âl-i Dâvûd'un Mezâmîr'inden bir mizmar verilmiştir"⁷²¹ demiştir. Hz. Dâvûd, sesinin güzelliği yanında süratli okuyuşuyla da tanınmıştır: "Dâvûd'a kıraat kolaylaştırılmıştır. O bineğinin hazırlanmasını emreder ve daha bineği hazırlanmadan Zebûr'u okurdu; ayrıca yalnız kendi el emeğini yerdi."⁷²²

Kur'ân, onun ibadete çok düşkün olduğunu vurgulamaktadır. Yine Hz. Dâvûd'un günah işlemekten titizlikle kaçındığı, Allah'ı çok zikrettiği, ibadete ve salih amele düşkün olduğu Kur'ân'da belirtilmektedir.⁷²³ Hz. Peygamber de onun namazını ve orucunu şu şekilde övmüştür: "Allah'ın en sevdiği namaz Dâvûd'un namazı, en sevdiği oruç yine Dâvûd'un orucudur."⁷²⁴ Öte yandan Hz. Peygamber, Dâvûd'un her

⁷¹⁴ Taberî, *Târîh*, I/473.

⁷¹⁵ Bakara, 2/251.

⁷¹⁶ İbn-i Kesîr, *Kıyasü'l-Enbiyâ*, Beyrut 1982, I/ 248.

⁷¹⁷ Enbiyâ, 21/80; Sebe', 34/10-11.

⁷¹⁸ Buhârî, *Büyû'*, 15.

⁷¹⁹ Enbiyâ, 21/79; Sebe', 34/10; Sâd, 38/18-19.

⁷²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/354.

⁷²¹ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 31.

⁷²² Buhârî, *Enbiyâ*, 37; *Tefsîr*, 17/6.

⁷²³ Sâd, 38/17.

⁷²⁴ Buhârî, *Teheccüd*, 7.

gecenin yarısında uyuduğunu, üçte birinde namaz kıldığını, altıda birinde yine uyuduğunu haber vermiştir.⁷²⁵

Kur’ân, Hz. Dâvûd’a Zebûr’un verildiğini bildirip muhtevasına kısaca temas etmekle birlikte ayrıntılı bilgi vermemektedir.⁷²⁶ Hz. Dâvûd yeryüzünde halife kılınmış, onun saltanatı güçlendirilmiş, adaletle hükmetmesi emredilmiştir.⁷²⁷ Onun döneminde İsrâiloğulları’nın tam anlamıyla yerleşik medeniyete geçip devleti güçlendirmiş, gerek kendi evini gerekse krallığın idaresini belli bir düzene koymuştur.

Kitâb-ı Mukaddesse göre, düzenli ordu kurmuş Tanrı’dan aldığı görevi sadakatle yerine getirmiş, krallığına İbrâhim nesline vaad edilen genişliği kazandırmış, onun hükümranlığı Fırat sahillerinden Kızıldeniz kıyılarına kadar yayılmıştır.⁷²⁸ Hz. Dâvûd, gerçek bir devlet başkanı ve ehliyetli bir yöneticiydi. Kudüs’ü başşehir yapmak suretiyle iktidarı merkezîleştirmiş, askerî teşkilâtını geliştirmiştir. Devleti yönetirken adaleti öncelikle kendisi icra ediyor, davalara bizzat bakıyordu.⁷²⁹ Bu son özelliğine Kur’ân da vurgu yapar.⁷³⁰

Ahd-i Atik’te bir peygambere yakışmayacak anlatımlar bulunmaktadır. “Zina ithamı”, “kardeşinin eşine göz koyma”, “kendisine iman etmiş bir kişiyi eşi ile evlilik niyeti ile bile bile ölüme gönderme” gibi isnat ve iftiralarla verilen bu anlatımın kabul edilebilir tarafı yoktur. Bu bilgilere göre, dokuz karısı ve pek çok câriyesi olan Dâvûd, ordusu Ammonoğulları’na karşı sefere çıktığında bu savaşa iştirak etmemiş, Kudüs’te kalmıştır. Bir akşam kral Dâvûd, sarayının damında gezinirken, yıkanmakta olan bir kadın görür ve kim olduğunu soruşturur. Onun, orduda asker olan Hittî Uriya’nın karısı Bat-Şeba olduğunu öğrenip evine aldırır ve onunla zina eder. Daha sonra kocasını çağırıp ordu kumandanına teslim edilmek üzere bir mektup vererek tekrar cepheye gönderir. Uriya kuşatma sırasında, Dâvûd’un mektupta yazdığı tâlimat doğrultusunda ön safa konulur ve ölür. Dâvûd da Uriya’nın karısını evine alıp eşleri arasına katar.⁷³¹ Rab, Dâvûd’un bu davranışına çok öfkelenir ve peygamber Natan’ı ona gönderir. Natan, Dâvûd’a gelerek şu kıssayı anlatır: Bir şehirde biri zengin, öbürü

⁷²⁵ Buhârî, *Teheccüd*, 7; *Enbiyâ*, 38.

⁷²⁶ Nisâ, 4/163; İsrâ, 17/55; *Enbiyâ*, 21/105.

⁷²⁷ Sâd, 38/20, 26.

⁷²⁸ II. Samuel, 8/3; I. Tarihler, 18/3.

⁷²⁹ II. Samuel, 8/15; 14/4-22; 15/2-6; I. Tarihler, 18/14.

⁷³⁰ *Enbiyâ*, 21/78.

⁷³¹ II. Samuel, 12/1-6; 3/ 2-5, 13; 5/13-16; 11/27; I. Krallar, 1/3.

fakir iki adam yaşardı. Zengin adamın pek çok koyunu ve sığırı vardı; fakir adamın ise küçük bir dişi kuzudan başka malı yoktu. Kuzu onun yanında kendisiyle ve çocuklarıyla beraber büyümüştü. Bir gün zengin adama bir yolcu geldi. Zengin adam bu yolcuyu ağırlamak için kendi koyunlarına ve sığırlarına kıyamadı, fakir adamın kuzusunu aldı ve misafirine onu hazırladı. Bu olayı duyan Dâvûd'un öfkesi alevlenip Natan'a şöyle dedi: "Hayy olan Rabbin hakkı için, bunu yapan adam ölüm oğludur ve bu şeyi yaptığı ve acımadığı için kuzuyu dört kat ödeyecektir." Natan, Dâvûd'a şöyle dedi: "O adam sensin." Daha sonra Dâvûd Rabbe karşı suç işlediğini itiraf eder. Rab onun suçunu bağışlar, fakat yine de ceza olmak üzere zina neticesi doğan çocuk ölür.⁷³²

Kur'an'da Hz.Davud(a.s.)ın yaşadığı pişmanlık bir mahkeme ve yargılama tasviri ile veciz bir şekilde anlatılmaktadır.

وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ إِذْ دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغَى بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَاخْتُمْنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ إِنَّ هَذَا أَجْي لَه تَسْعُ وَتَسْعُونَ نَعَجَةً وَّيَلِي نَعَجَةً وَّاحِدَةً فَقَالَ أَكْفَلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعَجَتِكَ إِلَى نَعَاجِهِ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ لِيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ فَغَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَّآبٍ

“Ey Muhammed! Sana davacıların haberi geldi mi? Hani odasının duvarına tırmanıp Dâvûd'un yanına girmişlerdi de onlardan korkmuştu. 'Korkma dediler, biz iki davacıyız. Birimiz ötekinin hakkına tecavüz etti. Şimdi sen aramızda hak ile hükmet; zulmetme, bizi doğru yola ilet.' (Biri dedi ki:) 'Bu kardeşimin doksan dokuz koyunu, benimse bir tek koyunum var. Böyle iken onu da bana ver dedi ve tartışmada bana baskın çıktı. Dâvûd dedi ki: Andolsun ki o senin koyununu kendi koyunlarına katmayı istemekle sana zulmetmiştir. Zaten mallarını birbirine karıştıran ortakların çoğu birbirine zulmeder. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar bunun dışındadır ki onlar da ne kadar azdır; Dâvûd kendisini denediğimizi anladı da rabbinden mağfiret diledi, eğilerek secdeye kapandı ve tevbe edip bize döndü. Biz de ondan bunu affettik. Yanımızda onun yakın bir makamı ve güzel bir dönüş yeri vardır.”⁷³³

Bu ayetlerde konu edilen olay, aynı zamanda Hz. Dâvûd'un pişmanlığına sebep olan olaydır. Hz.Dâvûd, yaptığı hatanın farkına varınca, tövbe etmiş ve derin

⁷³² II. Samuel, 12/1-7;13-18.

⁷³³ Sâd, 38/21-25.

bir pişmanlık yaşamıştır. Onun tövbesindeki bu samimiyeti, kendisine hem affedilmeyi, hem de ikinci bir nimet olan halifelikle ödüllendirilmesini sağlamıştır. Hilafetin geriğinin adalet olduğu, adaletsiz riyasetin zulüm doğuracağı zımnen belirtilmiştir. Hz.Dâvûd’a Ehl-i Kitap kaynaklarında atılan “kasten adam öldürtmek ve zina” isnatlarının hiçbirine Kur’ân ayetleri değinmediği gibi; bu imtihanın akabinde kendisine verilen “halifelik” ayrıcalığı ile bu iftiralar reddedilmiştir. Bütün bu ifadeler iftira, bühtan ve yalandan ibarettir.⁷³⁴

Kur’ân’da, Dâvûd’un tövbesine böyle bir suçun sebep olduğundan söz edilmediği gibi; böyle bir manayı çıkaracak bir karinede yoktur. Kaynaklarda ise bu kıssa ile ilgili başlıca üç görüş ve izah tarzı yer almaktadır. Bunlardan birincisi Hz. Dâvûd’un büyük günah işlediği şeklindedir. Buna göre Şeytan, altın bir güvercin şekline bürünerek namaz kılan Hz. Dâvûd’un önüne konar. Dâvûd, onu tutmak istedikçe kaçar. Nihayet güvercini kovalarken yıkanmakta olan bir kadın görür. Son derece güzel olan bu kadın Dâvûd’u farkedince saçlarıyla kendini gizlemeye çalışırsa da bu tutumu Dâvûd’un arzusunu daha da kamçılar. Kadına kim olduğunu sorar; kocasının asker olduğunu öğrenince ordu kumandanına mektup yazarak o askerin ön safa sürülmesini emreder. Adam cephede ölür, Dâvûd da bu kadınla evlenir.⁷³⁵ Bu yorum tamamen İsrâîlî bir yorum olup, neredeyse Tevrat’taki anlatımın bire bir kopyasıdır.

Kıssa ile ilgili diğer bir yorum da, Hz. Dâvûd’un küçük günah işlediği şeklindedir. Dâvûd(a.s.), evli olan bir kadını almak için onun kocasını öldürtmemiştir. Zira kadın Uriya ile evli değil nişanlıdır. Hz. Dâvûd başkası ile nişanlı olan bu kadını, nişanını bozduarak nikahına almış ve onunla evlenmiştir. Onun hatası, başka eşleri olduğu halde, bir mümin kardeşinin nişanlısını elinden almasıdır.⁷³⁶

Üçüncü açıklamaya göre ise, dönemin âdeti uyarınca Hz. Dâvûd Uriya’dan karısını boşamasını, onunla evlenmek istediğini söylemiş; Uriya da kralın isteğini reddetmenin uygun olmayacağını düşünerek bu teklifi kabul etmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar bu davranış o dönemdeki şer’î hükümlere uygunsay da, Hz. Dâvûd’un kemaliyle bağdaşmadığı için günah sayılmıştır. Diğer bir görüşe göre de Hz.

⁷³⁴ Sâd, 38/26; Mehmet Vehbi, *Hülâsatü’l-Beyân*, XII/4781-4787.

⁷³⁵ Kurtûbî, *el-Câmi*, XV/166-169; Sa’lebî, *Arâis*, s. 213-214.

⁷³⁶ Mehmet Vehbi, *Hülâsatü’l-Beyân*, XII/4781-4787.

Dâvûd'un düşmanlarından bir grup, onu öldürmek maksadıyla beklenmedik bir zamanda ve beklenmedik bir yoldan onun bulunduğu odaya tırmanıp içeriye girmişlerdir. Hz. Dâvûd onların asıl niyetini anlayınca nefsi kendisini onlardan intikam almaya zorlamış, ancak o bunu yapmamıştır. Zaten içeri girenler de Hz. Dâvûd'un yalnız olmadığını görünce korkarak yalan söylemişler ve söz konusu anlaşmazlığı bir senaryo olarak kurgulayıp gündeme getirmişlerdir. Hz. Dâvûd da bir an bile olsa intikam duygusuna kapıldığı için tövbe etmiş veya gerçek öyle olmadığı halde onların kendisini öldürmek için geldiklerini zannetmiş ve bu suizan sebebiyle tövbe etmiştir.⁷³⁷ . Mevdûdî, bu iki meleğin, Hz. Dâvûd'un Uryaya eşini boşaması teklifini yaptığında geldiklerini, aralarında yaşanmış gibi sundukları olay ile onun vicdanını devreye soktuklarını ve hatasını anlayan Hz. Dâvûd'un bu niyetinden hemen vazgeçtiğini söyler.⁷³⁸

Razi, konu ile ilgili yukarıdaki görüşleri verdikten sonra, zellenin sebebinin Hz. Dâvûd'un kendisine gelen iki davacıdan birinciyi dinledikten sonra ikinci kişiyi dinlemeden birincinin haklılığına karar vererek onu haklı görmesi olduğunu söyler. Zira hüküm verme makamında olanlar her iki tarafı da dinlemek, delillerini incelemek, doğruya ulaşmak için elinden gelen gayreti sarfetmek zorundadırlar. Hz. Dâvûd, evla olanı terk ettiği için hatalıdır.⁷³⁹

Müfessirlerin ittifak ettikleri konu, Hz.Dâvûd'tan sadır olan zelle ile akabinde yaşanan pişmanlık ve Allah tarafından kabul edilmiş tövbedir. Bir kısım kaynaklarda bu kıssa, Kitab-ı Mukaddes'te geçen en çirkin hali ile hiçbir ayıklamaya tabi tutulmadan alınmış ve Peygambere “zina” iftirası atan bilgiler verilmiştir. Ancak müfessirlerin kahir ekseriyeti bu görüşleri, ya eserlerine hiç almamış, ya da rivayet için alıp, hemen devamında bunların tutarsızlıklarına işaret ederek gerekli cevapları delilleri ile birlikte vermişlerdir.⁷⁴⁰

Hz. Dâvûd'un yaşadığı pişmanlık -sebebi ne olursa olsun- onun beşeri yanı ile alakalıdır. Tefsirlerde sebebi ve şekli üzerinde farklı görüşler serdedilmiş olsa da,

⁷³⁷Harman, “davud”, *DİA*, İstanbul 1994, IX/23; Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vil*, V/268-276.

⁷³⁸ Mevdûdî, *Tefhîm*, V/63-68, II/29-44.

⁷³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI/377-379.

⁷⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI/377-380; Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vil*, V/268-276; Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzil*, V/270, 273,446;Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, V/268-273; Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs*, Daru Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan trs., V/272-274.

tövbe ve istiğfar öncesi yaşanan pişmanlık ve büyük üzüntüde ittifak edildiği görülmektedir. Tüm peygamberler gibi Hz. Dâvûd da, önce kul, sonra nebi idi. Dolayısıyla kulluk yönlerinin gereği o da imtihan ediliyor ve imtihanlarında zelleleri olabiliyordu. Bu olay da onun bir kul olarak denenmesi ve kendisine indirilen vahyin sahibi olan Allah tarafından uyarılmasından ibarettir. Yine bazı tefsirlerde ise kolaycı, Ehl-i Kitap kaynaklarında buldukları efsane üslubunda yazılmış ve her kelimesinden uydurma ve tahrifat olduğu belli olan İsrâîlî haberler küçük değişikliklerle kitaplara alınarak bilgi kirliliği oluşturulmuştur. Yahudi tarihçileri arasında Hz. Süleyman’a düşmanlık besleyenler, bu rivayeti olduğu gibi eserlerine almış; Hz. Dâvûd’u dolaylı olarak zina ile itham eden görüşlerin yayılmasına sebep olmuşlardır. Bu İsrâîlî bilgileri Kitab-ı Mukaddes’e alıp yayanların, Hz. Dâvûd’a zina isnadında bulunurken, asıl hedeflerinin Hz. Süleyman’ın sülbünün gayri meşru olduğunu belgelemektir. Oysa Kur’ân, bu kıssayı “peygamberden bir niyet zellesi” olarak aktarmış, sonuçta evlilikten bahs açmamıştır.

Allah katında en seçkin kullardan olan peygamberler de imtihan edilerek, denenmişlerdir. Peygamberler, diğer salihkullardan tam bu noktada ayrılmakta olup; bir zelleye düşer olduklarında vahiyle ikaz edilmişlerdir. Kendi başlarına bırakılmamış, işledikleri hataları, Allah tarafından düzeltilerek yerine göre ikaz edilmişlerdir. *“Biz de yaptığını kendisine bağışladık. Kuşkusuz yanımızda onun vüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır.”*⁷⁴¹ İmtihanları akabinde zellelerinden dolayı vahiyle uyarıldıklarında, pişmanlıklarını açık bir şekilde ortaya koyarak tövbe etmişler, Allah’tan affedilmeyi talep etmişlerdir. Buradan, failin hatası kendisine haber verilince ya da hatasını fark edince pişmanlık ve tövbeyi geciktirmemesi, günahla pişmanlığın birbirine yakın olması gerektiği anlaşılmaktadır. İnsan ne kadar yüksek görev ve makamlarla donanırsa donansın, ondaki nefis potansiyel bir suç işleme merkezi olarak kalmakta ve asla kötülüğe teşvikten vazgeçmemektedir.⁷⁴² Her insan imtihan boyutunda “nefs-i emmâre” ve onun vesveseleri ile baş başa kalmaktadır. Kişinin Allah katında değeri ile orantılı olarak, imtihanının çetinliği de artmaktadır.

İdarede son sözü söyleyenler, iyi niyetle, idaresi altındaki fertlerden bir şeyi “emir” uslubu ile değil de “istirhamen/ olabilir mi acaba” uslubu ile talep etse bile;

⁷⁴¹Sâd, 38/25.

⁷⁴²Sâd, 38/21-24.

bu, karşı taraf için bir emir olarak addedilmekte ve gönülsüz/rızasız da olsa bu istek kabul edilmektedir.⁷⁴³Bu da adalete muğayir bir durum olarak, idarenin geleceğini sarsmakta ve idareciye karşı güveni bitirmektedir. Kişiyeye emaneten Allah tarafından verilen görev ne kadar büyük ve ağır ise; imtihanı da o kadar ince ve sıkı olmaktadır. Kişi ne kadar toplumun gözü önünde ise, o kadar çok tehlikeye maruz kalmaktadır. Makamlara olan ihtiras, makamlarda olanlara imtihan olarak yansımakta; çoğunlukla da bu imtihan, o makamı elde edemeyenlerin iftira ve karalamaları ile iyice ağırlaşmaktadır. Hiç bir insan dünya hayatında tam güven ve eman haline sahip değildir. Korunaklı çok güçlü kaleler, saraylar, gökdelenler ya da zırhlar içinde de yaşasa; herkesin bir güvenlik zafiyeti olmaktadır.⁷⁴⁴Asıl hıfz-u emân Allah'a sığınmak ve ondan yardım dilemektir.

3.1.7. Hz. Süleyman'ın Pişmanlığı

Hz. Süleyman, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta sadece kral, İslâmî kaynaklarda ise hem hükümdar hem de peygamber olarak vasedilir. "Süleyman" ismi, İbrânîce'deki karşılığı olan Şelomoh'nun (Şlomo) "barış, selâmet, sükûnet" mânasındaki şalom kelimesinden geldiği ve "barışsever, barışçı" anlamını taşıdığı belirtilir. Ahd-i Atık'te yer alan bilgiye göre Hz. Dâvûd, Tanrı'dan oğlunun döneminde barışın hâkim olacağı müjdesini aldığı için ona bu adı vermiştir.⁷⁴⁵ Bir yoruma göre Şelomoh, "Yahve onun mülkünü korusun" mânasındaki daha uzun bir ismin kısaltılmış şeklidir. Peygamber Natan, ona Yedidya (Rabbin sevgilisi) adını vermiş, saltanatı boyunca hüküm süren barış sebebiyle asıl adı olan Yedidya'nın yerine Şelomoh ismi kullanılmıştır.⁷⁴⁶ Bu ismin Süryânîce menşeli olduğu da ifade edilmiştir. "Vâiz" anlamında Kohelet olarak da adlandırılan Süleyman, ayrıca "Tanrı'ya bağlı" anlamında Lemuel, "bilge sözleri toplayan" anlamında Agur, bütün dünya üzerinde hüküm sürdüğü için Yakeh, mâbedi inşa ettiği için Ben, Tanrı onunla beraber olduğu için Ithiel isimleriyle de anılmıştır.⁷⁴⁷

İslâmî kaynaklara göre Süleyman, İbrânîce kökenli olup "sağlık" anlamındadır. Bu ismin Selâm(et) kelimesinden geldiği, düşmanları ona teslim olduğu ve o da düşmanlarından emin bulunduğu için kendisine bu adın verildiği de rivayet

⁷⁴³Sâd, 38/23.

⁷⁴⁴Sâd, 38/21-22.

⁷⁴⁵I. Tarihler, 22/9.

⁷⁴⁶II. Samuel, 12/25.

⁷⁴⁷Vâiz, 1/1; Meseller, 31/1; 30/1.

edilmiştir.⁷⁴⁸ İsrâiloğulları'na gönderilen hükümdar-peygamber olan Hz. Süleyman'ın kısa künyesi, “Süleyman b. Dâvûd b. İşa b. Yahuza b. Yakup b. İshâk b. İbrahim'dir.”⁷⁴⁹ Tam künyesi de “Davut b. İşa b. Uveyd b. Âbir b. Selemun b. Nahşun b. Umyina Edâb b. İrem b. Hasrun b. Fâris b. Yehuza b. İshak b. İbrahim” olarak verilmiştir.⁷⁵⁰

Ehl-i Kitap rivayetlerine göre Süleyman, Allah için yaptırdığı mâbedin ardından, kendi iskânı için inşası on üç yıl süren bir saray yaptırdı. Süleyman mâbed ve sarayı inşa ettikten sonra, Rab ona tekrar görünerek hükümlerini ve kanunlarını tuttuğu takdirde krallığının ebedî olacağını, aksi halde İsrâil'in sahip olduğu topraklardan atılacağını bildirdi. Süleyman'ın sarayı da mâbed kadar muhteşemdi.⁷⁵¹

Hz.Süleyman'ın, Firavun'un kızıyla evliliği ve sonuçları, Yahudi literatüründe genişçe yer almıştır. Buna göre söz konusu evliliğin töreni ve eğlenceleri, mâbedin tamamlandığı gün yapılmış ve düğün coşkusu mâbedin açılış coşkusunu geçmiştir. Diğer bir rivayete göre ise düğün, mâbedin inşaatı dönemine denk gelmiştir. Süleyman'ın en sevdiği hanımı Firavun'un kızıydı, fakat hanımları içinde kendisine en çok günah işleten de oydu. Ancak diğer eşleri de onun yüreğini saptırmış ve ihtiyarlığında başka ilâhlara tapmış, bu Tanrı'nın öfkesine sebep olmuş, kendisine krallığın elinden alınacağı, fakat bunun babası Dâvûd'un hatırı için kendi sağlığında değil oğlunun döneminde olacağı bildirilmiş ve işlediği günahlara karşılık Rab, düşmanları ülkesine musallat etmiştir.⁷⁵²

Kur'ân başta olmak üzere tefsir, hadis, tarih ve kısas-ı enbiyâ kitaplarında bir hükümdar/peygamber olarak Hz. Süleyman'dan ve onun üstün vasıflarından genişçe bahsedilmektedir. On altı ayette ismi geçen Hz. Süleyman'ın, Hz. Dâvûd'un oğlu ve vârisi olduğu, üstün kılındığı, şükreden, sâlih, hakîm, anlayışlı bir kul olduğu bildirilmekte; keskin zekâsı, engin bilgisi ve hikmetiyle karmaşık meseleleri kolayca çözüme kavuşturma yeteneğinden söz edilmektedir.⁷⁵³ Allah diğer peygamberler gibi

⁷⁴⁸ Fîrûzâbâdî, *Kâmus*, VI/86.

⁷⁴⁹ İbn-i Sa'd, *Tabakât*, I/55.

⁷⁵⁰ İbn-i Sa'd, *Tabakât*, I/55; Taberî, *Tarih*, I/247; İbn-i Kesir, *Kıyasu'l-Enbiya*, V/190; Erenay, *Hz.Süleyman Kıssası*, s.2.

⁷⁵¹ I. Krallar, 7/1-12; I. Krallar, 9/1-9; I. Krallar, 10/14-29; II. Tarihler, 9/13-28; I. Krallar, 10/19-20; II. Tarihler, 9/17-19.

⁷⁵² I. Krallar, 11/1-8; I. Krallar, 11/9-43.

⁷⁵³ Enbiyâ, 21/ 78-79; Neml, 27/15, 16, 19, 20, 27, 34, 40; Sâd, 38/30.

Hız. Süleyman'a da vahyetmiş, onu da diğerleri gibi doğru yola iletmiştir.⁷⁵⁴ Kur'ân, Hız. Süleyman'ın güzel bir kul olduğunu, daima Allah'a yöneldiğini, Allah katında büyük değeri ve güzel yeri bulunduğunu belirtmektedir.⁷⁵⁵

Ahd-i Atîk'te yer alan, Hız. Süleyman'ın son dönemlerinde putlara taptığı, Allah nazarında değerini yitirdiği, hükümdarlığının elinden alınmasıyla tehdit edildiği gibi rivayetler, hem İslâm'ın peygamberlik anlayışıyla hem de Kur'ân bilgileriyle çelişmekte ve reddedilmektedir.

Kendisine verilen nimetler ve üstünlükleri bağlamında Kur'ân'da yer alan bilgilere göre Hız. Süleyman: *“Rabbim! Beni bağışla, bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlanlık ver. Şüphesiz sen daima bağışta bulunansın”* diye dua etmiş, *“Bunun üzerine biz de istediği yere onun emriyle kolayca giden rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları, demir halkalarla bağılı diğer yaratıkları emrine verdik”* buyurulmuş ve *“İşte bu bizim bağışımızdır, ister ver, ister elinde tut”* ifadesiyle yetkinin tamamen kendisinde olduğu belirtilmiştir.⁷⁵⁶

Allah, Hız. Dâvûd gibi Hız. Süleyman'ı da peygamberlik, hükümdarlık, hikmet ve ilimle donatmış, saltanatı ve nübüvveti onların şahsında toplamıştır.⁷⁵⁷ Ancak Hız. Süleyman'ın olayları değerlendirme ve problemleri çözme Kâbiliyeti babasından daha üstündür.⁷⁵⁸ Hız. Süleyman'ın zor hukuki müşkilleri çözmedeki maharetine ve kararlarındaki isabetliliğe bir örnek de, çocuğun gerçek annesini tespitinde izlediği metottur.⁷⁵⁹

Kur'ân, ayrıca Hız. Süleyman'ın pişmanlığına da konu olan atlara, sevgisinden bahsetmektedir: *“Akşama doğru kendisine üçayağının üzerinde durup bir ayağını turnağının üzerine diken, çalımlı ve safkan koşu atları sunulmuştu. Süleyman: ‘Gerçekten ben mal sevgisini rabbimi anmak için istedim’ dedi. Nihayet güneş battı. ‘Onları tekrar bana getirin’ dedi. Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı.”*⁷⁶⁰

⁷⁵⁴ Nisâ, 4/163; En'âm, 6/84.

⁷⁵⁵ Sâd, 38/30, 40.

⁷⁵⁶ Sâd, 38/35-39.

⁷⁵⁷ Bakara, 2/251; Enbiyâ, 21/79; Neml, 27/15; Sâd, 38/35-38.

⁷⁵⁸ Enbiyâ, 21/78-79; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X/50-54; Sa'lebî, Arâis, s. 289.

⁷⁵⁹ Ahmed Naim, *Tecrid Tercemesi*, DİB Yayınevi, Ankara 1982, IX/158-162.

⁷⁶⁰ Sâd, 38/31-33.

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ فَسَحَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ
رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بِنَاءٍ وَعَوَاصٍ وَأَخْرَيْنَ مُفْرَرِينَ فِي الْأَصْفَادِ هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ
حِسَابٍ

*"Rabbim, dedi, beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Sonsuz lütüfkâr yalnız sensin, sen!" Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, bütün bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları onun buyruğuna verdik: "Bu bizim bağışımızdır; hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut."*⁷⁶¹

Hız. Süleyman'ın yaşamış olduğu pişmanlığı konu alan yukarıdaki ayetlerin tefsirinde farklı görüşler vardır. Hız. Süleyman, sefer hazırlığı esnasında savaş hazırlıklarını denetlemiş, daha sonra atların sefere hazır olup olmadığını kontrol ederken ikinci namazı vakti geçmiştir. Duruma üzülen Hız. Süleyman, kendisini namazdan alıkoyan atların getirilmesini istemiş ve at sevgisini kalbinden tamamen atmak için onların bacaklarını ve boyunlarını kestirmiştir. Diğer bir rivayete göre ise atları teftiş eden Hız. Süleyman, onlara karşı olan sevgisinin yine Allah'ın emri ve rızası doğrultusunda olduğunu söylemiş ve koşarak toz bulutu arkasında kaybolan atların tekrar getirilmesini emretmiş, atların boyun ve bacaklarını sıvazlayarak sevmiştir. Taberî'ye göre ilk rivayet kabul edildiği takdirde Hız. Süleyman'ın namazı terkettiği, namazı unutacak kadar dünyaya düşkün olduğu, bir savaş aracı olan atları acımasızca öldürdüğü de kabul edilmiş olacaktır ki bu doğru değildir. Atları seven bir kişinin onları öldürmesi düşünülemez.⁷⁶²

Hız. Süleyman tahtının üzerine bırakılan bir cesetle imtihan edilmiş ve ceset tekrar eski haline dönmüştür.⁷⁶³ Hız. Süleyman'ın bir oğlu dünyaya gelmiş ve şeytanlar onu öldürmeyi planlayınca; o, tevekkül etmek yerine bir bulut vasıtasıyla çocuğu yaşadığı beldeden çok uzak bir beldeye göndermiştir. Bu davranışı ile takdire rıza göstermediği için, ceza olarak çocuğun cesedi tahtın üzerine bırakılmıştır. Diğer bir rivayete göre Hız. Süleyman, Allah yolunda savaşacak yiğit evlatlarının dünyaya gelmesi için o gece yetmiş eşiyile birlikte olacağını söylemiş fakat "inşallah" demeyi unutmamıştır. Eşlerinden sadece biri o gece hamile kalmış, o da sakat bir erkek çocuğu

⁷⁶¹ Sad, 38/35-39.

⁷⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/156.

⁷⁶³ Sâd, 38/34.

doğurunca, bu beklentisi gerçekleşmemiştir. İnşallah demeyi unuttuğunu farkeden Hz. Süleyman pişmanlık içinde af dilemiştir. Tahtına ceset bırakılması ise temsîlî bir anlatım olup, doğan sakat çocuğa işaret etmektedir.⁷⁶⁴

Hz. Süleyman'ın tahtı üstüne atılan cesedin, babası Dâvûd'tan tevarüs ettiği, krallığın sadece dünyalık hükümranlığına hükmeden bedeni olduğunu; ahlaki erdemlerden yoksun saltanatın ölü bir kişinin cesedinden farkı olmadığını, iktidara can veren erdemlin ahlaki değerler olduğunu ifade ettiği de söylenmiştir.⁷⁶⁵

Konu ile ilgili olarak, Hz. Süleyman'ın emrindeki şeytanların giriştiği bir ihtilal neticesi tahtını kırk günlüğüne kaybettiği; onun tahtına şeytanlar tarafından bu süre zarfında bir heykel oturtulduğu, duyduğu üzüntüden elinin kolunun hareket edemez hale geldiği görüşü de vardır. Nitekim Masonlar, Hz. Süleyman'a girilen bu ihtilali kendilerine ilke edinmişler, yönetiminden memnun olmadıkları toprakların idarelerine daima ihtilal düzenlemişlerdir.⁷⁶⁶

Bir diğer yoruma göre Hz. Süleyman hastalıkla imtihan edilmiş, hastalık yüzünden çok zayıflayıp tahtında âdeta ceset gibi görünmüş veya büyük bir felâket beklentisi içine girip bu kaygı ve korku yüzünden zayıflayıp âdeta cesede dönmüştür.⁷⁶⁷ 'Beni affet' demesi de günah işlediği için değil, sürekli Allah'tan af ve mağfiret talep etme ebrârın ahlakı olduğu içindir.⁷⁶⁸

Hz. Süleyman'ın, "*Benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık (mülk) ver bana*" şeklinde çevirdiğimiz duasıyla; Allah'tan siyasî iktidar değil, bir peygamber olarak yalnız kendisine mahsus olmak üzere mucize gerçekleştirme gücü istediği de belirtilir. Nitekim bu talebin arkasından, ona verilen mucizevî güçler anlatılmaktadır.⁷⁶⁹ Hz. Süleyman'ın zellesini izah ederken, bazı tefsirler ve bir kısım eserlerde, peygamberlerin ismetine yakışmayan İsrâîlî hikâyeler yer almıştır.⁷⁷⁰ Mevdûdî'ye göre bu İsrâîlî hikâyeler, Ehl-i Kitap kaynaklarından alınmış ve

⁷⁶⁴ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III/166-168; Buhârî, *Enbiyâ*, 40; Müslim, *Eymân*, 23.

⁷⁶⁵ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, III/929.

⁷⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/4096-4097.

⁷⁶⁷ Buhârî, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, IX/162; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIV/80-83

⁷⁶⁸ Mehmet Vehbi, *Hülâsatu'l-Beyân*, XII/4796-4798.

⁷⁶⁹ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, IV/381.

⁷⁷⁰ Erenay, *Hz.Süleyman Kıssası*, s.32-33.

Müslüman olan ilk dönem mübtediler tarafından rivayet edilmiştir. Bu rivayetler de zamanla Müslümanlar arasında revaç bulmuş ve yayılmıştır.⁷⁷¹

Tüm bu rivayetlerde, müfessirlerin ittifak ettiği konu, Süleyman (as)’ın yaşadığı bir zelle sebebiyle duyduğu pişmanlıktır. Sebepleri konusunda farklı görüşler olsa da, müfessirler onun bu zelleden dolayı büyük bir pişmanlık yaşadığında ittifak etmişlerdir.⁷⁷²

Hız. Süleyman’ın yaşadığı bu pişmanlıktan anlaşılıyor ki, her insan imtihan ve denemeden geçirilecektir. Ünvanı, gücü, sosyo politik durumu ne olursa olsun, herkes mutlaka imtihan edilmektedir.⁷⁷³ İmtihan, kişiye verilen iktisadi, siyasi ve sosyal statü, bunların arttırılması, geri alınması veya geçiçi bir süre için bunlardan mahrum kalma şeklinde de olabilir. Hız. Eyyub’un başına geldiği gibi sağlık konusunda da olabilir. Şu bir gerçektir ki kişi, çoğunlukla uzak değil yakın çevresininin kurduğu kumpas ve tuzaklarla imtihan edilmektedir. Özellikle devlet idaresinde yöneticiler, en çok en mahrem bilgileri paylaştığı, en fazla güvendiği üst düzey yöneticilerden kaynaklanan ihanetlerle sınanmışlardır. Pişmanlıklarında hep bu en yakın çevreye fazla güvenmiş olmaktan kaynaklanmaktadır.

Hız. Süleyman’a yapılan ihtilalin, sarayında çalıştırdığı üst düzey şeytan komutanlar ya da üst düzey mimarlar tarafından tertip edildiği anlaşılmaktadır. Dünya saltanat ve iktidarı, müslüman bir başkanın elinde, hizmet ve nimet üretmelidir. Mümin bir kadronun idare ettiği devlet, tüm iş ve icraatlarını planlayıp gerçekleştirirken, yüzünü ahiret mutluluğuna dönmeli ve niyetine “Allah’ın hoşnutluğunu” almalıdır.⁷⁷⁴

“Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek dedi ki: “Ey Rabbim! Beni; bana ve ana babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!”⁷⁷⁵

Mülk ve iktidar, ahlaki değerlerle zenginleştirilmelidir. Erdemli bir medeniyet vizyonu ile tahkim edilmeyen güç; zamanla kendi kendisini de tüketen ruhsuz, sadece zulüm üreten bir mekanizmaya dönüşür: *“Bir gün akşama doğru ahımlı, soylu koşu*

⁷⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîm*, V/74.

⁷⁷² Mehmet Vehbi, *Hülâsatu’l-Beyân*, XII/4796-4798; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI/156; Razî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIV/80-83; Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, III/166-168.

⁷⁷³ Sâd, 38/34.

⁷⁷⁴ Muhammed Esed, *Kuran Mesajı*, III/929.

⁷⁷⁵ Neml, 27/19.

atları önüne getirildiğinde, "Ben malı, Rabbimi hatırlattığı için sevdim" dedi. Nihayet onlar karanlığın perdesiyle gizlendi.⁷⁷⁶ Bunun temininde de asıl husus, idarecilerin ve liderin "Allah'ın halifesi" olduğunu ve "yeryüzünü imar için" görevlendirildiğini sürekli bilinçaltında diri tutmaktır. Yukarıdaki ayette Hz.Süleyman, "Ben malı, rabbimi hatırlattığı için sevdim" ifadesi bu önemli hususa vurgu yapmaktadır. Mümin fertlerden oluşan sosyal tasavvurun mal ve metanın zirvesi olan iktidara bakış açısı, onu amaç değil araç olarak görüp "Allah'ı hatırlatacak" bir vesile olduğu gerçeğidir. Masonik ihtilal teşebbüsü, Süleyman aleyhisselam'a karşı yapılmış ve günümüzde halâ güncelliğini koruyan "Tapınak şövalyeleri"nin farklı yerlerdeki gizli örgütlerle kalkışmalar planlayıp uygulamaya koymuş olmalarının tarihi arka planına vurgu yapmaktadır.⁷⁷⁷

"Bu bizim bağışımızdır; hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut." Kuşkusuz onun katımızda yüksek bir yakınlık derecesi ve güzel bir geleceği vardır."⁷⁷⁸ Mülkün sahibinin Allah olduğunu, yeryüzünün imarı için görevlendirildiği bilincini diri tutanlar için "Allah katında yüksek bir yakınlık ve güzel bir gelecek" vaat edilmiştir. Yönetim mekanizmalarında mahza güç ve iktidar, mutluluk için yeterli değildir. Bunlara ahlaki erdemler ve uhrevi hedefler mutlaka eşlik etmelidir. Aksi taktirde böylesi mekanizmalar zamanla kendisini tüketen, tehlikelere karşı kendisini savunamayan bir cesede dönüşürler. Bu da hem yönetilenler hem de yönetenler açısından çok büyük pişmanlıklar doğurur. Süleyman (as)'ın ibtila ve pişmanlığından, insanın gönlü Allah ile birlikte olduğu, sorumluluğunu hissettiği sürecemal sevgisinin kötü olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bir kişinin yeryüzünde iyilik ve adaleti hâkim kılmak hedef ve niyeti ile siyasi güç ve iktidar istemesinde de sakınca olmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁷⁹

3.1.7. Hz. Yûnus'un Pişmanlığı

İbrânîce "Yonah (güvercin)" kelimesi, Grekçe'ye Ionas, Arapça'ya Yûnus, batı dillerine Jonas ve Jonah şeklinde geçmiştir. Ahd-i Atık'te anlatıldığı şekliyle Yûnus kıssası, Tanrı'nın kurtuluş planının sadece İbrâhim'in zürriyetini değil bütün insanları kapsadığını; dolayısıyla İbrâhim'in soyundan gelmeyen Asurlular'a da ilâhî

⁷⁷⁶ Sâd, 38/31-32.

⁷⁷⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/4096-4097.

⁷⁷⁸ Sâd, 38/39-40.

⁷⁷⁹ Sâd, 38/31-32.

tebliğin ulaştığını göstermektedir. Öte yandan Ninova halkının tek bir peygamberin tebliğiyle doğru yola geldiği halde, İsrâiloğulları'nın kendilerine gönderilen birçok peygambere rağmen Tanrı'ya isyan ettikleri hakikatini de göstermektedir. Ayrıca kıssa, mecazen şöyle de yorumlanmıştır: Yûnus peygamber İsrâiloğulları'nı simgelemektedir. Yûnus'un ilâhî emri yerine getirmeyi reddetmesi, İsrâil'in İsa Mesîh'e inanmaması ve putperestlerce çarmlıha gerilmesine yol açması anlamına gelir.⁷⁸⁰

Ahd-i Atîk'in Peygamberler (Neviim) bölümünde yer alan ve "on ikiler" denilen peygamberler grubuna ait yazıların beşincisi olan Yûnus Kitabında, Yûnus kıssası anlatılır. Buna göre Yûnus, Filistin'in İsrâil Krallığı'na ait Celile bölgesindeki Gatheferli Amittay'ın oğlu olup Zebulun Kabilesine mensuptur.⁷⁸¹ İsrâil krallarından II. Yeroboam'ın saltanatında (m.ö. 793-753) yaşamış ve ona bazı olayları önceden haber vermiştir.⁷⁸²

Yûnus, Tanrı tarafından peygamber olarak Ninova (Ninevâ) halkına, "kötü yoldan dönmedikleri takdirde kırk gün sonra helâk edileceklerini" bildirmek üzere gönderilmiştir. Yûnus, İsrâilîler'in düşmanı olan Ninova halkını uyarmak istememiş, onların kendisine inanmamaları üzerine; ilâhî emre uymayıp Tarşîş'e gitmek amacıyla Yafa'dan bir gemiye binmiştir. Denizde büyük bir fırtına çıkınca gemideki ağırlıklar denize atılmış, bu felâketin kimin yüzünden başlarına geldiğini anlamak için gemi yolcuları arasında kura çekilmiş ve kura Yûnus'a isabet etmiştir. Yûnus, İbrânî olduğunu bildirerek gerçeği anlatmış ve denize atılmasını istemiştir. Yûnus denize atılınca fırtına dinmiş, Rabb'in emriyle onu büyük bir balık yutmuş, Yûnus üç gün üç gece balığın karnında kalmıştır.⁷⁸³

Balığın karnında iken Allah'a niyazda bulunmuş, Allah duasını kabul etmiş ve balık onu karaya kusmuştur.⁷⁸⁴ Tekrar Ninova'ya gönderilen Yûnus, halka yakında kendilerine ilâhî azabın geleceğini bildirip; azap günü gelince olacakları görmek için şehrin dışına çıkmış ve bir çardak yaparak orada oturmuştur. Fakat bu sırada Ninova halkı Tanrı'ya iman etmiş, kötülüklerden vazgeçmiş, oruç tutup affedilmeleri için dua

⁷⁸⁰ Harman, "yunus", *DİA*, İstanbul 2012, XLII/597-599.

⁷⁸¹ II. Krallar, 14/25; Yûnus, 1/1.

⁷⁸² II. Krallar, 14/25.

⁷⁸³ Yûnus, bab 1.

⁷⁸⁴ II. Krallar/14/25; Yûnus, bab 2.

etmiş, Tanrı da onları affetmiştir.⁷⁸⁵ Tanrı'nın bu iradesi Yûnus'un gücüne gitmiş, daha önce Tarşış'e gitmeye kalkıştığı, bu defa da yalancı çıktığı için ölmek istediğini bildirmiş ve canını alması için Tanrı'ya yalvarmıştır. Tanrı da Yûnus'u bu kötü durumdan kurtarıp yanında ona gölge olması için kikayon bitkisi yeşertmiş, fakat ertesi sabah bitki kurumuştur. Bitkinin kurumasına üzülen ve güneşin etkisiyle bayılan Yûnus yine ölmek istemiş, Tanrı ona, "Sen emek verip büyütmediğin bir kikayon otuna acıyorsun da ben Ninova'ya acımayayım mı? O şehirde sağını solundan ayırt edemeyen 120.000'den fazla insan ve çok sayıda hayvan var" demiştir.⁷⁸⁶

Yûnus, İsrâil Krallığı'na mensup bir İbrânî'dir, Ninova ise bir Asur şehridir ve İsrâil Krallığı ile Asurlular birbirine düşmandır. Yorumculara göre Yûnus bir taraftan Ninova'nın helâkine dair verdiği haber gerçekleşmediği, diğer taraftan şehrin yıkılmamasının kendi ülkesi aleyhine olacağını düşündüğünden hayal kırıklığına uğramış ve öfkelenmiştir. Yûnus'un tebliğ görevinden kaçınmasının temel sebebi de muhtemelen bu aşırı vatanperverliğidir. Yûnus, Ninovalılar'ın tövbe etmesinden ve Tanrı'nın onları bağışlamasından endişe duyuyordu; zira Ninova'nın bağışlanması İsrâil Krallığı'nın hükme müstahak olması demektir.⁷⁸⁷

Hız. Yûnus, Kur'ân'da adı geçen bir peygamberdir. Künyesi, kaynaklarda "Yûnus b. Matta Bünyamin b. Yakup b. İshâk b. İbrahim" olarak zikredilir. Hız. Yûnus'un Hız. İsa gibi annesine nisbet edildiği görüşü⁷⁸⁸ doğru olarak kabul edilmemiştir.⁷⁸⁹ Yûnus hakkında, Kur'ân'da da bazı bilgiler verilir; ondan Yûnus⁷⁹⁰ Zünnûn⁷⁹¹ ve "Sâhibü'l-hût"⁷⁹² diye bahsedilir;. Kendisine vahiy indiği,⁷⁹³ doğru yola sevk edilenlerden, âlemlere üstün kılınanlardan,⁷⁹⁴ sâlihlerden⁷⁹⁵ ve peygamberlerden olduğu bildirilir. Kur'ân'ın onuncu sûresi Yûnus'un adını taşımaktadır. Bu sûrede, kendilerine azap geleceği bildirilince iman etmeleri sayesinde azaptan kurtulan

⁷⁸⁵ Yûnus, bab 3.

⁷⁸⁶ Yûnus, 3/1; 4/11.

⁷⁸⁷ Yûnus, 4/2, 11.

⁷⁸⁸ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s.148.

⁷⁸⁹ Harman, 'yunus', *DİA*, XLIII/597-599.

⁷⁹⁰ Nisâ, 4/163; En'âm, 6/86; Yunus, 10/98; Sâffât, 37/139.

⁷⁹¹ Enbiyâ, 21/87.

⁷⁹² Kalem, 68/48.

⁷⁹³ Nisâ, 4/163.

⁷⁹⁴ En'âm, 6/86.

⁷⁹⁵ Kalem, 68/50.

yegâne kavmin Yûnus'un kavmi olduğu beyan edilir.⁷⁹⁶ Kur'ân'a göre Allah'ın elçilerinden biri olan Hz. Yûnus⁷⁹⁷ kavmi kendisine inanmayınca öfkeyle onlardan uzaklaşmış⁷⁹⁸ yüklü bir gemiye binmiş⁷⁹⁹ çekilen kura sonucunda denize atılmış kendisini bir balık yutmuştur.⁸⁰⁰

Eğer Hz. Yûnus, Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, insanların tekrar dirileceği güne kadar balığın karnında kalabilirdi. Fakat “*Senden başka ilâh yoktur, şüphesiz ben zalimlerden oldum*”⁸⁰¹ diyerek pişmanlığını dile getirince duası kabul edilmiştir. Allah'ın rahmetiyle⁸⁰² güçsüz bir halde balığın karnından çıkarılmış, kendisine gölgelik olarak kabak cinsinden geniş yapraklı yaktîn bitkisi yaratılmıştır.⁸⁰³ Daha sonra, yüz bin ve üzeri insana peygamber olarak gönderilmiştir.⁸⁰⁴ Yûnus'un kavmi iman etmiş, başlarına geleceği bildirilen azaptan kurtulmuş, bir süre daha nimetlerden faydalanarak yaşatılmıştır.⁸⁰⁵ “Hiçbir insanın, ‘Ben Yûnus b. Mettâ’ dan daha hayırlıyım’ demesi uygun değildir” hadisinde Hz. Yûnus, babası Mettâ’ya nisbet edilmiştir. Diğer bir hadiste: “Yûnus b. Mettâ’ dan daha hayırlı olduğunu iddia eden kimse yalan söylemiştir”⁸⁰⁶ buyurularak onun faziletine vurgu yapılmaktadır. Başka bir rivayete göre Resûlullah, Mekke ile Medine arasındaki Herşâ tepesine geldiğinde, “Yuları hurma lifinden olan kızıl bir devenin üzerinde, yünden bir aba ile Yûnus’un buradan telbiye ederek geçtiğini görür gibiyim” demiştir.⁸⁰⁷

Bazı kaynaklar, Hz. Yûnus’un annesinin adını Sadaka olarak zikreder.⁸⁰⁸ Hz. Yûnus Ninovalı’dır ve kavmi putperesttir.⁸⁰⁹ İbn Kuteybe’ye göre⁸¹⁰ Hz. Yûnus, Elyesa’dan (bazı kaynaklarda İlyâs), Makdisî’ye göre de⁸¹¹ Hz. Süleyman’dan sonra

⁷⁹⁶ Yunus, 10/98.

⁷⁹⁷ Sâffât, 37/139.

⁷⁹⁸ Enbiyâ, 21/87.

⁷⁹⁹ Sâffât, 37/140.

⁸⁰⁰ Sâffât, 37/141-142.

⁸⁰¹ Enbiyâ, 21/87-88; Sâffât 37/143-144.

⁸⁰² Kalem, 68/49.

⁸⁰³ Sâffât, 37/145-146; Kalem 68/49-50.

⁸⁰⁴ Sâffât, 37/147.

⁸⁰⁵ Yunus, 10/98; Sâffât 37/148.

⁸⁰⁶ Buhârî, *Enbiyâ*, 24, 35; *Tevhîd*, 50; *Tefsîr-u Sûreti'n-Nisâ*, 26; Enâm, 4, Sâffât, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/242, 254, 292, 342, 348, 390, 440; II/405, 451, 468, 539; İbn-i Mâce, *Zühd*, 33.

⁸⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/216; Müslim, *İmân*, 268, 269; İbn Mâce, *Menâsik*, 4.

⁸⁰⁸ Muhammed b. Abdullah el-Kisâî, *Kisâsü'l-Enbiya*, Lieden 1922, s.396; Zeynüddin İbnü'l-Verdî, *Tarih*, I/28.

⁸⁰⁹ Sa'lebî, *Arâis*, s. 407.

⁸¹⁰ İbn-i Kuteybe, *Maârif*, s. 52.

⁸¹¹ Müciruddin b. Muhammed el-Âlimî el-Hanbelî el- Makdisî, *el-Bed' ve't-Târih*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1962, III/110.

kendi kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Hz. Ali'den nakledilen bir rivayete göre, otuz yaşında iken kendisine vahiy gelen Hz. Yûnus, kavmine otuz üç yıl peygamberlik yapmış, fakat kendisine sadece iki kişi iman etmiştir.⁸¹² Hz. Yûnus, kavminden ümit kesince onlara beddua etmiş, kendisine bu hususta acele davrandığı; kırk gün daha tebliğe devam etmesi, kavminin yine de iman etmemesi durumunda helaka düşürüleceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Hz. Yûnus, tekrar tebliğe başlamış, otuz yedinci günde kavmine üç gün sonra azabın geleceğini, bunun alâmeti olarak da renklerinin değişeceğini söylemiştir. Kırkıncı gün Hz. Yûnus kavminden ayrılmış, Ninovalılar üzerlerine azap bulutları çökünce iman etmişler, tövbeleri kabul edilip bağışlanmışlardır. Kavminin helâk edilmesini beklerken bağışlandığını gören Hz. Yûnus, yalancı durumuna düştüğünü düşünerek öfke ile bir gemiye binerek Ninova'yı terk etmiştir. Bindiği gemi batma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca, çekilen kur'a sonucu gemiden atılır. Bir balık tarafından yutulunca, karanlıklar içinde Allah'a dua eden Hz. Yûnus'un duası kabul edilir ve sahile çıkarılır. Sahilde kabak türünden "yaktîn" bitkisi onu gölgeler. İyileşince tekrar Ninova'ya gönderilir. Rivayete göre, Hz. Yûnus balığın karnında üç, yedi, yirmi veya kırk gün kalmıştır.⁸¹³

Diğer bir rivayete göre Hz. Yûnus, Ninova halkını kırk gün boyunca Allah'a iman etmeye ve kötülüklerden uzak durmaya çağırır, fakat kavmi onu dinlemez. Allah Hz. Yûnus'tan şehri terketmesini ister, ardından azap gelince halk tövbe eder. Allah da onları bağışlar. Buna öfkelenen Hz. Yûnus, "Allah'ım! Onlar beni yalancı çıkardılar ama sen onları affettin, bir daha onların yanına dönmeyeceğim" diyerek bir gemiye biner. Fırtına çıkınca Hz. Yûnus gemiden atılır ve Hint'ten geldiği söylenen bir balık tarafından yutulur. Balığın karnında üç veya kırk gün kalır. Allah'ın emriyle balık onu tüysüz yavru kuş gibi, ayakta duramaz, göremez ve yürüyemez bir halde Dicle kenarına çıkarır. Allah onun için dört dallı bir bitki yaratır, Cebrâil gelerek vücudunu mesheder. Dişi bir ceylan onu emzirir. Hz. Yûnus kırk günlük uykusundan uyanınca bitkinin kurduğunu, ceylanın gittiğini görerek üzülür. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk kendisinin kuruyan bitkiye üzüldüğünü, fakat yüz bin insana acımadığını söyler. Daha sonra Yûnus kaybettiği eşine ve çocuklarına kavuşarak memleketine döner, ölünceye kadar tebliğ görevini sürdürür.⁸¹⁴

⁸¹² Sa'lebî, *Arâis*, s. 408.

⁸¹³ Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, II/417-418; Sa'lebî, *Arâis*, s. 408-411.

⁸¹⁴ Kisâî, *Kisâsü'l-Enbiya*, s. 296-301.

Hz. Yûnus'un peygamberliğinin balık tarafından yutulmadan önce mi sonra mı olduğu, öfkeyle çıkıp gittiğinde kime öfkelendiği hususunda çeşitli yorumlar vardır "Ve o balık sahibini de an; hani o gücümüzün kendisine ulaşamayacağını sanarak öfkeyle çıkıp gitmişti" âyeti,⁸¹⁵ müfessirlerce farklı şekillerde yorumlanmıştır. Hz. Yûnus, İsrâiloğulları'ndan dokuz buçuk kabileyi esir alıp götürken krala esirleri salıvermesi için elçi olarak gönderilmek istenir. Fakat o, bu görevi kabul etmez. Kavmi tarafından kınanan Hz. Yûnus, hem kendisini görevlendiren krala hem de kavmine kızarak Ninova'dan uzaklaşır.⁸¹⁶ Cebrâil, Hz. Yûnus'tan hemen Ninova'ya gidip halkı uyarmasını ve azabın çok yakın olduğunu bildirmesini ister. Hz. Yûnus ise yolculuk için binek aramaya koyulur. Cebrâil acele etmesini tekrar söyleyince, öfkelenerek bir gemiye binerek oradan uzaklaşır.⁸¹⁷ Halka, inanmadıkları takdirde hemen azabın geleceğini bildirmiş, fakat Allah tövbeleri sayesinde onları affedince; Hz. Yûnus yalancı durumuna düşmüş ve bundan duyduğu öfkeyle Ninova'dan ayrılmıştır.⁸¹⁸

Yûnus, kavmini gelecek azap konusunda uyarıp Ninova'dan ayrılmıştı. Ninovalılar'ın tövbe etmeleri üzerine, tövbeleri kabul edilmiş Yûnus'a tekrar kavmine dönmesini emredilmiştir. Fakat kavminin tövbesinden habersiz olan Hz. Yûnus, öldürülmekten korktuğu için kavmine öfkelenerek oradan ayrılmıştır. Bindığı gemiden denize atılıp, onu yutan balığın karnında bir süre kalarak cezasını çekmiştir.⁸¹⁹

Yunus(a.s.) yaşadığı pişmanlığı, tenzih, tesbih ve itirafla şöyle dile getirmiştir:

وَدَا النُّونَ إِذْ ذَهَبَ مُغَاصِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ

مِنَ الظَّالِمِينَ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ "Zünnûn'u da (Yûnus) zikret.

Hani Öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!" diyerek yalvardı. Bunun üzerine

⁸¹⁵ Enbiyâ, 21/87.

⁸¹⁶ Semerkandî, *Bahru'l-Ulum*, II/438; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI/355-356; 22/178.

⁸¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI/355; Taberî, *Târîh*, I/375.

⁸¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI/356.

⁸¹⁹ Makdîsî, *el-Bed'*, III/110-113.

duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarıyoruz."⁸²⁰

Hz. Yûnus, Kur'ân'da pişmanlığına en açık şekilde vurgu yapılan peygamberlerden birisidir. Onun yaşadığı bu büyük ve açık pişmanlığı anlatan ayetler üzerinde, tefsirlerde tafsilatlı yorumlar yapılmıştır. Hz. Yûnus yaşadığı öfke ile tövbe etmeksizin kalsaydı, "mezmum/kendisi ve diğer yaratılmışlar tarafından kınanlardan" olacaktı. Fakat o, hatasını itiraf ederek Allah'tan "*Senden başka ilah yoktur. Seni her türlü noksanlıktan tesbih ile tenzih ederim. Şüphem yok ki ben kendime yazık ettim*"⁸²¹ yakarışı ile affını talep etti. Bu aynı zamanda pişmanlığını da ortaya koymak anlamına geliyordu. Eğer Allah'ın nimeti ona yetişmemiş olsaydı, tevbe ve nedâmetle tesbihi ilham edip duasına icabet etmese idi; denizde kendisini yutan balığın karnından çıkarıldığı yere mezmum bir şekilde atılacak, pişmanlığı ebediyen sona ermeyecekti.⁸²²

Yûnus sûresinde onun kavminin inkârdan vazgeçerek helak edilmekten kurtulduğu bildirilmekte,⁸²³ Enbiyâ sûresinde tebliğinin başlangıcında halkının kendisine inanmamasına kızarak ülkesini terkettiği,⁸²⁴ ancak Allah tarafından sıkıntıya uğratılınca yanlışlığının farkına vanp "karanlıklar içinde" (balığın ağzında) iken, "*Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!*" diyerek Allah'a karşı pişmanlığını dile getirdiği anlatılmaktadır. Bu pişmanlık dolu duaya, Allah tarafından icabet edilmiş; sıkıntı ve kederden kurtarıldığı bildirilmiştir. Kalem sûresinde ise, tebliğde sabırsızlık gösterip öfkeye kapılması eleştirilmekte, ardından Allah'ın nimeti sayesinde içine düştüğü durumdan kurtulduğu anlatılmaktadır.⁸²⁵

Hz. Yûnus, izin verilmeden tebliğ görevini terk ettiği için cezalandırılmıştır. İşlediği suç karşılığı, gecenin karanlığı, denizin karanlığı ve balığın karnındaki karanlık olmak üzere üç karanlıkla cezalandırılmıştır. Akabinde, yaptığı istiğfar ve tövbe ile pişmanlığı mazur görülmüş ve affedilmiştir. Yûnus'u affettiren duanın içeriğindeki, "kendi nefsinin kendisine zulmettiğini ikrarı ve itirafı", kişinin deruni

⁸²⁰ Enbiya, 21/87-88.

⁸²¹ Enbiya, 21/87-88.

⁸²² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI/4071-4076.

⁸²³ Yunus, 10/98.

⁸²⁴ Enbiya, 21/87-88.

⁸²⁵ Kalem, 68/48-50.

nedâmetinin affedilmede oynadığı hayati role dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber: “Kim darda kalıp da, (Yûnus’un) bu duası ile yakarırsa, kesinlikle icabet olunur”buyurmaktadır.⁸²⁶

Hiç bir kerbû-bela ehli yoktur ki, bu dua ile dua etsinde affedilmiş olmasın. Kur’ân’ın amacı, salt tarihsel bilgi vermek değildir. Olayın ibret verici yönünü öne çıkarmayı hedeflediği için onun hayatı hakkında daha fazla ayrıntı vermeye gerek görülmemiştir. Allah Teâlâ peygamberlerini, başlarına gelen olağan dışı olaylarla eğitmiş, zorlu geçecek bir tevhid mücadelesine hazırlamıştır.⁸²⁷

Hz. Yûnus, kavmini uzun süre putperestlikten vazgeçirip tevhid inancını benimsemeye çağırmışsa da; bunda başarılı olamamıştır. Bunun üzerine onların ıslah olmayacağını düşünüp kızgınlıkla ülkesinden ayrılmıştır. Kendisine vahyin gelmesini beklemeksizin, izinsiz olarak tebliğ ile mükellef olduğu halkı terk etmiştir. Aynı zamanda Allah’ın kendisini her yönden kuşattığını unutup, kendisini kimsenin Ninova’ya asla bir daha döndüremeyeceğini zannetmiştir. İşte bu iki zelleğe karşılık üç karanlık ile cezalandırılmıştır. Onun, kötü olarak nitelediği ve pişman olduğu davranışı bir anlık gaflet ve öfkeden kaynaklanmış, çektikleriyle de bedelini ödemiştir, "...balığın karnında kalırdı" ifadesi, "...olsaydı ...olurdu" şeklinde bir varsayıma dayanıyor; yani o, “iyi bir kul olmasaydı balık kendisini yutacak, orada ölecek ve tekrar dirilmesi kıyamete kalacaktı” anlamındadır.⁸²⁸

Halkına gelince, onlar azabın işaretlerini görüp peygamberlerinin söylediklerinin doğru olduğunu anlamışlar ve önce Hz. Yûnus’u aramaya başlamışlardır. Onu bulamayınca, her şeyin sahibi olan Allah’a yalın ayak baş açık bir şekilde yaptıklarına pişmanlık duyarak dua edip iman etmişlerdir.⁸²⁹

Onun balığın karnında canlı kalması sünnetullahı uygun mudur? diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilebilir: Öncelikle peygamberlerin mucizeleri zaten sünnetullahın geçici olarak uygulanmadığı durumları anlatır. Ayrıca 1891 yılının Ağustos ayında "Star of East" adındaki bir balıkçı teknesi, balina avlamaya çıkar. Balıkçılar yaklaşık 20 fit uzunlukta 5 fit genişlikte ve tam 100 ton ağırlığında olan bir

⁸²⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, III/131-132.

⁸²⁷ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur’an Yolu*, IV/552-553.

⁸²⁸ İbn-i Aşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr*, XVII/130-134; Zemahşerî, *Keşşâf*, III/133; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur’an Yolu*, IV/552-553; III/697.

⁸²⁹ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II/438.

balınayı yararlar. Balınayı yakalamak için mücadele ettikleri bir esnada "James Bartly" adlı balıkçı denize düşer ve balına da onu yutar. İki günden daha fazla bir süre sonra balınayı ölü olarak bulurlar. Balıkçılar onu tekneye çekerek karnını yararlar. Arkadaşlarını balığın onu yutmasının üzerinden tam 60 saat geçmesine rağmen sağ olarak kurtarmışlardır.⁸³⁰

Hidayet ve fetih kapılarının anahtarları, peygamberler de dâhil, kulların elinde değildir. Peygamberler ve onların varisleri olan tebliğcilerin görevi iman ettirmek değil, imana davet etmektir. “*Sen rabbinin hükmüne sabret; şu balık sahibi gibi olma. Hani o, öfkeli olarak seslenmişti.*”⁸³¹ Muhâtabların davete icabet etmemeleri, tebliğcilerin onları, öfke ile terk etmelerini değil, kararlılıkla tebliğe devam etmelerini gerektirir. “*Zünnûn'u da (Yûnus) zikret. Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti.*”⁸³² Hz. Yûnus, iman etmeyen kavmini öfkeyle terk etmiş ve neticesinde sınanmıştır.

Allah adına yapılan tüm davetler, yine ancak O'nun izni ve emri ile mecra değiştirebilir. Kendi kanaat ve reyleri ile mecra değişikliğine gidemezler. Davetçiler, tevhidin sahibi değil, sadece muvazzaflardır. Onlar davayı kendi adları ile aynileştiremezler. Dolayısıyla vaad edilen ceza kaldırıldığında ya da ertelendiğinde, topluma karşı mahcubiyet içinde olmak ve onların eleştirisinden korkarak başka çıkış yolları aramak caiz değildir. Böyle bir teşebbüs, görevi terk etme ile aynı manaya geleceği için büyük pişmanlık ve hüsrânlar doğurabilir. “*Sen rabbinin hükmüne sabret; şu balık sahibi gibi olma. Hani o, öfkeli olarak seslenmişti. Rabbinin lütfu imdadına yetişmeseydi o, mutlaka ıssız bir sahaya kınanmayı hak etmiş olarak atılacaktı.*”⁸³³

3.1.9. Hz. Muhammed'in Pişmanlığı

Hz. Muhammed, İbrâhim'in oğlu İsmâil'e nisbetle 'İsmâîliler' diye de anılan ve bölgeye ilk yerleşen üç ana koldan birini teşkil eden Adnânîler'e (Arab-ı müsta'ribe) mensuptur. Soy kütüğünün yirmi birinci göbekten atası olan Adnân'a kadar uzanan kısmı güvenilir bulunarak zikredilmiş, ondan sonrası Hz. Peygamber'in

⁸³⁰ Mevdûdî, *Tefhîm*, V/44-46.

⁸³¹ Kalem, 68/48.

⁸³² Enbiya, 21/87.

⁸³³ Kalem, 68/48-49.

de işaretiyle yaygınlık kazanmamıştır.⁸³⁴ Bizzat kendisi tarafından tasdik edilen ve kaynaklarda zikredilen soy kütüğü şöyledir: “Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib (Şeybe) b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ‘b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri (Kureyş) b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnân.”⁸³⁵

Hiz. Muhammed, genel kabul gören görüşe göre Fil Vakası’ndan elli veya elli beş gün sonra Rebûlevvel ayının 12’sinde Pazartesi günü Adnânîler’in ana yurdu kabul edilen Mekke’de dünyaya gelmiştir.⁸³⁶ Hiz. Muhammed’in dedesinin bir adağı nedeniyle babası kurban edilmek istenmiş, kur’a usulüyle yerine yüz deve kurban edilmiştir.⁸³⁷ Bundan dolayı Hiz. Peygamber, hem bu olayı hem de büyük dedesi Hiz. İbrâhim’in oğlu İsmâil’i kastederek, “Ben iki kurbanlığın çocuğuyum” demiştir.⁸³⁸

Babası Abdullah, on sekiz yaşlarında iken Âmine ile evlenmiş; ticaret için gittiği Suriye’den dönerken Yesrib’e (Medine) uğramış ve orada hastalanarak vefat etmiştir. Annesi Âmine, Kureyş Kabilesinin Benî Zühre koluna mensup Vehb b. Abdümenâf’ın kızıdır. Kaynaklarda, Hiz. Muhammed’in ana rahmine düşmesinden doğumuna kadar geçen zaman içinde bazı fevkalâde olayların meydana geldiğine dair rivayetler yer almaktadır.⁸³⁹

Doğum esnasında diğer annelerin çektiği sancıları çekmeyen Âmine, kayınpederi Abdülmuttalib’e haber göndererek bir torunu olduğunu müjdelemiştir. Abdülmuttalib torununun doğumu şerefine verdiği ziyafette ona Muhammed adını vermiştir.⁸⁴⁰ Altı yaşına gelen Muhammed’i câriyesi Ümmü Eymen’le birlikte yanına alan Âmine; Abdülmuttalib’in dayıları, Benî Neccâr’ı ve Abdullah’ın kabrini ziyaret etmek amacıyla Yesrib’e gitmiştir. Yesrib’de bir ay kadar kaldıktan sonra, dönüşte Medine’ye yaklaşık 190 km. mesafede bulunan Ebvâ köyünde hastalanıp vefat

⁸³⁴ İbn-i Sa‘d, *Tabakât*, I/56, 58.

⁸³⁵ Mustafa Fayda, “Muhammed”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX/408.

⁸³⁶ İbn-i Sa‘d, *Tabakât*, I/100-101; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/31.

⁸³⁷ İbn-i Sa‘d, *Tabakât*, I/101.

⁸³⁸ Hâkim, *Müstedrek*, II/604; Ebu’l- Fidaîsmaîl b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa ve Müzîlû’l-İlbas amma İstehera mine’l-Ehadis alâ*, Elsineti’n-Nas, (zabt-tashih- haşiye. Muhammed Abdülaziz Halidi), Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2009, I/230-231.

⁸³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/127, 128; İbn-i Sa‘d, *Tabakât*, I/98-99.

⁸⁴⁰ Fayda, “muhammed”, *DİA*, XXX/409.

etmiştir. İki yıl dedesiyle yaşayan Muhammed(a.s.), dedesinin ölümünden sonra amcası Ebû Tâlib'in himayesinde kalmıştır.⁸⁴¹

Yirmi beş yaşına geldiğinde Mekke'nin ileri gelenlerinden Hatice b. Huveylid ile evlenmiş, ondan altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Kırk yaşına geldiğinde Miladi 610 yılında, Nur dağında âdeti olduğu üzere çekildiği bir tefekkür ve inzivada ilk vahiy gelmiş, Alak suresinin ilk beş ayeti nazil olmuştur. Hira mağarasından dönerken Cebrâil'i tekrar görünce, korku ve heyecanla evine gidip yatağına girmişti. Bu esnada Cebrâil evinde karşısına çıkarak Müddessir sûresinin ilk âyetlerini okudu. Bu âyetlerde artık ilâhî tebliğleri insanlara ulaştırma zamanının geldiği belirtilmekte, bu görevi ifa ederken Yüce Rabbine güvenmesi istenmekte, ayrıca maddî ve mânevî kirlere uzak durması tâlimatı verilmekteydi. Hz. Peygamber o andan itibaren çevresindeki insanları İslâm'a davet etmeye başladı. Bu davet üç yıl kadar gizlice sürdü.⁸⁴²

Diğer peygamberler gibi Hz. Peygamber'in risalet hayatında da; yaşadığı pişmanlıklar vardır. Burada, Hz. Peygamber'in hayatında yaşadığı tüm pişmanlıklar değil, sadece ayetlere konu olan pişmanlıklar üzerinde durulacaktır.

3.1.9.1. Hz. Muhammed'in "Abdullah İbn-i Ümmi Mektum" Pişmanlığı

Âmâ olan Abdullah'ın asıl adı, Abdullah b. Şureyh b. Rebia el-Fihri'dir. Amir İbn Lüeyy oğullarındandır. Abdullah bir gün, soru sormak üzere Hz. Peygamber'in yanına gelmişti. O sırada Hz. Peygamber'in yanında, Utbe b. Rebia ve kardeşi Şeybe b. Rebia, Ebû Cehil b. Hişam, Abbas b. Abdilmuttalib, Ümeyye b. Halef ve Velid b. Muğire gibi Kureyş'in ileri gelenleri vardı. Hz. Muhammed, bunların müslüman olmaları durumunda başka kimselerin de müslüman olacaklarını düşünerek, bu kişileri İslâm'a davet ediyordu.⁸⁴³ Tam bu sırada âmâ olan Ümmi Mektum, Hz. Peygamber'e: "Allah'ın sana öğrettiklerini bana da öğret. Bana da oku" diye seslenmeye başladı. Bunu, üst üste birkaç kez ve ısrarla tekrarladı. Peygamber, sözünün kesilmesi ve muhâtabları ile yaptığı önemli konuşmanın /davetin inkıtaya uğramasından rahatsız oldu. Bu rahatsızlığını da yüzünü ekşiterek ve hareketleri ile belli etti. Bunun üzerine Abese suresinin ilk on ayeti nazil oldu.

⁸⁴¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/43-44.

⁸⁴² İbn-i Hişâm, *Tabakât*, I/244; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/74.

⁸⁴³ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIV/246.

عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ يُدْرِيكَ أَعْلَاهُ يَرْكَاؤُ يَدْرُكُ فَتُنَفَعُهُ الذُّكْرَ بِأَمَّا مَنِ اسْتَغْنَىٰ فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّقَا
فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ عَلَيْنِكَ إِلَّا يَرْكَاؤُ مَا مِنْ جَاءِكَ يَسْعَوْهُ وَ يَحْشَىٰ

“Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. Kendini muhtaç hissetmeyene gelince; sen, ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allah’a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldurmuyorsun.”⁸⁴⁴

Bu ayetlerin inzali üzerine Rasûlullah, Abdullah’a karşı yaptığı bu davranıştan dolayı büyük üzüntü duydu. Onunla her karşılaştığında yaşananlardan duyduğu derin pişmanlık ve nedâmetin bir ifadesi olarak: “Kendisi ile Rabbimin beni uyarıp kınadığı zata merhaba” diye seslenir; ona ayrı bir ilgi gösterip halini hatırını ve herhangi bir ihtiyacı olup olmadığını sorardı. Daha sonra, Ümmü Mektum’a verdiği değer için bir nişanesi olarak; katıldığı iki savaşta da onu, kendi yerine Medine’ye vali ve Mescid-i Nebeviyye’ye müezzin ve imam olarak görevlendirdi.⁸⁴⁵

Tefsirlerde, Hz. Peygamber’in yaşadığı bu büyük pişmanlık üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Kimileri imanın Allah katındaki değerine işaret ederek, Ümmü Mektum’un bu hayattaki güç, statü ve konumları ne olursa olsun müşriklerden çok daha değerli olduğuna vurgu yapmışlar;⁸⁴⁶ kimileri de yaşanan bu olayda, Ümmü Mektum’un yaptığı hataya işaret ederek konuya farklı bir bakış açısı ile irdlemiştir. Buna göre kınama, Hz. Peygamber’den açıkça sudur eden bu hareketten dolayı değil, tam aksine kalbinden geçirdiği düşünceye binaen yapılmıştır. Hz. Peygamber’in kalbinin oradakilere meyletmesine ve kıymet vermesine neden olan şey; onların toplum nazarında makamlarının yüksek olması idi. Diğer kişi olan İbni Mektumu’nun kör olması, yakınlığı bulunmaması ve daha az kıymetli olması sebebiyle ona karşı öfkelenmesidir. İşte bu yüz çevirme işi, kalbtteki bu tür düşüncelerden kaynaklandığı için Hz. Peygamber itab edilmiş ve kendisine ashabın eğitimi hususunda izin verilmiştir. Fakat bu hareket, zenginlerin fakirlere tercih edildiği zannını uyandıracak ve dünyanın dine tercih edilmesi vehmini doğuracağı için, böyle bir kınama varid olmuştur. Müfessirler, ayette "yüzünü ekşitti ve çevirdi" diye bahsedilen zatın, Hz. Peygamber (s.a.s); "âmâ, kör" diye bahsedilen zatın da, İbn Ümmü Mektûm olduğu

⁸⁴⁴ Abese, 80/1-10.

⁸⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI/52-53.

⁸⁴⁶ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, XX/320.

hususunda ittifak etmişlerdir. Önce Resûlullah (s.a.s)'den sadır olan o kusurun dile getirilip, sonra da direkt olarak kendisinedoğrudan hitab edilmesi, bu işin çok yadırgandığının göstergesidir. Bu tıpkı, bir kimsenin, suç işleyen birini insanlara şikâyet edip, sonra da bu şikâyetinde suçluyu korumak maksadıyla, onu birtakım azarlar ve delillerle susturarak, doğrudan kendisine hitap etmesine benzer.⁸⁴⁷

Tebliğde, bütün insanlar aynı değer ve aciliyete sahiptir. Hiç bir insan tebliğde ertelenemez, önemsizleştirilemez ve ihmal edilemez. Çünkü dinin yeryüzüne hâkim olup fitnenin ortadan kalkmasında, kurulacak yeni toplumsal adalet düzeninde; kimin daha önemli görevler üstleneceğini ve daha yararlı olacağını ancak Allah bilir. Dolayısıyla tebliğin ulaşmasında, tebliğcinin öngördüğü öncelikler değil, Allah'ın gösterdiği öncelikler geçerli olur. A'mâ, fakir, toplumda şöhreti olmayan kişilerin "tebliğ-i şeriat"e ihtiyacı; toplumun diğer kesimlerinden daha az değildir. Başta Hz.Peygamber olmak üzere bütün tebliğciler bu hususta uyarılmış, tebliğden kimin ne kadar nasiplenip, nefisini tezkiye edeceğine tebliğ ile görevlendirilenin karışmaması emredilmiştir. Tebliğde görevlendirilen son peygamber, kendisine münezzel olan Kur'ân tarafından hata sadır olur olmaz uyarılmaktadır. Bu uyarıyı alan Hz.Peygamber de, vakit kaybetmeden pişmanlık içerisinde hatasından dönmekte ve uyarıya vesile olanlara hiddet ve gazap değil ömür boyu devam eden bir minnet duygusu yaşamaktadır. Bunun neticesi olarak da, yaptığı hatayı açık yüreklilikle ve samimi bir pişmanlıkla, olaya konu olan kişi başta olmak üzere diğer insanlara açıklayabilmektedir. Hz. Peygamber bundan hiç bir zaman geri durmamış, aksine İbn-i Mektum'u her gördüğünde bu hususu dillendirmiştir.

Seyyid Kutub, bu ayetleri tefsir ederken, bir takım sosyolojik tesbitler yapmakta; İslam'ın hedeflediği toplum düzenine dair güçlü umdelere işaret etmektedir. Konunun sadece bir âmâ sahabinin incindiğini vurgulamak ve bu olay sebebiyle Nebi'nin uyarılması olmadığını belirterek önemli hususlara dikkatleri celbetmektedir. "Yücelerin yücesi Allah tarafından onurlandırılmış, eşsiz bir ahlak sahibi olan Peygamberine sert bir üslup içinde azarlama geliyor ve bütün bir Kur'ân içinde yakın ve sevgili dost peygambere karşı "kella-hayır!" kelimesinin kullanıldığı tek yerdir. "Kella" kavramı hitapta azarlama ve sitem anlamına gelir. Hz. Peygamber'in gönlü bu direktif ve azar karşısında üzüntüye boğulmuştur. Bütün gücü ve bütün sıcaklığıyla O'na teslim olmuştur. İslam'ın en temel gerçeklerinden biri olması nedeniyle bu hakikatı bütün hayatı boyunca canlı bir şekilde kişisel hayatında yerleştirmeyi hedeflediği

⁸⁴⁷ Ebu's-Suûd, *İrşadü'l-Akli's-Selîm*, IX/107-108; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXI/54-57.

gibi aynı zamanda müslüman toplumun hayatına yerleştirmeyi de amaçlamıştır. Hz. Peygamber, bu olaydan sonra İbni Ümmü Mektum'a iltifat eder ve onu korur,gördüğü her yerde ona şöyle derdi: "Kendisi sebebiyle, Rabbimin beni azarladığı adam. Hoş geldin, merhaba! Hz. Peygamber ayrıca onu hicretten sonra iki kere Medine'ye kendisinin vekili tayin etmiştir. Nitekim surenin girişinde anlatılan olay bu yeniden doğuşu açıklıyordu. Hem de kısa kesin ve derin çizgileri ortaya koyan ayetlerle bu yeniden doğuş dile getiriliyordu."⁸⁴⁸

3.1.9.2. Hz. Muhammed'in "Tu'me" Pişmanlığı

Tu'me İbni Ubeyrik, Medine'nin kalabalık bir Kabilesine mensup, ahlaki zafiyetleri olan, yaşadığı toplumda özellikle hırsızlık yapması ile tanınan biriydi. Yine bir seferinde komşusundan çaldığı zırhı, un çuvalına koyup saklamak niyeti ile Yahudi olan diğer komşusuna emanet bırakıyormuş gibi teslim etti. Zırhının çalındığını fark eden sahabi, Tu'me'den şüphelenerek ondan davacı olunca, o bunu inkâr ederek zırhtan haberinin olmadığını söyledi. Konunun Rasulullah'a iletilmesi neticesinde, yapılan araştırmada çalınan zırhın, tabanı delik bir un çuvalına konularak komşu Yahudi'nin evine götürüldüğü ortaya çıktı. Muhakame edilen Yahudi, zırhı kendisine koruması için Tu'me'nin getirdiğini söyledi. Tu'me'nin akrabaları, Yahudi'nin yalan söylediğini ve bir Yahudi'nin şahadeti ve beyanının Müslüman topluluğun şahadet ve beyanından daha makbul sayılamayacağını dile getirdiler. Hepsi birden, Tu'me lehinde hüsn-ü şahadette bulunarak beraatini, Yahudi'nin elinin kesilerek cezalandırılmasını istediler. Hz. Muhammed Tu'me'nin beraatine, Yahudi'nin hırsızlıktan elinin kesilmesine karar vermek üzereyken Nisa 4/105-113. ayetler inzal edildi.⁸⁴⁹

Bu ayetlerin tefsirinde müfessirler geniş bilgiler vermişler çok önemli umdeler ve hükümleri tesbit etmişlerdir.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

⁸⁴⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ani'l-Kur'an*, VI/3821-3822.

⁸⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, XI/211-213; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I/335-336; İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/358-360; Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsiriçinde) *Envâru't-Tenzil*, II/159-161; Hâzin, (Mecmuatinmine't-Tefâsir) *Lübâbu't-Tevîl*, II/160; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, II/160-61; Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs*, II/160; Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Tevîli'l-Kur'ân*, Beyrut 1999, IX/175-176.

«Doğrusu biz sana kitabı hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hüküm veresin. Hâinlerden taraf olma. Ve Allah'tan mağfiret dile. Çünkü Allah çok yarlıgayıcı, çok esirgeyicidir.»⁸⁵⁰

Ubeyrik isminde bir şahsın Beşir, Bişir ve Mübeşşir adlarında üç oğlu vardı. Bişir'e Ebû Ta'ma diye lâkap takmışlardı. Ebû Ta'ma şairdi. Fırsat buldukça şiirleriyle Müslümanları hicveder, sonra “bunu falancadan duydum” diyerek suçunu iftira atarak kapatır, işin içinden çıkardı. Ebû Ta'ma, bir akşam Ebû Katade'nin amcasının evinin kileri olarak kullandığı yere hırsızlık için girmiş ve orada bulunan zırhı un çuvalının içine koyarak çalmıştı. Ebû Katade bu olayı şöyle anlatır: “Amcamın kiler olarak kullandığı bir yer vardı, silâhı ve bütün yiyecekleri orada bulunurdu. Ebû Ta'ma gelip orada ne varsa hepsini çalmış. Sabah olunca amcam beni çağırdı ve evinin yağma edildiğini söyledi. Bunu kimin yaptığını sordum, amcam Ebû Ta'ma'nın yapmış olabileceğini söyledi. Durumu Peygamberimize haber vererek: ‘Ey Allah'ın Resulü, Ebû Ta'ma gece amcamın evini soymuş, yiyeceklerini ve silahını almış. Yiyeceklerden vazgeçtik, bari silâhını versin’ dedim. Bunun üzerine Peygamberimiz onları çağırarak, amcam Rufaa'nın evinin kendileri tarafından yağma edildiğinin iddia edildiğini söyleyince; onlar, bunu kabul etmeyerek kendilerini şöyle savundular: “Ey Allah'ın Resulü, Rufaa ve yeğeni, bizim ailemize karşı önceden husumet besliyordu.Şimdi de kendilerini temize çıkarmak için, hırsızlık iftirasında bulunuyorlar.Biz bu suçlamalarıyla kabul etmeyiz.” Peygamberimiz, onların bu inandırıcı savunmalarının doğruluğuna hükmetti ve Ebû Katade'ye: “Müslüman ve Salih kimseler olduklarını söyleyen kimseleri, elinde bir delil olmadığı halde hırsızlıkla suçlayarak neredeyse bana yanlış bir karar verdirecektin” diyerek serzenişte bulunarak, onların hırsızlık yapmadığına kani olduğunu işaret etti. Tam o sırada bu âyet-i celile nazil oldu, onların ihanetini beyan etti. Bu ilahi rahmet ve fadl ile Hz. Peygamber,hikmet ve nübüvvet sayesinde böyle bir hatadan ve kusurdan korunmuş; akabinde de minnetle yadedilecek olsa bile istiğfara davet edilmiş olmak belîğ bir itabı işaret etmektedir. Peygamber, hem iftiraya uğrayan Yahudi Zeyd ibn Semin’e, hem de “başkasına delilsiz suç isnadı ile kendisini yanlış karara sevk etmek istediğini” söyleyerek azarladığı Katade’ye karşı gösterdiği davranışından dolayı pişmanlık yaşamıştır. Bu pişmanlık ve hatadan istiğfar ile dönmeside ayetle kendisine

⁸⁵⁰ Nisa 4/105-106.

emredilmiştir. Bu itap ve istiğfarı emrediş, Hz.Peygamber'in şahsında haksızları örtbas etmek için yanlış karar veren ve verilmesine neden olan tüm taraflara şamildir.⁸⁵¹

Bu ayetlerin nuzulünden sonra, Ebû Ta'ma'nın hırsızlığı ve hainliği sabit olup bu durum herkes tarafından anlaşılınca; Hz. Peygamber onun elinin kesilmesini emretti. Zira Yüce Allah hırsızlık yapan erkekle, hırsızlık yapan kadının ellerinin kesilmesini emretmiştir.⁸⁵² Peygamberimiz de bu ilâhî emri, kim olursa olsun hırsızlık yapana tatbik etmek zorundaydı. Hırsızlık yaptığı için Peygamberimiz Ebû Ta'ma'nın da elinin kesilmesini emretti. Fakat yakınları, münafıklar ve bir kısım Yahudiler buna razı olmadılar. Zira o, kendi yakın çevresinde hürmet gören ve sözü dinlenen biri idi. Bundan dolayı elinin kesilmesini gururlarına yediremeyerek karşı çıktılar ve mücadeleye giriştiler. Onlardan bir kısmı silahlarıyla birlikte gelerek, Peygamberimizin yanında bulunan Ebû Ta'ma'yı zorla alıp kaçırdılar. Bu dünyada hainleri, hırsızları, yalancıları, Allah'a isyan edenleri savunanlar, kıyamet günü de onları savunabilecekler mi? Elbette savunamayacaklardır. Burada yalancı şahit tutanlar, orada kimi yalancı şahit tutacaklar? Yoksa bunlar hiç ölmeyecekler mi? Yoksa Allah'ın kudretini mi inkâr ediyorlar? Ne yaparlarsa yapsınlar mutlaka Allah'ın huzuruna çıkacaklar, burada yaptıklarından birbir hesap vereceklerdir. Hırsızlar, hainler, Allah'a isyan edenler ve onları savunanlar yaptıklarının cezasını çok fazlasıyla göreceklerdir. Her kim, kendisiyle Allah arasında bir suç işler de, onu bir masumun üstüne atarsa şüphesiz ona iftira etmiş ve apaçık bir günah işlemiş olur. Hem yapmış olduğu suçun günahını yüklenmiş, hem de başkasına iftiranın vebalini yüklenmiş olur. Zira başkasına iftira etmek ve suçsuz birinin üzerine suç atmak en büyük günahdır. Şayet bunda muvaffak olsalardı onun vebali yine kendilerine aitti. Çünkü onlar yalan yere yemin ederek suçluyu gizlemişler, masum birinin cezalandırılmasını sağlamak istemişlerdir.⁸⁵³

Bu olay çeşitli yönlerden farklı ihanetleri bünyesinde barındırmaktadır. Öncelikle Hz. Peygamber'in peygamberliğine karşı yapılmış bir ihanet vardır. Onun

⁸⁵¹ Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzil*, II/159-161; Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbu't-Tevîl*, II/160; Elmalılı, *Hak Dini*, III/1457-1460.

⁸⁵²Maide, 5/38.

⁸⁵³ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I/336; İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/359; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX/359; Mehmed Vehbi, *Hülasatü'l-Beyân*, III/1037-1038; Elmalılı, *Hak Dini*, III/1457-1460.

siyasi ve dinî konumu bilindiği halde masum birinin elinin kesilmesini emretmesi için uğraşmak, onun kurmak istediği nizama ve tesis etmek için uğraştığı adalete en büyük ihanettir.⁸⁵⁴ Hele bunu kavmiyetçilik adına yapmak ikinci büyük ihanettir. Zira Hz. Peygamber her türlü kavmiyetçiliği reddetmiş, buna kalkışanların durumunu, “Asabiyet dâvâsına kalkışan, onu yaymaya çalışan, bu dâvâ uğrunda mücadele eden kimse bizden değildir”⁸⁵⁵ hadisiyle açıklamıştır. Kul her zaman hata yapabilir. Peygamber de olsa insan hataya düşebilir. Aslolan hatayı açık yüreklilikle karşılayıp, çeşitli bahanelerle örtmeye çalışmadan pişman olmaktır. Kibire kapılmaksızın kulluğun verdiği sıradanlık ve sessizlik içinde hatasını düzgün bir şekilde okuyup, sebep-sonuç ilişkisini doğru kurarak; ilerde yeniden aynı hataya düşmemek için derin bir pişmanlıkla kendini onarmaya yönelmek gerekir. *İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma! Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok yarlığayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir. Kendilerine hıyanet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez.*⁸⁵⁶

Gerçek, her zaman çoğunluğun iddia ettiği gibi olmamaktadır. Hatta bazı durum ve zamanlarda, “kavim hamiyyeti” gibi cahili faktörlerin, zalimi mazlum, mazlumu da zalim gösterebileceği hakikati akıldan çıkarılmamalıdır. Bu ve buna benzer insan ve toplum fitratında bulunan menfi huylar hak ararken, hak isbatı yaparken ve hüküm verilirken sürekli göz önünde bulundurulmalıdır. Aksi halde hak ve hukuk, çoğunluğun yalancı şahitliğinin gölgesi altında zayi olur.

*“Haydi, siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz; ama kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak! Kim bir kötülük yapar veya nefesine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok yarlığayıcı ve esirgeyici bulacaktır. Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur. Allah her şeyi bilmektedir, büyük hikmet sahibidir. Kim de bir hata veya günah işler, sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa şüphesiz büyük bir iftirada bulunmuş ve apaçık bir günahı yüklenmiş olur.”*⁸⁵⁷

⁸⁵⁴ Râzî, Mefâtihu'l-Ġayb , XI/211-213,215.

⁸⁵⁵ Ebu Dâvud, *Edeb*, 121.

⁸⁵⁶ Nisa, 4/105-106.

⁸⁵⁷ Nisa, 4/105-109.

Kollektif vicdanın, yalan üzere birleşmesi imkânsızdır. Ancak, cahiliye döneminin beslediği saiklerle, bir kabilenin ekserisi suçluyu koruyup, suçu bir masumun üstüne yıkmaya yeltenebilmektedir. Bundan dolayı davaları karara bağlayanlar, tüm ayrıntıları ve delilleri incelemeli ve hüküm vermede aceleci olmamalıdır. Hakikat, bazen küçük ayrıntılara gizlenmiş olarak karşımıza çıkabilmektedir. Haksızı korumak adına bir günahsıza suçu yıkmaya gayretinde olan bir toplum, asr-ı saadette bile varolmuşsa, kıyamete kadar da var olacaktır. Böylesi topluluklar bir hakkın zayi edilmesinde ittifak ederse, nifak hastalığı ile ibtila olmaktan kurtulamazlar.

*“Kim de bir hata veya günah işler, sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa şüphesiz büyük bir iftirada bulunmuş ve apaçık bir günahı yüklenmiş olur. Allah'ın sana lütfü ve esirgemesi olmasaydı onlardan bir grup seni yanıltmaya yeltenmişti; hâlbuki onlar ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir. Sana Allah'ın lütfü gerçekten büyük olmuştur”.*⁸⁵⁸

Tume'yi kavmiyetçilik hamiyeti ile savunmak için harekete geçen Kabilesinin münafık olduğunda tüm müfessirler ittifak etmiştir. Adalet duygusunu, kavmiyet hamiyetine tercih ettikleri için, suçu bir yahudi olan mazluma yıkmaya yeltinmeleri nedeniyle de nifaka bulaşmışlardır. Adalet düsturu, inanç birlikteliğinden önceliklidir. İnsan hakları ve inanç hürriyeti, adalet düsturu ile ayakta kalabilir; neseb hamiyeti şöyle dursun inanç hamiyetine bile kurban edilemez. İnsanlık için en büyük erdemlerden birisi ve en önemlisi olan adalet, kendisine riayet edildiğinde, yaratılanları tek tek ve ictimai olarak korur ve ayakta tutar. Aksi durumda ise, zulüm tüm fertleri ve toplumu ayrı ayrı çürütür tüketir. Kitap, bireysel ve ictimai çürümeyi önlemek ve hainlere toplumun çoğunluğunun sırt vererek onları azgın birer ceberrut haline dönüştürmesini önlemek için indirilmiştir. Hüküm verirken sadece maddi deliller ve karineler hakkın ortaya çıkarılmasında her zaman yeterli olmayabilir. İthama maruz kalanların suçu işleyip işlemediğinin anlaşılması için, ilgililerin geçmiş hayatları -tek belirleyici unsur haline getirilmeden- göz önünde bulundurulmalı ve çok önemli bir referans olarak değerlendirilmelidir. İnsanların geçmişte ortaya koydukları hayatlar, geleceklerini inşaada önemli bir göstergedir.

⁸⁵⁸Nisa, 4/112.

Gerek onun bu olaydan kurtulması için yalancı şahitlik yapan ve gerekse kaçması için kendisine yardımcı olan akrabaları ise, bu ayetlerle kavmiyetçilikleri nedeniyle sert bir şekilde azarlanmaktadır. Onların şahsında bütün müslümanlara kavmiyet ve Kabile endişelerinin adaleti engellememesi gerektiği öğretilmektedir. Bir kimsenin, haksız olduğu halde kendi grubundan bir kişiyi savunup, haklı olduğu halde karşı gruptan bir kimseyi suçlaması apaçık bir ihanettir. Başkalarına karşı böyle davranan aslında kendisine ihanet etmiş olur. Çünkü o, kendisine emanet olarak verilen akıl, kalp ve bütün diğer melekelerini yaratılış gayesi dışında kullanmış olur. Bunun yanı sıra o, Allah'ın kendisine, ahlâkını korumakta yardımcı olsun diye verdiği vicdanını bastırır ve böylece vicdanı tam anlamıyla devreye girip onu bu haince davranıştan kurtaramaz. Dolayısıyla kişi kendisine haksızlık edip haince davranabiliyorsa, başkalarına da rahatlıkla böyle davranabilir.⁸⁵⁹

3.1.9.3. Hz. Muhammed'in "Ayrıcalık Talebini Hoşgörme" Pişmanlığı

Hz. Peygamber, Süheyb, Habbâb, Bilal, Ammar b. Yâsir, Selman ve sair fukara-i müslimin ile oturup sohbet ederken; müşriklerden bazı zenginler, ondan bu fakirleri yanından uzaklaştırmasını talep etmişlerdir. Zahirde, kendilerini onlara denk görmedikleri için onları uzaklaştırmasını talep etmişlerse de gerçek amaçları Hz. Peygambere hile yapmak ve etrafındaki samimi insanları dağıtmasını sağlamaktır.⁸⁶⁰ Bu talebi Hz. Peygamber "Ben müminleri kovamam" diyerek reddince, onlar kendileri geldiğinde yoksul müslümanların ortamı terk etmelerini, gittiklerinde geri dönmelerini, o da olmazsa en azından ayakta durmalarını istemişlerdi.⁸⁶¹

Hz. Peygamber, onlara İslam'ı kabul ettirebilmek ümidi ile Ömer'in tavsiyesine de uyarak bu teklifi kabul etmişti. Ancak, müşrikler bu hususun yazıya dökülmesini talep etmişler, Peygamber bir sahife ile Ali'yi çağırıp bu hususu yazı ile tevsik edecekken, En'am suresi 6/52 ve 53. ayetler nazil olmuştur. Bir diğer rivayete göre ise Hz. Peygamber, yukarıda adı geçen sahâbeleri çalışarak kendileri ve aileleri için rızık kazansınlar diye onları mescitten göndermek istemişti. Bunun üzerine ilgili

⁸⁵⁹ Mevdûdî, *Tefhîm*, I/402-407.

⁸⁶⁰ Ebu İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve I'râbuhu*, thk. Abdulcelil Abduh, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988, II/251.

⁸⁶¹ Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, s.45-46.

ayetler inmiş, onların rızkının da hesabının da Hz. Peygambere değil, Yüce Allah'a ait olduğu haber verilmiştir.⁸⁶²

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ كَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ

“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun. Böylece insanların bazısını bazısı ile denedik ki, “Allah, aramızdan şu adamları mı iman nimetine lâıyk gördü?” desinler. Allah, şükreden kullarını daha iyi bilen değil mi?”⁸⁶³

Bu ayetlerde, Hz. Peygamber bu teklifi kabul etme kararından dolayı uyarılmış; bu olaydan sonra Habbab’ın anlattığına göre Peygamber, pişmanlığını fiili olarak göstermek için, köle ve fakir müslümanlardan oluşan grupta otururken dizlerini onların dizlerine dayayarak oturmuştur. Daha önce toplandıklarında müminlerin meclisi dağılmadan erken kalktığı olurken, bu olaydan sonra asla onlar dağılmadan meclisi terk etmemiş ve şu dua ile pişmanlığını ortaya koymuştur: “Hamdolsun Rabbime! Ümmetimden, kendileri ile beraber olma konusunda sabırlı olmamı bana emretmeden önce eski hal üzere canımı almadı. (Ey arkadaşlarım) Bundan böyle hayatta sizinleyim, ölümdede sizinleyim.”⁸⁶⁴

Hz. Peygamber’in “Elhamdülillah” diye başlayan bu hadisi, fakirlerle birlikte olmamasını isteyenlerin tekliflerine gönlünün kaydığı anlarda, bu teklife sıcak bakar bir gönül halinde iken ecelinin gelmemiş olmasına sevincini ortaya koymaktadır. Allah tarafından bu teklife karşı uyarılıp ikaz edilmesine şükrederken, aynı zamanda gönlünden geçirdiği müşriklerin teklifini kabul etmeye yönelik düşüncesinden dolayı duyduğu pişmanlığa da vurgu yapmıştır.

Hangi şekilde yorumlanırsa yorumlansın bu âyet, insanın, mevki, zenginlik ve soyuna göre değil; iman, Allah'a saygı ve ruh yüceliğine göre değer taşıdığını ortaya koyması, ayrıca Hz. Peygamber'in yüce ahlâkının Kur'ân ilkelerine göre şekillendiğini

⁸⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XII/236-237.

⁸⁶³ En'am, 6/52-53.

⁸⁶⁴ Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzîl*, II/411; Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbu't-Tevîl*, II/410-413; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'ân Yolu*, II/410; Elmalılı, *Hak Dini*, III/1939-1941; Müslim, *Fezailü-Sahabe*, s. 45-46;

göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Âyetin sonunda Resûlullah'a sorumluluğu hatırlatıldıktan sonra, kâfirlerin gözünde değersiz olsalar bile, iman ve yaşayışlarıyla Allah nezdinde değerli olan insanlara karşı küçültücü davranışlarda bulunan bir kimsenin, -farzı muhal bu kimse peygamber bile olsa- zalim olarak gösterilmesi son derece ilgi çekicidir. Yüce Allah, insanların kimine türlü nimetler, kimine de sıkıntılar vermek suretiyle birbirlerine karşı nasıl tutum takınacakları hususunda onları sınamaktadır. İnsanların soy sop, makam ve mal gibi fâni ve aldatıcı durumlara göre değer taşıdıklarını zanneden inkârcıların ileri gelenleri "A!!...Aramızda Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı?", "Biz büyükler ve soylu önderler varken Allah'ın gerçeğe ulaştırdığı, hidayete kavuşturduğu kimseler bunlar olamaz!" şeklindeki alaylı ifadelerle onları küçümsemişler; sahip oldukları imkânlar kendileri için birer fitne vesilesi olmuş; küstahça davranışlarıyla Allah'a karşı kötü bir imtihan vermişlerdir.⁸⁶⁵

Aynı konuya, Kehf 18/28. ayetinde de işaret edilmiş; Hz. Peygamber, sabah akşam rablerine dua eden fakir sahabelerle birlikte olması ve onlardan asla yüz çevirmemesi hususunda uyarılmıştır.

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا

“Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek, O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret. Dünya hayatının güzelliklerini isteyerek gözlerini onlardan ayırma. Bizi anmasını unutturduğumuz, heva ve hevesine uymuş, haddi aşmış kimselere boyun eğme.”⁸⁶⁶

Bu ayetlerde Selman, Süheyb, Ammar bin Yasir, Habbab bin Eret, Amir bin Kûheyir ve bunların benzeri fakir sahabeler hakkında nazil olmuştur. Bir gün Selman, Peygamberimiz ile hurma lifinden yapılmış bir hasır üzerinde oturuyordu. Üzerinde de yünden yapılmış ve çok ağır kokan bir aba vardı. O sırada Peygamberimizin yanına Uteybe bin Huseyn de geldi, aynı hasırın üzerine oturdu. Dirsekleriyle ite ite Selman'ı hasırın üzerinden itekleyerek çıkardı. Uteybe'nin yanında Uyeyne de bulunuyordu. Selman'ın üzerinin koktuğunu hisseden Uyeyne, Peygamberimize: “Ya

⁸⁶⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Saffetu't-Tefâsir, Daru's- Sâbûnî*, Kahire 1997, I/275-276; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'ân Yolu*, I/408-409.

⁸⁶⁶ Kehf 18/28.

Muhammed, bunların kokusu seni rahatsız etmiyor mu? Vallahi bunların kokusu beni son derece rahatsız etti. Biliyorsun bizim kavmimiz bunlardan nesep ve hasep itibarı ile çok üstündür. Aynı zamanda çok zengindir. Biz Mudar Kabilesinin ileri gelenleriyiz, bizim haysiyetimiz ve şahsiyetimiz var. Şayet biz müslüman olacak olursak halkın çoğu bizimle beraber müslüman olurlar. Biz bunlarla beraber oturmayı asla kendimize yakıştıramayız. Eğer sen bunları huzurundan kovar veya bizimle bunları bir araya getirmezsene sana iman ederiz. Bir gün senin yanına bunlar gelsin, bir gün de biz gelelim. Fakat bunlarla biraraya gelmeyiz” diye teklifte bulundu. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti inzâl etti.⁸⁶⁷ Hz. Peygamber bu olaydan sonra fakir müslümanlarla özellikle de “Ashab-ı Suffe” ile daha çok vakit geçirmeye ve onlara daha yakın davranmaya başladı.⁸⁶⁸

Semerkandi bu ayeti tefsir ederken şu tespitlerde bulunmuştur: Akl-ı selim sahipleri için bu âyet-i celilede ders alınması gereken büyük bir ibret vardır. Fakirlerle oturup-kalkmak, onlara ikramda bulunmak, ihtiyaçlarını karşılamak, gönüllerini hoş etmek, yardımlarına koşmak kalbi diriltir, Allah sevgisini ve rızasını kazandırır. Kibir ve gurur sahibi zenginlerle oturup-kalkmak, zenginliklerinden dolayı onlara izzet ve ikramda bulunmak, kalbi öldürür ve Allah'ın rahmetinin kalkmasına sebep olur. Hele menfaat karşılığı yapılan ikram ve gösterilen saygı daha da tehlikelidir.⁸⁶⁹

Razi, burada kibrin imana mani oluşuna dikkat çekmiştir: Ebû Said el-Hudri (r.a), şöyle demiştir: "Ben bir grup fakir ve zayıf muhacirle oturuyordum. Çıplaklıklarından dolayı, birbirlerine siper olmuşlardı. İçlerinden birisi Kur'ân okuyordu.

Derken, Allah'ın Resulü (s.a.s) çıkageldi ve "Ne yapıyorsunuz?" dedi. Biz de, "Ya Resûlellah, birisi Allah'ın kitabından okuyor, biz de onu dinliyoruz" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) "Ümmetimden, kendileri ile oturup kalkmam ve beraberliklerine sabretmem emredilen kimseler nasib eden Allah'a hamdolsun" buyurdu, sonra da ortamıza oturarak: "Ey fakir muhacirler, kıyamet günü (sizin olacak) mükemmel nurdan dolayı sevinin. Sizler, cennete zenginlerden ellibin sene (EbûDâvûd'daki rivayete göre yarım gün, yani beşyüz sene) önce gireceksiniz" buyurdu.⁸⁷⁰

Zenginliklerini bahane ederek tebliğden nefislerini müstağni sayan ya da ayrıcalık talebinde bulunanlar, kibirlerinin kölesi olmuşlardır. Dolayısıyla kendilerine ayrıcalık talebinde bulunurken bile, bu tekebbür psikolojisini davet edildikleri dine bulaştırmaya, davetçiyi saptırmaya çalışırlar. Hal böyle olunca kendi nefislerini

⁸⁶⁷ Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzil*, IV/102-104.

⁸⁶⁸ Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Tenzil*, IV/102-104; Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâru't-Tenzil*, IV/102-104.

⁸⁶⁹ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I/335-337.

⁸⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI/213.

dönüştürmeye çalışmaksızın, inanmaya davet edildikleri değerler topluluğunu tahrife kalkışlırlar. Bu tarz düşünceler ise, neticede sahibine huzur getirmediği gibi, Ehl-i Kitabı din tahrifciliği hatasına düşer eder.

Davette öncelik ve başarı, yalın aklın zannettiği gibi, zengin ve elit tabakanın davete icabetinde değildir. Davete muhâtab olan ve icabet gösteren ilk inananlar, toplumda güç ve iktidar sahibi olanların iman etmelerini temenni etmişlerse de, bu her zaman böyle olmamıştır.

Aksine yoksul, mazlum ve tanınmayan kişilerin davete icabeti, davete konu olan yolun doğruluğuna işaret eder. Rahmet olan davetin, zengini fakiri ayırt etmeden herkese kapısı açık olması gerekmektedir. Zenginlerin davete güç katacağını düşünerek, onların “ayrıcalık” taleplerine boyun eğmek, büyük bir hatadır. Çünkü bu boyun eğiş bile o davanın beşeri bir kaynaktan beslendiğini, bu nedenle noksan ve yanlış olduğunu gösterir. Semavi davetlerin tek otoritesi Allah’tır.

Son olarak konuya sosyo-psikolojik açıdan bakan Seyyid Kutub, davetin başarısının toplumun çoğunluğunu teşkil eden yoksul ve şöhretsiz kişilere verdiği değer ve gösterdiği ilgi ile doğrudan alakalı olduğunu ifade ederek şu tespitlerde bulunmuştur: “Onlarla birlikte olmaya kendini zorla. Onlara arkadaşlık et, otur onlarla ve onları eğit. Çünkü ne hayır varsa onlardadır. Davet hareketleri, üstünlük sağlasın diye kendisine bağlananlara; dayanmaz. Tam tersine davet; sırf Allah’ın rızasını gözeterek, içtenlikle O’na yönelen bu kalplerle ayakta kalır. Onlar herhangi bir mevki, bir nimet ve bir çıkar peşinde değillerdir. İstedikleri Allah’ın rızasıdır, O’nun hoşnutluğuna umut bağlarlar. Ve Allah da âlemlerin hiçbir şeyine muhtaç değildir. Sırf Allah’ın rızasını dileyerek sabah-akşam O’na yalvaran mü’minlere karşı üstünlük taslayanlardan ne İslâm’a ne de müslümanlara bir hayır gelmez.”⁸⁷¹

3.1.9.4. Hz. Muhammed’in “İntikam Yemini” Pişmanlığı

Uhut savaşı kaybedilince müşrikler, şehit cenazelerinin uzuvlarını keserek cesetlerini tahkir etmişlerdi. Hanzala b. er-Râhib hariç bütün şehitlerin burunlarını, kulaklarını ve diğer azalarını kesmişlerdi. Hanzala’nın babası Âmir er-Râhib, Ebû Süfyan’ın adamı olduğundan ona dokunulmamıştı.⁸⁷²

Ebû Süfyan’ın eşi Hind, şehitler arasında bulunan Hz. Peygamber’in amcası Hz. Hamza’nın cesedine uyguladığı işkencede çok ileri gitmiş; göğsünü yararak

⁸⁷¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ani'l-Kur’an*, II/750-754.

⁸⁷² İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur’ân*, Erkam Yayınları, İstanbul trs, VII/132.

ciğerlerini çıkarıp çiğnemişti. Hz. Peygamber ve Müslümanlar, savaş sonrası şehitleri almak üzere savaş meydanına indiklerinde bu manzara ile karşılaşınca, yapılanların öcünü almak üzere intikam yemini ettiler. Hz. Peygamber, Hamza'ya bedel olarak, müşriklere karşı sağlanacak ilk zaferde yetmiş kişiye bu şekilde “müsle” yapacağına dair yemin etti. Bunun üzerine Nahl 16/126-127. ayetler nazil oldu:⁸⁷³

وَأَصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ
تُحْزَنُ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ

“Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat eğer sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu, muhakkak ki daha hayırlıdır. Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma.”

Hz. Peygamber bu ayetler indikten sonra yaptığı yemini bozmuş ve yaşamış olduğu pişmanlığın nişanesi olarak da yemin keffareti ödemiştir.⁸⁷⁴

Adalet, İslâm'ın aslî ilkesidir ve insan bu ilkeyi ancak kendisi aleyhine yani diğergamlık ve özveri ile aşabilir. Buna mukâbil hasım taraf putperest, inkârcı veya başka bir dinden olsa da mağdur, karşı tarafın kendisine verdiği zarardan daha büyük bir ceza ile cezalandırılmasını talep edemez. Kötülük edenlere adalet ölçüsü içinde cevap vermek hak olmakla birlikte, bağışlama yolunu tercih etmek ilâhî dinlerin ahlâk öğretilerinde başta gelen erdemlerindedir. Başka bir açıdan bakıldığında affetmek, insan kalbini cezalandırmaktan daha fazla etkilediği için pratikte insanları kazanmak adına daha etkili bir yoldur. Âyette sabrın daha hayırlı olduğu belirtilirken böyle bir imada da bulunmuş olabilir.⁸⁷⁵

Düşmanlarından maddî ve mânevi zarar gören, eziyet çeken Hz. Peygamber ve müslümanlar için aynı zamanda bir teselli amacı taşıyan bu son âyet, metnindeki ‘takva’ kavramıyla ihsan kavramı arasında insanın bütün dinî ve ahlâkî tutum ve davranışlarını kapsamaktadır. Bununla birlikte, takva öncelikle müslümanın Allah'a karşı saygısını ve sorumluluğunu, ‘ihsan’ ise ana babasından başlamak üzere yakın ve uzak çevresine, diğer insanlara, hatta canlı ve cansız tabiata karşı tavırlarını aynı

⁸⁷³Burhânuddîn Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer el-Bikâ'î, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâtî ve's-Suver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire trs, XI/282.

⁸⁷⁴Hâzin, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Tenzil*, III/656-658; Beydâvî, (Mecmuatin mine't-Tefâsir içinde) *Envâr*, III/658-659.

⁸⁷⁵Muhammed Cemaluddîn el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, thk. Muhammed Fuad Abdulkâkî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut 1957, XV/3878-3879.

sorumluluk duygusuyla en güzel, en doğru ve en yararlı bir şekilde sergilemesini ifade eder. Bu sebeple İslâm dünyasının bazı bölgelerinde, sûrenin bu son âyetinin cuma hutbelerinde okunarak dinî ve ahlâkî mesajının müslümanlara hatırlatılması gelenek halini almıştır.⁸⁷⁶

Suçların cezası kendi misli ile olmalı; öfke üzüntü ve duygusallık kişiyi, aşırı mukabeleye sürüklememelidir. Uhut'ta Hz. Hamza'nın cenazesine yapılan vahşice eylemler gibi karşı tarafın yapacağı hatalar, ne peygamberi ne de müminleri adaletten ayırmalı, daha fazlasıyla karşılık verme hatasına düşülmemelidir. *Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat eğer sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak ki daha hayırlıdır. Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma. Çünkü Allah takva ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır.*⁸⁷⁷ Aksi halde, onları müşriklerden farklı kılan imanlarının, hal ve davranışları üzerinde bir etkisi olmadığı gibi; müşriklerle aynı denaete düşürmüş olur.

3.2. Önceki Ümmetlerin Pişmanlıkları

3.2.1. Kâbil'in Pişmanlığı

Tevrat'a göre Kâbil, Hz. Âdem ile Havvâ'nın ilk, Hâbil ise ikinci oğludur.⁸⁷⁸ Hâbil koyun çobanı, Kâbil ise çiftçi olmuş, bir müddet sonra Kâbil toprağın mahsulünden, Hâbil de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından Rabbe takdime sunmuş, fakat Rab, Hâbil'in takdimesini kabul etmiş, Kâbil'inkine bakmamıştır. Buna çok öfkelenen Kâbil, Rabbin ikazına rağmen kardeşi Hâbil'i öldürmüştür. Bunun üzerine Rab, Kâbil'in toprak tarafından lânetlendiğini, yeryüzünde kaçak ve serseri olarak yaşayacağını bildirmiş, ancak bu suç sebebiyle öldürülme ihtimaline karşılık kendisine güvence vermiştir. Bundan sonra Kâbil, Aden'in doğusundaki Nod diyarında yaşamıştır.⁸⁷⁹

Tevrat'ta Kâbil'in takdimesinin, Rab tarafından niçin kabul edilmediği belirtilmemektedir. Ancak Pavlus, Hâbil'in ihlâs ve inancıyla Kâbil'den daha iyi bir

⁸⁷⁶ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'ân Yolu*, III/454-455.

⁸⁷⁷ Nahl, 16/126-128.

⁸⁷⁸ Tekvîn, 4/1-2.

⁸⁷⁹ Tekvîn, 4/1-24.

kurban takdim ettiği için onun takdimesinin kabul edildiğini söyler.⁸⁸⁰ Kilise otoritelerinin çoğunluğu, Kâbil'in kardeşine beslediği düşmanlığın çok daha önceden başladığını, bu kin ve öfkesinden dolayı takdimesinin kabul edilmediğine inanır. Ayrıca Tanrı'ya, sahip olduğu malların en kötülerini takdime olarak sunduğu için bunların kabul edilmediği de söylenmiştir.⁸⁸¹ Kâbil, Ahd-i Cedîd'de işleri kötü, şerirlerden olan,⁸⁸² kötü insanların yolunda yürüdükleri kişi,⁸⁸³ salih olmayan, samimiyetsiz bir insan olarak vasedilmektedir.⁸⁸⁴ Kilise babaları Kâbil'i, iyi insanlara zulmeden, Tanrı otoritesi ve hükümlerini ile mücadele eden, kötülüklerin ve kötülerin öncüsü olan ve zulmün tarihe mal olmuş merkezi Bâbil'in kurucusu sayarlar.⁸⁸⁵

Hiz. Âdem'in iki oğlundan birisi olan Kâbil'in adı Kur'ân'da geçmez. Ancak kardeşi ile birlikte yaşadıkları kurban adama olayı vesilesi ile kendisinden bahsedilir. Kardeşi Hâbil'in ismi de açık olarak Kur'ân'da zikredilmemiş, her ikisi de zamirle verilmiştir. Hâbil'in ölümü ve Kâbil'in yaşadığı büyük pişmanlıkla biten bu olay, Kur'ân'da açık bir şekilde anlatılmıştır.⁸⁸⁶Hiz. Peygamber, insanlık tarihinde bilinen ilk cinayet olan bu olaya atıf yaparak şöyle buyurmuştur:“Haksız yere öldürülen hiç kimse yoktur ki, onun kanından Âdem'in birinci oğluna bir pay ayrılmasın. Zira cinayeti âdet edenlerin ilki odur.”⁸⁸⁷

Hâbil ve Kâbil kıssası Kur'ân'da özlü bir şekilde nakledilirken; gerek tarih ve tefsir kitaplarında, gerekse kısas-ı enbiyâ türünden eserlerde ayrıntılı olarak yer almıştır. Bu bilgilere göre Hiz. Havvâ biri kız, biri erkek olmak üzere her batında iki, toplam yirmi batında kırk çocuk dünyaya getirmiştir. Sadece Hiz. Şît, tek doğmuştur. İlk batında doğan çocuklar Kâbil ve Aklîmâ, ikinci batında doğanlar, Hâbil ve Lebûda'dır. Hiz. Âdem ile Havvâ'nın ilk çocukları bir rivayete göre cennetten yeryüzüne indikten 100 yıl sonra, başka bir rivayete göre Kâbil ve ikizi cennette, Hâbil ve ikizi ise yeryüzüne indikten sonra doğmuştur. Âdem ile Havvâ'nın çocukları

⁸⁸⁰ İbrânîler'e Mektup, 11/4.

⁸⁸¹ Harman, 'havva', *DİA*, XIV/376.

⁸⁸² Yuhanna'nın I. Mektubu, 3/12.

⁸⁸³ Yahuda'nın Mektubu, 11.

⁸⁸⁴ İbrânîlere Mektup, 11/4.

⁸⁸⁵ Harman, 'havva', *DİA*, XIV/377.

⁸⁸⁶ Maide, 5/27-32.

⁸⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/383, 430, 433; Buhârî, *Cenâiz*, 33; *Enbiya*, 1; *Diyât*, 2, *İ'tisâm*, 15; Müslim, *Kasame*, 27; İbn-i Mace, *Diyât*, 1; Tirmizî, *İlim*, 14; Ebu Abdurrahman Ahmed bin Şuayb bin Ali bin Sinân bin Bahr bin Dinar en-Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, *Tahrîm*, 1.

birbirleriyle evlenmiştir. Ancak ikizlerin evliliği yasak olduğundan, her batnın erkeği bir diğer batnın kızıyla evlenebiliyordu. Evlilik çağına geldiklerinde Hz. Âdem, Hâbil'in ikizi Lebûda'yı Kâbil'le, Kâbil'in ikizi Aklîmâ'yı da Hâbil'le evlendirme hususunda Allah'tan emir aldı. Aklîmâ, çok güzeldi. Evlilik söz konusu olunca Kâbil buna itiraz etti; kendi ikizinin diğerinden daha güzel olduğunu, öte yandan kendilerinin cennette doğduklarını söyleyerek Hâbil'in kız kardeşiyle evlenmesine karşı çıktı. Bunun üzerine Hz. Âdem, Hâbil ve Kâbil'den Tanrı'ya birer kurban takdim etmelerini, hangisinin kurbanı kabul edilirse onun haklı olacağını söyledi. O dönemlerde kurbanın kabul edildiğinin alâmeti, semadan inen bir ateşin takdimmeyi yok etmesiydi. Kabul edilmeyen takdimmeyi ise yırtıcı hayvanlar yiyordu. Kâbil, ziraat ürünlerinin en kötüsünden az bir miktar takdim etti. Ayrıca takdimenin kabul edilip edilmemesinin önemli olmadığını ve ikizinin asla başkasıyla evlenemeyeceğini düşünüyordu. Hâbil ise sürüsünün en iyilerinden besili bir koç ile süt ve yağ takdim etti; içinden de Allah'ın emrine boyun eğmeyi ve rızâsını kazanmayı arzu ediyordu. Her iki kardeş takdimelerini bir dağın tepesine koydular. Semadan bir ateş inerek Hâbil'in takdimelerini yedi; fakat Kâbil'in takdimelerine dokunmadı. Bunun üzerine Kâbil öfkeleni ve kardeşine kin duymaya başladı. Kâbil, Hâbil'e, "Seni öldüreğim, çünkü Allah senin kurbanını kabul etti, benimkini kabul etmedi; üstelik sen benim güzel ikizimle de evleneceksin" dedi. Hâbil ise bunda kendisinin bir suçu olmadığını, Allah'ın ancak müttakilerin takdimesini kabul ettiğini, yine de öldürmeye kararlı ise kendisine karşılık vermeyeceğini söyledi ve kardeşinin yanından kaçtı. Kâbil onu aramaya koyuldu. Nihayet bir gün Hâbil uyurken Kâbil onu buldu ve bir taşla başına vurarak, yirmi yaşındaki kardeşini öldürdü. Bir rivayete göre Kâbil, kardeşini nasıl öldüreceğini bilemediğinden İblîs, bir kuşun başını taşla ezmek suretiyle ona yol gösterdi. Ayrıca Kâbil, kardeşi ilk öldürülen insan olduğu için cesedi ne yapacağını bilemez; onu yırtıcı hayvanlardan korumak için bir torba içine koyarak bir yıl boyunca taşır. Sonunda Allah, iki karga gönderir. Birbirine hücum eden iki kargadan biri diğerini öldürür ve toprağa gömer. Bunu gören Kâbil, "*Yazık bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini bile gömemedim!*" der. Kâbil, Hâbil'i öldürünce yeryüzü yedi gün boyunca sallanır ve daha sonra toprak Hâbil'in kanını emer. Allah Kâbil'e, "Kardeşin Hâbil nerede?" diye sorar; Kâbil, "Bilmiyorum, ben onun bekçisi değilim" der. Bunun üzerine Allah, "Kardeşinin kanı topraktan bana sesleniyor;

kardeşini niçin öldürdün?” der. Kâbil de, “Eğer onu öldürdüysem kanı nerede?” diye karşılık verir. Bundan sonra Allah yeryüzüne kan emmeyi yasaklar.⁸⁸⁸

Hâbil’in öldürülmesinden beş yıl sonra Şît dünyaya gelmiştir. Kâbil, işlediği cinayetin ardından, ikizi olan kız kardeşi Aklîmâ’yı da alarak Aden’e yerleşmiştir. İblîs karşısına çıkarak, “Ateş kardeşinin kurbanını yedi, çünkü o ateşe tapıyor ve ona hizmet ediyordu; sen de bir ateşgede yap” diyerek ona vesvese vererek itikadını saptırdı. Kâbil de İblîs’in dediğini yaptı. Kâbil sonunda âmâ olan oğlu tarafından öldürülmüş; bu evlilikten olan evlatları oyun aletleri yapmışlar, cenk ve boru çalmışlar, içki içmiş, zina etmiş, ateşe ve putlara tapmışlar, nihayet Nûh tufanında boğularak yeryüzünden silinmişlerdir.⁸⁸⁹

Tarih ve tefsir kitaplarında yer alan bu tür rivayetler genellikle Yahudi ve Hıristiyan menşeli İsrâilîyyat türünden bilgilerdir. Kâbil ile ikizinin cennette, Hâbil ile ikizinin yeryüzünde doğdukları, iki kızdan daha güzel olanı kimin alacağını tesbit için kurban takdim ettikleri, Hâbil’in öldürülmesiyle ilgili olarak Kâbil’in İblîs’i örnek aldığı şeklindeki rivayetler Tevrat tefsirlerinde de yer almaktadır.⁸⁹⁰

Kur’an konuya özlü ve hikmetli bir yaklaşımla değinir.

وَإِذْ عَلَّمْنَا نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ لَئِن بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَنَّكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ
إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِ فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ
فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الخَاسِرِينَ

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِي سَوْءَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا
الْغُرَابِ فَأُورِي سَوْءَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ

Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kabul edilmeyen, "Andolsun seni öldüreceğim!" dedi. O da dedi ki; "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur." Sonunda nefşânî

⁸⁸⁸ Sa‘lebî, *Arâis*, s. 34; Harman, ‘habil ve kabil’, *DİA*, İstanbul 1996, XIV/376.

⁸⁸⁹ Sa‘lebî, *Arâis*, s. 33-36.

⁸⁹⁰ Harman, ‘habil ve kabil’, *DİA*, XIV/377.

*duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu. 31. Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi, "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar bile olamadım mı ki kardeşimin cesedini gömmeyi becereyim!" dedi, ettiğine de pişman oldu.*⁸⁹¹

Kâbil'in yaşadığı ve açıkça itiraf ettiği bu ilk kandan ve cinayetten kaynaklanan pişmanlık üzerinde, tefsirlerde çokca durulmuştur. Tarih kitapları destekli bu bilgiler, ayetlerle de ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

Seyyid Kutub, Kâbil'in yaşamış olduğu pişmanlığı açıklarken, ihtirasların insanın iki dünyasını da olumsuz etkilemesine dikkat çeker: Buna rağmen öbür kardeş ihtiraslarına boyun eğerek kardeşini öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu."Fakat kötü kardeş-onun nasıl bir tepki gösterdiğini öğrenmemizi de sağlayacak şekilde- kötü örneğinin tablosunu tamamlıyor. Tüm bunlardan sonra... Bu hatırlatma, nasihat, barışma teklifleri ve sakındırmalardan sonra... Tüm bunlardan sonra bile, bu kötü nefis saldırdı ve suçu işledi, işledi ve nefsi onu bütün neticeleri ile rezil etti. Bütün engelleri aşmasını teşvik etti.. Cinayeti kendisine güzel gösterip onu özendirdi. Kimi öldürdü? Kardeşini öldürdü... Ve cezayı hakketti..."... Ve hüsrana uğrayanlardan oldu."Hüsrana uğradı ve kendini perişanlık yollarına saldı. Kardeşini kaybetti ve bir yardımcı, bir dosttan oldu. Dünyası perişan oldu. Çünkü katillik hakkı yoktur. Ahireti de perişan oldu. Çünkü önceki günahı ve son günahını taşıyarak geçip gitti.Pişmanlığı ancak işlediği cinayetin gerekçesiz oluşundan ve karşılaşılabileceği eziyet, yorgunluk ve üzüntüden kaynaklanmaktaydı.⁸⁹²

Bu kıssaya mitoloji yaftası vurmak isteyenler, mitolojilerin bu olayı kutsal metinlerden bozarak ve abartarak aldığına dikkat etmelidir. Bu tespit çok önemlidir. Zira müsteşrik zaviyesi ile dinler tarihi okuması yapan batılı aklın içine düştüğü bir yanılgıyı da düzeltmektedir.⁸⁹³

"Allah ancak takva sahiplerinden (kurban) kabul eder"⁸⁹⁴ ifadesiyle Hâbil, kardeşinin takva ehli olmadığına, kurbanının bu sebeple kabul edilmediğine dikkat çekmiştir. Şüphesiz ki kabul veya reddetmek tamamen Allah'ın iradesine bağlıdır. Hâbil takva ve ihlâs sahibi olmayanın amelinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. Âyetlerin akışından, kurbanı kabul edilmeyen Kâbil'in kardeşini öldürmeyi önceden aklına koymuş olduğu fakat bu niyetini gizlediği anlaşılmaktadır. Kıskançlık ve benzeri nefsânî duygulara boyun eğen insan, kardeşini dahi öldürebilir; ancak bunun

⁸⁹¹Maide, 5/27-31.

⁸⁹² Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ani'l-Kur'an*, III/1270.

⁸⁹³ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, II/253-257.

⁸⁹⁴Maide, 5/27.

sonu dünyada insanı içten içe yakan vicdan azabı ve pişmanlık, âhirette ise cehennem ateşidir. Kıskançların gözleri, Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere karşı kördür, onları görmezler. Hep başkalarının ellerindeki nimetleri görür ve onlara karşı kin güderler. Şüphesiz bu durum kötü bir hastalıktır. Bu hastalığın şifası ise İslâm'ın kurallarını yaşayarak nefsi terbiye etmek ve onu kötülükleri emreden bir nefis olmaktan çıkarıp, Allah'ın kendisine lütfettiklerine razı olan bir nefis haline getirmektir. Yine bu olaydan kıskançların kendilerini kontrol etmede başarılı olamadıkları görülmektedir.⁸⁹⁵ Bu nedenle Kur'ân'da kıskançların şerrinden Yüce Allah'a sığınması tavsiye edilmiştir: “*De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım!*”⁸⁹⁶

Semerkandî, Kâbil'in yaşadığı pişmanlığı detaylı bir şekilde aktardıktan sonra, kardeş katlinden sonra vahşî hayvanların insanlardan kaçışı ve “Her maktûlden günah olarak Kâbil'e de bir hisse düştüğüne” dair rivayet edilen hadisle ilgili olarak da şu değerlendirmeyi yapmıştır: İmam Mukatil şöyle demiştir: Kâbil kardeşini öldürmeden önce, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar insanları dost edinir, onlarla birlikte dolaşır. Kâbil kardeşini öldürdükten sonra vahşî hayvanlar insanlardan kaçmışlardır.” Böylece onlar bile insanların şerrinden korkmuşlardır. Zira kendi kardeşine kötülük düşünen bir kimse elbette başka varlıklara karşı da kötülük düşünür. Bu bakımdan vahşî dediğimiz hayvanlar bile insanların şerrinden korkmuşlardır. Hâinler hiçbir zaman emellerine nâil olamazlar. Bir noktaya kadar hainliklerini devam ettirirler, neticede en büyük zarara kendileri uğrarlar. Kâbil de, kendisiyle doğan kızı almak için kardeşini öldürmüş ve dünyada hainliğinin cezasını görmüştür. Kâbil ölünce, daha sonra kendisiyle doğan kızı Şît (a.s.) almıştır. Abdullah b. Mes'ud, Peygamberimiz (s.a.v.)'den şöyle rivayet etmiştir: “Kâbil, hasedinden dolayı zulümle Hâbil'i öldürmüştür. Kıyamete kadar haset ederek zulümle adam öldürenlerin günahları kadar Kâbil'e günah yazılmaktadır.”⁸⁹⁷

Hâbil-Kâbil kıssası, insanlık için adalet ve istikamet in önemine vurgu yapmaktadır. Adalet ve istikamet ise, niyetin doğru inşasına bağlıdır. İkinin Hâbil ile evlenmesine razı olmayan Kâbil; sunağa kurban sunmuş, ancak kabul edilmemiştir.⁸⁹⁸ Kâbil, kardeşi ile konuşarak anlaşmayı düşünmeden doğrudan öldürme tehdidinde bulununca, yani daha baştan niyetini kötü tutunca, nefsi galip gelmiş ve kardeşini öldürmüştür. Böylece insanlık tarihinin ilk cinayetini işleyerek,

⁸⁹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, I/624-626; İbn-i Aşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, VI/168-174; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'ân Yolu*, II/253-257.

⁸⁹⁶ Felak, 113/1-5.

⁸⁹⁷ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I/383-384.

⁸⁹⁸ Maide, 5/27.

“ilk katil” sıfatıyla tarihe geçmiş, en büyük kötülüğün ilk çığır açıcısı olmuştur. Her günahın akabinde, insan vicdanının yakasına yapışan pişmanlık, onun tüm benliğini kuşatmış fakat söz konusu kıyılmış bir can olduğu için bu pişmanlık, işlenen hatayı telafi etmeye yetmemiştir. Günahsız bir cana kıydıktan sonra yaşanan bu pişmanlık, kıyamete kadar tüm katillere Kâbil’den miras olarak kalmıştır. Bundan dolayı, her katilin pişmanlığından Kâbil’e bir pay düşmektedir: *İşte bundan dolayı İsrâilîoğulları'na şöyle yazmıştık: "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür.*⁸⁹⁹

3.2.2.Hz. Yûsuf’un Kardeşlerinin Pişmanlığı

Hz.Yûsuf’a karşı duydukları kıskançlık, kardeşlerine onu öldürmeye azmettirecek kadar fazlaydı. Hz. Yûsuf, daha imtihanın başlangıcından itibaren bu sürece dair vahiyle haberdar edilmiş, bir manada kuvve-i maneviyesi ilahi bir destekle güçlü tutulmuştur.⁹⁰⁰ Uzun yıllar Hz. Yûsuf’tan haber almadan yaşayan kardeşler, onu kuyuya atmalarından sonra ölmemiş ise; köle pazarında satıldığını ve bir efendinin emrinde köle olarak yaşadığını tahayyül ediyorlardı.⁹⁰¹ Oysa Hz. Yûsuf, büyük imtihanları Allah’ın yardımı ile aşmış ve Mısır’a maliye nazırı olarak atanmıştı. O sıralar kardeşlerin yaşadığı Filistin’de baş gösteren kıtlık, onları zahire aramaya yönlendirmiş; onlar da herkes gibi bu ihtiyaçlarını gidermek için Mısır’a yönelmişlerdi. Mısır, Hz. Yûsuf’un Kral’ın gördüğü rüyaya yaptığı isabetli yorum sayesinde tedbirini almış, yedi yıl sürecek bu kıtlık öncesinde hasat ettikleri yeterli zahireyi depolamıştı.⁹⁰²

Hz. Yakup’un oğulları, Mısır’a zahire için üç kez gitmişlerdi. İkinci gidişlerinde, vezir onlara başka kardeşleri olup olmadığını sorduğunda, baba bir kardeşlerinin daha olduğu cevabını alınca: “*Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin. Görmüyor musunuz, ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben misafir ağırlayanların en iyisiyim. Eğer onu bana getirmezseniz artık benim yanımda size verilecek bir tek ölçek dahi yoktur; bana hiç yaklaşmayınız!*”⁹⁰³ dedi. Ayrıca geri gelmelerini sağlamak içinde görevlilere, zahire karşılığı verdikleri parayı da buğdayların arasına geri

⁸⁹⁹ Maide, 5/32.

⁹⁰⁰ Yûsuf, 12/15.

⁹⁰¹ Yûsuf, 12/10, 19-20.

⁹⁰² Yûsuf, 12/43-49.

⁹⁰³ Yûsuf, 12/59-60.

koydurttu. Kardeşler Filistin'e geri döndüklerinde, babalarına konuyu anlatarak Bünyamin'i zahire almak üzere vezirin Mısır'a istediğini; gelmezse artık kendilerine bir daha zahire satışı yapılmayacağını anlattılar. Paralarının yükleri içinde geri çıkması da onları hem sevindirmiş hem de şaşırtmıştı. Bu durum, vezire karşı içlerinde derin bir sevgi ve saygı oluşmasına sebep olmuştu. Üçüncü defa erzağa gitmek için Bünyamin'i götürmek mecburiyetinde olan büyük kardeşler, büyük yeminler edip, sözler vererek babaları Hz. Yakup'u ikna ettiler ve Bünyamin'i Mısır'a getirdiler. Kardeşlerinin hissesine düşen buğdayı da alıp yurtlarına yönelmişlerdi. Yolda vezirin adamlarınca kervanları durdurulup, vezirin ölçü kabının kaybolduğu ve kervanlarının aranacağı bildirildi. Kayıp kap, Hz. Yûsuf'un kurduğu plan gereği Bünyamin'in zahire çuvalından çıkınca, örfleri gereği Bünyamin Mısır'da alıkonuldu. Bu arada Hz. Yûsuf, kardeşi Bünyamin'e gizlice kendisinin Yûsuf olduğunu, korkmaması gerektiğini söyledi.⁹⁰⁴

Kardeşlerin en büyüğü, -ki adının Şem'ûnya da Rûbîl olduğu söylenir-⁹⁰⁵ durumu değerlendirmek için diğer kardeşlerini toplayıp, daha önce Hz. Yûsuf'a karşı yaptıkları hatayı ve bu davranışlarından dolayı duyduğu pişmanlığı onların adına şöyle dile getirdi: *“Babanızın sizden Allah adına söz aldığını ve daha önce de Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam bana izin verinceye veya benim için Allah hüküm indirinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım. O hükmedenlerin en iyisidir.”*⁹⁰⁶ Bu, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin ilk defa ona karşı yaptıkları hatayı sorgulayıp, kendilerini ilk kez suçlamaları ve yaptıklarına ilk pişmanlık duyuşları idi. Daha sonra, kendilerine zahire vermede cömert davranan, ödedikleri parayı da iade eden ve Bünyamin'i alıkoyanın, Hz. Yûsuf olduğunu anladıklarında bu pişmanlıklarını daha açık ve daha üst perdeden ifade etmişler ve şöyle söylemişlerdir:

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ آتَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَإِن كُنَّا لَخَاطِئِينَ

*“Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz.”*⁹⁰⁷

⁹⁰⁴ Yûsuf, 12/70-79.

⁹⁰⁵ Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf Ebu Zeyd es-Seâlibî, *Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Abdulfettâh Ebû Sünne, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, III/345.

⁹⁰⁶ Yûsuf, 12/80.

⁹⁰⁷ Yûsuf, 12/91.

Hız. Yûsuf'un kardeşleri, kendileri ile babalarının ak inen gözlerine sürülmek üzere gönderilen gömleği Filistin'e ulaştırdılar. Gömleği Hız. Yakup'un gözlerine sürünce gözlerinin açıldığını gördüler. Bunun üzerine hepsi birden kardeşlerine yaptıkları büyük kötülüğü itiraf ederek pişmanlıklarını şöyle dile getirdiler:

قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ

“Ey Babamız! Bizim günahlarımızın affını dile! Çünkü biz gerçekten hataya düştük.”⁹⁰⁸

Babaları onların bu pişmanlıklarına şahit olmakla beraber, bu duygunun onların kalplerinde derinlemesine yer bulup kökleşmesi için onların kendilerinin affedilmeleri için Allah'a yalvarması taleplerine hemen cevap vermedi.⁹⁰⁹

Uzak geleceği ifade eden “sevfê” edatını kullanarak “ileride kendileri için af dileyeyeceğini” söyleyerek şöyle cevap verdi: “Sizin için Rabbimden af dileyeyeceğim. Şüphesiz O, çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”⁹¹⁰

Hız. Yûsuf'un kardeşlerinin pişmanlıklarının ilki, zahire için Mısır'a gittiklerinde Yusuf'un huzurunda yaptıkları itiraf ile gerçekleşmiş; ikincisi de gözleri yeniden görmeye başladığında babalarının huzurunda gerçekleşmiştir. Hız. Yûsuf, onları affetmişti.⁹¹¹

Yâkub (a.s.) ise Allahu Teâlâ'dan oğulları için mağfiret dilemeyi Mısır'a gidene kadar tehir etmiştir. Mısır'a vardıklarında bir cuma gecesi seher vakti oğulları için dua eder ve Rabbinden mağfiret diler. İbn Abbas (r.a.)'ın rivayetine göre, Yâkub (a.s.)'un oğulları, torunları ve bütün sülâlesi yetmiş üç kişi olup, Hız. Yûsuf ile Mısır'a yerleşirler. Hız. Mûsâ ile de Mısır'dan çıkarlar. Mısır'dan çıktıkları zaman sayıları altıyüz bin kişi idi. Yetmiş bin kişi de Firavun tarafından esir edilmişti. Yâkub (a.s.) Mısır'a yaklaştığı zaman, Hız. Yûsuf, şehir halkına babasını karşılamasını emreder, kendisi, başta olmak üzere bütün şehir halkı babasını karşılarlar.⁹¹²

⁹⁰⁸ Yûsuf, 12/97.

⁹⁰⁹ Ebussud, *İrşadü'l- Aklisselim*, IV/306.

⁹¹⁰ Yûsuf, 12/98.

⁹¹¹ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II/132-134; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, III/234.

⁹¹² Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II/208-210.

3.2.3. Kârun'a Gıpta Edenlerin Pişmanlıkları

Hız. Mûsâ'nın kavminden olan, dillere destan bir zenginliğe sahip olan Kârun,⁹¹³ kendi kavmine servetinin büyüklüğünü göstermek için bir merasim düzenlemiştir.⁹¹⁴ Onun bu gösteriş dolu merasimi karşısında Hız. Mûsâ'ya iman eden İsrâil oğulları ikiye bölündü. Gönülleri dünya hayatı ve nimetlerine meyilli olanlar:

فَفَرَّجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَأُوْحَطُّ
عَظِيمٌ “Keşke Kârun'a verilenin bir benzeri bizde verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!”
dediler.⁹¹⁵

Kendilerine ilim verilen ehl-i iman ise Kârun'na gıpta edenlerin tavırlarını ayıplayarak: وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِّمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَاقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ:

Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle derlerdi: "Yazıklar olsun size! iman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir."⁹¹⁶ dediler.

Kârun güçlü, işinin ehli ve kendisine sıkı sıkıya bağlı, sayıları az ama sermaye yönetiminde iyi yetişmiş bir ekibe (usbe) sahipti.⁹¹⁷ Başlangıçta Hız. Mûsâ'ya iman etmiş, sonradan da kibire kapılıp inkâr edenlerle birlikte olmuştur.⁹¹⁸

Serveti ve ihtişamlı saray ile birlikte yerin dibine batırılınca, onun yerinde olmayı isteyenler, pişmanlık içinde dövünmeye başladılar. Karun, evi barkıyla, servetti sâ mânıyla birlikte yerin dibine batırıldı. Daha önce onun ihtişamına imrenip özenenler bunu görünce söylediklerine pişman oldular ve Allah'ın verdiği rızka razı olmak gerektiğine, nankörlerin iflah olmayacaklarına kanaat getirdiler.⁹¹⁹

وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَآنَ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَن مَنَّ
اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيَكَآنَ لَهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ

Daha dün onun yerinde obuayı isteyenler bu kez, "Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah nzkı kullarından dilediğine bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize

⁹¹³ Kasas, 28/76.

⁹¹⁴ Kasas, 28/79.

⁹¹⁵ Kasas, 28/79.

⁹¹⁶ Kasas, 28/80.

⁹¹⁷ Kasas, 28/76; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, IV/245.

⁹¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII/558, 568.

⁹¹⁹ İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI/231; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, IV/234.

*lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkarcılar iflah olmazmış!" diyorlardı.*⁹²⁰

Kârun'un hayatı, serveti, tekebbür ve güçsüzlerin haklarını gasb edişi ile ilgili tefsirlerde uzun malumatlar vardır. Bu rivayetlerin ortak noktası, onun son derece kibirli olduğu, nasihat dinlemediği, dünyalık bakımından nasib-i kâmil sahibi olduğu, önceleri onun malına gıpta ile bakan ve benzer bir servete sahip olmak isteyenlerin tüm malıyla birlikte yerin dibine geçirildiğinde bu temennileri nedeniyle pişman olduklarıdır.⁹²¹

Karun'un pişmanlığı işlenirken, "azgın zengin", "servet şımarıklığı", "zalim/baskıcı rejimlerin kendi sermayedarlarını oluşturması," "servetin insan psikolojisini etkileyişi", "sermaye gücü ve bilginin vahye kafa tutmaya nasıl dönüştüğü", "iktidar sahiplerinin iftira silahı ile rakiplerini alt etmesi" ve "halktan iman edenlerin bir kısmının dünyaya meyledişi" gibi hususlar olmak üzere önemli konular dikkatle üzerinde durulması gereken hususlar olarak dikketi çekmektedir.⁹²²

3.2.4. Hz. Mûsâ'nın Ümmetinin Pişmanlığı

Allah'ın emri üzerine Hz. Mûsâ, Tevrat'ı almak üzere yetmiş kişi ile Tur dağına gitmiş, yerine de vekil olarak kardeşi Hârûn'u bırakmıştır. Onun Tur'a çıkışından sonra, kavminin içinde sözü dinlenen bir münafık olan Sâmirî;⁹²³ İsrâiloğullarının Firavun'un halkından aldıkları altınları toplayarak bir buzağı heykeli yapatı. Kullandığı özel bir usulle, heykelden buzağı sesi çıkmasını sağladı. Halka buzağının tanrı olduğunu söyleyerek ona tapınmalarını telkin etti. Hz. Hârûn, bu yapılanlara karşı çıktıysa da, Sâmirî'ye engel olamadı. Hz. Mûsâ'ya kavminin puta tapınmaya başladığı Tur dağında vahiy ile bildirildi. Geri döndüğünde kendisinden sonra olanları anlayınca, kızgınlık içinde, olup biteni kardeşine sordu. O da Sâmirî'nin kavminden bazılarını saptırdığını, kendisinin de kavmi arasında bozgunculuğa sebep olmamak için onlara karşı savaş açmadığını söyledi. Hz. Mûsâ, kavminin kırk günde nasıl olup da böylesine büyük bir sapıklığın içine düştüklerine

⁹²⁰ Kasas, 28/82.

⁹²¹ Mehmed Vehbi, *Hülâsatu'l-Beyân*, X/4141-4153.

⁹²² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXV/13-18.

⁹²³ Taha 85, 87 ve 95. âyetlerde Sâmirî diye sözü edilen şahsın kökeniyle ilgili olarak klasik Tefsîr kitaplarında değişik bilgilere yer verilmiştir. Bazı rivayetlere göre o İsrail kökenli, hatta Hz. Mûsâ'nın dayısının oğludur. Kimilerine göre komşusudur ve aslen bir Kıbtî olup kendisiyle birlikte Mısır'dan çıkanlar arasında yer almıştır. Bazı rivayetlere göre de aslen Kirmanlıdır. Bknz. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXII/86-87.

hayret ederek, bu duruma nasıl düştüklerini sorunca; kavmi Sâmirî'nin yaptıklarını anlattı. Sâmirî, bazı büyü oyunları ile müminlerin bir kısmını kandırarak; rüzgâr estiğinde buzağı sesi çıkaran bu heykele Hz. Mûsâ'nın da tapınacağını iddia etmişti. Hz. Mûsâ'nın dönüşü ile put ateşe atılıp yakılınca gerçekleri anlayan İsrâiloğullarından puta tapınanlar, büyük bir pişmanlıkla hatalarına tövbe ettiler.⁹²⁴

Çevrelerinde puta tapanları gören İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ'dan tapmaları için kendilerine bir put temin etmesini isteyince Hz. Mûsâ onları şiddetle eleştirmiş ve uyarılmıştı. Bu defa da, Hz. Mûsâ'nın kırk gün süren Tûr'da bulunuşu sırasında, Hârûn'un ısrarla karşı koymasına rağmen, böğürme şeklinde sesler de çıkarabilen bir buzağı heykelini tanrı edinerek ona tapmaya başladılar. Bugünkü Tevrat nüshasında bu buzağıyı yapanın Hârûn olduğu ileri sürülür. Tevrat'a göre, Hz. Mûsâ'nın gecikmesi üzerine kavmi Hârûn'un yanında toplanarak ondan kendileri için bir tanrı yapmasını istemişler; o da herkesin evindeki altın küpeleri getirterek bunlardan bir buzağı heykeli yapmıştır.⁹²⁵

Bir peygamberin, put yaparak şirk inancına hizmet ettiğini ileri süren böyle bir iddia, büyük bir iftira olup Tevrat'taki bu ifadelerin bir tahrif eseri olduğunda kuşku yoktur. Nitekim Kur'ân, altın buzağıyı yapanın Sâmirî adında biri olduğunu açıkça bildirerek Hârûn'uböyle bir bühtandan kurtarır: *"Allah, "Fakat, dedi, biz senden sonra kavmini sınıdık ve Sâmirî onları yoldan çıkardı."*⁹²⁶ *"Hz. Mûsâ kızgın ve üzgün olarak kavmine dönünce, "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?" dedi. Tevrat levhalarını yere attı. Ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. Hârûn, "Ey anam oğlu! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi! Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zalim kavimle bir tutma!" dedi.*⁹²⁷

Söz konusu altın buzağı heykelini Sâmirî denilen bir kuyumcu icat ettiği halde, İsrâiloğulları da bunu istedikleri, hatta belki de -Tevrat'taki bilgilere göre-⁹²⁸ onun malzemesini kendileri temin ettikleri için, âyette bu suç hepsine nispet edilmiştir. Bir rivayete göre Hz. Mûsâ Tûr'a giderken, kavmine otuz gün sonra döneceğini söylemiş; ancak on gün daha orada kalması gerekince, itibarlı bir kişi olan Sâmirî, yanında

⁹²⁴Seâlibî, *Cevâhiru'l-Hisân*, IV/64-65.

⁹²⁵Çıkış, 32/1 -2.

⁹²⁶Taha, 20/85.

⁹²⁷A'raf, 7/150.

⁹²⁸Çıkış, 32/7-8.

Mısırlılardan kalma bir buzağı heykeli bulunduğunu bildirerek halktan ona tapmalarını istemiş; onlar da bunu kabul etmişlerdir. Yüce Allah, "*Görmediler mi ki o (buzağı heykeli), onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor*"⁹²⁹ buyurarak böyle bir nesneyi tanrı sayıp ona tapmalarının ahmakça bir tutum olduğuna işaret etmiştir. Hz. Mûsâ, Tûr'dan dönüp de kavminin bu tutumlarıyla dinden saptıklarını kendilerine bildirdiğinde; onları azarlayıp buzağı heykelini ateşe attı. Kavmi ettiklerine pişman olarak, Allah'ın merhametinden başka kurtuluş imkânları olmadığını anladılar.⁹³⁰

Ne vakit ki yaptıkları için pişmanlık duydular ve kendilerini cidden sapıtmış görüp: *وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَأَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ*

*“And olsun ki Rabbimiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa, elbette zarara uğrayanlardan oluruz”*⁹³¹ diyerek yeniden doğru yola döndüler.

Tevhid dinini benimseyip Hz. Mûsâ ve Harun peygamberi kendilerine önder ve lider kabul ettiler. Hz. Mûsâ'nın ciddi müdahalesi ve tavizsiz kararı olmasaydı, İsrâiloğulları putperestliğin içine kayıp kurtulması zor bir girdaba yakalanacaklardı. İşledikleri günah küfrü gerektiren bir şirkti. Ama her günahın olduğu gibi, şirk günahından da kurtulmanın yolu, ciddi bir pişmanlık ve samimi bir dönüşle Hakk'a teslim olmaktır. İsrâiloğulları da işledikleri büyük hatâyı anlamakta gecikmediler ve derin bir pişmanlık içinde tevbe ve istiğfarda bulundular. Cenâb-ı Hak, tevbeleri çokça kabul edendir. O bakımdan onları bağışladı. Küfrü gerektiren bir günaha girmek çok tehlikelidir. Bir peygamber veya ona vâris olan büyük bir müşdidin müdahalesi olmazsa, sonuç ebedî azapla noktalanabilir. O halde hemen her çağ ve toplumda din ve ahlâk müşditlerine büyük ihtiyaç vardır.⁹³²

İbn Cerîr et-Taberî'ye göre ise Hz. Mûsâ Tûr'da iken Allah onu, kavminin böyle bir fitneye bulaşmış olduğundan haberdar etmişti.⁹³³ Tâhâ sûresinin 85. âyeti de Taberî'nin bu görüşünü desteklemektedir. Tevrat'taki bilgiler de aynı yöndedir.⁹³⁴ Hz. Mûsâ, kavmini putperestlik konusunda sürekli uyardığı halde, kısa bir süre onlardan ayrılınca bütün uyarıları unutarak tevhid inancından sapmaları onu son derece

⁹²⁹ Taha, 20/49.

⁹³⁰ Hâzin, (Mecmûatin mine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vîl*, II/251.

⁹³¹ Araf, 7/149.

⁹³² Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul 1994, V/2228.

⁹³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/349; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, II/564-600.

⁹³⁴ Çıkış, 32/7-8.

sarsmıştı. Bu sebeple, Tûr'dan öfkeli bir vaziyette döndü ve onlara, kendisinin bulunmadığı süre içinde çok kötü bir iş yaptıklarını söyleyerek; hem kavmini hem de yerine bıraktığı Hz. Hârûn'u suçladı. Zira kavmi putperestliğe sapsmış, Hârûn da -Hz. Mûsâ'nın kanaatine göre- vekâlet görevini yerine getirmekte ve kavmini doğru dürüst yönetmekte kusur etmişti."Ey kavmim! Rabbiniz size güzel bir vaadde bulunmamış mıydı? Peki, size bu süre çok mu uzun geldi, yoksa rabbinizin gazabına uğramak istediniz de onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz"⁹³⁵mealindeki âyet de, son yorumu desteklemektedir. Hârûn'un duygusal bir üslûpla yaptığı açıklamalardan etkilenecek şekilde Hz. Mûsâ, öfkeyle Tevrat levhalarını yere attığı için ve Hârûn'un bazı kusurlarından dolayı Allah'tan mağfiret diledi.

Allah Teâlâ'nın altın buzağıya tapanlara gazap etmesi, onları cezalandırması anlamına gelir. Onların dünya hayatında zillete uğratılması ise, düşmanları karşısında mağlûp duruma düşmeleri veya isyankârlıkları sebebiyle, kendilerine vaad edilen kutsal topraklardan mahrum bırakılarak vatansız duruma düşürülmeleridir. Âyetin "*Biz iftiracıları böyle cezalandırırız*" ifadesindeki iftiradan maksat, bir kimsenin asılsız olduğunu bile bile bir iddiada bulunmasıdır. İsrâiloğulları, hiçbir aklî ve naklî delile dayanmadan, âdi bir nesneden ibaret olan buzağı heykeline tanrılık vasfı yükleyip ona taptıkları için, onların bu tutumları iftira olarak nitelendirilmiştir. Aynı ifadeden, Yüce Allah'ın yalnız İsrâiloğullarını değil, Allah'ın dışında tanrılar uyduran veya buna benzer yakıştırmalara kalkışan başka toplumları da gazaba ve zillete uğratmasının, O'nun mutlak bir kanunu olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Mûsâ, İsrâiloğullarının on iki oymağından (sıbt) seçtiği yetmiş kişiyi yanına alarak, kavminin altın buzağıya tapmalarından dolayı af dilemeleri ve niyazda bulunmaları için, Tûr-u Sînâ'ya ikinci defa gitti. Tevrat'ın bazı bölümlerinde verilen bilgilere göre Rab, Hz. Mûsâ ile iki defa buluşma vakti tayin etmiş; Rabbin buyruğu uyarınca Hz. Mûsâ birinci buluşmada yanına İsrâiloğullarının ileri gelenlerinden yetmiş kişi almıştır. Tevrat'ta Hz. Mûsâ'nın ikinci buluşmada yanına yine yetmiş kişi alıp almadığına ilişkin bilgi yoktur.⁹³⁶

Hz. Mûsâ'nın: "*(Allah'ım!) İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helak edecek misin?*"⁹³⁷ şeklindeki yakarışından İsrâiloğulları arasında, kendisiyle

⁹³⁵ Taha, 20/86.

⁹³⁶ Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2292; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'ân Yolu*, II/564.

⁹³⁷ A'raf, 7/155.

birlikte, buzağıya tapmayan daha başka mümin kimselerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ayetteki ‘min’ harfi *teb’iz* içindir ve ‘içimizden bazıları’ anlamı katar. Demekki hepsi değil, bazıları buzağıya tapmıştır. Ancak Hz. Mûsâ, bu buzağıya tapmayanların söz konusu kötülüğü önlemek hususunda yeterince çaba harcamadıklarını düşündüğü için, Cenab-ı Hakk'a böyle bir yakarıшта bulunmuş olmalıdır.⁹³⁸

Hz. Mûsâ'nın kavminin nedâmeti, şiddetli pişmanlığı ifade için kullanılan “sukita fi eydihim” tabiriyle gelmiştir. Nedâmet eden kimse kederinden parmağını ısırır veya başını eğip çenesini iki elinin arasına alarak düşünür. Bu suretle o kimse sanki bütün nedâmeti ile eline düşmüş gibi olur. Eli de “meskutun fih/düşüş yeri” olur. Bu nedâmet, Hz. Mûsâ'nın mikattan dönüşünden sonra meydana gelmiştir.⁹³⁹

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, onların, bu pişmanlık zuhûr ettiğinde ve yaptıkları o şeyin bâtil olduğu anlaşıldığında her şeyle ilişkilerini keserek sadece Allah'a yöneldiklerini, *وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيُّدِهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ* “İsrâiloğulları (yaptıklarına) pişman olup, gerçekten sapmış olduklarını görünce, “Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, muhakkak ki en büyük ziyana uğrayanlardan olacağız” dediler”⁹⁴⁰ ayetiyle haber vermiştir. Bu, yaptığı şeyin büyüklüğünü, vehametini kabul eden, kendisinden sâdır olan bu fiile pişman olan, kusurunu ve hatasını gidermesi hususunda Rabbine yönelen, sonra da, Cenâb-ı Hakk'ın affetmemesi halinde, kendilerinin en büyük ziyana uğrayan kimselerden olacağını tasdik eden kimselerin sözüdür. Bu pişmanlık ve mağfiret talep etme işi, Hz. Mûsâ, onların yanına döndükten sonra meydana gelmiştir.⁹⁴¹

3.2.5. Hz. Yûnus'un Kavminin Pişmanlığı

Hz. Yûnus, Ninova halkına peygamber olarak gönderilmiştir.⁹⁴² Ninovalıları bir ve tek olan Allah'a iman etmeye davet etmiş, iman etmemeleri halinde kırk gün sonra büyük bir azabın kendilerini helak edeceğini haber vermiştir. Otuz beş gün geçtikten sonra kavmini izinsiz olarak terk etmiş, akabinde kavminin üzerine siyah azap bulutları çökmüştür. Bu buluttan şiddetli bir duman zuhur ederek, bütün şehri kuşatıncaya kadar

⁹³⁸ Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'an Yolu*, II/564-600.

⁹³⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, IV/2285.

⁹⁴⁰ A'raf, 7/149.

⁹⁴¹ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV/370; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I/551-552.

⁹⁴² Hz. Yunus'un gönderildiği halkın Asurlular olduğunu söyleyenler de vardır. Bkz. Mevdûdî, *Tefhîm*, II/361-362.

alçaldı. Evlerinin çatıları simsiyah kesildi. Bunun bir helak olduğunu anlayan Ninovalılar, önce Hz. Yûnus'u aramışlar, iman edeceklerini ona haber vermek istemişlerdir. Ancak onu bulamayınca gittiğini anlamışlar, en eski elbiselerini giyerek ve hayvanlarını ve küçük çocukları da yanlarına alarak sahraya çıkmış, feryad-ı figân içerisinde pişmanlıkla dizleri üstü yere çöküp Allah'tan af dilemişlerdir. Bu esnada yakarışları Allah'ın merhametini celbetsin diye hayvanları yavrularından, bebekleri de annelerinden ayırmışlar, onların ağlamaları ve bağırışları arasında dua etmişlerdir. Bu pişmanlık ve istiğfar duasına çıkmadan önce üzerlerindeki kul haklarını sahiplerine ödemişler; öyle ki evinin temelinde başkasına ait bir taş koyan bile, evini yıkarak bu taşı sahibine iade etmiştir.⁹⁴³

Hz. Yûnus'un kavmi, Kur'ân'a göre helakın gölgesi üzerlerine düştükten sonra affedilen tek millettir: *فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ غَدَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ*

*"Yûnus'un kavminden başka, keşke (azabı görmeden) iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı! (Yûnus'un kavmi) iman edince, dünya hayatında (sürüklenebilecekleri) rezillik azabını onlardan uzaklaştırmış ve onları belli bir zamana kadar yararlandırmıştık."*⁹⁴⁴

Azap gerçekleştiğinde bir kavmin iman etmesi kendisine fayda vermez" kuralının bir istisnası olan hadise hakkında Kur'ân'da ayrıntılı bilgi verilmez. Ancak bu kıssaya üç ayrı ayette daha değinilir.⁹⁴⁵

Hz. Yûnus (a.s), kavmini azab ile korkuttuktan sonra ilahi izin olmaksızın görev yerini terketmişti. Bu yüzden Allah, gelmekte olan azabın belirtilerini görüp tövbe eden Asurluları bağışlamıştır.⁹⁴⁶ Tövbeleri kabul edilen Ninovalılar, helakın insanlık için değişmez bir kader olmadığını, iradesini doğru tercihler muvacehesinde kullananlar için kurtuluşu elde etmenin mümkün olduğunu göstermişlerdir. Bunun içinde Hz. Yûnus'un kavmi örnek gösterilmiştir. Hz. Peygamber ve onun yolunda devam eden tebliğci ve maarifçilere, küfrün de imanın da kıyamete kadar yolcularının olacağı hatırlatılarak; inkâr ve kötülükte diretenler karşısında yılmamaları hususunda teselli

⁹⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII/302-303.

⁹⁴⁴ Yunus, 10/98.

⁹⁴⁵ Enbiya, 21/ 87-88; Saffat, 37/139-148; Kalem, 68/ 48-50.

⁹⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhîm*, II/361-362.

verilmiştir. Ayrıca tevhid mücadelesinden vazgeçmemek gerektiği, her toplumdaki son ana kadar ümitvar olmak gerektiği hatırlatılmıştır.⁹⁴⁷

3.2.6. Zengin Bahçe Sahiplerinin Pişmanlığı

Geçmiş ümmetlerden birinde, zengin ve imanlı bir adamın çok verimli bir hurma bahçesi vardı. Ne zaman bahçesinden hasadı toplasa, şehrin fakirleri, dul ve yetimleri başına toplanırlardı. O da kendilerini mahrum bırakmaz, son derece cömert bir muameleyle gönüllerini hoş ederdi. Ancak onun vefatından sonra oğulları, bahçenin mirasçılar arasında bölünmesi sebebiyle küçüldüğünü bahane ederek tasadduktan ve fakirlerin hakkı olan öşürü vermekten vazgeçtiler.⁹⁴⁸

“Şüphesiz biz, vaktiyle “bahçe sahipleri”ne belâ verdiğimiz gibi, onlara (Mekkeli inkârcılara) da belâ verdik. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi. (Bunu tasarlarken) istisna da yapmıyorlardı. (“İnşallah” demiyorlardı.)”⁹⁴⁹ Kendilerince ertesi gün bahçeye gidecek, ürünün hasılatını kaldırdıktan sonra fakirlere göstermeden gizlice yapacaklardı. Ancak olay, onların bekledikleri gibi gerçekleşmemiş, o gece onlar uyurken Allah tarafından gönderilen bir felaket bahçeyi tamamen yakmış, simsiyah edivermişti. Sabah bahçelerine geldiklerinde onu tanımakta bile zorlanmışlardı.⁹⁵⁰

Kardeşlerden en mutedil olanı bunun neden başlarına geldiğini kendilerine açıklayınca yaptıkları hatayı anlayarak pişmanlıklarını şu şekilde dile getirmişlerdi:

قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَوْهُمْ نَقَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ

“Onlar, “Rabbimizi tesbih ederiz (yüceltiriz). Şüphesiz biz zalim kimseler imişiz” dediler. Bunun üzerine birbirlerini kınamaya başladılar. Şöyle dediler: “Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgın kişilermişiz!”⁹⁵¹

Kur’ân, vahyin muhâtabları olan Mekke halkının, Hz. Peygambere karşı takındıkları tavırı eleştirip, onların kötü huylarını tek tek saydıktan sonra bu ibretlik kıssayı aktarır. Bu kıssa ile hem Mekke halkı tehdit edilir hem de Hz. Peygamber

⁹⁴⁷ İbn-i Aşûr, *Tahrîr*, XI/288-292; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur’ân Yolu*, III/138.

⁹⁴⁸ Ali Küçük, *Besâiru'l-Kur’ân*, Sofra Yayınları, İstanbul 2016, XVI/111.

⁹⁴⁹ Kalem, 68/17-18.

⁹⁵⁰ Kalem, 68/19-26.

⁹⁵¹ Kalem, 68/29-31.

teselli edilir. Zira Mekkeliler Hz. Peygamber'e saldırınca kıtlık ve açlık ile imtihan edildiler.⁹⁵²

Müfessirlerin çoğunluğu 18. âyeti, "Bahçe sahipleri 'Allah izin verirse' demeden ertesi gün yapacakları iş hakkında karar verdiler" şeklinde açıklamışlardır. Gelecekte bir işi yapmaya niyet ederken "İnşaallah" diyerek işi Allah'ın iradesine bağlamak gerekir. Nitekim bu konuda Yüce Allah, Hz. Peygamber'ide şöyle uyarmıştır: 'Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için 'Şu işi yarın yapacağım' deme!" Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez." Zira bir şeyin meydana gelmesi için sadece insanın irade ve gücü yeterli değildir, Allah'ın da onu dilemesi gerekir.⁹⁵³

28. ayette geçen "rabbin şanını yüceltmek"ten maksat da 18. âyette bildirilen "Allah izin verirse" gibi bir istisnadır. Yani işi Allah'ın iznine bağlamaları yahut fakirler hakkındaki niyetleri ve takındıkları tavırdan dolayı Allah'tan af dilemeleridir. 28-32. âyetlerden anlaşıldığına göre bu kişiler içlerinden akli başında birinin haklı uyarılarını dikkate almamışlar, fakat bahçelerinin mahvolduğunu görünce onun haklı olduğunu anlamışlardır. Nasihatine kulak vermişler ve yaptıklarına pişman olup tövbe etmişlerse de iş işten geçmiş, bahçeleri yanmıştır.⁹⁵⁴

Müfessirler kıssaya dair teferruatlı bilgi vererek, cömert bir babanın ölümünden sonra üç oğlunun, tasadduk etmeyi hamakat saymaları ve halka hasatlarının zekâtını vermemek için, sabah karanlığında gizlice tarlalarına gitmeye karar verdiklerini zikreder. Ancak bu üç kardeş alaca karanlıkta bahçelerine vardığında, bahçeleri şiddetli soğuktan yanmış bir halde görünce; önce yollarını şaşırdıklarını zannederler. Fakat doğru yerde olduklarını anlayınca ortanca kardeşin ikazı ile yaptıkları cimrilikten ve hasat için kendi aralarında sözleşirken "İnşallah" dememlerinden dolayı derin bir pişmanlık içine girerler. Bahçeler onlara atalarından kalmaydı. Yemen tarafında San'a'ya iki fersah mesafede bir yerd. Ataları o bahçe ve tarla mahsullerinin içinden bir yıllık nafakalarını ayırırlar, kalanı ise Allah yoluna tasadduk ederlerdi. Meyveler toplandığı zaman kalanı da miskinlere verirlerdi. Hurmaları thasat ettikleri zaman da kalanı yine dervişlere (fakirlere) ihsan ederlerdi.

⁹⁵² Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yayınları, İstanbul 1991, XV/219-225

⁹⁵³ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V/312, 314; Kehf, 18/23-24; Lokman, 31/34; Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, VI/328-332; Fîrûzâbâdî, (Mecmuatinmine't-Tefâsir içinde) *Tenvîru'l-Mikbâs*, VI/328-332; Hâzin, (Mecmuatinmine't-Tefâsir içinde) *Lübâbü't-Te'vil*, VI/328-334; Celalüddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî/ Celalüddin Abdurrahman b. Ebîbekr es-Suyûtî, *Tefsîru Celâleyn*, Daru'l-Hadis, Kahire trs., s.588-589.

⁹⁵⁴ Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, VI/332.

Hepsinin öşrünü verirlerdi. Üzümün kurusundan da (öşrü)nü verirlerdi. Yaptıkları pekmezden de öşürü ihmal etmezlerdi. Buğdaydan, undan, ekmekten hep öşür verirlerdi. Bu cömert ve Allah'ın emrine titiz kimseler öldüklerinde de aynı şeyleri yapmaları için evlatlarına vasiyyet ederlerdi. Sakîfoğullarından olan cömert kişilerden biri ölünce üçgeride oğlu kaldı. Bunlar bir araya gelerek şu kötü kanaate vardılar: "Bizim atalarımız akılsız kişilermiş. Bizim de çok çoluk-çocuğumuz var. Artık fakirlere bir şey veremeyiz!"Böylece onları mahrum edeceklerdi. "(Bu bâbda) istisna da yapmıyorlardı." Yani (inşallah) demediler. Ertesi gün kesin bağlarının hasadını yapacaklarını sandılar. Yüce, kudreti sonsuz olan Allah o bahçenin ağaçlarını ateş göndererek kapkara yaktı. Onların uykuda oldukları için haberleri yoktu. Sözü dinlenir ve bilgili olan ortancaları dedi ki: "Ben sizi önceden uyarıştım. Siz (inşaallah) demediniz. Ayrıca zikri (sübhânallah)ı da bıraktınız. Adeta gözünüz değdi. O zamanın inşallah yerine kullanılan deyim buydu. Onlar yaptıklarına pişman oldular. Büyük bir pişmanlık ve tahassür içinde kaldılar.⁹⁵⁵

3.2.7. Kâfir Bahçe Sahibinin Pişmanlığı

Kur'ân'da bu örnekle Allah'ın verdiği zenginliğin kişiyi, imandan inkâra nasıl sürüklediği ve insanın varlık sahibi olunca inancındaki bozulmanın hızlandığına dikkat çekilir. Önceki ümmetlerden bahçe sahibi iki arkadaşın yaşadığı imtihan, muhavere ve kıssa uslûbu ile aktarılır. İki kişiden malı, bahçesi ve çocukları daha fazla olan kişi, zenginliği arttıkça imandan uzaklaşır. Elde ettiği varlık, bahçelerindeki görkem ve iki arazisinin ortasından çıkan su kaynağının verdiği aşırı güven ve kibir, kendisine yaşamı ve ölümü yaratanı unutturmuş ve "*Bu mülkün sonsuza değin yok olacağını sanmıyorum*"⁹⁵⁶ dedirtmiştir. Kibir ve servetin şımarttığı bu kişi, bahçesine girdiğinde "Mâşallah/Allah'ın emri ve dilemesi ile oldu" dememiş; aksine kendi emeği ile bunları kazandığını söylemiştir.⁹⁵⁷Zenginliğini tükenmez zanneden bu kibirliye,kendisine yetecek kadar malı olan mümin arkadaşı nasihat edip, yanlış yolda olduğunu söyledi ise de, bu onun gerçeği görmesini sağlayamamıştır.⁹⁵⁸Burada kibirli arkadaşına nasihatte bulunan mümin kişinin dilinden inananlara "*Mülkünize*

⁹⁵⁵Semerkandî, Bahru'l-Ulûm, III/482-483; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, VI/328-332;Fîrûzâbâdî, (Mecmuatinmine't-Tefâsir içinde) Tenvîru'l-Mikbâs VI/328-332; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, VI/328-334; Celâleyn, *Tefsîru Celâleyn*, s.758-759.

⁹⁵⁶Kehf, 18/33.

⁹⁵⁷ Kehf, 18/35, 39.

⁹⁵⁸ Kehf, 18/37.

baktığınızda Allah'ın dilemesi ile olduğunu ve zaten O'ndan başkasının gerçek kudret ve kuvvete sahip olamayacağı” hatırlatılmaktadır.⁹⁵⁹

Servetin verdiği şımarık şirk psikolojisi, bu zenginin tüm varlığını kaybetmesine neden olmuş ve sonunda her şeyini yitirmiştir. Önceki âyetlerde inanmayanların cehennemdeki durumlarıyla inananların cennetteki durumları anlatıldıktan sonra, burada da iki grubun hallerine uygun olarak biri imanın, diğeri küfrün temsilcisi olan iki adamın inanç ve davranış özellikleri örnek verilmiştir. Âyetlerden anlaşıldığına göre küfrün temsilcisi olan şahıs, büyük bir servete sahiptir; mümin ise fakir ve zayıftır. Servet sahibi olan şahıs Allah'a iman edip verdiği nimete şükredeceği yerde, servetini fakir arkadaşına karşı böbürlenme ve nankörlük vesilesi yapmıştır. Malının yok olmayacağına ve kıyametin kopmayacağına inanmaktadır. Kopsa bile âhirette Allah katında dünyadakinden daha iyi bir servete sahip olacağını iddia etmekte, kibri yüzünden kendi gözünde değerli gördüğü nefsinin Allah katında da değerli olması gerektiğini düşünmektedir.

Âhirete inanan arkadaşı ise iman ve sâlih amel konusunda ona öğüt vermiş, kendisini topraktan yaratıp çeşitli safhalardan geçirdikten sonra mükemmel bir insan haline getiren Allah'a ortak koşarak nankörlük etmesinin uygun olmadığını, âhireti inkâr etmenin bir bakıma Allah'ı inkâr etmek olduğunu bildirmiştir. Zira âhiretin imkânsızlığını savunmak, Allah'ın gücünün sonsuzluğundan şüphe etmenin bir sonucudur. Hâlbuki her şeyi yoktan var eden Allah için insanları öldükten sonra diriltmek hiç de zor değildir. Sözün akışından anlaşıldığına göre inanmayan zengin adam, bu nasihatlere aldırış etmedi, kibir ve gururla âhireti inkâra ve arkadaşını küçümsemeye devam etti. Bu yüzden semavî bir âfetin bağlarının ürününü mahvettiğini görünce pişmanlık içinde:

وَأَحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَا أَنفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ
بِرَبِّي أَحَدًا

“Derken onun serveti yok edildi de çardakları yere çökmüş bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. "Ah, diyordu, keşke ben rabbîme hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!”⁹⁶⁰ diye yalvarmaya başladı.

⁹⁵⁹ Kehf, 18/38-40.

⁹⁶⁰ Kehf, 18/42.

O güzelim bağların birden bire harap olduğunu gören zengin, onlar için yaptığı harcamalara acıyarak pişmanlıkla "Keşke rabbime hiç kimseyi ortak koşmasaydım!" demeye başladı. Ne övündüğü evlâtlarından ne de çevresinden fayda ve yardım gelmedi. Böylece gerçek koruyucunun yalnız Allah olduğunu anladı ama iş işten geçmişti, bağları harap oldu, kendisi de fakir düştü.⁹⁶¹

Bu kişilerin kim oldukları konusunda tefsirlerde farklı görüşler vardır. Bunlar Mekke'de Mahzûm oğullarından iki kardeşdir. Biri kâfir olan Esved b. Abdü'l-Eşed, diğeri ise müslüman olan kardeşi Ebû Seleme'dir. Bahçeler ise muhtemelen Tâif'te bulunmaktadır. Diğer görüşe göre ise, bunlar İsrâiloğullarından iki kardeşdir. Babalarından kalan mirası bölüştüklerinde, mümin olan malını hayır yolunda harcamış, diğeri ise örnekte anlatılan bağları satın almıştır.⁹⁶²

Diğer bir görüşe görede, el-Fezarî Kabilesinden Uyeyne b. Hısn ile Ashab-ı Kirâm'dan Selmân el-Fârisî ve arkadaşları hakkında indiği şekliindedir. Burada inanan ve inanmayan insanın iç dünyalarını anlatan bir temsil söz konusudur. İnanmanın insan ruhuna verdiği güven ve huzur ile inançsızlığın sebep olduğu güvensizlik ve huzursuzluk anlatılarak; Mekkeli zengin müşriklerle, yoksul müslümanların ruh halleri tasvir edilmiştir. Yoksul insanlarla beraber oturmaya tenezzül etmeyen zenginlerin tutumlarını kınayan ve Hz. Peygambere onların sözlerine uymamasını emreden âyetlerden sonra bu misalin getirilmesi, müşriklerin sonunun o bahçe sahibi zengin sonuna benzeyeceğine işaret edilmektedir. Varlık ve servetin gücüne güvenip şımaran, sonra tüm zenginliğini kaybedince pişmanlıkla tövbe eden zengin ve onun gibilerin; çarpık Allah inancılık katlibir bakış açısı ile incelendiğinde, önemli sonuçlar çıkarılabilir. O zengin, bahçelerini "Cennet" olarak kabul ediyor, kendilerine servet ve güç verildiğinde bu dünyada iken cenneti yaşadıklarını ve başka bir cennete ihtiyaçları olmadığını sanan anlayışsız insanlar gibi davranıyordu. Yani, "Ben, öldükten sonra bir hayatın olacağına inanmıyorum. Eğer varsa bile, bu dünyadakinden daha fazlasına sahip olacağım. Çünkü zenginlik ve servetim, Allah katında gözde olduğumun açık bir delilidir." diyerek kendini kandırıyordu.⁹⁶³

⁹⁶¹ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II/300-303; İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V/142-144.

⁹⁶² İbn-i Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Ebu Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe, el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tabâati ve'n-Neşr, Kahire 2002, III/62.

⁹⁶³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VII/3637.

Bu anlayış, Allah'ı "inkâr" etmenin sadece Allah'ın varlığını kabul etmemekle sınırlı olmadığını; fakat gurur, kibir, kendini beğenmişlik ve ahireti inkârın da küfr olduğunu göstermektedir. Bu kişi Allah'ın varlığını inkâr etmemesine, belki de "*Şayet Rabbime döndürülürsem*" ifadesi ile onun varlığına şehadet etmesine rağmen, komşusunun onu "Allah'ı inkâr" etmekle suçladığı görülmektedir. Çünkü bu kişi, zenginlik ve servetini Allah'ın bir lütfu olarak değil de, kendi güç ve ticari becerilerinin bir meyvesi olarak kabul etmektedir. Bu nimetlerin sonsuz olduğuna ve kimsenin bunları kendisinden alamayacağına inanan; kendisini hiç kimseye karşı hesap vermekle sorumlu hissetmeyen kâfir bahçe sahibi, Allah'a inandığını söylese bile hakikatte "Allah'ı inkâr" etmiş sayılmaktadır. Çünkü böyle bir kimse Allah'ı tek hâkim, ma'bûd ve mâlik değil de; sadece sıradan bir tanrı olarak kabul etmektedir. Gerçekte, Allah'a iman, sadece O'nun varlığını kabul etmeyi değil, aynı zamanda O'nu tek hâkim, tek ma'bûd ve tek hüküm koyucu olarak kabul etmeyi de gerektirir.

Mevdudi, sıradan bir tanrı inancının "Deizm" olduğunu, bunun da sonuçları itibari ile "Ateizm"den hiçbir farkının bulunmadığına dikkat çekmiştir: Allah her şeye kadirdir. Hayat veren ve öldüren O'dur. Yükseltmek alçaltmak O'nun elindedir. Mevsimler O'nun emriyle değişir. Bu nedenle ey iman edenler; eğer bu gün bolluk içinde yaşıyorsanız, bu durumun sonsuza kadar süreceğini sanıp aldanmayın. Bir emriyle size tüm bunları lutfeden Allah, başka bir emriyle sahip olduklarınızın hepsini yok etmeye kadirdir."⁹⁶⁴

Bu kişilerin bahçeleri, üzüm bağlardan oluşan, çöl rüzgârlarına karşı hurma ağaçları ile çevrilmiş; aralarında tarlalar bulunan ve ortasından bir nehir akan iki bahçe idi.⁹⁶⁵ Kuşkusuz bu, o günün şartlarında herkesin elde edemeyeceği gözalıcı bir manzara, canlılık, zevk ve servet kazandıran bir ihtişamdır. "*Bağlar meyvalarını cömertçe veriyorlar, hiçbir ürünlerini esirgemiyorlardı*"⁹⁶⁶ ifadesinin orijinalinde "kısmı", "alıkoyma" anlamında "zaleme" fiilinden müştak "tazlumu" kelimesi kullanılmaktadır. Bu iki bahçe ile onların, şımaran, şükretmeyen, gurura kapılıp kibirlenerek kendisine zulmeden, sahipleri arasında kıyaslama yapılıyor. Bu bahçelerin sahibi, aklını fikrini onlarla doldurmuş, onlara bakmakla kendinden geçmiş, korkunç bir gurura kapılarak, kibirle gerine gerine bir tartışma sırasında yoksul arkadaşına dönerek şunları söylüyordu: "*Ben senden daha varlıklıyım ve*

⁹⁶⁴ Ebu'l-Ala Mevdûdî, *Tefhîm*, III/171.

⁹⁶⁵ Kehf, 18/32.

⁹⁶⁶ Kehf, 18/33.

adamlarımın sayısında seninkinden daha fazladır."⁹⁶⁷ Akabinde arkadaşını alıp bahçelerinden birine götürüyordu. Oysa onun kalbini, bahşedilen nimetlere karşın azgınlık kaplamış, gurur kaplamıştı. Bu durum kuşkusuz ona, Allah'ı da unutturmuş; kendisine bahşettiği nimetlere karşılık, şükretmeyi aklının ucundan bile geçirmez olmuştu. Kendisi bu verimli bahçelerin hiçbir zaman yok olmayacakları zannına kapılmış,⁹⁶⁸ bir müddet sonra bu zan onda kıyameti inkâr edecek şekilde bir küfür haline dönüşmüştür. Daha sonraki ruhsal dönüşüm safhasında da kendi kendine: "*Diyelim ki kıyamet kopacak, o zaman da ödüllendirilmede kayrılacağını, başkalarına tercih edileceğini*"⁹⁶⁹ söyletecek kadar tezatlarla dolu sapkın bir boyut kazanmıştır.

Yine nimeti verene karşı takınılması zorunlu olan edep tavrına yönelterek, şımarıp haddi aşmanın, büyüklük kuruntusuna kapılmanın akıbetine karşı onu ikaz ediyordu. Bunun yanında, Rabbinden kendisi için bağlardan bahçelerden ve servetten daha hayırlı olan nimetler beklediğine vurgu yapıyordu.⁹⁷⁰ İşte imanın kaynaklık ettiği onur ve üstünlük duygusu mü'min nefiste bu şekilde coşar. Artık mü'min mal ve evlada aldırılmaz, zenginlik ve makama yaltaklanmaz, haktan, doğruluktan taviz vermez, bu konuda arkadaşına eşe-dosta ayrıcalıklı davranmaz. Mü'min, mevki-makam ve mal-mülk karşısında üstün bir konumda olduğunu, Yüce Allah'ın katındaki nimetlerin dünya hayatının çekici güzelliklerinden daha hayırlı olduğunu yine Yüce Allah'ın lütfunun daha büyük ve devamlı olduğunu, o yüzden bu lütfü ümit bağlaması gerektiğinin bilincinde olur. Aynı şekilde Yüce Allah'ın öç almasının korkunç olduğunu ve bunun da Allah'ı anmaktan gafil olan azgınlara isabet etmesinin pek uzak olmadığını bilir.

Seyyit Kutup, Rabbanî tokadı yedikden sonra kibir ve şımarıklığın pişmanlıkla yer değiştirmesine dikkat çeker ve bu pişmanlığın "çaresizlik pişmanlığı" olduğuna şöyle vurgu yapar: Az önceki şımarık ve büyüklük taslayan tip gitmiş, yerine pişmanlık duyan, af dileyen bir başkatip gelmiştir. Evet, mü'min adamın dedikleri fiilen gerçekleşmiştir. Azgın zengin, dizlerini döverek "Keşke Rabbime hiç kimseyi ortak koşmasaydım" demeye koyuldu. Tamamen canlı, psikolojik durumları somutlaştırarak yansıtan hareketli bir sahne. Sahibi de yapmış olduğu masrafların iç yanıklığı ile kaybolup giden malının, boşa giden emeklerinin ardından duyduğu üzüntü ile dizlerini

⁹⁶⁷ Kehf, 18/35.

⁹⁶⁸ Kehf, 18/36.

⁹⁶⁹ Kehf, 18/37.

⁹⁷⁰ Kehf, 18/36, 38.

dövüyor. Allah'a ortak koşmaktan dolayı pişman olmuştur, şu anda O'nun Rabblığını, teklifini kabul ediyor. Fakat burada şirki açıkça ifade etmiyor. Ne var ki, onun şu anda pişmanlık duyduğu, reddettiği şirkin; imani değerlerin dışında yeryüzü menşeli diğer değerlerle onur duyup büyüklük taslama olduğu anlaşılıyor. İş işten geçtikten sonra pişmanlık duyduğu, kaçınmak istediği şirk budur işte.⁹⁷¹

Dünya hayatı deyimin kullanıldığı kıssadaki bahçe gibi kısa, geçici ve sürekliliği sözkonusu değildir. İnsan, değer yargılarını, karşısındaki kişiyi nereye koyup ona nasıl davranacağını; geçici olan ve imtihan için var edilmiş vesilelere göre belirlerse, büyük bir yanılığa düşmektedir. İçinde bulunduğu mal-mülk, bağ-bahçe, makam-mevkii ve sermaye-servetin “Allah’ın dilemesi” ile meydana geldiğini unutmamak ve bu nimetleri müşahade ettiğinde “Maşallah” demek, insan için dini bir gerekliliktir. Bu nimetleri kem nazarlardan, kendisini de bu nimetlerin aldatıcılığından korumanın tek çaresi budur. Nimeti veren Allah’a sığınmak ve sürekli diri bir bilinçle O’nu akılda tutmak, bu ayet ile emredilmektedir.⁹⁷² Bu kişinin, bahçesine girdiğinde “*Maşallah. La kuvvete illâ billâh*” demediği ve kendisini kıyametin kopmayacağı kanaatine sürükleyen zenginliğinin kayboluşundan dolayı büyük bir pişmanlık yaşadığı görülmektedir.⁹⁷³

3.2.8. Mısır Melikesi’nin Pişmanlığı

Mısır Azizi’nin eşi, Hz. Yûsuf’u kendisi ile birlikte olmaya davet etmiş; o da bu daveti efendisine nankörlük, Allah’a isyan olacağı için -bir anlığına kalbi meyletmemiş olsa bile- kabul etmeyerek reddetmiştir. Ondaki uzaklaşmak için kapıya doğru koşarken Melik’le karşılaşınca; saray Melikesi Hz. Yûsuf’a iftira ederek, onun kendisine el uzattığını söylemiş ve onun cezalandırılmasını istemiştir.⁹⁷⁴ Hz. Yûsuf, bu iftira ve itham karşısında ne yapacağını bilemez bir ruh hali içinde şaşkınlıkla beklerken; Melike’nin akrabalarından biri, “Hz. Yûsuf’un gömleğine bakılmasını, eğer önünden yırtılmışsa, Melike’nin doğru söylediğini; arkasından yırtılmışsa da Hz. Yûsuf’un doğru söylediği” görüşünü ileri sürmüştür. Melik, Hz. Yûsuf’un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce, “*Bunun kadınların bir tuzağı olduğunu ve kadınların tuzağından korkulması gerektiğini*” söyledi.⁹⁷⁵ Melik, bu konunun sarayda yayılmamasını, Melike’ye ve gömlek konusunda bilirkişilik yapan akrabasına sıkı sıkı

⁹⁷¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, IV/2270-2272.

⁹⁷² Kehf, 18/41.

⁹⁷³ Kehf, 18/39, 41.

⁹⁷⁴ Yûsuf, 12/25.

⁹⁷⁵ Yûsuf, 12/28.

tenbih etti. Hz. Yûsuf'a da bu konuyu olmamış saymasını, kimseyle paylaşmaması emrini verdi.⁹⁷⁶ Ancak Melike'nin Hz. Yûsuf'a olan aşkı, sarayda yayılmaya başlayınca; o da sarayın ileri gelen hanımlarına bir ziyafet tertip edip Hz. Yûsuf'u onların huzuruna çıkarttı. Kadınlar, Hz. Yûsuf'un güzelliği karşısında büyülenip “*Bu insan olamaz. Olsa olsa bu güzellik sahibi bir melek olabilir*”⁹⁷⁷ diyerek Melike'ye hak verdiklerini söylediler. Bundan cesaret alan ve kendisini haklı gören Melike, onların yanında Hz. Yûsuf'a, kendisinden murat almak istediğini, kabul etmemesi halinde hapsedileceğini söyledi. Hz. Yûsuf, “*Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların kurduğu tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum*”⁹⁷⁸ diyerek bu teklifi reddedip hapsedilmeyi tercih etti.

Bu olaydan sonra, Melik rüyasında, “yedi zayıf ineğin, yedi semiz ineği yediğini ve yedi yeşil başak ve yedi kuru başak” görünce, sarayın ileri gelenlerinden bu rüyayı yorumlamalarını talep etti.⁹⁷⁹ Rüya tabircileri “*bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu yapamayız*” diye cevap vererek⁹⁸⁰ rüyayı yorumlamaktan aciz kaldılar. Hz. Yûsuf'un zindanda kendisine buradan kurtulup Melik'in yakın adamlarından olacağını söylediği hapishane arkadaşı, saray idarecilerine onun çok maharetli bir rüya yorumcusu olduğunu haber verdi. Saray yetkilileri, Melik'i durumdan haberdar ederek, bu rüyanın yorumunun ancak Hz. Yûsuf tarafından yapılabileceğini söylediler. Hz. Yûsuf'un arkadaşı, zindana gelip rüyayı ona anlatınca; rüyayı “yedi bolluk yılını takip edecek yedi kıtlık yılına hazırlık yapılması” şeklinde yorumladı.⁹⁸¹ Yorumu beğenen Melik, onun hapisten çıkarılarak huzuruna getirilmesi emrini verdi. Hz. Yûsuf hapisten çıkmadan, Melike ve kadınların kendisine kurdukları tuzağın herkes önünde iftira olduğunun ortaya çıkması ve Melike'nin de suçunu kabul ederek, yaptıklarından dolayı pişmanlığını saray halkı huzurunda itiraf etmesini talep etti.⁹⁸²

قَالَ مَا خَطْبُكُمْ إِذْ رَأَوْتُنَّ يُوسُفَ عَنِ نَفْسِهِ فُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَةُ الْعَزِيزِ الْآنَ
حَصَّصَ الْحَقُّ أَنَا رَأَوْتُهُ عَنِ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

⁹⁷⁶ Yûsuf, 12/29.

⁹⁷⁷ Yûsuf, 12/31.

⁹⁷⁸ Yûsuf, 12/32-33.

⁹⁷⁹ Yûsuf, 12/43.

⁹⁸⁰ Yûsuf, 12/44.

⁹⁸¹ Yûsuf, 12/45-48.

⁹⁸² Yûsuf, 12/50.

"Kral (kadınlara) "Yûsuf un nefsinden murat almak istediğiniz zaman durumunuz neydi?" diye sordu. Kadınlara, "Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir kötülük görmedik" dediler. Aziz'in karısı da "Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onun nefsinden murat almak istemiştim. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir" dedi.⁹⁸³

Hız.Yusuf, Melik'ten, kendisini görünce güzelliği karşısında ellerini doğrayan kadınların gerçekleri anlatarak hakikatin ortaya çıkarılmasını istedi. Melik'in kadınlara konuyu sorması üzerine, onlar Hz. Yûsuf lehine şahitlik yapıp: "Haşa! Allah için biz onun bir kötülüğünü bilmiyoruz" diyerek; onun, yokluğunda efendisine ihanet etmiş bir hain olmadığına topluca şahitlik edip⁹⁸⁴ kendisini ibra ettiler. Bunun üzerine Melike: "Şimdi hakikat ortaya çıktı. (itiraf ediyorum) Ondan ben murad almak istedim. Şüphesiz Yûsuf, sadıklardan birisidir"⁹⁸⁵ diyerek derin bir pişmanlık duyduğunu Melik'in huzurunda ifade etti.⁹⁸⁶

Aziz'in eşinin, Hz. Yûsuf üzerinden nefsanî arzularını tatmin etmek için yaptığı hatadan dolayı yaşadığı bu pişmanlık, dikkat çekiçi bir üslupla anlatılmaktadır.⁹⁸⁷ Ayette hakikatin ortaya çıktığı Züleyha'nın ağzından "حصص الحق" şeklinde anlatılır. Açığa çıkmak için بَرَزَ, تَبَيَّنَ ya da ظَهَرَ fiilleri kullanılabilecekken "الحصة" kelimesinden türetilmiş olan "حصص"nın kullanılması, bir şeyin haktan, hakikatten yana var olan payının ortaya çıkışını ifade eder.⁹⁸⁸

Züleyha'nın حصص fiilini kullanması da sürekli Yusuf'un hakkına girdiğini, payını gaspettiğini düşündüğünü gösterir. Gerçek pişmanlığın, sürekli sahibini rahatsız etme, onun iç huzurunu bozma, düşünce dünyasını meşgul etme gibi bir özelliği vardır. Züleyha da bu etkiyle, yaptığı zulüm ortaya çıkınca rahatlamış, onu inkâr veya yeni kılıflar uydurma yoluna gitmemiş, gerçeği itirafıyla bu yükü üzerinden atmıştır.

3.2.9. Firavn'ın Pişmanlığı

Hız. Mûsâ'ya risalet görevi verildikten sonra, kardeşi Hârûn'la beraber Firavn'u imana davet etmiş, yaptığı zulümlerden vazgeçmesi için tebliğ ve ikazda

⁹⁸³ Yûsuf, 12/51.

⁹⁸⁴ Yûsuf, 12/51-52.

⁹⁸⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, IV/1995; Yûsuf, 12/51.

⁹⁸⁶ Yûsuf, 12/23-51; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 285-286.

⁹⁸⁷ Müciruddîn b. Muhammed el-Âlimî el-Makdisî el-Hanbelî, *Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Riyad 2009, III/432.

⁹⁸⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, III/115.

bulunmuştur.⁹⁸⁹ Firavun, saltanatının güçlü olduğu dönemde, peygamberin davetine inatla kulak tıkadığı gibi tebaasını toplayarak “*Ben sizin en yüce Rabbinizim*” diyerek Mısır’da tanrılığını ilan etmişti.⁹⁹⁰ Hz. Mûsâ ve Harun’un Mısır’da verdikleri uzun tevhid mücadelesi, Firavun ve avanesi iman etmeyince⁹⁹¹ hicret emri ile son bulmuştur. Akabinde Hz. Mûsâ’ya, Allah tarafından gece karanlığında gizlice İsrâiloğulları ile birlikte Sina yarım adasına gitmek üzere yola çıkması emredilmiştir.⁹⁹² Hz. Mûsâ’dan, denizde mucize olarak açılan yolu, Firavn ve ordusunu İsrâiloğullarını takip ederek, boğulmaları için kapatmaması istenmiştir.⁹⁹³

Firavn ve askerleri, peygambere ve kendisine iman edenlere ulaşır, onların Mısır’ı terk etmelerine mani olmak ve cezalandırmak niyetiyle öfke ile denizde açılan yola girdiler. Burada büyük bir mucize gerçekleşmiş, denizde on iki Kabile için on iki yol açılmıştı.⁹⁹⁴

İsrailoğullarını takip için kızıldenize ordusu ile giren Firavn, pişmanlığını burada boğulurken ortaya koymuştur:

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ

“*Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmayla yüz yüze gelince şöyle dedi: "Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinin dışında tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerdenim."*

Başta Firavn olmak üzere, ordunun denizde açılan yollara girişleri tamamlanınca dalgalar girdikleri yolu arkalarından kapatmaya başladı. Yaşanan bu büyük muzizeye şahit olan Firavn, ordusu ile birlikte boğulacağını anlayınca, secdeye kapanarak: “*Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim*” diyerek pişmanlık ve çaresizlik içinde iman ettiğini dile getirdi.

⁹⁸⁹ Naziat, 79/15-19; Duhan, 44/17-21.

⁹⁹⁰ Naziat, 79/20-24.

⁹⁹¹ Duhan, 44/21-22.

⁹⁹² Duhan, 44/23-24.

⁹⁹³ Duhan, 44/24.

⁹⁹⁴ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV/254; Yunus, 10/90.

⁹⁹⁵ Yunus, 10/90.

Fakat bu iman, korku, çaresizlik ve ölümle burun buruna gelince gerçekleştiği için “makbul bir iman sayılmamış: *الآن وَقَدْ عصَيْتَ قَبْلَ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ*”

“Şimdi mi? Hâlbukidaha önce hep başkaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın”⁹⁹⁶ buyurularak imanının kabul edilmediği beyan edilmiştir. Firavn’ın pişmanlığı, yeis halinde vuku bulduğu için; affedilmesine ve imanın kabul edilmesine yetmemiştir. O, kızıldenizde askerleri ile beraber boğulmadan önce, iki peygamberin gösterdiği tüm mucizeleri, görmezden gelmiş; Hz. Mûsâ’ya “*sihirbazlarla ortak tuzak kuran, onların akıl hocası*” olduğuitirasını atmıştır.⁹⁹⁷ Asanın, sihirbazların yılanlarını “yuturak ortadan kaldırışı” ile vuku bulan mucizeyi de sihir olarak yaftalamıştır.⁹⁹⁸

Kur’ân, Firavn’ın yaşamış olduğu “çaresiz kalınca iman edişi” konu edinirken; onun kendisinden sonra geleceklere ibret için bedeninin çürümeyeceğine özellikle vurgu yapar.⁹⁹⁹ Seksen yıl Hz. Mûsâ’ya inatla direnişinin sebebi, onun “ihtişam ve debdebe”ye düşkünlüğüdür. Firavn’ın imanını dil ile ikrarına cevap olarak yerini alan “Şimdi, öyle mi? Hâlbuki daha önce hep başkaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın” cevabı, onun vicdanının sesi olarak kalbinden geçirdiği duygudur. Ama onun iç dünyasında yaşadığı hasret ve nedâmetin ona hiçbir fayda vermediği ortadadır.¹⁰⁰⁰

Bedeninin mumyalanmadığı halde çürütülmeyip sonraki nesillere ibret için korunması da “yeis hali imanın ve pişmanlığının” makbul olmadığı bilmesi hikmetine mebnidir. Müminleri öldürmeyi kasederek takibe alışı ve imanını beyan ettiği anda kabul edilmeyiş sebebinin, daha önce “bozgunculuk” yapması ile ilintilendirilişine dikkat çekmektedir.¹⁰⁰¹

3.2.10. Şeytanın Pişmanlığı

Hz.Âdem’e “secde emrine”¹⁰⁰² kibirlenerek itaat etmeyen Şeytan, Cennet’ten kovulmuştur. Bunun müsebbibi olarak gördüğü Âdem ve nesline, kıyamete kadar düşman olmuş;¹⁰⁰³ onları saptırmak için tüm yolları kullanmıştır. Ben-i Âdemi sürekli

⁹⁹⁶ Yunus, 10/91.

⁹⁹⁷ Yunus, 10/79-81.

⁹⁹⁸ A’raf, 7/123, 132.

⁹⁹⁹ Yunus, 10/92.

¹⁰⁰⁰ Kurtûbî, *Câmiu li-Ahkâmi’l- Kur’ân*, VII/378.

¹⁰⁰¹ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, II/130.

¹⁰⁰² Bakara, 2/34, 168, 208; Taha, 20/115, 123.

¹⁰⁰³ A’raf, 7/24; Enam, 6/142; İsra, 17/53; Yûsuf, 12/5.

inkâra, şirke, nifaka ve isyana teşvik etmiş ve onları yalan vaadlerle kandırmıştır. Hatta bunun için Allah'tan kıyamete kadar ömür ve mühlet istemiş; bu talebi de kabul edilmiştir.¹⁰⁰⁴ İnsanların, Allah'ın huzurunda toplanıp hesaba çekileceği mahşer gününde, Şeytan baş itirafçı ve en çok pişmanlık yaşayan olacaktır.

Kıyamet günü kendisine ümit bağlayıp, vesveselerine kulak verenlere; boş vaadlerde bulunduğunu itiraf edecek ve: وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَّ الْحَقُّ وَوَعَدْتُمْ فَأَخْلَفْتُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِّنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَن دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُمُونِي وَلُومُوا أَنفُسَكُمْ مَا أَنَا

بِمُصْرِحِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِحِي إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِن قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Beni kınayıp eleştirmeyin, tersine kendi kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ki ben, dünyada beni Allah'a ortak koşmanızı da kabul etmemiştim. Tereddüdünüz olmasın ki, bizim gibi zalimlere elem dolu bir azap vardır. diyerek pişmanlığını itiraf ve beyan edecektir.¹⁰⁰⁵

İblis, hesap günü taraftarlarına ihanet ederek kendisine yakışan bir cevapla taraftarlarını sıkıntıları ile baş başa bırakacaktır. Tüm insanların hesap için mahşerde toplandığı anda, işledikleri günahların müsebbibi olarak gösterilen Şeytan sahneye çıkarak, taraftarları olan mücrimlere şöyle seslenir: “Allah'ın hükmü yerine getirilince Şeytan şöyle der: "Şüphesiz Allah size gerçek bir vaadde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalan çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayınız, kendinizi kınayınız. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce de beni Allah'a ortak koşmanızı reddetmiştim." ¹⁰⁰⁶

Sapıklığın telkincisi, sapıkların yol göstericisi Şeytan, bu çıkışı ile kâhinlerin taktiklerini kullanarak, şeytani bir kılığa bürünüyor. Hem zayıflara hem de büyüklük taslayanlara, bu sözler azaptan daha acı gelmelidir. Burada Şeytanın gerçek kişiliği her yönüyle ortaya çıkıyor. Tıpkı bu karşılıklı konuşmada, zayıfların ve büyüklük taslayanların kişiliği her yönüyle ortaya çıktığı gibi; göğüslere vesvese veren, insanların Allah'a isyan etmesini teşvik eden, küfrü yaldızlı, çekici gösteren ve onları hak daveti dinlemekten alıkoyan Şeytanın da gerçek kişiliği ortaya çıkacaktır. Bu sözleri söyleyen, onları oldukça acı ve etkileyici bir şekilde kınayan Şeytanı

¹⁰⁰⁴ Bakara, 2/34-36.

¹⁰⁰⁵ İbrahim, 14/22.

¹⁰⁰⁶ İbrahim, 14/22.

reddedecek durumda değildirler. Çünkü iş işten geçmiştir. Bu sözleri zamanı geçtikten sonra söyledikleri için, kendilerine hiçbir fayda sağlamıyacaktır. Şeytan'ın bu söz ve tavırları, aynı zamanda onun güçsüzlüğünü ve yaşadığı büyük pişmanlığı da ortaya koymaktadır.¹⁰⁰⁷

Şeytan ve avanesinin yaşadığı pişmanlık “*vela telûmûnî ve lûmuû enfüseküim/beni değil kendinizi pişmanlık içinde kınayın*” hitabı ile tespit edilmiştir. Şeytan, avanesi ile arasında geçen uzun bir muhavere ile dünya hayatında işlediği tüm hatalarına pişmanlığını açık ve net bir şekilde ortaya koyarken; ehl-i küfrün yaşayacağı pişmanlığada, soru cevap metodu ile tercüman olmaktadır. Uyan da uyulan da beşyüzyıl yana yakıla pişmanlıklarını ortaya koyup feryad-ı figân birbirlerini şikâyet ederek yalvaracaklardır. Bunun fayda vermediğini görünce, beşyüz yıl da şikâyetten vazgeçip sessizce sabrederek bir ümit affedilmeyi bekleyeceklerdir. Ancak bu iki halinde, onlara hiçbir faydası olmayacaktır.¹⁰⁰⁸

3.2.11. Firavn'ın Sihirbazlarının Pişmanlığı

Firavn, Hz. Mûsâ'yı mağlup etmek üzere ülkesinin en meşhur ve mahir sihirbazlarını, kutsal bir bayram gününde toplayarak; halk önünde mübareze düzenledi. Sihirbazlar maharetlerini ortaya koymadan önce Firavn'dan, kazanmanın mükâfatını sorarak, ödülleri istediler. Firavn da hem ödüller verileceğini hem de sarayda kendisine en yakın kişiler olacakları vaadinde bulundu.¹⁰⁰⁹ Kazanacaklarından emin olan ve çok büyük bir galibiyet ödülü sözü olan sihirbazlar, Hz. Mûsâ'ya “Sen mi atacaksın? Yoksa biz mi?” diye sorduklarında; Musa önce onların atmasını teklif etti.¹⁰¹⁰ Hz. Mûsâ, sihirbazların ellerindeki iplerin, yılan dönüşerek hareket ettiğini görünce, bir anlık korku ve tereddüt yaşadı.¹⁰¹¹ Vahyin işareti ile içine düştüğü panik halinden kurtulup, yere bıraktığı asası, onların yılan olarak gösterdikleri nesnelere yutmaya başladı.¹⁰¹² Sihirde mahir olan ve mesleklerinin tüm hilelerine vakıf olan sayıları tefsirlerde yüzlerle ifade edilen

¹⁰⁰⁷ Seyyid Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, IV/2097-2098.

¹⁰⁰⁸ Beğâvî, *Meâlimü't-Tenzil*, III/35-36; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX/80-84; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III/197.

¹⁰⁰⁹ A'raf, 7/113, 114.

¹⁰¹⁰ A'raf, 7/115-116.

¹⁰¹¹ Taha, 20/67-68.

¹⁰¹² Taha, 20/69.

sihirbazlar, Hz. Mûsâ'dan sadır olanın bir mucize olduğunu görüp secdeye kapandılar.¹⁰¹³ Aynı zamanda:

قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ
الدُّنْيَا إِنَّمَا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيُغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى

“*Seni bize gelen apaçık kanıtlara ve bizi yaratana asla tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükümünü geçirebilirsin. Biz, hatalarımızdan ve bize zorla yaptırdığın sihirden ötürü bizi bağışlaması için rabbimize kesin olarak iman ettik. Hayırlı ve sürekli olan Allah'tır*”¹⁰¹⁴ dediler.

Kendisinin bilgisi ve izni dışında bir şeye karar verilmesine alışık olmayan Firavn, bu duruma çok öfkelenerek “*Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Bu, hiç şüphesiz halkımı şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz!*” dedi ve sihirbazları tehdit etti.¹⁰¹⁵ Sihirbazlar, daha önce Firavn ve yandaşları için halkı kandırmak üzere yaptıkları sihirlerden ve hatalarından dolayı duydukları pişmanlığı ilan ettiler. Firavn’ın, ellerini ve ayaklarını çapraz kesip onları hurma dallarına ibret için asacağını söyleyerek¹⁰¹⁶ tehdit etmesi de, onları imanlarından döndüremedi. Çünkü sihirbazlar, daha önce “Firavn iktidarının devamı için yaptıkları büyüler” ile kazandıkları günahın kefaretinin ancak “Allah yolunda öldürülerek” şehitlik mertebesiyle affedileceği ümidini taşımaktadıydılar. Bu pişmanlık ve ümit, onları Firavn’ın tehditleri karşısında dik durmaya ve ölüm dâhil tüm cezaları göze alma cesareti göstermeye sevk etmiştir. Sihirbazlar “Hatalarımızı bağışlaması için Rabbimize iman ettik”¹⁰¹⁷ diyerek; Firavn için önceden yaptıkları sihirlerin bir hata olduğunu da itiraf etmişlerdi.¹⁰¹⁸

Seyyid Kutub, sihirbazların pişmanlıklarına işaret ederken; onlarla Firavun arasında geçen bu diyalogların, iman-küfür mücadelesinin bir kez daha tekerrürü olduğuna dikkat çektikten sonra şunları ilave eder: Ne zaman ki, kaba kuvvet kalpleri kendisine boyun eğmekten aciz düşerse, işte bu kalplerde gerçek özgürlük o zaman doğmaya başlar. Tehdit gelip geçer... Cezalandırmaya ilişkin savrulan sözler yok olup gider... İman yine yoluna devam eder. Sağa-sola bakmaz. Tereddüte kapılmaz. Geri dönmez! İşte bu sırada Kur’ân-ı Kerim’in anlatım

¹⁰¹³ Taha, 50/70.

¹⁰¹⁴ Taha, 20/72-73.

¹⁰¹⁵ A’raf, 7/123.

¹⁰¹⁶ A’raf, 7/124.

¹⁰¹⁷ Taha, 20/72.

¹⁰¹⁸ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, V/439.

üslubu sahneyi kapatıyor ve bundan fazla bilgi vermiyor. Zaten burada sahnenin parlaklığı zirveye ulaşıyor ve amacına varmış oluyor. İşte bu esnada Kur'an'ın sunuş metodundaki sanat güzelliği kıssanın sunuluşundaki manevi hedefle bütünleşiyor.¹⁰¹⁹

3.2.12. Semud Kavminin Pişmanlığı

Hz. Salih'in peygamber olarak gönderildiği Semud kavmi, “*Siz burada, bahçelerin, pınarların içinde; ekinlerin, meyveleri uç vermiş hurma ağaçlarının arasında güven içinde bırakılacağınızı ve dağlardan ustaca evler oyup yapmaya devam edebileceğinizi mi sanıyorsunuz*”¹⁰²⁰ ayetinde de belirtildiği gibi; zenginlik ve sefahat içinde yaşayan bir kavimdir. Sahip oldukları bu zenginlik, onların kendilerine aşırı güven duymalarına neden olmuş; bu gücün hiç kaybolmayacağı yanılgısına düşürmüştür. Cezîretü'l-Arap'ta meşhur olan hurma bahçeleri ve sarp kayaları oyup yaptıkları muhkem binalar, Salih peygamberin tevhide davetini duymazdan gelmelerine ve mucize olarak gönderilen deveyi katletmelerine sebep olmuştur. Hz.Salih, kavmini “*Allah'tan çekinmeye, kendisine itaat etmeye ve yeryüzünde fesat çıkaran bozgunculardan olmamaya*”¹⁰²¹ davet ediyordu. Salih peygamberin kavmi, bu üç hususun hiç birini dikkate almadıkları gibi, kendisini büyü yapılmış biri olarak vasıflandırmışlar; akabinde “*Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın. Eğer doğru sözlü isen, haydi bize bir mucize getir*”¹⁰²² diyerek ondan mucize göstermesini istemişlerdir. Ancak bu isteklerinin, başlarına daha büyük bir bela ve azap olarak döneceğini bilmiyorlardı. Hatta peygamberden mucize isterken de, “Eğer doğru sözlü isen, haydi bize bir mucize getir” diyerek meydan okuyan bir üslup kullanıyorlardı.

Mucize isteklerinden sonra, kayadan hamile bir deve çıkıp, kısa süre sonrada kendisi büyüklüğünde bir yavru doğurdu. Fakat deve ve yavrusu, onlar için en değerli şey olan pınarlarına ortak olmuştu. Hatta onların kullandığı kadar suyu bir seferde içip bitiriyordu. İçlerinden biri, deveyi okla vurup öldürünce, başlarına gelecek ve yurtlarının altını üstüne çevirecek olan azabın yaklaştığını anladılar. Yaptıkları büyük hatadan dolayı, yurtları ile beraber onları yok edecek olan azabın işaretleri üzerlerine gönderilince, büyük bir pişmanlık duydular.

فَعَقَرُوهَا فَاصْبِرُوا نَادِمِينَ

¹⁰¹⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ani'l-Kur'an*, VI/209-214.

¹⁰²⁰ Şuara, 26/146-149.

¹⁰²¹ Şuara, 26/150, 152.

¹⁰²² Şuara, 26/154.

*“Buna rağmen onlar deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular.”*¹⁰²³

Ancak pişmanlıkları, onları ve yurtlarını helak edilmekten kurtaramadı. Kendileri ve yurtları yeryüzünden silindiler.¹⁰²⁴

Semud kavmi, Hz.Salih'den: "Bu kayanın içinden çıkacak ve hemencecik bir yavru doğuracak olan on aylık gebe bir deve istiyoruz." diyerek bir mucize göstermesini isterler. Bunun üzerine Hz. Salih oturup endişe ile düşünmeye başlayınca, Cebrail ona "iki rekât namaz kıl ve Rabbinden dişi deveyi iste" diye vahyetti. O da bunu yapınca, kayadan dişi hamile bir deve çıkararak, onların önüne çöktü. Ardından doğum yaparak, kendisi kadar olan bir yavru doğurdu. Sâlih, onlara şu iki tavsiyede bulundu: Birincisi, "Su içme hakkı bir gün onundur, belli bir günün içme hakkı da sizindir. Deve, su içme günü gelince onların suyunun tamamını içerdi. Onların günüise, devenin içmediği gündeydi. İkinci olarak da, *“ona bir kötülükle ilişmeyin. Vurarak ya da onu kesmeye kalkışarak zarar vermeyin. Sonra sizi büyük bir günün azabı yakalar.”* Zikredilen günün büyük olması, azabın o günde meydana gelmesinden dolayıdır. Günün büyük olarak nitelenmesi, azabın büyük olarak nitelenmesinden daha belîğdir. Çünkü zaman azâb sebebiyle büyük ve dehşetli olunca, onun büyüklük ve dehşet bakımından etkisi daha şiddetli olur. Daha sonra, *“Buna rağmen onlar deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular; çünkü onları azap yakaladı”*¹⁰²⁵ ayetinde de belirtildiği gibi onlar deveyi kestiler. Bunun üzerine, Hz. Salih de *"Yurdunuzda üç gün daha yaşayınız"*¹⁰²⁶ dedi.Semud kavminin, köklerini kazıyıp tarih sahnesinden silecek olan korkunç ses ve içinde taşlar olan fırtına gelerek, onları hayvan ağılları içindeki, işe yarar dalları son naktasına kadar yenilip çiğnenmiş çalılara döndürdü.¹⁰²⁷ Semud kavmi, peygamberleri Salih'in vadettiği azap ile karşılaştıklarında, pişmanlık ve eseflerinin üzüntüsünden, dizleri üstüne kapanarak yalvardırlarsa da,¹⁰²⁸ onlara bir faydası olmadı. Kur'ân'ın bu tasviri, Semud kavminin yaşadığı büyük üzüntü ve pişmanlığı ifade etmesi açısından çok manidardır.

Dizleri üstüne çöküp çırpınan bir insan, hem pişmanlığının büyüklüğünü, hemde kendisini pişmanlığa sürükleyen sıkıntıdan kurtulamayacağını anlamış

¹⁰²³ Şuara, 26/157.

¹⁰²⁴ Şuara, 26/141-159; Şems, 91/11-15; Kamer, 54/27-31.

¹⁰²⁵ Şuara, 26/157.

¹⁰²⁶ Hud, 11/65.

¹⁰²⁷ Kamer, 54/31.

¹⁰²⁸ Hud, 11/67.

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tasvir, Semud kavminin yaşamış olduğu pişmanlığın büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Onların arasından birisi deveyi dar bir yere sıkıştırdıktan sonra, okla öldürünce Kudar isimli kişi onu boğazladı. Buna göre eğer, "Onlar buna pişman oldukları halde, daha niçin onları azâb yakalamıştır?" denilirse, buna iki şekilde cevap verilir: "Onların nedâmeti, tevbe edenlerin nedâmeti gibi olmadı. Başlarına hemen gelecek olan azâbtan korkan kimselerin nedâmet ve pişmanlığı gibi oldu."Nedâmetleri, her ne kadar tevbe edenlerin pişmanlıkları gibi olmuşsa da, tevbe edilmesi gereken zamanda olmamıştır. Aksine azabın müşahede edildiği sırada olmuştu. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Kötülükleri yapıp yapıp da, onlardan herhangi birine ölüm gelince, "Ben işte şimdi tevbe ettim" diyenlerin tevbesi (makbul) değildir."(Nisa,4/18) buyurmuştur. Azâb kelimesinin başındaki "lâm", o büyük günün azabının şiddetine işaret etmektedir (ahd içindir)."¹⁰²⁹

3.3. Nüzul Dönemi Sahabe Pişmanlıkları

Bu bölümde, Hz. Peygamber'e indirilen vahyin ilk muhâtabları olan sahâbelerin Kur'an ayetlerine konu olan pişmanlıkları işlenecektir. Nüzul dönemi, Kur'an ayetlerinin Hz. Peygambere indirilmeye başlandığı miladi 610 yılında başlayan ve peygamberin vefaati ile son bulan zaman dilimidir. Sîret kaynaklarında, Asr-ı Saadet'te birçok sahabe pişmanlıkları kaydedilmiştir. Bu dönemde vahye tanıklık yapan ve bazı hatalar muvacehesinde pişmanlıklar yaşayan sahabeler olmuştur. Bunlardan bazıları ayetlere doğrudan konu olarak ayetlerin inzaline sebeb-i nuzul olmuştur. Bu bölümde sadece, ayetlere sebebi nuzul ve konu olan sahabe pişmanlıkları çalışmaya konu edilmiştir. Yaşadıkları pişmanlıklar, ayetlere konu olan belli başlı sahâbeleri şu şekilde sıralayabiliriz.

3.3.1. Usâme b. Zeyd'in Pişmanlığı

Usâme, hicretten sekiz yıl önce Mekke'de doğdu. Babası Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Zeyd b. Hârise'dir. Annesi Rasûlullah'ın dadısı Ümmü Eymen'dir. Hz.Peygamber Usâme'yi, çocukluğundan itibaren çok sevmiş ve bir dizine onu, diğer dizine de Hasan'ı oturtup şöyle dua etmiştir: "Allahım! Ben bunları seviyorum, sen de sev."¹⁰³⁰ Kendisi, Medine'de "Hibbu Rasulilleh/Rasulullahın sevdiği kişi" diye meşhur olmuş, Uhud savaşına küçük olduğu için çok istemesine rağmen

¹⁰²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIV/524; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII/387.

¹⁰³⁰ Buhârî, *Fezailu's-Sahabe*, 18.

*çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin" demeyin. Bilesiniz ki Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*¹⁰³⁷

Fedek Yahudilerinden Mirdâs b. Nehîyk, müslüman olmuştu. Ancak kavminden ondan başka kimse müslüman olmadığı için, Kabilesi gayri müslim olarak biliniyordu. Hz. Peygamber'in, Galip b. Fudâle komutasında gönderdiği seriyye, Mirdâs'ın kavminin bölgesine de uğramış; bütün kavim yurtlarını terk edip kaçmış, ama o müslüman oluşuna güvenerek yerinde kalmıştı. Atlıları görünce, koyunlarını dağın bir oyuğuna çekti. Müslüman savaşçılar, oraya ulaşıp tekbir getirince; o da tekbir alıp onların yanına inerek "Lâilâhe illallah Muhammedu'r-Resûlullah. es-Selâmu aleykum" dedi. Fakat Usâme İbn Zeyd, onun malını korumak için korkudan Müslüman olduğunu düşünerek, öldürdü. Koyunlarına da ganimet olarak el koydu. Bunu, diğer arkadaşları Hz. Peygamber'e haber verdikleri zaman, çok hiddetlendi ve "Siz onu, yanındaki mala göz diktiğiniz için öldürdünüz" dedi. Sonra bu âyeti Usâme'ye okudu.¹⁰³⁸

Usâme, "Ya Resulellah benim için Allah'a istiğfar et" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "O, lâ ilahe illallah demişken, bu nasıl olur?" dedi. Usâme: "Hz. Peygamber bu sözü o kadar çok tekrar edip durdu ki; ben kendi kendime "Keşke, daha önce müslüman olmamış olsaydım da, bu olaydan sonra müslüman olmuş olsaydım" diye içimden geçirdim. Daha sonra Hz. Peygamber, benim için istiğfar etti ve "Bir köle azâd et" buyurdu." diyerek yaşadığı pişmanlığı anlatmıştır.¹⁰³⁹

3.3.2. Ayyaş b. Ebi Rebia'nın Pişmanlığı

Ayyaş, Halid b. Velid ve Ebû Cehil'in amcazadesidir. Hz. Peygamber, Dâru'l-Erkan'da müminlerle toplanmaya başlamadan önce müslüman olmuştur. Habeşistan'a hicret edenlerdendir. Oradan döndükten sonra Hz. Ömer ile beraber Medine'ye hicret etti. Ancak Kuba köyüne geldiklerinde, kardeşleri Ebû Cehil ve

¹⁰³⁷ Nisa, 4/94.

¹⁰³⁸ Bu ayetin sebab-i nüzulüne dair pek çok rivayet vardır. Tüm rivayetleri bir arada görmek için bkz. Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Uremiyy, *Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Reyhân fî Revâbi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 2001, VI/295-296.

¹⁰³⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II/91; Hayrettin Karaman vdğ., *Kur'ân Yolu*, II/91-92; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XI/189-190.

Hâris ona yetişip; annelerinin yas tutmaya başladığını, saçlarını taramayacağına ve gölgeye oturmayaacağına dair yemin ettiğini söyleyerek onu Mekke'ye geri dönmeye ikna ettiler. Hz. Ömer, Ayyaş'a onların niyetlerinin iyi olmadığını, onlarla gitmemesini söylediye de, annesini ziyaret etmek ve kalan bir miktar malını da alıp geri dönmek niyeti ile dönmeye karar verdi. Ancak Mekke'ye yaklaşınca kardeşleri onun ellerini bağladılar. Mekke'ye ulaşınca da hapsederek işkence uygulayıp hicretine engel oldular. Ayyaş bu yüzden Bedir, Uhut ve Hendek savaşlarında Hz. Peygamber'le birlikte olamadı.¹⁰⁴⁰

Hz. Peygamber, onunla beraber Mekke'de tutuklanıp alıkonulan ve işkence gören müminler için çok üzülmüş uzun müddet sabah namazlarında rükûdan doğrulduktan sonra başta Ayyaş olmak üzere “Allah'ım! Velid b. Velid, Seleme b. Hişam, Ayyaş b. Ebî Rebia ve Mekke'deki diğer güçsüzleri kâfirlerin elinden kurtar” diye dua etmiştir. Onların kurtuluşu için isimleri ile Allah'a yakarmış ve niyazda bulunmuştur.¹⁰⁴¹

Kaynaklarda Ayyaş'ı, Ebû Cehil ve kardeşi Hâris'le birlikte yoldan çevirenin Hars b. Zeyd İbni Ebi Uneyse olduğu kaydedilir.¹⁰⁴² Ayyaş'a işkence yapan Hars, Mekke'de “Senin önceki dinin hidayet ise, sen onu terk ettin. Yok, sapıklık ise, sen şu anda ona girdin” diyerek hakaret etmiş; bu söz ona çok dokunmuştu. Ayyaş, Hars'i öldüreceğine and içti. Mekke'ye vardığında da annesi ona, İslam'ı terk etmedikçe yeminini bozmayacağını söyleyince; o da bunu yaparak dinden döndü. Daha sonra bir yolunu bulup Medine'ye hicret etti. O sıralar Hars da yeni müslüman olup hicret etmişti. Ancak Ayyaş onun müslüman olduğunu bilmiyordu. Medine sokaklarında gezerken ıssız bir yerde karşılaştıklarında, onu öldürdü. Ancak daha sonra onun müslüman olduğunu öğrenince çok üzüldü. Konuyu Rasûlullah'a anlatıp “Onun müslüman olduğunu bilmeden öldürdüm” dedi. Bu olay üzerine Nisa 4/92. ayet nazil oldu.¹⁰⁴³

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأًا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ
إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدْيَةٌ
مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

¹⁰⁴⁰ Abdülkerim Özeydin, 'ayyaş' md., *DİA*, İstanbul 1991, IV/296.

¹⁰⁴¹ Müslim, *Mesâcid*, 294-295.

¹⁰⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X/174-175; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I/326.

¹⁰⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, X/174.

“Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi o diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle azat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir.”¹⁰⁴⁴

Haris’in Müslüman olduğundan haberdar olmadığı için onu öldüren Ayyaş, gerçeği öğrendiğinde çok pişman olmuştur. Bizzat kendisi Rasûlullah’ın huzuruna çıkıp suçunu itiraf etmiş ve cezasına razı olduğunu bildirmiştir. Kendisi kimsenin bilmediği bu hatasını Hz.Peygamber’in huzurunda ikrar ederek, bu pişmanlıkla yaşayamayacağına ortaya koymuştur.¹⁰⁴⁵

Bir mü'min bir mü'mini hata ile öldürürse, keffaret olarak mü'min bir köle âzad etmesi gerekir. Aynı zamanda öldürülenin ailesine veya velisine öldürenin diyet vermesi gerekir. Eğer öldürülenin ailesi veya velisi diyeti bağışlar, öldüreni affederse buna gerek kalmaz.¹⁰⁴⁶ Söz konusu ayet, aynı zamanda onun Hars’i Müslüman olduğunu bilmeyerek öldürdüğünün de delilidir. Zira Yüce Allah, indirdiği ayetle doğrudan hata ile birini öldürmenin hükmünü açıklayıp, Ayyaş ile ilgili bir bilgi vermeyince bu, onun sözünde doğru olduğuna delil olmuştur.

3.3.3. Tebük Seferine Katılmayan Üç Sahabenin Pişmanlığı

Mûte savaşından bir yıl sonra, hicri 9. yılda Hz. Peygamber’e, Bizans ve onlara bağlı bazı Hıristiyan Arap kabilelerince Medine İslam Devleti’ne karşı savaş hazırlığı yapıldığı bilgisi ulaştı. Diğer seferlerin tersine bu seferde gidilecek yer önceden ilan edilmiş ve gelen kuvvetleri önleyici bir gazve olarak Tebük’e doğru yola çıkmıştır. Gazvenin başında bizzat Hz. Peygamber vardı. Müslüman Kabilelerden oluşan bu ordu, atlı ve süvarilerden oluşan yaklaşık 30.000 kişilik bir orduydü. Tebük, Medine-Suriye ticaret güzergâhı üzerinde, Medine’ye yaklaşık 700 km mesafededir. Bu gazve gerek yaşanan sıkıntılar, gerekse düzenlendiği mevsimin Ceziretu’l-Arab’ın

¹⁰⁴⁴Nisa, 4/92.

¹⁰⁴⁵ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm* , I/326-327.

¹⁰⁴⁶ Nisa, 4/92.

en zor mevsimi olan yaz döneminde olması sebebiyle; Kur'ân'da "sâatü'l-usre/zorluk zamanı" diye isimlendirilmiştir.¹⁰⁴⁷ Bu nedenle orduya "ceyşü'l-usre", gazveye de "gazvetü'l-usre" adı verilir. Bu sefere, gizli münafıkların da ortaya çıkmasına vesile olduğu için "gazvetü'l-fâdiha" da denilmiştir.¹⁰⁴⁸

Zorlu ve sıcak bir mevsimde, Mekke'nin fethi ve Huneyn savaşından hemen sonra olması, imanları zayıf olan bir kısım medinelileri zorlamıştı. Hatta münafıklar çeşitli toplantılarla gazveyi engellemeye ya da katılanların sayısının düşük olmasını sağlamaya çalışıyorlardı.¹⁰⁴⁹ Bu faaliyet ve toplantıların merkezi haline gelen Süveylim isimli münafığın evi, Hz. Peygamber'in emriyle yakıldı.¹⁰⁵⁰ Bir kısım müslümanlar, bu sefere karşı isteksiz davranınca şu ayetle uyarıldılar: *"Ey iman edenler! Size ne oldu ki "Allah yolunda seferber olun" denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Hâlbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhretinkine göre pek azdır. Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter. Siz Peygamber'e yardımcı olmasanız da Allah ona mutlaka yardım edecektir. Nitekim inkârcılar iki kişiden biri olarak onu yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına "Tasalanma, Allah bizimle beraberdir" diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hâle getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir. Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın ve mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Bilerseniz, bu sizin kendi iyiliğinizdir."*¹⁰⁵¹

Bu sefere bazı müslümanlar, ordu Medine'yi terk ettikten sonra yolda yetişerek katıldılar. Bazı müminler de sırf tembellik yüzünden geri kaldılar. Fakat sefer dönüşü mescide gelip, Hz. Peygambere yalan mazeretler uyduran münafıklar gibi yapmayıp; doğrudan hatalarını itiraf ederek pişmanlıklarını fiilen de göstermek üzere, mescidin direklerine kendilerini bağladılar. Daha sonra da, haklarında ayet

¹⁰⁴⁷ Tevbe, 9/117.

¹⁰⁴⁸ İsmail Yiğit, 'tebük' md., *DİA*, İstanbul 2011, XL/228; Vâkidî, *Meğâzi*, I/990; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I/196; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi: Hz. Muhammed (a.s.) ve İslamiyet, Medine Devri*, Şamil Yay., İstanbul 1984, IX/152-155.

¹⁰⁴⁹ Tevbe, 4/81.

¹⁰⁵⁰ İsmail Yiğit, 'tebük' md., *DİA*, XL/229; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/334-336.

¹⁰⁵¹ Tevbe, 4/38-41.

indirilip Hz. Peygamber kendilerini çözünceye kadar burada kalacaklarına yemin ettiler. Tefsir kaynaklarında bu kişilerin, Ebû Lübâbe, Evs b. Sa'lebe ve Velid b. Hizâm ile birlikte on kişi oldukları zikredilir. Hz. Peygamber de: "Bu hususta bana emir verilmediği müddetçe, yemin ederim ki sizleri çözmeyeceğim" dedi.¹⁰⁵² Akabinde de bu sahâbeler hakkında: "*Bir başka grup var ki onlar iyi işe diğer kötü işi karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah esirgeyendir, bağışlayandır. Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir. Bilmiyorlar mı ki kullarının tövbesini kabul eden Allah'tır, sadakaları kabul eden de O'dur. Şüphesiz Allah tövbe kapısını alabildiğine açık tutmaktadır,*"¹⁰⁵³ ayeti nazil olarak pişmanlıklarının kabul edildiği bildirildi.¹⁰⁵⁴

Bu seferden geri kalan üç sahabi var ki, bunlar Hz. Peygamberin huzuruna çıkıp af dilemeye, mazeret beyan etmeye ve bahane uydurmaya cesaret edememişlerdir. Ancak yaptıkları hata ve suçlarını itiraf ederek pişmanlıklarını ortaya koymak maksadıyla, kendilerini çöllere ve dağlara vermişlerdir. Ne varki Rasulullah, onların kendileri için Allah'tan af talep etmesi yönündeki taleplerini reddetmiş; "Allah'ın onlar hakkında indireceği hüküm" belli oluncaya kadar, bu pişmanlıklarının bir faydası olmadığını söylemiştir. Sahabeye de bu üç kişi ile haklarındaki hüküm belli oluncaya kadar konuşmamasını emretmiştir. Bunun üzerine üç sahabe, suçlarının büyüklüğünün farkında oldukları için, ölümü göze alarak kendileri hakkında bir hüküm verilinceye ya da çöllerde ölünceye kadar Medine'ye dönmeyeceklerine and içmişlerdir.¹⁰⁵⁵

Bunlardan ilki eşine ve çoluk cocuğuna çok düşkün olduğunu, onlara bağlılığı ve düşkünlüğü sebebiyle seferden geri kaldığını ifade eden Ka'b b. Mâlik'tir. Hatasını anlayınca, eşinden uzaklaşarak Rasulullah'a ulaşınca kadar sahralarda dolaşacağına söz vermişti. İkincisi de, kendisinin Tebuk'ten geri kalmasına çok sevdiği, yüzbin dirhem civarında değeri olduğu rivayet edilen arazisinin olduğunu; affedildiğine dair bir ayet nazil olursa bu araziye vakfedeceğine yemin eden, Bedir Ashabından Hilal b. Ümeyye idi. Hilal, arkadaşları gibi "Hz. Peygamber kendisini geri çağırınca ya da

¹⁰⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğay*, XVI/131-133.

¹⁰⁵³ Tevbe, 4/102-103;.

¹⁰⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI/131-133.

¹⁰⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/458; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, IX/260.

ölünceye kadar” çöllerden dönmeyeceğine yemin etmişti. Üçüncüsü ise, malı mülkü olmayan, Medine’nin en fakirleri arasında olan, Bedir Ashabından Mürâre b. Rebiü’l-Amri idi. Mürâre de, kendisini seferden alıkoyanın, yaşama hırsı olduğunu söyleyerek, çöllere karışıp Rasulullah tarafından geri çağrılınca kadar dönmeyeceğine and içti.¹⁰⁵⁶

Bu üç sahabe aç susuz, Medine’yi terk etmişler, iki aya yakın çöl ve dağlarda ağlamışlardır. Kırkinci gün Hz. Peygamber bunlara haber göndererek eşlerine yaklaşmalarını da yasaklamıştır.¹⁰⁵⁷ Bunlardan yaşlı olan Hilal b. Mürâre, o kadar gözyaşı dökmüştür ki eşi onun kendisini helak etmesinden endişe ederek, Rasulüllah’a durumunu haber vermiştir. Ka‘b b. Mâlik’in içindeki pişmanlık, Hz. Peygamber’in Medine dönüşü yaklaştıkça artmış, doğruyu söylemekle bahane uydurmak arasında gel gitler yaşamıştır. Yaşadığı zorlu iç hesaplaşmanın ardında, seferden geri kalmasını gerektirecek; hiçbir meşru mazeretinin olmadığını itiraf ederek, pişmanlığını beyan etmiştir. Hilal’in eşi, Rasulullah’a onun ağlamaktan gözlerinin kurduğunu ve kör olmasından endişe ettiğini söyleyerek çok yaşlı olduğunu, ihtiyaçlarını kendi başına gideremediği için ona yardım etmek üzere izin talep etmiştir. Bunlar, Tebuk’e hareket eden orduya katılmadıkları gibi, orduya yetişmek için Hz. Peygamber’in peşinden de gitmemişlerdi. Gazveye katılmayanlardan Ka‘b, bunu şöyle anlatır: "Hz. Peygamber, benim sözümden hoşlanırdı. Binâenaleyh, savaşa katılma hususunda O'ndan geri kaldığımda, Hz. Peygamber, "Seferde "Ka‘b’ı savaştan alıkoyan şey neydi acaba?" diye sormuştu. Rasulüllah, Medine’ye geri dönünce, münafıklar mazeret beyanında bulunmuşlar, akabinde de özürleri kabul edilerek mazur görülmüşlerdi. Ben de Hz. Peygamber’in yanına vararak: "Benim atım da, silahım da hazır. Mazeretsiz olarak seferden geri kaldım. Benim bağışlanmamı dile!" dedim. Allah’ın Rasulü: "Ka‘b doğru söyledi. Kalk! Allah senin hakkında hükmünü verinceye kadar bekle"¹⁰⁵⁸ dedi.

Onların bu durumu, elli gün kadar sürdükten sonra, haklarında Tevbe 9/118. ayet nazil oldu. وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

¹⁰⁵⁶ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, IX/152-.155.

¹⁰⁵⁷ İbn-i İshâk, *Sîre*, IV/179; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/458.

¹⁰⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/457.

“Allah geriye bırakılan üç kişinin de tövbesini kabul etti. Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah'tan başka sığınacak kimse olmadığını anlamışlardı, bunun üzerine O da eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti. Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapışım alabildiğine açık tutan ve rahmetiyle kuşatandır.”¹⁰⁵⁹

Hiz. Peygamber, indirilen bu ayetle affedilmelerinden çok memnun kalmış, sahabeyle bu af müjdesini paylaşmış; onlara haber göndererek, bağışlandıklarını bildirmiştir.¹⁰⁶⁰

Bu esnada Hiz. Peygamber, Ümmü Seleme'nin odasından mescide çıkarak, "Allahu Ekber!. Allah, arkadaşlarımızın mazur oldukları hususunda ayet indirdi" dedi. Hiz. Peygamber, sabah namazını kıldırdıktan sonra bunu, ashabına açtı ve onlara, Allah'ın o kimselerin tevbesini kabul ettiği müjdesini verdi. Bunun üzerine üç kişi Hiz. Peygamber'e gelince, haklarında nazil olan ayeti onlara okudu. Ka'b: "Benim Allah'a karşı yapacağım tevbe, bütün malımı sadaka olarak vermemdir" deyince, Hiz. Peygamber: "Hayır" dedi. Ka'b da: "Malımın yarısını vereyim" deyince, Hiz. Peygamber yine: "Hayır" dedi. Ka'b: "Üçte birini" deyince, bu sefer Hiz. Peygamber: "Evet öyle yap" diyerek malının üçte birini Allah yolunda bağışlamasına izin verdi.¹⁰⁶¹

Allah, bu üç kişiyi şu üç sıfatla nitelemiştir: Birinci olarak, Cenâb-ı Hakk'ın "Yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar geldi" buyruğunun ifade ettiği husustur. Hiz. Peygamber (sav), onlardan yüz çevirmiş, onlara iltifat etmemiş, mü'minleri onlarla konuşmaktan men etmiş, onların hanımlarına, ayrı durmalarını emretmiş ve onlar, bu hal üzere elli veya daha fazla gün beklemişlerdi. İkincisi ise, Allah'ın: "Vicdanları kendilerini sıklıkça sıkı" buyruğu ile onların üzüntüleri, kederleri, eş ve dostlarından ayrı kalmaları ve insanların kendilerine hor bakmaları sebebiyle, içlerindeki pişmanlık duygusundan dolayı yüreklerinin daralması kastedilmiştir. Üçüncü olarak da, Hakk Teâlâ'nın "Nihayet, Allah'tan, ancak yine O'na sığınacağı, başka sığınacak hiç bir yer olmadığını anladılar" ayetinin ifade ettiği husustur. Hiz. Peygamber'in: "Ey Allah'ım! Senin gazabından yine senin rızana;

¹⁰⁵⁹ Tevbe, 9/118.

¹⁰⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVI/165-166.

¹⁰⁶¹ Muhammed İbn-i İshâk, *Sîretü İbni İshâk*, IV/179; Muhammed Abdülmelik İbn-i Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekka vdğ., Kahire 1936, VI/180-181; Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitabü'l-Meğâzî*, nşr. M. Jones, Londin 1965, I-III/1054-1056.

kızgınlığından affına ve senden yine sana sığmıyorum" şeklindeki duası bu ayeti tefsir eder mahiyettedir.¹⁰⁶²

Ka‘b, ordunun gazveye çıktığı günlerde başlayıp, Rasulullah’ın Medine’ye dönüşü ile iyice artan ve yaklaşık iki ay süren bu pişmanlık içinde kıvranıp durmuştur. Hilal, kendisine affedilmeleri ile ilgili ayetin indiği müjdesini Zübeyr b. Avvam’dan duyunca, günlerdir yaşadığı büyük pişmanlığın aniden sevince dönüşmesinin etkisi ile şükür secdesine kapandı. Secdesi öylesine uzun sürdü ki Zübeyr, biran onun sevinçten öldüğünü zannetmişti. Hilal’in yaşadığı pişmanlık, kendisini yeme içmeden kesmiş, yaşlılığın da etkisiyle yürüyemez hale gelmişti. Bundan dolayı da, Hz.Peygamber’in huzuruna ancak merkebe binerek gidebilmişti. Mürare’ye de tövbe ve pişmanlığının kabul edildiğini Ebû Naile Silkan b. Selâme ve Seleme b. Selâme b. Vahş vermişlerdir. Medine ve Mescid bayram yerine dönmüş, müslümanlar bu üç sahabeyi tebrikte adeta yarışmıştır.¹⁰⁶³

3.3.4. Vahşî’nin Pişmanlığı

Aslen Habeşistan’lı olan Vahşî b. Harb, Kureyş eşrafından Cübeyr b. Mut’im’in veya Tuayme b. Adıyy’in kölesidir.¹⁰⁶⁴ Mut’im, Uhud Savaşı hazırlıkları esnasında Vahşî’ye; Bedir’de amcası Tuayme’yi öldüren Hamza’yı öldürürse kendisini azat edeceğini vaat etmişti. Bedir’de katledilen Hâris b. Amir’in kızı da Vahşî’nin azat edilmesi için Hz. Muhammed, Ali veya Hamza’dan birisini öldürmesini istiyordu.¹⁰⁶⁵

Ebû Süfyan’ın eşi Hint binti Utbe de, Bedir’de babasını, kardeşini ve amcasını öldüren Hamza’yı ortadan kaldıracak kişiye bütün zinet eşyalarıyla birlikte on altın vereceğini vaadediyordu.¹⁰⁶⁶ Uhud’ta tüm köleler savaşta geri hizmette görevlendirilmişken, Vahşî ile Suabs’ın savaşa katılmasına izin verilmişti.¹⁰⁶⁷ Vahşî savaşın başlaması ile Hamza’yı bir kayanın arkasına gizlenerek takip etmeye başladı. Nihayet, Siba b. Abduluzza ile çarpışarak onu öldürdüğü esnada; saklandığı kayanın arkasından çıkıp, elindeki mızrakla uzaktan Hamza’yı şehit etti. Ardından da, onun

¹⁰⁶² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVI/167; Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, II/469-470.

¹⁰⁶³ Vâkidî, *Megâzî*, III/1053-1054; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/459.

¹⁰⁶⁴ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, Tahran 1286, V/438; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, IX/324.

¹⁰⁶⁵ Cemalüddîn el-Cevzî, *Tezkiratü’l-Erib fi Tefsîri’l-Ğarîb*, s. 148; Vâkidî, *Megâzî*, I/285.

¹⁰⁶⁶ Ali b. el-Hasen eş-Şafîi, İbn-i Asâkir, *Tarihü Medineti Dimeşk*, nşr.Ömer b. Garamel-Amrî, Beyrut 1979, LXII/402.

¹⁰⁶⁷ Vâkidî, *Megâzî*, I/230.

ciğerlerini söküp daha önce “onun iç organlarından kolye yapıp boynuna asacağına” dair yemin eden Hind’e götürdü. O da, Hz. Hamza ve diğer şehitlerin organlarını gerdanlık yaparak, Bedir’in intikamını aldığını söyledi. Bu olaydan sonra Vahşi, Cübeyr tarafından söz verildiği üzere, azat edildi. Vahşi, Uhut savaşının sonucunu, Mekke’ye ilk ulaştıran kişi olarak tarihe geçmiş; Hendek savaşına da katılarak harbese (kısa mızrak) ile Tufeyl b. Numan el-Ensari’yi şehit etmiştir.¹⁰⁶⁸

Vahşi, müslüman olduktan sonra yaptığına pişman olmuş, ancak hürriyetini elde etmek için bu cinayeti işlemek zorunda kaldığını; bunu gerçekleştirmek için bu savaşa katıldığını ifade etmiştir.¹⁰⁶⁹ Mekke’nin fethine kadar orada yaşamış, fetihten sonra Taif’e kaçmıştır. İslam’a ve Hz.Peygambere düşmanlıkta ileri gitmeleri sebebiyle, genel affin dışında tutulan on kadar kişinin arasında yer almıştır. Taifliler, müslüman olmak niyetiyle Medine’ye heyet göndermeye karar verince, Dimeşk’a, Yemen’e veya başka bir yere kaçmayı planlamışsa da; heyet gönderme olayından sonra, endişe ve pişmanlığı iyice artmıştır. Kendisi o safhadaki pişmanlığını: “Taif halkı, Müslüman olmak için Medine’ye heyet gönderdiği zaman, yeryüzü başıma dar geldi” diyerek itiraf etmiştir.¹⁰⁷⁰

Vahşi bu terettüt ve düşünceler içinde iken, Hz.Peygamber’in İslam’a girenleri affedeceği haberini duyunca; başka bir yere kaçma fikrinden vazgeçerek, Medine’ye gidip af dilemeye karar vermiştir. Ancak işlediği cinayetin, büyük bir günah olduğunu bildiği için; kendisinin affedilmesinin imkânsız olduğunu düşünmüş ve bu çekince ve tereddütlerini pişmanlık içinde Hz. Peygamber’e iletince;¹⁰⁷¹

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.*¹⁰⁷² ayeti nazil olmuştur.¹⁰⁷³

¹⁰⁶⁸ Vâkidî, *Megâzi*, II/473.

¹⁰⁶⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, ‘vahşi’ md., *DİA*, İstanbul 2012, XLII/450-451; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, IV/19.

¹⁰⁷⁰ İbn-i Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe*, V/439-440; Zehebî, *Siyer-i A’lâmu’n-Nübelâ*, I/129-130.

¹⁰⁷¹ İbn-i Asâkir, *Tarih*, LXII/413; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, IX/324.

¹⁰⁷² Nisa, 4/48.

¹⁰⁷³ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, X/97-98; Hâzin, *Lübâbü’t-Te’vil*, II/95-96; Mehmed Vehbi, *Hülâsatu’l-Beyân*, III/942-943.

Vahşî'nin bu ayet inzal edilmiş olmasına rağmen, işlediği hatanın büyüklüğü sebebiyle Hz. Peygamber'e karşı mahçubiyet ve pişmanlığı devam etmiştir. Çünkü o, Hz. Peygamber'i Mekke günlerinde hep destekleyen ve çok sevdiği amcası Hamza'yı şehit etmiştir. Hz. Peygamber, Vahşî ve arkadaşları ile iletişimini mektuplarla, bazı kaynaklara göre de habercilerle devam ettirmiştir. Mektup ya da haberciler vasıtasıyla, bu zorlu ve kritik süreçte yeni inen ayetler ona ulaştırılmıştır. Kendisinin affedilmeyeceğine inanmış olan Vahşî'ye, Hz. Peygamber: “*Kim tövbe edip iyi davranışlarda bulunursa, şüphesiz o kişi tövbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner*” (Furkan 25/71) ayetini mektupla bildirmiştir. Bu haber üzerine Vahşî: “Ey Allah'ın Rasulü! Ben neredeyse küfre denk bir günah işledim. Allah bunu da hasenate dönüştürür mü?” diye sormuştur. Rasulullah, ona: “*Allah şirk dışında bütün günahları dilediği kimse için bağışlar*” (Nisa 4/116) ayeti ile cevap vermiştir. Vahşî: “Burada Allah'ın dilediğini affedeceği bildiriliyor. Beni bağışlamayı dileyip dilemeyeceğinden emin değilim” diye haber gönderince; Rasulullah:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ

“*Ey kendi nefisleri aleyhinde haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları affeder. Şüphesiz O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir*”¹⁰⁷⁴ ayetini okumuş ve Vahşî'nin tüm endişelerini gidermiştir. Bunun üzerine Vahşî, Ben-i Sakif'le veya tek başına Medine'ye varmış, mescitte Hz. Peygamber'in huzurunda müslüman olmuştur.¹⁰⁷⁵

Hız. Peygamber, Vahşî'den amcasını nasıl şehit ettiğini anlatmasını istemiş, o anlattıkça üzüntüsü büyümüş ve derin bir teessür duymuştur. Ancak Vahşî'yi cezalandırmamış, sadece gözüne çok görünmemesini isteyerek, kendisinden uzak olmasını talep etmiştir. Bu üzüntü ile Medine'yi terk eden Vahşî'nin pişmanlığı gün geçtikçe artmış ve her geçen gün yaşadığı bu nedâmet onu daha çok üzmüştür. Rasulullah'ın vefatından bir yıl sonra Hicri 13'de (m.633) Halid b. Velid komutasında katıldığı Yemame savaşında harbese ile yalancı peygamber Müseyleme'yi öldürünce: “Hamza'yı şehit etmekle insanların en hayırlısının kanına girmiştım. Şimdi ise

¹⁰⁷⁴Zümer, 39/53.

¹⁰⁷⁵İbn-i Asâkir, *Tarih*, XLII/413; Küçükaşcı, 'vahşî' md., *DİA*, XLII/450-451.

Müseyleme'yi öldürerek insanların en şerlisini ortadan kaldırdım” dediği nakledilir.¹⁰⁷⁶

Vahşî, İslam'ın müsamaha ve affi önceleyen yapısını tüm gerçekliği ile görür. Bütün günahlarını Yüce Allah'ın affedeceğini öğrenen Vahşî ve arkadaşları, İslâm'ı kabul ederek; yaptıklarına pişman olurlar ve tevbe-i istiğfarda bulunarak İslâm ordusuna katılırlar. Böylece küfür bataklığından kurtulurlar, hidayet deryasına dalarlar.¹⁰⁷⁷

3.3.5. Hâtib b. Ebî Beltea'nın Pişmanlığı

Medine'nin müttefiki olan Huzaalılarla, Mekke'nin müttefiki Ben-i Bekir arasında; Beni Bekir'den birinin Hz. Peygambere hakaret etmesi üzerine küçük çaplı çatışmalar başladı. İki kişi arasında başlayan küçük çaplı çatışma ve kavga, geçmişten gelen düşmanlık sebebiyle büyüdü. Ben-i Bekir Kabilesi, gece baskını ile Huzaalılardan bazılarını öldürdü. Onlar da dostluk antlaşmasına dayanarak, Medine'den yardım istediler. Ebû Süfyan bu olaydan sonra Medine'ye gelip müsalahayı yenileme teklifinde bulundu ise de; net bir sonuç alamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Çünkü Huzaalılara yapılan bu baskında Mekke şehir devleti, Beni Bekir Kabilesine el altından her türlü yardımda bulunmuştu.¹⁰⁷⁸

Hicri 8. yılda Hz. Peygamber müslümanlara sefer için hazırlık yapmaları emrini verdi. Müttefik kabilelere de haberler göndererek toplanma yerinde hazır olmalarını istedi. Kısa zamanda on bin kişiyi aşan bir ordu oluşturuldu. Seferin nereye ve kimlere karşı yapıldığını gizli tutarak hazırlıklar tamamlandı. Hazırlıklar çok gizli tutuluyor, hiç kimseye seferin düzenleneceği hedef hakkında bilgi verilmiyordu. Hatta Hz. Peygamber'in en yakını olan, hicrette kendisine yol arkadaşlığı etmiş Hz. Ebû Bekir; kızı Aişe'ye bu seferin nereye olabileceği konusunda fikrini sorunca:“Hiç bilmiyorum. Belki, Benu Süleym'i düşünüyordur. Belki Sakif, belki de Hevazin'dir” diye cevap vermiştir.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁶ İbn-i Hişâm, *Sîret*, III/36.

¹⁰⁷⁷ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I/306-308.

¹⁰⁷⁸ İbn-i Hişâm, *Sîret*, s. 806.

¹⁰⁷⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/264.

Medine’de yapılan bu hummalı hazırlığın, Mekke üzerine olduğunu tahmin eden Hâtib, konuyu mektupla gizlice onlara duyurmak için, bir kadınla anlaştı. Kadın yola çıkınca, durum vahiyle Hz. Peygamber’e bildirildi.¹⁰⁸⁰

İbn Abbas, Mücâhid, Katâde başta olmak üzere ekser müfessirlere göre, bu âyet-i kerîme Hâtib bin Ebî Beltea hakkında nazil olmuştur. Rasûlullah (sav)in bir âdeti de şuydu: Bir savaşa çıkacağı zaman, birkaç sahabe hâriç nereye gideceğini gizlerdi. Hudeybiye Antlaşması’nı ihlâl eden Mekkeli müşriklere bir ders vermek gerekiyordu. Münafıklar düşmana ulaştırır korkusuyla Peygamberimiz (s.a.v) Mekke seferini gizleyerek, orduya sâdece gazaya gidildiğini bildirdi. Bu arada şöyle bir gelişme de oldu: Mekke’de şarkıcılık yapan ve fakat Medine’de bu işi yapamayan Sâre isimli cariye, Allah Rasûlünden biraz yardım ve Mekke’ye gitmek üzere izin istedi. Kendisine izin verilince Hatib b. Ebî Beltea, ona gizlice bir mektup verdi. Mekke’deki yakın akrabasının zarar görmemesi için bu hareketi haber veriyordu. Fakat Cebrail bu gizli ihaneti Rasûlullah (s.a.v)'e haber verdi.¹⁰⁸¹

Hz. Peygamber, Ali, Zübeyr ve Mikdat’ı o kadını yakalamaları için arkasından göndererek şöyle emir verdi: "Mekke’ye 22 mil uzaklıkta Mekke yolunda bir kadın göreceksiniz. Onda Hâtib’in müşriklere verilecek mektubu vardır. Mektubu verirse kadını serbest bırakın. Vermezse onu öldürün!" Rasûlullah (s.a.v)in buyruğu doğrultusunda hareket ederek, kadına ulaşırlar. Hz. Ali, mektubu vermek istemeyen kadına "Vermezsen seni soyacağız. Böylece buluruz" deyince kadın çaresiz mektubu onlara teslim etti. Onlar da kadını serbest bıraktılar. Mektup ilk üst aramasında bulunamayınca; müfreze arasında küçük bir anlaşmazlık yaşandı. Hz. Ali hariç, diğerleri "Dönelim. Bulamadık." dediler. Hz. Ali (r.a), "Allah bunu Cebrâil’e bildirdi. O da Peygamberimize bildirdi. Hiç birisi yalan söylemez. Mektup, bu kadının üzerinde." dedi. Bu husus Hz. Ali'nin yakini imanına, ilim ve ferasetteki inceliğine işaret etmesi açısından dikkat çekici bir ayrıntı olarak kaynaklarda yerini almıştır. Müfreze ikinci üst aramasında mektubu kadının saç örgüsü içinde buldu. Kadından alınan o mektup, Hz. Peygambere ulaştırıldı. Mektubu Rasûlullah (s.a.v) okuyup Hâtib'i de huzuruna çağırarak: "Bunu nasıl yaptın?" deyince, Hatib: "Ya Rasûlallah! Ben içimden kâfirlere sevgi beslemiyorum, mürted de olmadım. Benim Mekke’de yakın akrabam var. Ben Kureyş’ten değilim. Onlara bir zarar dokunmasın istedim.

¹⁰⁸⁰ İbn-i Hişâm, *Sîret*, s. 809.

¹⁰⁸¹ Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, III/434.

Hedefim bu idi. Allah Peygamberine elbette yardım edecektir" diyerek yaşadığı pişmanlığı tüm açıklığı ile itiraf etti.¹⁰⁸²

Onu münafık sayıp, öldürmek isteyen Hz. Ömer'e Rasûlullah şöyle buyurdu: "Bedir Savaşında, bu Hâtib bizimle beraberdi. Allah Bedir'e katılanlara rahmet kılıyor. Hatta: (Ey Bedir ehli, dilediğinizi işleyin. Biz sizi bağışladık) buyurmuştur" dedi. Tam bu esnada;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

*"Ey îman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dostlar edinmeyin. Siz onlara sevgi yöneltiyorsunuz. Oysa onlar Haktan size gelene küfretmişlerdir. Peygamberi de, sizi de Rabbiniz olan Allah'a iman ediyorsunuz diye (yurtlarınızdan) çıkarıyorlardı onlar. Eğer siz benim yolumda savaşmak, benim rızâmı aramak için çıkmışsanız onlara karşı hâlâ muhabbet mi gizleyeceksiniz? Hâlbuki ben sizin gizlediğinizi de, açıkladıklarınızı da çok iyi bilirim. İçinizden kim bunu yaparsa muhakkak ki yolun ta ortasından sapmış olur."*¹⁰⁸³ bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Hz. Ömer, hatasını anlayarak pişmanlık içinde gözyaşı döktü.¹⁰⁸⁴

Bir diğer rivayete göre Hatib “ Ya Rasûlullah! Allah’a yemin ederim ki, ben dinimi inkâr edip kâfir olmadım. Mürted de değilim. İslamla müşerref olduktan sonra, küfrü de arzulamış değilim” diyerek hem hatasını itiraf etmiş, hem de pişmanlığını Rasûlullah’ın huzurunda ortaya koymuştur.¹⁰⁸⁵

Bu olay vesilesi ile şeksiz bir imana sahip olsalar da, çeşitli endişelerle kâfirlerin yanında şahsının ya da akrabalarının ayrıcalık sahibi olmasını arzulayanlar, sert ifadelerle eleştirilmiştir. Onların, geçmişte müminlere hiç acımadan “yurtlarından sürgün etme” cezasını uygulamaları hatırlatılmıştır.

3.3.6. Hz. Ebû Bekir’in Pişmanlığı

Hz. Ebû Bekir’in yaşadığı pişmanlık sebebi, hicri 5. yılda gerçekleşen Ben-i Mustalık seferi dönüşü yaşanan ve tarihe “ifk hadisesi” diye geçen olaydır. Hz. Aişe,

¹⁰⁸² İbn-i Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, VIII/111; Semerkandî, *Bahru 'l-Ulûm*, III/434.

¹⁰⁸³ Mümtehin, 60/1.

¹⁰⁸⁴ Kurtûbî, *el-Câmi*, XVII/50.

¹⁰⁸⁵ Kurtûbî, *el-Câmi*, XVII/50.

sefer dönüşünde ordunun istirahat için gecelediği yerde, hevdecten çıkıp; ihtiyaç gidermek için ordugâhtan uzaklaşmıştı.¹⁰⁸⁶ İhtiyaç gidermeye gittiği yerde, gerdanlığını düşürdüğünü fark etti. Onu ararken biraz oyalanıp gecikti. Döndüğünde, ordunun yola çıktığını görünce; kendisinin yokluğunun fark edileceğini düşünüp; otağ kurulan yerde oturup beklemeye başladı. Ordu artçısı Safvan b. Muattal es-Sülemi, uzaktan uyuyan bir insan karaltısı görüp, onun yanına geldiğinde; önce onun öldüğünü zannederek: “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn” dedi. Hz. Aişe, onun sesine uyanınca, yüzünü çarşafi ile örtmüş; onun talimatıyla deveye binip, ardından süratle orduya yetişmeye çalışmışlar, ancak sabah gün ağardığında yetişebilmişlerdi. İnsanlar, Safvan’ın devenin yularını çekerek Hz. Aişe’yi orduya yetiştirdiğini gördüler.¹⁰⁸⁷ Münafıkların reisi Abdullah b. Übey, birkaç arkadaşı ile birlikte bu olayı fırsat bilerek: “Vallahi, ne bu adam Aişe’den; ne de Aişe bu adamdan kurtulamayacak. Demek Rasulüllah’ın ailesi bu adamla gecelemiş ha!” diyerek fitnenin ateşini fitillemiştir.¹⁰⁸⁸

Sefer dönüşü Hz. Aişe, humma hastalığına yakalandığı için Medine’de münafıkların yaydığı iftiralardan uzun süre haberdar olamamıştı. Nihayet yirmi küsur gün sonra, bu dedikodulardan Ümmü Mistah aracılığı ile haberdar olunca üzüntüden yemeden içmeden kesilmişti.¹⁰⁸⁹ Bu olayı en çok dillendirenlerin başında, Abdullah b. Übey, bazı Hazreçliler, Hassan b. Sâbit, Ebû Bekir’in teyze oğlu Mistah b. Üsase ve Hamne binti Cahş geliyordu.¹⁰⁹⁰

Bu hadise, sosyolojik dönüşümünü kemale doğru yükselten Medine İslam toplumu’nun yaşadığı, en büyük imtihanlardan biri olarak tarihteki yerini almıştır. Bu imtihan münafıkların suizanla büyüttüğü ve itham edilenlerin ancak Allah tarafından indirilecek bir vahiyle aklayabileceği çirkin bir ictimai fitneye dönüşmüştür. Abdullah b. Übey b. Selûl, Hazrec kabilesinin reisi iken Medine’nin tamamının başına geçip taç giyme hazırlığı yapıyordu. Hz. Peygamber’in Medine’ye hicreti ile bu hedefine ulaşamadığı için, Peygambere ve muhacirlere çok büyük bir kin ve öfke duyuyordu. Her fırsatta da bu öfkesini belli ediyor ve Medine’de sürekli huzursuzluk çıkarıyordu. Bu olayı da, adamları ve kendisi bir fırsat olarak görüp; bu iftira kampanyasının,

¹⁰⁸⁶ İbn-i İshâk, *Sîre*, III/310.

¹⁰⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/195.

¹⁰⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, III/217-218; Neseî, *Medârikü’-t-Tenzil*, II/492-493.

¹⁰⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/195.

¹⁰⁹⁰ Buhârî, *Sahih*, V/57; İbn-i İshâk, *Sîre*, III/312; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, V/75.

toplumda hızla yayılmasını sağlıyorlardı. Resûl-i Ekrem'i ve kayınpederi Hz. Ebû Bekir'i küçük düşürmeye ve aralarını açmaya yönelik bu iftira; bazı müminlerin de katılmasıyla kısa zamanda yayılma istidadı göstermiştir. Hz. Âişe, hastalığının nekâhet döneminde babasının teyzekızı Ümmü Mistah'tan bu dedikoduyu duymuş ve üzüntüsünden tekrar hastalanmış, arkasından da Hz. Peygamber'den izin alıp babasının evine gitmişti.¹⁰⁹¹

Olaya son derece üzülen ve nasıl bir hükme varacağı hususunda uzunca bir süre tereddütte kalan Resûl-i Ekrem, sonunda konuyu bazı yakınlarıyla istişare etmeye karar verdi. Eşleri arasında Hz. Âişe'ye rakip olmasıyla tanınan Zeynep Binti Cahş'a, Zeyd b. Hârise'nin oğlu Üsâme'ye ve damadı Ali'ye (bazı rivayetlere göre ayrıca Osman ve Ömer'e) düşüncelerini sordu. Bunlardan Zeyneb ile Üsâme, Hz. Âişe'den hiçbir şekilde şüphelenmediklerini söylerken; Hz. Ali görüşünü, "Yâ Resûlallah! Allah senin evliliğine bir sınır koymamıştır; Âişe gibi pek çok kadın var. Fakat yine de işin aslını öğrenmek için onun hizmetçisini sorguya çekmelisin" diye bildirdi. Bunun üzerine Rasûlullah, Aişenin Berîre adlı câriyesini sorguya çekti. O da Aişe'nin lehine şahadette bulunarak: "O, evinde hamurunu yoğururken uyuyakalan ve hamuru kuzuya yediren gencecik bir kadındır" diyerek hüsnü şahadette bulundu.¹⁰⁹² Bu iftiranın Medine'de yayılmasında etkili olan üç kişiden biri, Hz. Ebu Bekir'in teyzesinin oğlu olan Mistah'tır.¹⁰⁹³

Hz. Aişe'nin masumiyetini haber veren Nur 24/11-25. ayetleri nazil olunca, Hz. Peygamber tarafından teyze oğlu Mistah'a had cezası uygulandı. Hz. Ebu Bekir, Mistah'ı ailesi ile beraber himayesinden kovarak; bir daha onlara yardım etmeyeceğine dair yemin etti. Onlar, nereye gideceklerini, kime başvuracaklarını bilemez bir şekilde çıktılar. Mistah ve ailesinin maddi durumları çok zayıf olduğu için, Hz. Ebu Bekir'in yardımı olmadan hayatlarını idame ettirmeleri çok zordu. Bu olay üzerine, Nur 24/22. ayet nazil oldu.¹⁰⁹⁴

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا
وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
"İçinizden yardım sever ve zengin olanlar"

¹⁰⁹¹ Musa el-Yahsûbî es-Sebtî Kadı İyaz, *eş-Şifa bi Tarihi Hukuki'l-Mustafa*, terc- thk. Mehmet Yaşar Kandemir, İstanbul 2012, III/536-539.

¹⁰⁹² Mustafa Fayda, 'İfk md.', *DİA*, İstanbul 2000, XXI/507-509; Buhari, *Şehadet*, 15; *Mağazi*, 34; *Tefsir*, 24/5-10; Müslim, *Tevbe*, 56-57; İbn-i Hişam, *Sire*, II/289, 297,307.

¹⁰⁹³ İbn-i Mâce, *Sünen*, II/857; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/35; Ebu Davud, *Sünen*, IV/162.

¹⁰⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, III/219-221; Nesevî, *Medârikü't-Tenzil*, II/494.

akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeyeceğiz diye yemin etmesinler. Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir"¹⁰⁹⁵

Hiz. Peygamber, Ebu Bekir'e, Allah Teâlâ'nın onları kovmamasını emreden yukardaki ayet indirdiğini haber vermek üzere bir adam gönderdi. Hiz. Ebu Bekir (r.a), haberi alır almaz, tekbir getirdi ve buna çok sevindi. Hiz. Peygamber, ilgili ayeti ona okudu. Hiz. Peygamber, "Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?" ayetine gelince, o: "Evet, Ya Rabbi beni affetmeni canu gönülden arzu ederim" deyip, yaptıklarından pişmanlık duyarak vazgeçti. Evine gidince, Mistah ve yakınlarına haber salıp, onları yeniden kabul edeceğini bildirerek, "Allah'ın indirdiği hüküm başım gözüm üstüne... Size yaptığımı ve söylediğimi, Allah size gazab ettiğini önceki ayette bildirdiği için yapmışım. Fakat Allah sizi affedince, size merhaba hoş geldiniz diyorum" dedi. Pişmanlığının bir nişanesi olarak da, Mistah'a daha önce yaptığı yardımın iki mislini yapmaya başladı."¹⁰⁹⁶

Ancak nâzil olan "İçinizden yardım sever ve zengin olanlar akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeyeceğiz diye yemin etmesinler. Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir" (Nûr, 24/22) âyetiyle bu yemininden vazgeçmiş¹⁰⁹⁷ akabindedede:"Vallahi, ben Allah'ın beni bağışlayıp affetmesini elbette isterim. Ben, artık yaptığım yardımı, hiç bir zaman kesmem. Allah'ın indirdiği hüküm başım gözüm üstüne. Size yaptığımı ve söylediğimi, Allah size gazab ettiğini önceki ayette bildirdiği için yapmışım. Fakat Allah sizi affedince, size merhaba hoş geldiniz diyorum." diyerek pişmanlığını dile getirdi. Mistah'a daha önce yaptığı yardımın iki mislini yapmaya başladı.¹⁰⁹⁸

Cemel savaşında, hilafet ve beyat konusunda çıkan ihtilafta iki farklı düşüncenin çıkması sonucunda Müslümanlar neredeyse ikiye bölünmüşlerdir. Bunun devamında da, bir grup Hiz.Aişe komutasında toplanırken diğer grup da ile Hiz.Ali'nin

¹⁰⁹⁵ Nûr, 24/22.

¹⁰⁹⁶ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII/14-15; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, II/494; Zemahşerî, *Keşşâf*, III/219-221.

¹⁰⁹⁷ Fayda, 'ifk' md, *DİA*, XXI/507-509; Buhârî, *Şehadet*, 15; *Mağazi*, 34; *Tefsîr*, 24/5-10; Müslim, *Tevbe*, 56, 57; İbni Hişam, *Sire*, II/289, 297-307.

¹⁰⁹⁸ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII/348 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/197.

liderliğinde iki Cemel savaşına katılmışlardır.¹⁰⁹⁹ Kanaatimizce ifk hadisesi, peygamber sonrası İslam toplumunda meydana gelen olaylarda psikolojik arka plan olarak etkisini sürdürmüştür.

Bu hadiseyle İslam toplumunun fertleri terbiye edilip eğitilmiştir. Aynı zamanda ictimai hayatın düzeninin bozulmaması için, fertlerin her duydukları haberi tahkik etmeden yayma haklarının olmadığı kendilerine öğretilmiştir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir ve benzeri sahabenin önde gelen şahsiyetleri de terbiye edilerek; bir yanlış gerekçe göstererek kardeşleriyle ilişkilerini kesmelerinin doğru olmadığına vurgu yapılmıştır.

3.4. İnanç Gruplarının Pişmanlıkları

3.4.1. Müminlerin Pişmanlıkları

Kur'ân, müminlerin pişmanlıklarını işlerken genel ifadeler kullanmıştır. Bazen “yâ” nida edatı ile başlayan ayette, iman edenlere pişmanlık duygusunu yaşatacak olan hatalara vurgu yapmış,¹¹⁰⁰ bazen de genel hatalara işaret edilerek bunlara düşen müminlerin pişmanlık yaşayacakları ifade edilmiştir.¹¹⁰¹ Tüm insanların ortak zaafiyeti olan mal ve evlat sevgisine işaret edilen Münâfikun 7, 8 ve 9. ayetlerde; bunların mümîni, Allah'ı anmaktan alıkoyabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu hataya düşenlerin de, ölüm kendilerine gelip çattığında derin bir pişmanlık yaşayacakları ifade edilmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالَكُمُ وَلَا أَوْلَادَكُمُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ
وَأَنْفِقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاكُمْ مِّن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ
وَأَكُن مِّنَ الصَّالِحِينَ

وَلَنْ يُؤَخَّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır. Her birinize ölüm gelip "Rabhiin! Ne olur bana azıcık daha süre tanışan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam" diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın. Allah eceli

¹⁰⁹⁹ İbn-i Mâce, *Sünen*, II/857; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/35; Ebu Davud, *Sünen*, IV/162.

¹¹⁰⁰ Nisa, 4/29; Enfal, 8/28.

¹¹⁰¹ Münafikun, 63/9-11.

*geline hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır”.*¹¹⁰²

Bu surenin ilk sekiz ayetinde münafıkların düştükleri hatalara, kurguladıkları hile ve tuzaklara vurgu yapıldıktan sonra; son üç ayet olan dokuz, on ve onbirinci ayetlerde, müminlerin dünyevileşme hastalığına tutulmaları halinde, son nefeste yaşayacakları pişmanlığa vurgu yapılmaktadır. Bu ayetlerde hitap “yâeyyuhellezine âmenû” ifadesi ile doğrudan müminleredir. Dolayısıyla onların son nefeste yaşayacakları pişmanlığa vurgu yapılmaktadır.¹¹⁰³

İnsanın bu zaafiyete düştüğünde yaşadığı pişmanlıkla ilgili ayetler, dünyevileşme ile nifak arasındaki bağa dikkat çekmektedir. Kur’ân’da, dünyaya aşırı düşkünlük göstermenin tehlikelerine ve dünya hayatının varlık sebebi olan imtihanın icaplarından olarak, insana bazı şeylerin cazip gösterildiğine sık sık değinilir. Ayetten açıkça anlaşıldığı üzere, burada kuldan istenen onun ailesiyle ilgilenmemesi, kazanç sağlayıcı işlerle meşgul olmaması değil; hayatın tabii akışı içinde ve insanın doğasının bir gereği olarak zaten gösterilmekte olan bu ilgi ve meşguliyyetin, hayatın gerçek anlamını unutturacak ve Allah’a kul olma bilincini yitirmeye yol açacak bir sapmaya yol açmamasıdır. İnsan kendisini dünya telâşının anaforuna kaptırırsa, âhiret için bir şeyler yapmak gerektiğine inansa bile, henüz önünde uzun bir ömür bulunduğunu düşünüp, varlık amacına ilişkin görevlerini erteleme yanılığına kapılır. Değişmez gerçek olan ölümle yüz yüze geldiği zaman ise, kendisine ek süre verilmesi için yalvarır. Ama sınav süresi dolmuş, artık sıra değerlendirmeye gelmiştir. 7. âyette münafıkların Allah yolunda yapılan harcamalar (infak) konusundaki hasis tutumları kınanmıştı; burada ise insanı lâıyk olduğu yerde tutacak olan iki temel davranışa vurgu yapılmaktadır: Birincisi, Allah’ı anmayı unutmamak; ikincisi ise, sahip olduğu imkânları gönüllü olarak başkalarıyla paylaşmaya çalışmaktır. İnsanî ve ahlaki değerler bakımından düşük düzeyde olan bireyler ve toplumlar, başkalarından ne koparabilecekleri; yüksek düzeyde olanlar ise, başkalarına ne verebilecekleri üzerinde yoğunlaşırlar. İnsanlık tarihindeki çekişmelerin ve geliştirilen sosyal düzenlerin özü de bu iki noktadan bağımsız değildir.¹¹⁰⁴

Ayetteki, “lâ tülhüküm” ifadesi, "münafıkları meşgul ettiği gibi, mallarınız ve evlatlarınız sizi meşgul etmesin" demektir. Ayetteki, "Allah'ın zikri" ifadesine, namaz,

¹¹⁰² Münafikun, 63/9-11.

¹¹⁰³ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III/453.

¹¹⁰⁴ Bağâvî, *Meâlimü't-Tenzil*, VIII/133-134; Hayrettin Karaman vdğr., *Kur’ân Yolu*, V/366.

zekât, hac ve benzeri "Allah'ın farzları"; yahut (mutlak manada "Allah'a taat" manaları verilmiştir. "Kim bunu yaparsa..." ifadesi, "Kimi, malı ve çocukları Allah'ı zikirden alıkoyarsa, işte onlar hüsrana uğramışların ta kendileridir, yani ticaretlerinde, yaptıkları alış-verişte zarara uğrayanlardır" demektir. Çünkü onlar, ebedî ve çok kıymetli bir şeyi, fâni ve basit şeylerle değiştirmişlerdir. "Herhangi birinize ölüm gelmezden evvel" ifadesi, "ölümün emareleri görünmeye başlamazdan önce..." demektir. Çünkü bu durumda kişi, yeniden dünyaya dönmeyi isteyecektir. İşte bu husus da, "Ya Rabbi, ecelimi yakın bir zamana kadar erteleydin" ayetinde anlatılmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetler ile insanları kendisini zikre, yani hep hatırd tutmaya ve mallarında cimrilik etmemeye teşvik ettiği de söylenmiştir. Bu ifade, "Keşke bana mühlet versen ve ecelimi biraz daha geriye atsan" demek olup, bu geriye atma işi, insanın ömrünün artırılmasını ifade eden bir husustur. İnsan bunu, sadaka vermek, zekât vermek ve günahlardan arınmak için istemektedir. Bu husus da ayette, "Sadaka verseydim ve salihlerden olsaydım" ifadesiyle anlatılmaktadır. Dahhâk da, "ölüm, haccetmemiş, zekâtını vermemiş birisinin başına gelip çattığında, hep dünyaya yeniden dönmeyi ister" der ve bu ayeti okurdu. Keşşâf sahibi ise bu ayette, "Kendisine mühlet tanıma gibi ümitsizliğe düştüğü, nefesini zar-zor aldığı, artık harcama imkânı kalmadığını, kabul edilme vaktinin geçtiğini göstermeden önce" manasını vermiştir. Çünkü insan bu durumda, infak etmediğine yanar, fırsatı kaçırdığından ötürü parmaklarının ucunu ısırır (pişman olur), İbn Abbas'ın bu ayetle ilgili olarak, "Ölümün sultanı başınıza çökmezden önce, tasadduk edin. Çünkü bu an geldiğinde, artık ne bir tevbe kabul edilir, ne de bir ibadet fayda verir" dediği de rivayet edilmiştir. İbn Abbas, ayetteki "salihlerden olsaydım" ifâdesine, "haccetseydim" manasını vermiştir.¹¹⁰⁵

Kur'ân, Allah'a iman ettiği halde nefsin ve Şeytanın iğvâsı ile günah işleyen; nefislerine zulmeden günâhkar müminlerinyaşayacağı pişmanlıklara ayrıca değinmiştir. Bu kişiler, mümin olmakla beraber günah işleyerek kendilerine yazık eden mücrimlerdir. Ayetlerde, bu olgunun daha çok kıyamet günü, son nefeste ve mizandan sonra amel defterlerinin soldan verildiği zamanlarda yaşanacağına vurgu yapılır. Mücriminden olan kişiler, dünyada geçirdikleri ömrün, bir nefes kadar kısa olduğunu ifade ederek; azaptan kurtulmak ve salih ameller işleyerek Allah'ı razı

¹¹⁰⁵ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX/549-550; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, VI/3580-3581; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/543-544.

edecek mertebeye yükselmek için geri döndürülmeyi talep edeceklerdir. Ancak, Allah mücrimlerin bu talebini reddedecektir. Çünkü “dünyada bir solukluk bir süre kaldıkları” ve “Salih amel işlemeye vakit bulamadıkları” şeklindeki mazeretleri kabul edilmeyecektir.¹¹⁰⁶

Kıyamet koştığında günaha saplanmış olanların daha önce ancak kısa bir süre kaldıklarını söyleyeceklerinin belirtildiği Rum 30/55. âyette nerede kaldıklarıyla ilgili bir açıklama bulunmadığı için; burada, dünyada veya kabirlerde geçirdikleri ya da dünyanın sona ermesiyle haşır günü (öldükten sonra dirilme vakti) arasında geçen sürenin kastedilmiş olabileceği yorumları yapılmıştır. 56. âyetin "fakat siz onu tanımıyordunuz" şeklinde çevirilen son cümlesi lafza uygun olarak "fakat siz bilmiyordunuz, anlamıyordunuz" şeklinde de tercüme edilebilir; mealde "siz onu onaylamıyordunuz" tarzındaki izahlar esas alınmıştır. "Siz onu yalanladığınız ve alaya aldığınız için çabucak gelmesini istiyordunuz" tarzındaki yorum da bu mânayı desteklemektedir.¹¹⁰⁷

Yine Rum 30/58. âyette, Kur'ân'da insanlar için her türlü örneğin verilmiş olduğu ifade edilirken; Allah'ın varlığı, birliği, Kur'ân'ın Allah katından geldiği ve insanların öldükten sonra diriltilerek hesaba çekilecekleri hususunda inkârcılara hiçbir mazeret bırakmayacak açıklıkta kanıtlar getirilmiştir. Bütün bu delillerden sonra, inkârcılıkta direnmenin katı bir inattan başka bir şey olmadığı ve Peygamber'e hiçbir kusur izafe edilemeyeceği net bir dille anlatılmış olmaktadır.¹¹⁰⁸

İfade akışı incelendiğinde 59. âyette "ilimden nasibi olmayanlar" diye sözü edilenlerden maksadın zihniyet açısından cahil, gözünün önündeki gerçekleri ve delilleri görmezden gelme inadını sürdüren kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumdaki kimselerin kalpleri mühürlenmiştir; yani hakikatlere kulak vermemekte direnmeleri ve iradelerini kötü yolda kullanmaları sebebiyle ilâhî yardımdan mahrum edilmişler, kendi bağınazlıklarıyla başbaşa bırakılmışlardır.¹¹⁰⁹

Sûre, sabrı ve inkârcılara karşı Allah'a güvenmeyi telkin eden vurgulu bir ifadeyle son bulmaktadır. 60. âyette Resûl-i Ekrem'e ve onun şahsında müminlere teselli ve moral verilmekte, aynı zamanda şartlardan etkilenmeksizin kendi

¹¹⁰⁶ Rum, 30/55, 57.

¹¹⁰⁷ Hayrettin Karaman vdğr., *Kur'ân Yolu*, IV/329.

¹¹⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV/112-113; İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI/292-293.

¹¹⁰⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III/487-489.

çizgilerinde yürümleri istenmektedir. Âyetin son cümlesi "imana çağrı görevini aynı titizlikle sürdür" anlamının yanı sıra, "seni etkilemelerine fırsat verme; zihnine şüphe sokmalarına veya seni küçümsemelerine izin verme; onların tavırları seni üzüntüye, tedirginlik veya telaşa düşürmesin" gibi mânalarla da açıklanmıştır. Bu âyetlerin Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret için fikrî hazırlık yaptığı sıralarda indiği dikkate alınarak, burada, şartlar yeterince olgunlaşmadan hareket edilmemesi yönünde bir uyarının bulunduğu da düşünülebilir.¹¹¹⁰

Suçluların rablerinin huzuruna hesap vermek üzere getirildiğindeki halleri ve pişmanlıkları tasvir edilirken: “Rabbimiz! Gerçeği gördük ve işittik...” diyerek yalvarmaları ve akabinde: “Biz kesinlikle inanmaktayız” diyerek geçmişte yaptıklarına nedâmetlerini dile getirirler.¹¹¹¹

Mizandan sonra kitabı kendilerine sol tarafından verilen, günahları sevaplarına ağır basan mücrim müminlerin; pişmanlıkla temannalarına atıfta bulunurken; kitaplarındaki günahları sevaplarından çok olduğu için böyle bir akibetle karşılaştıkları beyan edilir. Amel defterleri kendilerine arka ve sol taraflarından verilen günahkârlar, kitaplarını alınca derin bir nedâmet ve büyük bir hüznle:

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيهِ وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيهِ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ

“*Keşke kitabım bana hiç verilmeseydi. Hesabımın sonunu da bilmeseydim. Ölümüm bitişim olsaydı. Malımın bana hiçbir faydası olmadı. Saltanatım elimden alındı*”¹¹¹² diyerek yaşadıkları büyük pişmanlığı dillendirecektir.

Artık onunkisi; uzun bir bekleyiş, uzayıp giden pişmanlık, ümitsizlik yansıtan terennümler ve can sıkıcı yorumlardır. İfade bu bekleyişin sunuşunu; dinleyenin bu bekleyişin bir sona ulaşmayacağı, bu sızlanma ve kederlenmenin sonsuzca uzayıp gideceği sanısına kapılacağı ölçüde uzatmaktadır. Burada, bu üzüntülü konunun kavranması ve bu pişmanlık çağrışımı ile büyük belanın algılanır olması gözetildiğinden; söz, vurgu ve ayrıntılarla uzatıldıkça uzatılıyor. İşte o bela ile karşı karşıya kalan bu zavallı; bu konuma gelmemiş, kitabı kendisine verilmemiş, hesabını öğrenmemiş ve kıyametin geriye birşey kalmamak üzere varlığını tümüyle yok etmiş

¹¹¹⁰ Hayrettin Karaman vdğr., *Kur'ân Yolu*, V/301.

¹¹¹¹ Secde, 12/12.

¹¹¹² Hakka, 69/25-29.

olmasını temenni etmekte; kendileri veya biriktirmekle güç kazandıklarını sandıkları şeylerin hiçbir yarar görmediğine derin bir nedâmetle vahlanmaktadır: "Malım bana hiçbir fayda vermedi. Gücüm benden yok olup gitti." Artık, ne yarar sağlayacak mal var, ne de kalıcı veya koruyucu güç. Durak sonundaki harekesiz harfle onun önündeki elifle uzatmanın ardından gelen illetli `y' üzerinde tınlayan uzayıp giden hazin ses de; üzüntü ve ümitsizliği etkin biçimde ilham eden konumun yan öğelerinden biridir.¹¹¹³

Kıyametin kopmaya başlaması ile bazı kalpler, korku ile çarparak çaresizlik içinde kıvranacaklardır. Kendilerini kuşatanın kıyamet olduğunu anladıklarında ise gözleri korku ile öne düşmüş olarak: "(İnkârcılar), "Biz ilk halimize mi döndürüleceğiz? Çürümüş kemikler olmuş iken mi?" diye soracaklar ve "*O zaman bu ziyan dolu bir dönüş olur*" sözleri ile pişmanlık ve hüsrانlarını ortaya koyacaklardır.¹¹¹⁴

Kur'ân'da insanın ikramlı bol günlerdeki haliyle sıkıntılı dar günlerdeki ruh halleri tasvir edildikten sonra; kıyametin başlamasından sonra mücrimlerin hayıflanışları anlatılır. Kıyamet öncesinde yaptıkları birbir gözünün önünde canlanan insanın, bu hatırlama ve içgeçirmesinin kendisine fayda sağlamadığını görünce: "*Keşke bu hayatım (günüm) için önceden bir şey yapmış olsaydım*" diyerek yaşadığı sarsıcı ve faydasız pişmanlığa dikkat çekilir.¹¹¹⁵

Kıyamet koştığı zaman, yer dümdüz olur. Güneş düştüğü zaman hiç gölge olmaz. Çölde serap gibi her taraf aynı olur. Rabbinin hükmü o gün de geçerlidir. O gün saltanat ve hüküm O'nundur. Melekler de o gün gökten yere yedi saf olacak bir biçimde inerler. İnsanların etrafını sararlar. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Ki o gün cehennem de getirilmiştir. İnsan o gün (her şeyi) hatırlayacak. Fakat hatırlamadan ona ne (fayda)!" Cehennem, yetmiş bin zebaniye yapıştırılıp götürülecek. Cehennem'in dehşetini, heybetini görenler istisnasız yerlere kapanacak! Peygamberler bile "nefsî nefsi!" diyecekler! O gün herkes, bütün melekeler tüm güçleri ile çalışacak. Günahlarını bütün ayrıntılarıyla hatırlayacak. Ama derin pişmanlıktan başka bir sonuç olmayacak. Allah'ın diledikleri hâriç, kimse kurtulamayacak. Allah, kendine manevî yakınlığı olanı sever. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Âh, diyecek, keşki hayâtım için önden (sâlih ameller) yapsaydım!" Dünya hayatında iman-ı kamil ile

¹¹¹³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ani'l-Kur'an*, VI/3675.

¹¹¹⁴ Naziat, 79/8-12.

¹¹¹⁵ Fecr, 89/21-26.

onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki: "Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah halimize!" Dikkat edin, yüklendikleri şeyler ne kötüdür! Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Muttaki olanlar için şüphesiz ki âhiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?"¹¹²⁰ ayetlerinde geçen "hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü vay halimize" feryadı ile yaşayacakları büyük pişmanlık anlatılır. A'raf suresi 7/4-5. ayetlerde, inkâr ve inatları sebebiyle helak edilen kavimlerin azabı görünce "(Biz bunu hak ettik.) Gerçekten biz zalimlerden olmuştuk" itirafı ile yaşadıkları faydasız pişmanlık anlatılır.¹¹²¹ Yunus suresi 10/53-54. ayetlerde, kıyamet ve azabı istihza ile sorgulayanların "o azap gerçek midir?" diye sorduktan sonra; kıyamet günü azaptan kurtulmak için her şeylerini feda etmeye hazır olacakları, ancak bu duygunun onları azaptan kurtaramayacağı söylenir.¹¹²²

İbrahim suresi 14/21. ayette, inkârla hayatlarını tüketen alt tabakanın, mahşerde Allah'ın huzurunda toplandığında, liderleri ile aralarında geçen :

وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُّعْتَدُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرٌ عَنَّا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ

"Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: "Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından herhangi bir şeyi bizden savabilir misiniz?" Ötekiler şöyle cevap verecekler: "Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!"¹¹²³ şeklindeki muhavere, yaşanacak pişmanlığa açık bir şekilde işaret etmektedir.

Alt tabaka "Şüphesiz bizler size uymuştuk; şimdi siz az bir şey olsun, Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?" dediğinde, liderler de "Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi bizde sizi doğru yola erdirtirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur" diye cevap verecekleri ifade edilmektedir. Bu da iki tarafında büyük bir pişmanlık yaşayacağını göstermektedir. Bu sahne, daha çok hareket, heyecan ve korku doludur. Zayıf halk kitleleri ile onlara inkârda önderlik yapanlar (müstekbirler) ve iki kesimin de akıl hocalığını yapan

¹¹²⁰ Enam, 6/31-32.

¹¹²¹ A'raf, 7/4-5.

¹¹²² Yunus, 10/53-54.

¹¹²³ İbrahim, 14/21.

Şeytan arasındaki karşılıklı konuşmalarla dolu olması bakımından kıyamet sahneleri arasında en ilginç olanıdır. Davet ve davetçilerin, yalanlayanların ve tağutların başından geçen hikâye dünya sahnesinden ahiret sahnesine geçer: “Bütün insanlar Allah'ın huzuruna çıktılar.” Yalanlayan tağutlar ile ezilmeyi aşağılanmayı kabul eden zayıflardan oluşan taraftarları ve beraberlerinde de Şeytan... Sonra, peygamberlere inanan ve iyi işler yapan mü'minler, hep birlikte, görünebilecekleri şekilde Allah'ın huzuruna çıktılar... Hep birlikte huzura çıktılar, meydan tıklım tıklım, perdenin kalkması ile birlikte başlıyor karşılıklı konuşma: “*Güçsüz halk yığınları, büyüklük taslayan önderlere "Biz size bağlı idik, size uymuştuk. Şimdi Allah'ın bize vereceği azabın herhangi bir bölümünü başımızdan savabilecek misiniz?"* Zayıflık mazeret değildir, aksine suçtur. Kuşkusuz musta'zaflar (zayıflar) çoğunlukta, tağutlar ise azınlıktadırlar. O halde çoğunluğun azınlığa boyun eğmesini hangi güç sağlamaktadır? Boyun eğmelerindeki etken nedir? Onların tağutlara boyun eğmesini sağlayan etken, ruhsal zayıflıkları, azimden yoksun oluşları, onur eksikliği ve Yüce Allah'ın insanoğluna bahsettiği izzet duygusundan kendiliklerinden vazgeçmiş olmalarıdır. Ne sabır ne de feryad etmek bu durumu değiştirmez. Azaba karşı feryad etmenin işe yaradığı, insanın sapıklıktan doğru yola girmesine neden olduğu, aynı şekilde zorluğa karşı sabretmenin yarar sağladığı, Yüce Allah'ın rahmetinin ulaşmasına neden olduğu anlar geride kaldı. İş işten geçti. Kaçılacak, sığınılacak bir yer de yok artık: “*Şimdi feryad etsek de sabretsek de farketmez, çünkü kaçıp sığınabileceğimiz bir yer yok.*” Artık iş işten geçmiştir. Tartışma, sona ermiştir. Karşılıklı konuşma kesilmiştir.¹¹²⁴

İbrahim 14/42-46. ayetlerde kıyamet gününden “*gözlerin dehşetle bakakalışı*”, “*kalpleri bomboş*” haşır meydanına yürüyüşleri ve “*Ey Rabbimiz! Yakın bir süreye kadar bizi ertele de senin çağrına uyalım ve peygamberlerin izinden gidelim*” diyerek kendilerine fayda sağlamayacak pişmanlıkları anlatılmaktadır.¹¹²⁵

Razi, bu ayette geçen büyük pişmanlığın ne zaman gerçekleşeceğine dair görüşleri serdetmiş; bu pişmanlığın, “*azapla her karşılaştıklarında yaşanacağı*” tespitini racih bularak şunları ifade etmiştir: *Ayetin tefsirinde, müfessirlerin çeşitli görüşleri bulunmaktadır: Çünkü bunlardan her biri, "O kâfirler zaman zaman, temenni edecekler ki"ifâdesini başka bir manaya hamletmişler. En doğrusu, Zeccâc'ın*

¹¹²⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ani'l-Kur'an*, IV/2095-2097.

¹¹²⁵ İbrahim, 14/42-46.

söylediğidir. Çünkü o, şöyle der; "Kâfir, ne zaman, azâb hallerinden bir hal ve müslümanın durumlarından bir durum görse, "Keşke müslüman olsaymışım!" diye temenni eder." İşte en doğru izah budur.¹¹²⁶

Allah Teâlâ, mü'minlerden bir grubun cennete sokulmasını, o kâfirlerin, Allah'ın o mü'minleri cennete sokmayacağını zannedecekleri bir biçimde geciktirir. Sonra da onların cennete girmelerine izin verince, kâfirlerin gamı ve nedâmetleri artar. İşte bu noktada, üzüntülerini ve pişmanlıklarını ifade etmek için "Keşke müslüman olsaymışız" diye temenni ederler.¹¹²⁷

Hicr 15/2. ayette, kâfirlerin kıyamet gününde "Keşke müslüman olsaydık" diyerek dünya hayatında iman etmeyişlerinden dolayı açık bir pişmanlık yaşayacakları ortaya konmuştur.¹¹²⁸ Kıyamet günü müminlerden hataları sevaplarından ağır gelenler, kâfir ve müşriklerle birlikte cehenneme atılacaktır. Müminlerin cehenneme atıldığını gören müşrikler onlara: "Hani siz dünyada iken Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyordunuz. Ama şimdi bizimle beraber ateşe atılmaktan kurtulamadınız" diye hitap edeceklerdir. Bunun üzerine Allah, peygamberlere, meleklerle ve müminlerin salihlerine şefaet izni vererek, onları cehennemden çıkarır. Bunu gören kâfirler derin bir pişmanlık içinde "Keşke biz de dünyada Müslüman olsaydık da, şimdi bu azaptan kurtulsaydık." diyerek pişmanlıkla kendilerini ayıplayacaklardır.¹¹²⁹

Yüce Allah, inzal ettiği kitaplarda, kullarının dünyevî ve uhrevî bütün ihtiyaçlarını beyan etmiş; imanı ve küfrü, hakkı ve bâtlı, iyiyi ve kötüyü, helâli ve haramı, hayrı ve şerri, ibadeti ve taati bildirmiştir. "Biz halkı zâlim olan nice kasabaları kırıp geçirdik. Sonra ardından da onların yerlerinde başka milletler var ettik. O helak ettiğimiz kavimler bizim azabımızı hissettikleri zaman hemen oradan kaçmaya koyuluyorlardı. Melekler onlara: "Kaçmayın, nereye kaçılıyorsunuz? Size nimet verilen yere ve yurtlarınıza dönün. Kendisiyle övündüğünüz servetlerinizi şimdi kime bırakıp gidiyorsunuz? Dünyada yaptıklarınızdan elbette sorguya çekileceksiniz" diyerek, mallarını bırakıp kaçışları ile istihza ediyorlardı."

¹¹²⁶ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX/109.

¹¹²⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, III/202.

¹¹²⁸ Hicr, 15/2.

¹¹²⁹ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV/450-451.

Vaktiyle, Yemen ve Kudüs bölgesinde yaşayan kavimler, kendilerine gelen peygamberleri yalanlamışlar; yalanlamakla kalmamışlar hatta bazılarını şehid etmişlerdir. Allahu Teâlâ da, onların bu azgınlıklarından dolayı düşmanlarını üzerlerine musallat etmiş ve onları kılıçtan geçirerek memleketlerinde taş üzerinde taş bırakmamışlardır. Bu hezimetini görenler oldukları yerden kaçmaya başlamışlar, melekler de onları alaya alarak, gaybî bir sesle “Kaçmayın, nereye kaçıyorsunuz, övündüğünüz mallarınızı kime bırakıp da gidiyorsunuz? Evlerinize ve yurtlarınıza dönün” demişlerdir. Zira onlar peygamberlerini yalanlamışlar, Allah'ın âyetlerini de inkâr etmişlerdir. Kâfirler azaba uğrayacaklarını anlayınca feryadı koparıp “Vay hâlimize, biz hakikaten azmıştık, Allah'ın âyetlerini' inkâr edip bize gelen peygamberleri katlettik” diye feryad ederken, Yüce Allah üzerlerine düşmanlarını musallat kılıp hepsinin boyunlarını vurdurmuş, memleketlerini tarumar ettirmiştir. Allahu Teâlâ bunu şöyle beyan ediyor: “Kâfirlerin, bu haykırmaları devam edip dururken, biz onları biçilmiş bir ot ve ocakları sönmüş bir kül yığını hâline getirdik.”¹¹³⁰

Kâfirlerin, kıyametin kopacağını anladıklarında gözleri yuvalarından fırlarcasına açılacak, donakalarak “Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gafildik. Hatta biz zalim kimselerdenmişiz” diyerek; taptıkları putların kendilerine hiç bir fayda vermediğini görünce için için yaşayacakları derin pişmanlığa insanlığın dikkati çekilir.¹¹³¹

Ölüm vakti gelip çatığında kâfirlerin, Allah'tan ek süre isteyerek iyi ameller yapmak üzere ecellerinin ertelenmesi isteyerek:“Rabbim! Beni dünyaya geri gönder ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım”¹¹³²diyerek yalvarışları ve Semud kavminin Salih peygamberin duası ile kayadan çıkan mucize deveyi katlettikten sonra hatalarını anlayıp, yaşadıkları nedâmet, inkârcıların pişmanlıklarına örnek olarak sunulmuştur.¹¹³³

İnkârcıların “mublisûn”dan olarak yaşayacakları büyük hayal kırıklığına vurgu yapılmış; suçluların tapındıkları şeyleri inkâr ederek, tanrılarını kendi dilleri ile

¹¹³⁰ Semerkandî, *Bahrü'l-Ulûm* , II/421-422.

¹¹³¹ Enbiya, 21/97-100.

¹¹³² Müminun, 21/99-104

¹¹³³ Şuara, 26/141-158.

inkâr edecekleri belirtilmiştir.¹¹³⁴ "Ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler" şeklinde çevrilen "mublisûn" kelimesinin mastarı olan "iblâs", ümit kesmenin yanı sıra kişinin ne yapıp edeceğini şaşırması bir hale düşmesini de ifade eder. Bir insan düşünelim ki eğlenmesine ve dünyadan kâm almasına yarayan imkânlarla donatılmış, yeşillikler içinde bir köşkte böbürlene böbürlene müreffeh bir hayat sürmektedir. Sözüne güvenilir bir kimse, karşı konulamaz, amansız bir düşmanın kendisine yaklaşmakta olduğunu ve ona yakalandığı takdirde perişan olacağını haber verince, bu kişi artık kaçış ve kurtuluş çareleri aramak gerektiğini kesin olarak anlaşılmıştır. Dünyada kendini, nefsinin arzularına kaptırmışken sözünün doğruluğunda kuşku bulunmayan peygamber ona, kendisini perişan ve rezil rüsvâ edecek bir azabın gelmekte olduğunu haber verir. Şeytan ve kötülüğü emreden nefis ise o putların kendisini kurtaracağını söyler. Ama kıyamet günü gelip çatığında ilk karşılaşacağı manzara o putların ateşe atılışındır. Bunu görünce o da ümidini büsbütün yitirir ve pişmanlık içinde donar kalır."¹¹³⁵

Kıyametin ardından kâfirlerin başlarına gelecek azabı anlattıktan sonra "*Keşke Allah'a ve Rasül'e itaat etseydik*", "*Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize iteat ettik de bizi yoldan saptırdılar*" itirafları ile yaşayacakları derin pişmanlıkları konu edinir.¹¹³⁶

Dünya hayatında peygamberlere "*siz doğru habercilerseniz, bu kıyamet ne zaman kopacakmış bize haber verin bakalım*" diyerek alay ettikten sonra; kıyametin kopması ile o gün ile yüzleştiklerinde yaşayacakları pişmanlıklar vardır. O zorgün geldiğinde, kâfirler hesap vermenin korkusu ile kabirlerinde unutulmayı yeğleyecekler; hesap için kendilerini kimin kaldırdığını korku ve merakla soracaklardır.

وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَن بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ

"*Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp rablerine doğru koşmaktadırlar. Derler ki: "Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip*

¹¹³⁴ Rum, 30/12-13.

¹¹³⁵ Hayrettin Karaman vdğr., *Kur'ân Yolu*, IV/297-300.

¹¹³⁶ Ahzab, 33/63-68.

kaldırdı? Rahman'ın vaadettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!" diyerek pişmanlıklarını dillendireceklerdir.¹¹³⁷

Sûra üflenip insanlar yeniden diriltildiğinde, hızla mahşer yerine doğru giderlerken dünyada bu gerçeği inkâr edenler; önce neye uğradıklarını bilemez bir halde, birbirlerine olup biten hakkında soru sormaya çalışırlar. Akabinde, durumu anlayıp derin bir pişmanlık içinde Allah'ın vaadinin ve peygamberlerin bildirdiklerinin doğru çıktığını itiraf edişleri, canlı bir anlatımla tasvir edilmektedir. Böylece öldükten sonra dirilmeye inanma çağrısı, soyut bir iman esası düzeyinde bırakılmayıp, akli eren herkesin durum muhasebesi yapmasına ve konu üzerinde daha bir ilgiyle düşünmesine imkân verilmektedir. Ayrıca, öldükten sonra dirilmenin sırf geleceğe dönük bir korku motifi olarak algılanmaması için, insanın fitratındaki adalet duygusuna hitap edilmekte; haşir gününün temel özelliği olarak herkesin yüce Allah'ın şaşmaz adaletinin güvencesi altında bulunduğu ve hiç kimsenin en küçük bir haksızlığa uğratılmadan sadece yaptıklarının karşılığını göreceği belirtilmektedir. Dolayısıyla muhâtablar dünya hayatından sonra böyle bir hesaba çekilmenin zaten gerekli ve hayata anlam kazandırıcı bir safha olacağını düşünmeye yönlendirilmektedir. 52. âyette geçen inkârcılara ait sözün -buradaki bir gramer özelliği dolayısıyla- "*Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız bu yerden kim diriltip kaldırdı? Rahmân'ın vaad ettiği (hakikatmiş), peygamberler de gerçekten doğru söylemişler*" şeklinde anlaşılması da mümkündür.¹¹³⁸

Öte yandan, sadece soru kısmının inkârcılara ait, Rahmân'ın vaadinin bu olduğuna ve peygamberlerin sözlerinin doğru çıktığına dair ifadenin ise melekler veya müminler tarafından onlara verilmiş cevap olması da muhtemeldir.¹¹³⁹ "Yattığımız yer" mânasına gelen tamlamadan hareketle bazı müfessirler herkesin kendi öldüğü yerden, kabrinden kaldırılacağı yorumunu yapmışlarsa da, İbn Atıyye burada bir edebî sanat (istiare ve teşbih) bulunduğunu, yoksa gerçek anlamıyla kabirlerin kastedilmediğini belirtir. 53. âyette "yalnızca bir sestî" diye çevrilen cümledeki sayha, bu bağlamda kıyametin kopup hayatın sona ermesinden bir süre sonra, -yeniden dirilmeyi sağlayacak biçimde- sûrun ikinci defa üflenmesini ifade etmektedir.¹¹⁴⁰

¹¹³⁷ Yasin, 36/51-52.

¹¹³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI/89-90.

¹¹³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX/530-533; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, IV/289-290.

¹¹⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI/88.

Dünyada kendilerine öğüt verildiğinde veya bir mucizeye tanık olduklarında bunları büyüçülük olarak vasfedip ardından da: “Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını olduktan sonra mı, biz tekrar mı diriltileceğiz?” diyerek mahşer ve hesap gününü istihzaya alanlar; hesap ve mizanın kurulduğunu gördüklerinde: “Vay başımıza gelene! Bu beklenen ceza günüdür” diyerek pişmanlıklarını dile getirişlerine vurgu yapılır.¹¹⁴¹ Yine bu ayetlerin devamında, mizan günü kâfirlerin yaşayacakları panik hali, çaresizlikleri, liderlerine tabi olan erzelînin: “Siz bize sağdan gelirdiniz. Bize haktan görünürdünüz” diyerek onları suçlamaları dile getirilir. Kâfirlerin kendi aralarında birbirini suçlayan diyaloglarına muhatabın dikkati çekildikten sonra, liderlerin kendilerine uyanları “azgınlıkla” suçlamaları anlatılır. En sonunda da lider takımının: “Artık rabbimizin sözü(azap) bizim hakkımızda gerçekleşti. Biz onu mutlaka tadacağız. Evet,biz sizi saptırdık. Çünkü biz de sapkın kimselerdendik” diyerek hatalarını itiraf ederek yaşadıkları derin üzüntü ve pişmanlık gözler önüne serilir.¹¹⁴²

İnkârcılar arasında kıyamet günü yaşanacak olan cedel ve tartışmaları biraz daha detaylandırılır. Birbirlerine nasıl bilindikleri ve lanetleştikleri açıklanır. Cehenneme sürüldüklerinde, inkârcıların dünyadayken alay ettikleri müminlerin yanlarında olmadığını fark ederek birbirlerine onların nerede olduğunu soruşlarına yer verilir. Hatta müminleri göremeyişlerini kendi kendilerini alaya alarak: “Yoksa buradalar da biz mi görmüyoruz?” dedikleri, ama göremeyince şaşkınlık ve üzüntü içinde etraflarına bakınıp pişmanlık içinde yüzdükleri anlatılır.¹¹⁴³

Semerkandi, konuyu değerlendirirken, kâfirlerin pişmanlıklarına vurgu yapan belli başlı ayetleri birbiri ile insicamlı ve bağlantılı olarak sıralamış ve bu konuyu ayetlerin diğer ayetleri tefsir edişine en güzel örneği sunmuştur.¹¹⁴⁴

Kâfirlerin, cehennemi görünce ölüp ölüp dirilecekleri: “Günahlarımızı kabul ediyoruz. Şimdi bu azaptan bir çıkış var mı?” diyerek dünya hayatında inkâr başta olmak üzere yaptıkları tercihlerinden dolayı pişmanlık duymalarına vurgu yapılır.¹¹⁴⁵

¹¹⁴¹ Saffat, 37/16-20.

¹¹⁴² Saffat, 37/27-34.

¹¹⁴³ Sâd, 38/55-64.

¹¹⁴⁴ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III/125-126.

¹¹⁴⁵ Mümin, 40/10-12.

Kıyamet gününde tüm insanlığın meleklerin nezaretinde huzura getirildiğinde yaşayacakları pişmanlığın zirve noktası olan “*unutulup gidecek bir avuç toprak olmayı*” temenni edişe dikkat çekilir.¹¹⁴⁶ Çünkü o korkunç ve dehşetli günde, bırakın diğer mahlûkatı Cebrail ve diğer melekler dahi “*Konuşmadan dizi dizi dururlar, Allah’ın izni olmadan kimse konuşamayacaktır.*”¹¹⁴⁷ Ancak, Rahman'ın izin verdiği konuşacak ve o da doğruyu söyleyecektir.

Meleklerin sergilediği sahnenin ışığı altında ortaya çıkan uyarı da gaflet uykusuna dalmışları kendilerine getirecek bir uyarıdır. “Sizi yakın gelecekteki azapla uyardık.” Evet, bu azap yakındır uzak değildir. Cehennem sizleri beklemektedir, sizleri gözetlemektedir. Hem de bu ayetlerde gördüğünüz biçimi ile... Çünkü içinde yaşadığımız dünya bütünü ile kısa bir yolculuktan ve yakında bitecek bir ömürden ibarettir. Ve ardından bir korku azabı gelmektedir. Kâfire yok olmayı var olmaya üstün tutturacak bir azaptır bu. “O gün kişi elleriyle yaptıklarını görür ve kâfir de ‘Keşke toprak olsaydım’ der.” Kâfir bu sözü ancak dayanılmaz sıkıntıya ve şiddete düştüğü zaman söyler. Bu öyle bir ifade ki, atmosfere heybet ve pişmanlık vermektedir. Hatta insan denen varlık yok olup ortadan kalkmayı kimsenin önem vermeyeceği değersiz bir nesne haline gelmeyi temenni eder. Ve insan yok olmayı, ya da değersiz bir nesne olmayı, o şiddetli ve korkunç durumla yüzyüze gelmekten daha hafif bulur. Evet, insan o büyük haber hakkında birbirlerine soruşturma yapanların sorularına, kuşkuya düşenlerin kuşkularına ahirette bir karşılık olan o durumla yüzyüze gelmektense, yok olmayı ya da değersiz bir nesne olmayı tercih eder.¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁶ Nebe, 78/40.

¹¹⁴⁷ Nebe, 78/38.

¹¹⁴⁸ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ani'l-Kur'an*, XI/3807-3808. Ayrıca bkz. Enbiya, 21/46; Furkan, 25/21-23.

SONUÇ

Pişmanlık, geçmişte yaşanan bir olay sebebiyle yapılan hatalara kederlenerek yüreğin yanması, sürekli artan bir üzüntü hali ile aynı hataya düşmemek üzere terk etmeye karar verip hatasını kendisine dert edinerek çıkış yolları arayarak kişinin göz yaşını dökerek içselleştirdiği başkalarının fark edilmesi zor vicdânî bir eylemdir. Pişmanlığın tam olarak kavranabilmesi için hüznün, telehhüf, tehassür, tövbe ve esef kavramları iyi anlaşılmalıdır. Pişman olmuş bir kişi, bazen hüznü, bazen telehhüf, bazen tehassürü bazende tövbe ve esefi, kimi hallerde de tümünü aynı anda farklı yoğunluklarda yaşamaktadır.

İlk insanla başlayan pişmanlık, hayatın her safhasında karşımıza çıkmaktadır. Tüm fertler imkânları kadar imtihanlardan geçmektedir. Pişmanlık, insanın geçmişteki davranışlarından hoşnut olmama duygusudur. Bir eylemi yerine getirdikten sonra üzüntü, utanç, mahcubiyet veya suçluluk karışımı bir duygu hissederek "Keşke öyle yapmasaydım!" diye düşünmesidir. Bu duygu, yalnız bir hareket yaptığını düşünen insanın kendini affedememesinden kaynaklanır. Burada, kişinin hata yaptığını kabullenmesi çok önemlidir. Hatanın bireye veya başkalarına olumsuz etkisinin olup olmaması yada diğer kişilerin incinip incinmemesinden daha çok; yapılan işin yanlış olarak kabul edilmesi pişmanlığın ortaya çıkmasında hayati önem taşır. Burada da kişinin inandığı ve önemseydiği ahlaki değer yargıları başat bir rol oynar. Değer yargılarının doğru bir inanaç sisteminden beslenmesi de önemli bir husustur.

İnsanlar zaman zaman kendini suçlu hisseder ancak bazı insanlar bu duyguyu daha sık deneyimlerler. Ne zaman hata yapsalar, uzun süre bu hatayı unutamaz ve bu nedenle kendilerini kötü hissederken pişman olurlar. Pişmanlık ve suçluluk duygusu, kendine güvensizlik, mükemmelliyetçilik, kırgınlık duygularını atamamak, affedememek, depresifliğe eğilim, endişe ve daima kontrollü olma ihtiyacı gibi özellikleri baskın kişilerde daha çok görülür.

Hataların insan hayatında çok önemli bir yeri vardır. İnsan, hayatında bir çok faydalı şeyi hata yaparak öğrenir. İnsan suçluluk duygunun sebebinin kavradığı zaman, bu tecrübenin kendisine de tespit etmiş olur. Kişi hata yapmış olmaktan korkmadan, yaşanılardan ders çıkararak pişmanlıkla hatasından uzaklaşmayı hedeflemelidir. İnsan yaşantısına duygular eşlik eder. Bunlar tekil yalın tek duygu olmayıp iç içe geçmiş

duygular yumağından oluşur. Bu duyguları ayrıştırabilmek, çoğu zaman mümkün olmamakla birlikte; bunların ayrıştırılması insanın kişiliğı ile ilgili önemli ipuçları verir. Yaşanan üzüntü verici duyguların içinde, bir birini tetikleyen bir çok duygu bulunur. Fakat böyle bir durumda, yaşanan temel duygular arasında üzüntü, pişmanlık ve suçluluk duyguları ön plana çıkan duygulardır. Bunlar arasında pişmanlık, en belirgin duygu olarak insanı irade sahibi olmayan varlıklardan ayıran en temel özelliğidir. İnsan, yaptığı hata yada günaha üzülür ve pişman olur. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli duygu pişmanlıktır. Suçluluk ve pişmanlık duyguları ile, kişi kendi özgür iradesinin farkına vararak nefsini sorguya çekebilme yüceliğine erişerek; kendi hatasını görür ve bunu kabullenerek bu durumdan kurtulmanın mücadelesini verir. Pişmanlık ve vicdan azabı yoğunluğu, süresi ve amacını aşarsa altta başka psikopatolojiler aramak gerekir. Bu gibi durumlarda, bireyin benlik değerlerini aşırı derecede zayıflatan, gerçek kusurla orantısız, abartılı bir suçluluk duygusu vardır. Bu olumsuz yoğunlaşma, kişiyi kötü biri olduğuna inandırarak ardından da depresyona sokar.

İyi yönetilen pişmanlık ve vicdan azabı, insan davranışlarını yapıcı yönde değiştirmeye, kötü davranışları engellemeye yönlendirir. Kontrol edilebilir ve yönlendirilebilir olduğu müddetçe pişmanlık, insan için yeni ve büyük fırsatları doğuran olumlu bir faktör olabilmektedir. İnsanın kıvamında bir iç muhasebeyle tenkitini ve teşhisini yaptığında, onu bıraktığı yerden yeni tecrübe ve birikimlerle hayata yeniden başlatabilecektir.

Vicdani dusturlara ters davranmak, toplumun değer yargılarını çiğnemek, fırsatları değerlendirememek, hedeflerin ertelenip önemsizleştirilmesi pişmanlığın en büyük nedenlerindendir. Bazen de insan iyi niyetlerle ve sebeplere tevessül ederek bir takım hedefleri gerçekleştirmek üzere harekete geçer. Ancak insanın gaybı bilemediğı için öngörülmeven faktörlerin devreye girmesi ile hedeflenen sonuçlar oluşmaz.

Pişmanlık olgusunu, insan nefsinin zaafı da tetiklemektedir. Ümitsizlik insanda bu olgunun psikolojik bir hastalık haline dönüşmesine sebep olmaktadır. Ümitvar olmak, açılacak bir kapının olduğuna inanmak kişiyi bu yeis halinden kurtararak, yeni bir hayat sunmaktadır. Acelecilik de insanın hata yapmasına, yanlış kararlar ve davranışlar ortaya koymasına neden olmakta, bazen fırsatların kaçırılmasına neden olurken, bazen de hüsrânların kapısını aralayabilmektedir.

Aceleye getirilen işlerin, mutlaka bir safhasında eksiklik ortaya çıkmakta, bunun telafisi için de geline noktaındaki tüm emekler ve birikimler heba olmaktadır.

İstiğna duygusu, insanı diğer varlıklara ihtiyacının olmadığı vehmine düşürmektedir. Oysa yaratılmış olması, hayati fonksiyon ve ihtiyaçlarını tek başına temin edememesi, insanın müstağni davranamayacağını göstergesidir. Bazen bu acziyetini unutarak, Allah'a ve tüm varlıklara karşı istiğna duygusu ile hareket edebilmektedir. Bu davranışı da ona büyük hayal kırıklıkları ve pişmanlıklar yaşatabilmektedir.

Ölümsüzlük arzusu, Hz. Adem'den bu yana insanın aldanmasına, yanlış yapmasına ve Şeytan'ın tuzaklarına düşmesine neden olmuştur. Hz. Adem ve eşi, yasak meyve ile imtihan edildiğinde, İblis onlara ağacın meyvesini yemeleri halinde ölümsüzleşecekleri vaadinde bulunmuştur. Bu arzu insanlarda tüm canlılığı ile varlığını devam ettirmektedir. İnsanoğlu hangi inanç ve yaşam tarzına sahip olursa olsun, yaşlılığı geçiktirme, genç görünme ve genç kalma, ölümsüzlük iksiri peşinde koşma gibi düşüncelere hep merak ve ilgi duymuştur.. Bir çok fedâkarlık ve ağır maliyetlere katlanmış olmasına rağmen, yaşlılığı önleyemeceğini anlayan insanların hayatları, hasretle ve pişmanlıkla dolu oldukları görülür. Büyük pişmanlık ise ölüm gelip çattığında yaşanacaktır. Ömürlerini imkânsız bir temenniden ibaret olan ölümsüzlük hayaline kurban ettikleri için, hatalarını telafi etmek için ümitsizce ölümün ertelenmesini talep etmektedirler.

İnsan, dünyada kendisine emaneten ve imtihan için verilen imkanlara, olduğundan fazla değer verip güvenmesi halinde dünyevileşme tehlikesi ile katrşı karşıya kalmaktadır. Elde ettiği malların, makamın, taraftarların ve ictimai teveccühün; mahza kendi çalışması ile olduğu fikri ile başlayan dünyevileşme temayülü, en büyük pişmanlık sebepleri arasındadır.

İnsanın elinde bulundurduğu şeylere sürekli sahip olma, kaybetmeme arzusu da, karşımıza cimrilik olarak çıkmaktadır. Cimrilik, dünyevileşme arzusunu tetikleyerek, elde olanları başkalarının yararlanmasına mani olma duygusunu doğurmaktadır. Aynı zamanda insanda mataryalist ve faydacı bir bakış açısı geliştirerek; elde ettiklerini başkaları ile paylaşması halinde azalacağı ya da tamamen biteceği korkusunu doğurmaktadır. Dünyevileşme temayülünün pençesine düşen insanlar, hiçbir zaman paylaşmanın, infak ve tasattukun verdiği derûni haz ve

duyguyu yaşayamamaktadırlar. Biriktirmek için ömürlerini harcadıkları mal, makam, taraftar ve toplumsal teveccühü kaybettiklerinde, derin bir pişmanlık duysu yaşamaktadırlar.

Bencillik ve hased, kişiyi ben merkezli bir yaşam tarzına sürüklemekte, herkesin ve her şeyin kendi arzuları etrafında amade olması duygusunu doğurmaktadır. Böylesi düşünce sahipleri, hayatın tek kişi ile yaşanmadığını, güzelliklere sahip insanların etrafında çoğaldıkça, mutluluk ve huzurun da arttığını farkedememktedirler. Bencillik ve hased duygusuna ruhunu kaptıran insanlar, Allah'ın kerem ve lutfunun sonsuzluğunu unutmaktadır. Bu bakış açısı, kişinin ruh dünyasında imanı tam özümseyip yerleştiremediğininin de bir göstergesi olarak dışa yansımaktadır. Bir vesile ile hayatı idame ettirmede elindekilerin yetmeyip, başkalarının elindekilere ihtiyaç duyduğunda veya hased duygusunun iç dünyasını nasıl yiyip bitirdiğini anladıkları zaman pişman olmaktadır.

İblis, ilk insanın yaratılışında Allah'ın secde emrine yüz çevirerek kibirlenenlerin ilki olarak karşımıza çıkmaktadır. Kibir, İblis'in örneklığı ile insanlara bulaşan bir hastalıktır. Önceden yaşanan tecrübe ve bilgiler ışığında yapılan tavsiyeleri dinlemeyen insan, her şeyi bildiğini zannederek, telafisi imkânsız hata ve acılar yaşayabilmektedir. Kişinin kendisini hak etmediği bir üstünlük duygusu ile süsleyip, başkalarını tahkir etmesi kibiri doğurmaktadır. Oysa insan, kendisine ait zannettiği bir çok şeyi tercih edemeden, seçme şansı olmaksızın emaneten kullanmaktadır. Hal böyle olunca başkalarını küçümseyerek, kendi iradesi ile elde etmediği değerlerle insanları hakir görmektedir. Ariyeten kendisine verilen emanetler elinden tek tek ya da topluca alındığında hakikati kavrayan insan, kibirden dolayı pişmalık yaşamaktadır.

İnsan, kişiliğini zorluklarla baş edebilecek özgüvenle donatmamışsa, korkular ve kaygılar, kişiyi hatalara sevk edebilmektedir. Bu da sağlıklı ve doğru karar vermeye engel olarak insana pişmanlıklar yaşatabilmektedir. Kaygılar, kişinin sebebini bilemediği, bazen sebepsiz yere kuruntular olarak karşısına çıkarak insanın yararına tercih yapmasına engel olmakta ve kişiye doğru olmayan kararlar verdirilmektedir. Bunun neticesinde de kişi korkuların ve kaygıların gölgesinde verdiği tüm kararlarında, doğru tercihlerde bulunamadığı için nadim olmakta ve telafisi imkânsız zararlarla karşılaşmaktadır.

İnsanlar öfke, kızgınlık ve intikan duygusundan dolayı da pişmanlık yaşamaktadır. Bu duygular kişi aklını köreltmekte, insan ruhunu yakmakta, hatta geçici bir cunun hali oluşturmaktadır. Bu ruh hallerinin süresi ve dozu arttıkça da pişmanlığın dozuda artmakta, bazan ömür boyu telafisi imkânsız sonuçlar doğurabilmektedir. Habil-Kabil kıssasında, kendi takdimesinin kabul edilmeyip kardeşinin takdimesinin kabul edilmesi ile öfkeye kapılan Kabil kardeşini katletmiştir. Bir anlık öfke, onu insanlık tarihinde işlenen ilk cinayetin faili ve kötü örneği olarak anılmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda da kıyamete kadar işlenen her cinayetten ona bir hisse düşecektir.

Cehalet ve hatada ısrar da pişmanlık duygusuna sebebiyet veren faktörlerdendir. Varlığı ve eşyanın esmasını vahyin ışığında okuyayamak, cehaleti doğurmaktadır. Cehalet insan karakterinde tercihlerle yerleşip yanı sıra ısrarcılığı meydana getirmektedir. İnsanın en büyük cehaleti, kendisini yaratan Allah'ı yok saymasıdır. Bu inkar, insanda zamanla kuru inat ve yanı sıra savunmayı doğurmakta, ölüm anı ve haşir gününde büyük pişmanlıklara sebep-i asli olmaktadır. İnatlaşmak, aklının objektif algılama kabiliyet ve yetisini yok ederek; kendi lehine olacak davranışlara engel olmakta ve fırsatlar elden çıktığında kişiyi pişmanlıklara sürüklemektedir.

Nankörlük, insanı bunca kabiliyet ve güçle donatan yaratıcıya ve onun hayatı için seferber olmuş varlıklara karşı yaşanmaktadır. Varlığın asıl sahibini unutmak kişiye kendisine aşırı güven duygusu vermektedir. Nankörlük yapıp haddi aşan insan, beklenmedik bir zamanda nankörlük ettiği ve sınırlarını çiğnediği varlıkların yardımına ihtiyaç duyduğunda, pişmanlık duygusu ile yüz yüze kalmaktadır.

Suç ve günah bağlamında pişmanlık olgusunun cezalara etkisi de tüm hukuk sistemlerinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Günah çok boyutlu bir kavram ve çok yönlü bir fiili durumdur. Günahın affedilmeside, şartları yerine getirilmiş bir tövbedir. Şirk ve inkarın tövbesi, tevhid inancını benimseyerek iman etmektir. Günah, kul haklarına taalluk ediyorsa, tövbeyle beraber; kefarete, tazir ve diyet gibi sorumluluklarının yerine getirilmesi gerekmektedir.

Hız. Adem'in haram meyveden yemesi, Nûh'un inkarcı oğlunun affını talep etmesi, Hız. Yûsuf'un Aziz'in eşine bir anlık gönlünün meyletmesi ile yaşadığı pişmanlıklar; sebepleri ve hazırlayıcı ön unsurların ile dikkat çekici hususlar

barındırmaktadır. Hz. Mûsâ'nın müdahil olduğu bir kıptînin ölümü ile sonuçlanan olay, Dâvûd(a.s.)'in sözlü kadına dünürlükten sonra sigaya çekilircesine yaşadığı dava duruşması, Hz. Süleyman'ın savaş atlarını denetlerken namazını geciktirmesi, Yûnus(a.s.)'in izinsiz olarak tebliği bırakmasının akabinde ilahi uyarıya maruz kalınca yaşadığı pişmanlıklar da, toplumları değiştirme hedefine sahip tüm ıslahatçılar için önemli unsurlar içermektedir.

Hz. Peygamber, fakirler ve görme engelli sahabe Abdullah ibni Mektum'a karşı davranışından dolayı vahiyle ikaz edilince, fakir sahabelerle daha fazla ilgilenmiş, onlarla diz dize oturarak yaşadığı pişmanlığı fiili olarak ortaya koymuştur. Abdullah'ı her gördüğünde, "Rabbimin beni kendisi ile uyararak terbiye ettiği kişi. Hoş geldin." diyerek bu hususu dillendirmiştir. Aynı zamanda çıkığı sefer ve savaşlardan bazılarında, onu Medineye yerine vekil olarak bırakmıştır.

Peygamber (a.s.), Tume b. Ubeyrk isimli azılı hırsız ve haraminin lehine yalancı şahitlik yapan kabilesinin telkinlerine itibar ederek beratine; iftiraya uğrayan yahudinin de elinin kesilmesine hükmetmeye karar vermişti. Tume'nin ustaca yaptığı savunma ve kabilesinin yalancı şahitliği bu kararın verilmesinde etkin rol oynamıştı. Tam bu safhada inzal edilen ayetle gerçek ortaya çıkınca, Hz.Peygamber hatasından dönmeye ve istiğfara devet edilmiştir. Bunun üzerine, hem bir suçsuzun cezalandırılmasına karar verdiği için, hemde Tu'me'ye hırsız diyen Ebu Katade'yi "Müslüman ve salih kimseler olduklarını söyleyen kimseleri delilsiz olarak hırsızlıkla suçluyorsun. Neredeyse bana yanlış bir karar verdirecektin" diyerek azarladığı için pişman olmuştur.

Hz. Peygamber, fakir sahabelerle aynı ortamda bulunmak istemeyen zengin müşriklerin taleplerine sıcak bakmış, bu talebi yerine getirmeyi düşünmüştü. Bundan dolayı da açıkça ikaz edilip uyarılınca; bir daha onlarla oturduğu ortamlardan, onlar kalmadan ayrılmamıştır.

Uhud savaşında, müsle yapılan başta amcası Hamza olmak üzere, Uhut şehitlerinin intikamını alacağına yemin ederek; ilk fırsatta müşriklerden yetmiş kişiye aynısını yapacağına dair yemin eden Rasulü Allah(a.s.) ikaz edilince, yemini bozarak pişmanlığının göstergesi olarak yemin kefareti ödemiştir.

Beşeri dinler ve ideolojilerin hiç birisinde, sistemi ihdas eden kişi yada kişilere eleştiri ve ikaza rastlanmaz. Dolayısıyla bir peygamber, kendisine indirilen ayetlerde

ikaz ediliyorsa ve yaptıklarına pişman olara tebliğle mükellef olduğu kitleye açıklıyorsa; bu o dinin Allah'ın indirdiği hak din olduğunun güçlü bir nişanesidir.

Önceki ümmetlerin ve sahabenin yaşadığı pişmanlıklar da, Kur'an'da yerini almıştır. Yaşanan bu pişmanlıklar, haram yeme, kardeş katli, cinayet işleme, zengin kâfirlere gıpta ve özentisi, mal-makam sevgisi, tasattuk ve infakı terk etme, mucizeleri hafife alma, kardeşe hased etme, sanat ve fenlerini zalim iktidarların devamı uğrunda seferber etme, cinsel arzuları gayri meşru yollardan tatmin etme ve fakir komşuyu küçük görme gibi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Asr-ı saadette vahyin inzaline şahit olan sahabeden bazıları da mal hırsı ile suçsuz adamı öldürme, iyice araştırmaksızın yeni müslüman olmuş birini yemini gerekçe gösterip canına kıymak, savaştan nefsanî saiklerle geri kalmak, müslüman bir komutanın canına kıymak, devlet sırrını dünyevî beklentilerle müşriklere satmaya kalkışmak ve intikam duygusu yaptığı tasattuktan vazgeçmek gibi nedenlerle pişmanlık duygusunu yaşamışlardır. Hz. Ebû Bekir'in kızına iftirayı Medine'de yayan teyzeoğluna bir daha tasaddukta bulunmayacağına yemin edip, onları yanından kovmasını yeren ayetler inince yaşadığı pişmanlık, başlı başına bir terbiye ve tedris konusu olarak siyer kaynaklarında yerini almıştır. Hz. Hamza'yı şehit eden ve müslüman olma safhasında, kendisinden sonra böylesi hataları işleyenlere istifsar için adeta affına dair ayetler nazil oluncaya kadar bekleyen Vahşi'nin yaşadığı pişmanlık, ince ayrıntıları ile bugün ve yarına ışık tutmaktadır. Üsame ve Ayyaş'ın birbirine yakın sebeplerle işledikleri cinayetlerden dolayı ayetlerle azarlanışlarından sonra yaşadıkları ve insanlıkla birlikte güncelliği koruyacak olan pişmanlıklar da bir ümit-özür delili olarak yerini almıştır. Tebük seferine katılmayıp, bunu hiçbir bahane ile perdelemeye çalışmadan açık yüreklilikle ortaya koyan üç sahabenin yaşadığı pişmanlık; dinin samimiyet ve hatasın açıkca itirafa verdiği önemi ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in büyük bir gizlilikle yaptığı fetih hazırlığını Mekkeli liderlere mektupla haber veren Hâtib'in yaşadığı pişmanlığın; davanın kritik safhasında yer alanların daha sonra yaptıkları hatalara rağmen kolayca gözden çıkarılamıyacağını öğretmek üzere yerini aldığı görülmektedir.

İnsanlıkla iç içe olan bu olgu, her insanın mutlaka yaşayacağı ve kendisinden müstağni olamayacağı bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an perspektifinden bakıldığında, önemli olanın bu olguyu yaşadktan sonra, başta

peygamberler olmak üzere vahiy terbiyesinden geçenlerin gösterdiği gibi tavır gelişirip, ebedi hüsrana uğramaktan sakınmaktır. Peygamberler ve ebrâr pişmanlık yaşadıkları zaman önce itirafı, sonra içselleştirilmiş bir tövbe ve pişmanlığa yönelmişlerdir.

Kâfir ve inkârcılar ise bu pişmanlığı tövbe ve af perdesinin kapandığı son nefeste ya da mahşer gününde yaşayacakları için onlara bir yararı olmayacaktır. Kur'ân yaşanan pişmanlıklar akabinde, muhâtablara enbiyanın ve ebrarın geliştirdiği davranışı geliştirmeyi tavsiye ederek; inkıraz halini ebedi mutluluk fırsatına dönüştürmeyi emretmektedir. Mütrafinden olan kafir ve müşrikler, kıyamet gününde iktidar ve gücün ellerinden kaymasından sonra, büyük bir pişmanlık yaşayacaklar ve her biri “Heleke annî sultaniyeh/elimdeki güç kaybolup gitti” diyerek dövüneceklerdir. Küfür ehlide boş bir temenni olan “Yâ leytenî küntü türâbe/keşke toprak olsaydım” diyerek pişmanlıklarını dile getireceklerdir.

Pişmanlık, sadece bir hata ya da günah sebebiyle yaşanmaz. Bazen insan yaptığı işlerde, vermiş olduğu kararlarda olumlu bir sonuç almak için tüm şartları yerine getirirerek yola çıkar. Tedbirlerini alarak, niyetinde inşa ettiği sonuçlara doğru yürürken işin icrası safhasında kendi öngörüsü dışında gelişen faktörler, işin sonucunu arzulanan ve planlananın tersi ile sonuçlandırabilmektedir. Sonuç işin başında alınan tüm tedbirlere rağmen, geleceği bilememek ve gabya hükmedemek gibi sebebeplerle, kendi arzuladığı gibi oluşmaz. İşte bu gibi durumlarda da, insan pişmanlıkla ilgili karşı karşıya kalarak derin bir üzüntü duyar.

İnsan, pişmanlıkla baş edebilme kâbiliyetini arttıran olumlu yönelimlerini güçlü tuttuğu oranda, nefsinin bu olguya düşme riskinden uzak tutabilecektir. Şükür, mü'minin psikolojisini şekillendiren olgular arasında, Allah'a karşı şükran duygusunun ifadesi olan ve pişmanlığı yönlendirilir ve eğitilir kılan en önemli olgulardandır.

Zikir hem ibadettir, hemde diğer ibadetlerin özü ve asıl maksadıdır. Emredilen her ibadet, bu bilinci oluşturma ve geliştirme gayesine yöneliktir. Allah'ı zikretmeyi unutan kişi, heva ve hevesinin peşine düşerek dünya hayatını elde etmekten başka bir gayeye sahip olamaz. Tövbe etme ihtiyacı da, çok önemli bir eğitilebilirlik ve yönlendirilebilirlik dinanizmidir.

Sonuç olarak *kibir, iftira, ihanet, ölümsüzlük arzusu ve nisyana* insanlık tarihinde yaşanan önemli pişmanlıkların asli sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce insanlığa bu olguyu yaşatan tali sebepler bu temel saiklere dayanmaktadır. Dolaysı ile pişmanlık duygusunu asgariye indirmek isteyen her fert bu olumsuz davranışlarından uzak durmalı, kendisini ilahi öğretiler işığında daima diri ve uyanık tutmalıdır.

KAYNAKLAR

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'an*, İstanbul, 1984.
- ACLÛNÎ, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs ammâ İstehere mine'l-Ehadis alâ Elsineti'n-Nâs*, (zabt-tashih-haşiye: Muhammed Abdülaziz Halidi) I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- ADLER, Alfred; *İnsanı Tanıma Sanatı*, (çev. Şelale Başar), Dergah Yay., İstanbul, 1979.
- AHD-İ ATİK, Komisyon, Müjde Yayınları, İstanbul, 1995.
- AĞAKAY, Mehmet Ali, *Türkçe Sözlük*, Yeni Matbaa, Ankara, 1955.
- AHMED b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, yy., Beyrut, 1969.
- AHMED NAİM, *Tecrid Tercemesi*, DİB Yayınevi, Ankara, 1982.
- AKŞİT, M. Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esaslar*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, trs.
- ARMANER, Neda, *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*, M.E.B. Yay. İstanbul, 1967.
- *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Mat. Ankara, 1980.
- ARI, Mehmet Salih, 'Üsame', *DİA*, İstanbul 2012, XLII/361-363.
- ARSLAN, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yayınları, İstanbul, 1991.
- ATAR, Fahrettin, 'Af', *DİA*, İstanbul, 1988, I/394-395.
- *Fıkıh Usulü*, İstanbul, 1992.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989.
- AYDEMİR, Abdullah, *Tefsirde İsrâîlîyyat*, Beyan Yayınları, İstanbul, trs.
- AYDIN, Mehmet S., *Din Felsefesi*, Selçuk yayınları, İzmir, 1992.
- AYNÎ, Bedrettin Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, trs.
- AYVERDİ, İlhan-TOPALOĞLU, Ahmet, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2006.
- BABANZÂDE, Ahmed Naim vdğ., *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, İstanbul, 1928.

- BAYRAKLI, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İstanbul, 2001.
- BEBEK, Âdil, 'Mağfire', *DİA*, Ankara, 2003.XXVII/313-314.
- 'Günah', *DİA*, İstanbul, 1996, XIV/278-282.
- BEĞAVİ, Muhyissunne Ebû Muhammed el-Hüseyin b.Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l- Kur'an(Tefsirü'l-Beğâvî)*, (thk. Muhammed Abdullah Nemr vdğr.) Daru't-Tîbeti ven-Neşr, Beyrut, 1997.
- BEHİY, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'âni Kavramlar*, çev. Ali Turgut, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995.
- BELAZURİ, Ahmed b. Yahya, *Ensâbu'l-Eşrâf*, yy., Kahire, 1959.
- BEYDAVİ, NESEFİ, HAZİN, İBN-İ ABBAS, *Kitab-u Mecnûatin mine't-Tefâsir*, Matbaa-ı Amire, Dar-u İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1320.
- BEYDAVİ, Nasıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (Mecnûatin mine't-Tefâsir içinde) *Envârut-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, İhyau't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1320.
- BİKÂ'Î, Burhânuddîn Ebû'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer el-Bikâ'î, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, trs.
- BUHARİ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-Sahîh*, Matbaâyı-Amire, İstanbul, 1329.
- *Sahih-i Buharî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih tercemesi*, haz. Zeynüddin Ahmed ez-Zebîdî, çev. Babanzâde Ahmed Naîm, Kâmil Miras, D.İ.B., Ankara, 1941.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Erkam Yayınları, İstanbul, trs.
- BOLAY, Süleyman Hayri, 'Âdem', *DİA*, İstanbul, 1988, I/356-357.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b.Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, yy., Beyrut, 1985.
- CELÂLÜDDİN, Muhammed b.Ahmed el-Mahallî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tefsiru Celâleyn*, Daru'l-Hadîs, Kahire, trs.
- CEVÂLİKÎ, Mevhûb b. Ahmed, *el-Muarreb mine'l-Kelami'l-a'cemaî alâ Hurufi'l-Mu'cem*, nşr., Ahmed Muhammed Şâkirî, Kahire, 1969.

- CEVZÎ, Cemâlüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Tezkiratü'l-Erîb fî Tefsîri'l-Ğarîb(Ğarîbu'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- *Kitâbu't-Tevbe*, thk. Sabir el-Betavî, Beyrut, 1992.
- *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Züheyr eş-Şâviş, el-Mektebû'l-İslâmî, Beyrut, 1984.
- *I'lâmu'l-Muvakkî'in*, nşr., M. Muhiddin Abdülhamid, Kahire 1955,
- CEZERÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir el-Cezerî el-Musulî, *el-Kâmil*, Beyrut, 1965.
- CÜCELOĞLU, Doğan, *Yetişkin Çocuklar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*, Elif ofset tes., İstanbul 1984,
- DALGIN, Nihat, *İslam'da Tevbe ve Cezalara Etkisi*, Etüd Yay., Samsun, 1999.
- DERVEZE, M. İzzet, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, trc.Şaban Karataş, Ahmet Çelem, Mehmet Çelen, Ekin Yay., İstanbul, trs.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006.
- DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1988.
- DRAZ, Muhammed, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, çev. Suat Yıldırım, Işık yay., İzmir, 1994.
- DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah; *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, Yenişafak Gazetesi Yay., İstanbul, 2003.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşir b. Şeddad b. Amr b. İmrân el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, nşr.Muhyiddin Abdülhamid,Mısır, 1371.
- EBUSSUÛD, Muhammed b. Muhammed b.Mustafa el-İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Daru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- EBÛ YA'LA, Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ; *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Beyrut, 1983.

- EBU'Z-ZEHRA, Muhammed, *el-Cerime ve'l-Ukûbe fi'l-Fıkhi'l-İslâmîyye*, Kahire, trs.
- EGEMEN, Bedii Ziya, *Din Psikolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1952.
- EMİR Padişah, Muhammed Emin, *Teysiru't-Tahrîr*, Beyrut, trs.
- ERENAY, Hayri, *Hz. Süleyman'ın Kıssası ve Sosyo-Psikolojik Açından Tahlil ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 1997.
- ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul, 1999.
- FAYDA, Mustafa, 'İfk', *DİA*, İstanbul, 2000, XXI/507-509.
- FAZLURRAHMAN, *Ana Konuları ile Kur'ân*, çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu, Ankara, 2012.
- FÎRÛZEBÂDÎ, Mecidüddîn Ebû Tahir Muhammed b. Ya'kub, *El-Okyânusü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmusi'l-Muhît*, çev. Ahmed Asım, Cemal Efendi Matbası, İstanbul, 1304.
- *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn-i Abbâs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, trs.
- FROMM, Erich, *Kendini Savunan Adam*, çev. Necla Arat, İstanbul, 1998.
- GÖLCÜK, Şerafettin-TOPRAK, Süleyman, *Kelam*, Tekin Dağıtım, Konya, 2001.
- GÖZÜBENLİ, Beşir, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997.
- HÂKİM, en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek Ale'ş-Şeyhayn*, Beyrut 1401.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, yy., Ankara, 2003.
- HANBEL, Ahmed b., *Müsned*, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1954.
- HARMAN, Ömer Faruk, 'Dâvûd', *DİA*, İstanbul, 1994, IX/21-24.
- 'Günah', *DİA*, İstanbul, 1996, XIV/278-282.
- 'Hâbil ve Kâbil', *DİA*, İstanbul, 1996, XIV/376-378.
- 'Havvâ', *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/542-545.
- 'Mûsâ', *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI/210-213.
- 'Nûh', *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII/224-227.

- ‘Yûnus’, *DİA*, İstanbul, 2012, XLIII/597-599.
- ‘Yûsuf’, *DİA*, İstanbul, 2013,44/1-5.
- HASAN, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1985.
- HÂZİN, Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, (Mecmûatin mine’t-Tefâsir içinde) *Lübâbü’t-Te’vîl*, İhyâu’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1320.
- HEYET, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V., Ankara, 2003.
- *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.
- İBN-İ ÂBİDİN, Muhammed Emin, *Reddü’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr alâ Metni Tenvîri’l-Ebsâr*, Beyrut, 1987.
- İBN-İ ASÂKİR, Ali b. Hasen eş-Şâfiî, *Târihu Medîneti Dimeşk*, nşr. Ömer b. Garame el-Amrî, Beyrut, 1979.
- İBN-İ AŞÛR, Muhammed Tahir, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru’t-Tunûsiyye, Tunus, 1984.
- İBN-İ EBÎ ZEMENİN, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ el-Mürri el-Kurtubî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe, el-Fâruku’l-Hadîse li’t-Tabâati ve’n-Neşr, Kahire, 2002.
- İBNU’L-CEVZÎ, Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, thk. Züheyr eş-Şâviş, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1984.
- İBNÜ’L-ESÎR, Mübarek b. Muhammed, *el-Kâmil fî’t-Tarih*, nşr. C.I.Tornberg, Beyrut, 1979.
- *Üsdü’l-Ğâbe*, Tahran, 1286.
- İBN-İ FÂRİS, Ahmed b. Zekeriyya el-Gazvînî er-Râzî, Mu’cemü *Mekayisi’l-Luğa*, Daru’l-Fikir yay., Beyrut, try.
- *Kitâbu’l-Mücmeli’l-Lüğa l’ibni Fâris*, Müesseseti’r-Risâle, Beyrut ty.
- İBN-İ HACER, Şihâbüddin Ahmed b. Ali, *Fethu’l-Bâri bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, nşr. Muhibbüddin el-Hâtib vdğr., Kahire, 1987.

- İBN-İ HAZM, Ahmed b. Sa'd, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bündari, Beyrut, 1981.
- İBN-İ HİŞAM, Muhammed Abdülmelik, *es-Sireüt'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekka vdğr., Kahire, 1936.
- *Kitâbü'l-Mübtede' ve fi'l-Meb'as ve'l-Meğâzi*, thk. Ömer Abdusselam Tedmurî, Kahire, 1987.
- İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâluddîn Muhammed b. Abdülvahid, *Netaicü'l-Efkâr fi'Keşfi'r-Rumûzi ve'l-Esrâr*, Kahire, 1319.
- İBN-İ İSHÂK, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak b. Yesar, *Sîret-ü İbn İshâk*, nşr. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.
- İBN-İ KESÎR, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire, 1932.
- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Huseyin Şemsüddin, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419.
- *Kıyasu'l-Enbiyâ*, Beyrut, 1982.
- İBN-İ KUDAME, Ebû Muhammed Muvafukuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Beyrut, 1973.
- İBN-İ KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Kitâbu'l-Maarif*, Beyrut, 1970.
- İBN-İ MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed bin Yezid, *Sünen-i İbn-i Mâce*, yy., Mısır, 1952.
- İBN-İ MANZUR, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1990.
- İBN-İ RÜŞD Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, yy., Kahire, trs.
- İBN-İ SA'D, Muhammed, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut, 1968.
- İBN-İ ZEKERRİYYA, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Faris, *Mekâyisu'l-Luğa*, Beyrut, 2002.
- İBRAHİM, Mustafa, Hamid Abdülkadir, Ahmed Hasan Zeyyat, Muhammed Ali Neccâr, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Müessesetü's-Sâdik, Tahran, 2010.

- İNZÎ, Halid b. Avn, *en-Nedmü ve 'n-Nâdimûn fî Davi 'l-Kur'ani 'l-Kerîm*, Daruz-Zaman, Medine 2010.
- İSFEHANÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb, *el-Müfredât fî Garibî 'l-Kur'ân*, Dımeşk, 2002.
- *Ez-Zerîa ilâ Mekârimi 'ş-Şeria*, Dâr-ı İkra, Dımeşk, 2001.
- KADI ABDULCEBBAR, Ebü'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *Şerhu 'l-Usuli 'l-Hamse*, Kahire, 1965.
- KADI BEYDÂVÎ, Nasırüddîn Ebû Said Abdullah b.Ömer b. Muhammed Şirazî, *Envâru 't-Tenzîl ve Esrâru 't-Te 'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut, 1418.
- KADI İYAZ, b. Mûsâ el-Yahsubî es-Sebtî; *eş-Şifâ bi-Ta 'rifi Hukûki 'l-Mustafa*, thk-trc. Mehmet Yaşar Kandemir, İstanbul, 2012.
- KARA, Osman, *Kur'ân 'da İnsan Tipleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2002.
- KARACOŞKUN, Mustafa Doğan, *Din Psikolojisi*, Grafiker Yay., Ankara, 2012.
- KARAMAN, Fikret, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, T.D.V., Ankara, trs.
- KARAMAN, Hayrettin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu*, DİB Yay., Ankara, 2004.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur'ân-ı Kerim 'de İnsan Psikolojisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1993.
- *Kur'ân 'da İman Psikolojisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 1996.
- *Kur'an'a Göre Cimrilik* (Makale), C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/2-2007
- KASIMÎ, Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, *Mehâsinu 't-Te 'vîl*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi 'l-Kutubi 'l-Arabiyye, Beyrut, 1957.
- KILIÇARSLAN, Mehmet, *Edebî Açından Kur'ân 'daki Dua Ayetleri ve Rasulullah 'ın Dilinden Dualar*, Nida Yayınları, İstanbul 2016.
- *Kur'ân 'ın Anlatım Üslubu*, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2016, Cilt: 2, Sayı: 1.
- KİSÂÎ, Muhammed b. Abdullah, *Kısasü 'l-Enbiya*, Lieden, 1922.
- KOCA, Ferhat, 'İtiraf', *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII/461-462.

- KOÇAK, Süleyman *Kur'an'da Deyimler ve Kur'an Deyimler Sözlüğü*, Cumhuriyet Ün. Yay., Sivas 2013.
- KOMİSYON, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V., İstanbul, 1989-2014.
- KOMİSYON, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, TÜRDAV, İst., 1999.
- KOMİSYON, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul, 1990.
- KÖKSAL, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, T.D.V., Ankara, 2004.
- *İslam Tarihi: Hz.Muhammed(a.s.) ve İslamiyet, Medine Devri*, Şamil Yay., İstanbul, 1984.
- KÖSE, Ali-AYTEN Ali, *Din Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul, 2016.
- KÖSE, Saffet, *Genetiği ile Oynanmış Kavramlar*, Mehir vakfi yayınları, 5. Baskı, Konya 2016.
- KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferhu'l-Ensârî el-Hazrecî Şemsüddîn, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, thk.Ahmed Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş, Kahire, 1964.
- KUTUB, Seyyid, İbrahim Huseyn eş-Şerîbî, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, çev. Süleyman Ateş, Hilal Yay., Ankara, 1969.
- *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1412.
- KÜÇÜK, Ali, *Besâiru'l-Kur'an*, Sofra Yayınları, İstanbul, 2016.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, 'Vahşi' md., *DİA*, İstanbul, 2012.
- MAKDÎSÎ, Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-Târîh*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, 1962.
- MAKDÎSÎ, Müciriddin b. Muhammed el-Âlimi el-Hanbelî, *Fethu'r-Rahman fî Tefsiri'l-Kur'an*, Riyad, 2009.
- MATÛRİDÎ, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul, 2005.
- MAVERDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Beyrut, 1990.
- MEVDÛDÎ, Ebû'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev. Komisyon, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- MES'UDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Ma'âdin el-Cevâhir*, Mısır 1964.

- *Ahbâru'z-Zaman*, Mısır, 1938.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.
- NECATÎ, M. Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yay., Ankara, 2004.
- NEVEVÎ, Muhiddin b. Şeref, *Kitâbü'l-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, yy, Cidde, trs.
- NESEFÎ, Ebû'l-Berekât Abdullah İbn-i Ahmed b. Muhammed, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Matbaayı Amire, Dâr-u İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1320.
- NİSÂBÛRÎ, Nizamuddin b. Muhammed b.Hüseyn, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*, thk. Şeyh Zekeriyya Amirat, Beyrut, 1416.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, 'Ayyâş', *DİA*, İstanbul, 1991, IV/296-297.
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, İst., 1968.
- RAHİP, Luis Ma'luf el-Yesûî, *Müncid fi'l-Luğa*, Kasulikiyye Matbaası, Beyrut, 1956.
- RÂZÎ, Fahrudin Muhammed b. Ömer et-Temîmî, *İsmetü'l-Enbiya*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 1986.
- *Mefâtihu'l-Ğayb*, yy.,Beyrut, 1420.
- *Muhtaru's-Sihha*, Beyrut, 1995.
- SÂBÛNÎ, M. Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, Daru's-Sâbûnî, Kahire, 1997.
- SA'LEBÎ, Ebûİshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Kitabu'l-Arais*, yy., Mısır, 1951.
- *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b.Aşûr, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabiyye, Beyrut, 2002.
- SAYAR, Kemal, *Hüzün Hastalığı*, İz Yay., İstanbul, 1991.
- SEÂLİBÎ, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd es-Seâlibî, *Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdu'l-Fettâh Ebû Sünne, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed Şemsü'l-Eimme, *el-Mebsût*, Kahire,1324.
- SEMERKANDÎ, Ebu Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yunus b.Rafî' et-Tüsterî, *Bahru'l-Ulûm*, Daru'l-kitabi'l- İlmiyye, Beyrut, 1423.

- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b.Ali b. Muhammed b.Abdillah el-Yemenî, *Fethu'l-Kadîr*, Daru İbn-i Kesîr, Dimeşk, 1414.
- ŞELEBÎ, Mahmud, *Hayat-ı Âdem*, Dâru'l-Ciyîl, Beyrut, trs.
- ŞENGÜL, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir, 1994.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu't-Taberî*, yy., Mısır, 1326.
- *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1999.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa b. Sevre es-Sülemî, *Sünen-i Tirmizi*, Dâru's-Selâm Yayınevi, Arabistan, 2000.
- TOPALOĞLU, Bekir, 'Tövbe', *DİA*, İstanbul, 2012, XLI/279-283.
- *Dini Sohbetler*, Nesil yay., İstanbul 1993, s.280.
- TOSHİHİKO, İzitsu, *Kur'ân'da Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul, trs.
- UREMİYY, Muhammed el-Emîn b. Abdillah, *Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Reyhân fî Revâtibi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut, 2001.
- VÂKİDÎ, Muhammed b.Ömer, *Kitâbu'l-Meğâzî*, nşr. M. Jones, London, 1965.
- VEHBÎ, Mehmet, *Hülâsatu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Üçdal Neş., İstanbul, 1966.
- YA'KUBÎ, Ahmed b. İshâk b. Cafer, *Târih-u Ya'kubi*, Beyrut, trs.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi; *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyyat, İstanbul, 1982.
- YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yay., İstanbul, 1994.
- YİĞİT, İsmail, 'Tebük', *DİA*, İstanbul, 2011, xl/228-230.
- YİĞİT, Yaşar, İslam Ceza Hukukunda Af ve Pişmanlığın(Tövbe) Cezalara Etkisi, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXVII, Sayı, Ankara, 2000.
- YOLCU, Mehmet, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, Çıra Yay., İstanbul, 2004.
- ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelil Abduh, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1988.

- ZEHEBÎ, Muhammed b.Ahmed, *Siyer-i A'lâmu'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnâvut vdğr., Beyrut,1985.
- ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kasım b. Amr İbn-i Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidu't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabi Yay., Beyrut, 1407.
- ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamus*, Beyrut, 1994.
- ZEYNUDDÎN, İbnü'l-Verdî, *Tarih*, Bulak, 1285.
- ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa, *el-Fıkhu'l-İslamiyyu ve Edilletühü*, Dimeşk, 1987.
- *Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dimeşk, 1418.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Hayri ERENAY

Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Doğum Tarihi ve Yeri: 07.03.1965/ERDEMLİ

e-posta : h-erenay@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Marmara Üniversitesi	1989
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	1998

İŞ TECRÜBESİ Tarih	Kurum	Görev
	1989 Diyanet İşl. Bşk.	İ.H
	1992 Diyanet İşl. Bşk.	Müftü

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı :

Arapça KPDS (70) ÜDS () TOEFL () EILTS ()